L I M B A R O M Â N Ă

Anul LVIII 2009 Nr. 1
ianuarie – martie

SUMAR

60 DE ANI DE EXISTENȚĂ A INSTITUTULUI DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

LIMBA LITERARĂ

GHEORGHE CHIVU, Sectorul de limbă literară şi filologie şi cercetarea limbii noastre de cultură 5
SIMONA GOICU-CEALMOF, Termeni regionali în opera lui Ioan Slavici 12
IULIA MĂRGĂRIT, „Milcovul, frontieră lingvistică? (o problemă *de* dialectologie şi *de* limbă literară)” 20
MARIA STANCIU-ISTRATE, Câteva considerații asupra calcurilor lingvistice apărute în limba română veche 31
MIRELA TEODORESCU, Probleme de sinonimie în limba literară a secolului al XIX-lea 41
EMANUELA TIMOTIN, *Friguri* ‘febră’, sinonimele şi concurenții săi în româna veche. Evoluția unui câmp onomasiologic 48

FILOLOGIE

ALEXANDRU MAREŞ, Şcoala filologică din Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” 65
LILIANA AGACHE, Note privind circulația unor termeni în epoca veche 71
CRISTINA-IOANA DIMA, Primele traduceri româneşti ale *Acatistului Maicii Domnului* 74
ALIN-MIHAI GHERMAN, Lexic românesc în documentele transilvănene. Socotelile oraşelor Braşov şi Sibiu 85
DORU MIHĂESCU, Doi termeni cu etimologie controversată sau necunoscută din *Foletul novel*: *mărsie* şi *otrobii* (pl.) 105
FLORENTINA ZGRAON, *Istoriia Țării Rumâneşti şi a Bucureştilor, săracii*. O nouă versiune 107

LR, LVIII, nr. 1, p. 1–164, Bucureşti, 2009

PORTRET

MARIUS SALA, G. I. Tohăneanu (1925–2008) 123

RECENZII ŞI NOTE BIBLIOGRAFICE

Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, de EUGENIA CONTRAŞ, CRISTINA GHERMAN, FINUŢA HASSAN, RODICA OCHEŞEANU, MAGDALENA POPESCU-MARIN; coordonator MAGDALENA POPESCU-MARIN, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, 412 p.; MARIA STANCIU-ISTRATE, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din sec. al XIX-lea)*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 370 p. (*Mirela Teodorescu*), p. 127; ALEXANDRU MAREŞ, *Scrierea tainică la români*, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Bucureşti, [2007], 230 p. (*Maria Stanciu-Istrate*), p. 129; ALEXANDRU MAREŞ, *Cărţi populare din secolele al XVI-lea – al XVIII-lea. Contribuţii filologice*, Bucureşti, Fundaţia Naţională Pentru Ştiinţă şi Artă, 2006, 344 p. (*Marius Mazilu*), p. 130; *Alexandria*, Cea mai veche versiune păstrată, studiu introductiv, ediţie şi glosar de Florentina Zgraon, Bucureşti, Academia Română, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, 2006 (*Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*, XI), 272 p. (*Emanuela Timotin*), p. 134; *Dictionarium valachico-latinum. Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de GH. CHIVU, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 391 p. (*Alexandru Mareş*), p. 136; VIOLETA BARBU, *Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în ţările române în secolul al XVII-lea*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 770 p. (*Alexandru Mareş*), p. 137; MIHAI DINU, *„Bătrânul poet dintâi" – incursiune în poezia şi poetica dosofteiană*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, 381 p. (*Alexandra Crăciunescu*), p. 141; GABRIEL MIHĂILESCU, *Viaţa Sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise şi versiuni. Studii şi texte*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, 280 p. (*Cristina-Ioana Dima*), p. 143; *Însemnări de pe manuscrise şi cărţi vechi din Ţara Moldovei*. Corpus editat de I. CAPROŞU şi E. CHIABURU, vol. I (*1429–1750*), vol. II (*1751–1795*). Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008, XXX + 667 p. (I), XXIV + 669 p. (II); CRISTIAN MOROIANU, *Dicţionar etimologic de antonime neologice*, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, 459 p.; CECILIA CĂPĂŢÂNĂ (coord.), *Dicţionar invers al limbii române* & CD-ROM, Editura Niculescu, [Bucureşti, 2007], 703 p. (*Gh. Chivu*), p. 147; NADIA ANGHELESCU, *Introducere în studiul limbii*, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, 240 p. (*Adina Dragomirescu*) p. 149 125

SEMNALĂRI

ION CÂRSTOIU, RODICA CONSTANŢA ANGHELESCU, *Dicţionar etimologic*, Craiova, Editura Sitech, 2004, 253 p.; Prof. univ. dr. GH. BOLOCAN, cercet. şt. II dr. IUSTINA BURCI, conf. univ. dr. ELENA ŞODOLESCU-SILVESTRU, prof. univ. dr. ION TOMA (redactori), *Dicţionar invers al numelor de ape din România*, Craiova,

Editura Universitaria, 2006, 137 p.; FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2007, 375 p. (*Melania Bădic*), p. 155; FARKAS JENŐ, *Román nyelvtan*, Palamart Kiadó, [Budapest, 2007], 232 p.; Dosoftei, *Psaltirea de-nţăles*. Text stabilit şi studiu lingvistic de MIHAELA COBZARU, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2007, 714 p. (*Gh. Chivu*), p. 156; ILEANA CONSTANTINESCU, ANCA-NICOLETA PRECUP, *Dicţionar de afaceri francez-român, român-francez*, ediția a IV-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Milena Press, 2005, 119 p.; GEORGE VOLCEANOV, *Dicţionar de argou al limbii române*, Bucureşti, Editura Niculescu, 2007, 304 (*Mihaela Popescu*), p. 157; WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii.* Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de EUGEN MUNTEANU, Bucureşti, Humanitas, 2008, 423 p. (*Alexandru Nicolae*), p. 157; VALERIA GUŢU ROMALO, *Corectitudine şi greşeală. Limba română de azi*, ediția a III-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Humanitas, 2008, 300 p. (*Adina Dragomirescu*), p. 158; *Semiotică şi filosofie – profesorul Alexandru Boboc la 75 de ani*, Editura Vergiliu, Bucureşti, 2006, 227 p.; *Studia in honorem magistri – Alexandru Metea*, Editura Universităţii de Vest, Timişoara, 2008, 370 p.; VIRGILIU FLOREA, *Dr. M. Gaster, omul şi opera: reconstituiri biobibliografice*, Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2008, 254 p. (*Marius Mazilu*) p. 159. 155

CRONICĂ

„6. Rumänien – Forum”/„Forum România VI”, Viena, 27–29 noiembrie 2008 (*Adina Dragomirescu*) 161

NECROLOG

ALEXANDRA MORARU (1948–2008) (*Alexandru Mareş*) 163

Gheorghe Chivu

SECTORUL DE LIMBĂ LITERARĂ ŞI FILOLOGIE ŞI CERCETAREA LIMBII NOASTRE DE CULTURĂ

1. Colectivul de limba literară şi stilistică al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, înfiinţat de Tudor Vianu şi devenit, în 1965, sub conducerea lui Ion Gheţie, Sectorul de limbă literară şi filologie, a avut încă de la început ca program ştiinţific de bază studierea limbii noastre de cultură[1].

Personalitatea distinctă a celor doi şefi de sector şi nivelul atins de cercetarea lingvistică românească în perioadele în care ei şi-au desfăşurat activitatea au influenţat însă, în mod evident, nu doar obiectivele ştiinţifice vizate, ci şi rezultatele concrete ale cercetărilor întreprinse.

2. Având alături, la începutul activităţii desfăşurate în institut, un colectiv eterogen ca pregătire şi preocupări[2], deopotrivă cercetători ştiinţifici şi cadre didactice universitare, Tudor Vianu şi-a propus să elaboreze o istorie a limbii române literare din secolul al XIX-lea.

Au fost făcute, în acest scop, investigaţii asupra „limbii şi stilului" scriitorilor reprezentativi ai epocii şi asupra formei unor texte considerate ilustrative pentru procesul de constituire a stilurilor nonbeletristice, rezultatele fiind publicate, între 1956 şi 1962, în trei volume de *Contribuţii la studiul limbii române literare în secolul al XIX-lea*[3] sau în paginile revistelor „Limba română" şi „Studii şi cercetări lingvistice"[4]. A fost efectuată, de asemenea, o cercetare de detaliu asupra operei eminesciene antume (însoţită nu o dată de corectarea formei textelor tipărite în monumentala ediţie Perpessicius[5] şi de formularea unor constatări stilistice[6]) cu

[1] Vezi pentru istoria sectorului (din care au făcut parte, pentru perioade diferite de timp, din raţiuni pur administrative, şi colectivul de stilistică şi poetică şi chiar colectivul de gramatică), textul redactat de Ion Gheţie pentru volumul *Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan" din Bucureşti. 50 de ani de existenţă (1949–1999),* Editura Univers Enciclopedic, Bucureşti, 1999, p. 132– 137.

[2] Au făcut parte din acest colectiv chiar istorici literari, între care Şerban Cioculescu, Ion Creţu, Ion Dumitrescu, Dumitru Marmeliuc, Cornel Regman, Vladimir Streinu.

[3] *Contribuţii la studiul limbii române literare din secolul al XIX-lea,* I–III, Editura Academiei, Bucureşti, 1956–1962.

[4] Vezi, între acestea, Grigore Brâncuş, *Părerile lui Constantin Negruzzi despre limbă,* în LR, V, 1956, nr. 4, p. 19–34; Mircea Seche, *Despre stilul sportiv,* în LR, VIII, 1959, nr. 2, p. 80–98; Gh. Bolocan, *Unele caracteristici ale stilului publicistic al limbii române literare*, în SCL, XII, 1961, nr. 1, p. 35–71; Constant Maneca, *Consideraţii asupra stilurilor limbii române literare în lumina frecvenţei cuvintelor,* în LR, XV, 1966, nr. 4, p. 353–366.

[5] A se vedea în acest sens, între altele, articolele publicate de Ion Creţu, în LR, XIII, 1964, nr. 3, p. 196–205, XIV, 1965, nr. 2, p. 225–230.

scopul de a întocmi primul *Dicţionar al limbii poetice a lui Eminescu*[7], conceput ca un punct obiectiv de referinţă în stabilirea contribuţiei aduse de marele poet la perfecţionarea expresiei artistice româneşti[8]. A fost elaborată, după lectura atentă a majorităţii cărţilor şi publicaţiilor periodice apărute între 1780 şi anul înfiinţării Societăţii Academice Române[9], *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780–1866*, instrument de lucru indispensabil pentru aflarea opiniilor formulate cu privire la problemele limbii literare şi la stilul scriitorilor într-o epocă de maximă efervescenţă culturală şi naţională.

Toate acestea erau rezultate ale aplicării ideilor formulate, în deceniul al şaselea al secolului trecut (când în programa analitică a facultăţilor cu profil filologic fusese introdus cursul de istoria limbii literare) de către Iorgu Iordan[10], Al. Rosetti[11], Al. Graur[12], Ion Coteanu[13], Boris Cazacu[14] (toţi având responsabilităţi şi în cercetarea lingvistică) şi, desigur, de Tudor Vianu[15], idei potrivit cărora româna literară s-a constituit în secolul al XIX-lea, pe baza subdialectului muntenesc, în urma activităţii marilor autori de literatură, creatori prin scrisul lor ai celei mai alese forme de expresie a limbii naţionale.

3. În anul 1965, după o activitate de un deceniu ca sector independent al Institutului de Lingvistică, Sectorul de limbă literară şi stilistică s-a transformat, sub conducerea lui Ion Gheţie, în Sectorul de limbă literară şi filologie.

[6] Dintre autorii *Dicţionarului*, au publicat asemenea constatări, în revistele Institutului, Tudor Vianu (SCL, V, 1954, p. 165–200; LR, VII, 1958, nr. 6, p. 29–39, VIII, 1959, nr. 3, p. 25–33, XIII, 1964, nr. 1, p. 13–19), Gh. Bulgăr (LR, VII, 1958, nr. 6, p. 51–58, X, 1961, nr. 1, p. 48–57) şi Flora Şuteu (LR, XIV, 1965, nr. 1, p. 45–63).

[7] Adunarea materialului pentru volum a fost făcută de Gh. Bulgăr, Şerban Cioculescu, Ion Creţu, Ion Dumitrescu, Dumitru Marmeliuc, Luiza Seche, Vladimir Streinu şi Flora Şuteu. Iar redactarea *Dicţionarului* propriu-zis a revenit unui colectiv restrâns format din Gh. Bulgar, Ion Gheţie, Luiza Seche şi Flora Şuteu.

[8] Pentru detaliarea acestor obiective, vezi *Cuvântul înainte* la *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*, Editura Academiei, Bucureşti, 1968, p. 3–4, textul fiind redactat, după moartea lui Tudor Vianu, de către Ion Gheţie.

[9] Investigaţiile, întreprinse de Eugenia Contraş, Elena Cortez, Ion Gheţie, Paul Lăzărescu, Cornel Regman, Luiza Seche, Mircea Seche, Sanda Stavrescu, Gheorghe Şerban, Marina Vlasiu, s-au bazat pe fondurile de carte şi periodice ale Bibliotecii Academiei din Bucureşti, după cum se precizează în *Nota explicativă* la *Bibliografia analitică a limbii române literare. 1780–1866,* Editura Academiei, Bucureşti, 1972, p. 9.

[10] Iorgu Iordan, *Limba literară (Privire generală),* în LR, III, 1954, nr. 6, p. 52–57 şi *Pe marginea discuţiilor asupra limbii literare,* în „Gazeta literară", II, 1955, nr. 26 (62), p. 4.

[11] Al. Rosetti, *Despre unele probleme ale limbii literare,* [Bucureşti, 1956].

[12] Al. Graur, *Cum se studiază limba literară,* în LL, III, 1957, p. 115–132 (reluare a unui articol publicat în „Contemporanul", nr. 48, din 30 noiembrie 1956, p. 1, 4).

[13] I. Coteanu, *Româna literară şi problemele ei principale,* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1961.

[14] B. Cazacu, *Studii de limbă literară. Probleme actuale ale cercetării ei,* Bucureşti, 1960.

[15] T. Vianu, *Din problemele limbii române literare a secolului al XIX-lea,* în *Probleme de stil şi artă literară,* Editura de Stat pentru Literatură şi Artă, Bucureşti, 1955, p. 178–196.

Participant el însuşi la elaborarea lucrărilor conduse de Tudor Vianu, noul şef de sector s-a implicat în finalizarea şi tipărirea *Dicţionarului Eminescu,* publicat în 1968, şi a *Bibliografiei analitice a limbii române literare,* apărută în 1972. Şi, continuându-se colaborarea cu profesorii Facultăţii de Litere în vederea elaborării proiectatei istorii a limbii române literare moderne, o parte dintre cercetările apărute în *Contribuţii* au fost reluate, în 1969, în *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea,* coordonate de Al. Rosetti şi Boris Cazacu[16]. În volumul al doilea al noii culegeri a fost inclusă o *Bibliografie privitoare la istoria limbii române literare din secolul al XIX-lea,* semnată de Aurel Nicolescu[17], şeful serviciului de documentare din Institutul de Lingvistică.

În 1968, Ion Gheţie inclusese însă în planul de perspectivă al sectorului două importante teme: *Istoria limbii române literare* de la origini până în epoca modernă şi *Originile scrisului literar românesc*[18].

Pentru limpeziri cu caracter teoretic şi metodologic, absolut necesare în realizarea acestor lucrări, respectiv pentru mai buna cunoaştere a textelor literare vechi, au fost iniţiate o serie de cercetări preliminare, grupate la început în trei volume de *Studii de limbă literară şi filologie*, apărute în 1969, 1972 şi 1974[19]. Au fost studiate acum limba unor monumente ale scrisului vechi românesc (între care tipăriturile coresiene, cele semnate de Varlaam, *Biblia de la Bucureşti*) şi rolul acestora în evoluţia şi unificarea limbii române literare vechi sau modul de reflectare a normelor literare în unele gramatici şi dicţionare anterioare secolului al XIX-lea. O serie de chestiuni de metodă privind datarea şi localizarea textelor rotacizante sau relaţia dintre aceste scrieri şi tipăriturile coresiene au format obiectul unor ample studii incluse de Ion Gheţie în volumul *Începuturile scrisului în limba română,* apărut în 1974[20].

Studiilor de mai mică sau de mai mare întindere, care probau relaţia organică dintre cercetarea diacronică a românei literare şi investigaţia filologică, li s-au alăturat, după 1970, mai multe volume de referinţă, şi ele cercetări preliminare

[16] *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea,* I–II, Editura pentru Literatură, [Bucureşti], 1969. În primul volum al noii culegeri au fost publicate studii cu valoare metodologică şi cercetări privitoare la dezvoltarea stilurilor nonbeletristice sau la opiniile autorilor din epocă asupra limbii literare.

[17] Vezi *Studii de istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea,* II, p. 545–617.

[18] Vezi *Cuvântul înainte* publicat de Ion Gheţie în deschiderea primului volum de *Studii de limbă literară şi filologie,* Editura Academiei, Bucureşti, 1969, p. 7.

[19] *Studii de limbă literară şi filologie,* [I]–III, Editura Academiei, Bucureşti, 1969–1974.

[20] I. Gheţie, *Începuturile scrisului în limba română. Contribuţii filologice şi lingvistice,* Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

pentru tratatul de istorie a limbii literare, deşi fiecare deschidea o perspectivă nouă asupra unor domenii bine delimitate ale investigaţiei lingvistice diacronice.

Astfel, în 1974, Ion Gheţie şi Alexandru Mareş tipăresc *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*[21]*,* prima lucrare românească de dialectologie istorică. Un an mai târziu, Ion Gheţie publică *Baza dialectală a românei literare*[22]*,* o istorie a evoluţiei normelor de bază ale românei literare scrise, în care sunt puse în evidenţă mutaţiile produse în procesul de constituire a normelor unice supradialectale şi diferenţa marcantă existentă în timp între forma textelor literare şi cea a documentelor neoficiale. În 1976, Flora Şuteu evidenţiază, prin volumul *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti*[23]*,* relaţiile instituite, în secolul al XIX-lea, între norma ortografică şi cea ortoepică şi identifică etapele de constituire a rostirii literare româneşti moderne. Mariana Costinescu valorifică, prin volumul *Normele limbii literare în gramaticile româneşti*, carte apărută în 1979, o serie de cercetări consacrate, între 1968 şi 1971, evoluţiei normelor recomandate de gramaticile tipărite între 1780 şi 1963[24]. Două lucrări lexicografice, prefaţate de ample studii, lucrări gândite iniţial ca simple cercetări de sinteză bibliografică, abordează diacronic două componente ale lexicului limbii române literare vechi. *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780),* apărut în 1987 sub semnătura Marianei Costinescu, Magdalenei Georgescu şi Florentinei Zgraon[25], argumentează existenţa termenilor literari regionali, iar *Dicţionarul împrumuturilor latino–romanice în limba română veche (1421–1760),* terminat de Gheorghe Chivu, Emanuela Buză şi Alexandra Roman Moraru în 1982, dar tipărit un deceniu mai târziu[26], probează influenţa exercitată de limbile occidentale de cultură asupra scrisului vechi românesc şi existenţa, încă înainte de 1760[27], a unui autentic vocabular neologic „de cultură generală”[28].

[21] Ion Gheţie, Al. Mareş, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea,* Editura Academiei, Bucureşti, 1974.

[22] Ion Gheţie, *Baza dialectală a românei literare,* Editura Academiei, Bucureşti, 1975.

[23] Flora Şuteu, *Influenţa ortografiei asupra pronunţării literare româneşti,* Editura Academiei, [Bucureşti], 1976.

[24] Mariana Costinesu, *Normele limbii literare în gramaticile româneşti,* Editura Didactică şi Pedagogică, Bucureşti, 1979.

[25] Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1987.

[26] Gheorghe Chivu, Emanuela Buză, Alexandra Roman Moraru, *Dicţionarul împrumuturilor latino-romanice în limba română veche (1421–1760),* Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1992.

[27] Cercetarea a fost limitată de autori la anul 1760, întrucât Neculai Ursu anunţase, în introducerea volumului intitulat *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti* (Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1962, p. 5), elaborarea unui studiu monografic consacrat neologismelor limbii române literare din perioada 1760–1860. Lucrarea anunţată a fost tipărită recent (N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860),* I. *Studiu lingvistic şi de istorie culturală,* II. *Repertoriu de cuvinte şi forme,* Editura Cronica, Iaşi, 2004–2006).

[28] Formularea îi aparţine lui Ion Gheţie (*Istoria limbii române literare,* Bucureşti, 1978, p. 121).

Fructificând aceste numeroase, detaliate şi adesea inovatoare investigaţii, un colectiv coordonat de Ion Gheţie (din care au făcut parte, alături de unii membri ai sectorului, Mirela Teodorescu şi Constantin Frâncu, cadre didactice la facultăţile de profil din Bucureşti şi Iaşi), a încheiat, în 1987, redactarea lucrării *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*[29]. Volumul, punând în practică, după modificările de rigoare, impuse în primul rând de amploarea diferită a investigaţiei, modelul preconizat în *Istoria limbii române literare,* tipărită de Ion Gheţie în 1978[30], şi aplicând principiile formulate de acelaşi cercetător în volumul intitulat *Introducere în studiul limbii române literare*, apărut în 1982[31], a fost editat un deceniu mai târziu, din cauza unor reticenţe ale editorilor faţă de cercetarea lingvistică, în general, şi faţă de cea de tip diacronic, în special. El se constituie în prima istorie a limbii române literare care pune în evidenţă evoluţia sistemului limbii, iar nu modificarea concepţiei autorilor de texte faţă de limba literară. Este deci o istorie internă a limbii, care descrie evoluţia tuturor compartimentelor sistemului, inclusiv variantele culturale (adică stilurile funcţionale), iar nu o sumă de monografii consacrate autorilor importanţi sau scrierilor considerate reprezentative.

4. Motive diverse, între care numărul relativ redus de membri ai sectorului şi specializarea acestora în investigarea lingvistică şi filologică a textelor vechi, au făcut ca proiectul elaborării unui nou volum, consacrat istoriei limbii române literare moderne, să nu poată fi dus la bun sfârşit.

Au fost, în schimb, finalizate mai multe proiecte anterioare. Ion Gheţie, aprofundând cercetările de dialectologie diacronică, fără de care cercetarea istorică a limbii literare nu poate fi făcută în mod adecvat, a tipărit, în 1994, *Introducere în dialectologia istorică românească*[32], iar în anul 2000, volumul intitulat *Graiurile daco-române în secolele al XIII-lea – al XV-lea*[33]. Gheorghe Chivu, valorificând o serie de cercetări consacrate, în 1980–1981, vechilor texte ştiinţifice româneşti[34],

[29] Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Ion Gheţie, Alexandra Roman Moraru, Mirela Teodorescu, Coordonator Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780),* Edirura Academiei Române, Bucureşti, 1997.

[30] Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare. Privire sintetică,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1978.

[31] Idem, *Introducere în studiul limbii române literare,* Editura Ştiinţifică şi Enciclopedică, Bucureşti, 1982.

[32] Idem, *Introducere în dialectologia istorică românească,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1994.

[33] Idem, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea–al XVI-lea (până la 1521),* Editura Academiei Române, Bucureşti, 2000.

[34] Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780),* I–V, în LR, XXIX, 1980, nr. 2, p. 111–122, XXX, 1981, nr. 1, p. 45–60, nr. 2, p. 139–147, nr. 3, p. 221–231, nr. 5, p. 505–515.

cercetări extinse, în *Istoria* apărută în 1997[35], asupra tuturor variantelor culturale ale românei literare vechi, tipăreşte, în anul 2000, *Limba română de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice*[36]. În acelaşi an, câțiva dintre autorii *Istoriei limbii române literare vechi*, cărora li s-au alăturat Floarea Vîrban şi Emil Suciu, publică o culegere de *Contribuţii la studiul limbii române literare,* consacrate unora dintre cele mai semnificative aspecte ale evoluției scrisului românesc literar între 1688 şi 1780[37]. În acest secol de transformări remarcabile, consemnate în toate compartimentele limbii noastre de cultură, s-a produs, de altfel, nu numai prima unificare a românei literare în cartea bisericească, unificare aflată adesea în atenția membrilor sectorului[38], ci şi o separare, amplificată în timp, între scrisul bisericesc, continuator al vechii noastre limbi literare, şi scrisul laic, intens modernizat după sfârşitul secolului al XIX-lea. Scrisul bisericesc, luat drept model pentru unificarea românei literare moderne de reprezentanții Şcolii Ardelene şi apoi, programatic, de către Ion Heliade Rădulescu (după cum a demonstrat în mai multe articole Ion Gheție[39]), şi-a păstrat până astăzi trăsăturile conservatoare, funcționând, în fapt (cum a argumentat Gheorghe Chivu[40]), nu ca un stil independent[41], ci ca o variantă adesea ignorată a românei literare moderne.

5. Atenția acordată constant cercetării limbii române literare de către membrii colectivului condus, imediat după înființarea Institutului de Lingvistică, de către

[35] Vezi *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780),* p. 257–260, 472–481.

[36] Gh. Chivu, *Limba română de la primele texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Variantele stilistice,* Univers Enciclopedic, Bucureşti, 2000.

[37] Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Ion Gheție, Alexandra Moraru, Emil Suciu, Floarea Vîrban, Florentina Zgraon, *Contribuţii la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea (1688–1780),* Clusium, [Cluj-Napoca], 2000.

[38] În afara studiilor pe marginea acestui subiect scrise, pentru *Contribuţii,* de Ion Gheție (p. 91–111) şi Florentina Zgraon (p. 112–152), vezi Ion Gheție, *Contribuţii la problema unificării limbii române literare. Momentul 1750,* în LR, XX, 1971, nr. 2, p. 113–124 (cu reveniri asupra problemei în *Baza dialectală,* p. 377–430 şi în LR, XXXVI, 1987, nr. 5, p. 399–407); Alexandra Roman, *Contribuţii la problema unificării limbii literare. În legătură cu ediţiile româneşti din secolul al XVI-lea ale Psaltirii,* în LR, XXIII, 1974, nr. 1, p. 13–24; Magdalena Georgescu, *Contribuţii la problema unificării limbii literare. Despre ediţiile succesive ale Molitvenicului din secolul al XVIII-lea,* în LR, XXIV, 1975, nr. 4, p. 323–331.

[39] Vezi *I. Heliade Rădulescu şi selecția cuvintelor româneşti „clasice",* în LR, XVI, 1967, nr. 3, p. 221–223 şi *Ion Heliade Rădulescu şi unificarea limbii române literare,* în LR, XXI, 1972, nr. 2, p. 91–102.

[40] Vezi articolul *O variantă ignorată a românei literare moderne – limbajul bisericesc,* în LR, XLIV, 1995, nr. 9–12, p. 445–453 şi conferința *Civilizație şi cultură. Considerații asupra limbajului bisericesc actual,* Editura Academiei Române, Bucureşti, 1997.

[41] Cf. Lidia Sfîrlea, *Delimitarea stilurilor literare româneşti,* în *Studii de limbă literară şi filologie,* II, Editura Academiei, Bucureşti, 1972, p. 145–206.

Tudor Vianu, colectiv devenit, sub conducerea lui Ion Gheţie, Sectorul de limbă literară şi filologie, s-a concretizat, în mod indiscutabil, în notabile contribuţii ştiinţifice. Urmare a volumelor apărute sub egida sau în publicaţiile periodice ale institutului şi a contribuţiilor teoretice formulate în paginile acestora, cercetarea diacronică a limbii noastre de cultură se face astăzi altfel decât în deceniul al cincilea al secolului trecut, atunci când limba literară a devenit, în mod programatic, obiect de studiu pentru lingvişti.

Cu toate acestea, primul obiectiv ştiinţific stabilit, în urmă cu aproape şase decenii, de către membrii colectivului de limbă literară şi stilistică, anume elaborarea unei istorii a limbii române literare în secolul al XIX-lea, nu a fost atins[42].

Prin *Tratatul de istorie a limbii române,* aflat în prezent în lucru în cadrul Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", tratat în elaborarea căruia sunt implicaţi, exact ca acum şaizeci de ani, toţi cercetătorii Sectorului de limbă literară şi filologie şi multe cadre didactice ale facultăţilor de profil din Bucureşti, Iaşi şi Timişoara, va fi, sperăm, îndeplinit proiectul formulat de Tudor Vianu, proiect adus mult mai aproape de cercetarea lingvistică diacronică de Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare de la origini până astăzi.*

LE DÉPARTEMENT DE LANGUE LITTÉRAIRE ET DE PHILOLOGIE ET LES RECHERCHES CONCERNANT LE ROUMAIN

(Résumé)

L'auteur présente les recherches ayant comme objet l'histoire du roumain littéraire, realisées dans le cadre de l'Institut de Linguistique de Bucarest depuis le commencement des ses activités jusqu'a présent.

En même temps, l'auteur réalise une évaluation des effets que ces recherches ont eus sur les principes et les méthodes utilisées dans la linguistique roumaine diachronique.

Cuvinte-cheie: limbă literară, dialectologie diacronică, stilistică lingvistică.
Mots-clés: langue littéraire, dialectologie diachronique, stylistique linguistique.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

[42] Au fost efectuate totuşi, în ultimul timp, o serie de cercetări speciale, între acestea studiul consacrat de Maria Stanciu-Istrate calculului lingvistic, aspect al modernizării vocabularului românei literare puţin studiat anterior. Vezi Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)*, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2006.

Simona Goicu-Cealmof

TERMENI REGIONALI ÎN OPERA LUI IOAN SLAVICI

Născut în ţinutul podgoriilor arădene, Ioan Slavici a călătorit şi prin alte meleaguri ardelene, fixând în memoria afectivă un spaţiu care s-a reflectat mai târziu în opera literară. Există numeroase mărturii ale felului în care Slavici a călătorit şi a cunoscut aceste locuri din Ardeal: „Am copilărit în Podgoria Aradului şi-n valea Crişului, mi-am făcut studiile secundare la Arad şi la Timişoara, mi-am luat diploma de maturitate la Sătmar, am trăit după terminarea studiilor timp îndelungat la Arad, Oradea Mare şi la Sibiu, am luat parte la toate mişcările naţionale şi am călătorit foarte mult printre români mai ales pe jos, arareori călare ori cu căruţa, întotdeauna îndelete şi oprindu-mă mai aici, mai acolo, ca să mă dumiresc în deplin. Băiat de liceu, îmi petreceam vacanţele cutreierând Banatul, câmpia Ţării Ungureşti şi Valea Crişului Alb până la Brad şi până-n vârful Găinei, totdeauna singur-singurel. Tot timpul am făcut lungul drum de la Sătmar la Arad, oprindu-mă în punctele Baia-Mare, Capnic, Strâmbu, Lăpuş, Dej, Gherla, Cluj, Turda, Trăscău, Ofenbaia, Roşia, Brad, Hălmagiu, Buteni şi Şiria. Peste câţiva ani am plecat cu căruţa din Orşova la Baia-Mare şi m-am oprit în punctele Lugoj, Caransebeş, Grădişte sub Rătezatul, Haţeg, Deva, Orăştia, Belgrad şi Blaj, unde am trecut cu trenul la Cluj şi iar am luat căruţa, ca să trec pe la Chioara la Baia-Mare şi să mă întorc de acolo peste Sălagiu la Şimleu, în valea Crişului Repede şi apoi la Huedin”[1].

Ioan Slavici este, în acelaşi timp, un bun cunoscător al graiului natal, fiind considerat cel dintâi mare prozator român care se încumetă să scrie în „limba lui de-acasă” şi să promoveze în mod direct orientarea scrisului spre expresia autentic populară de sursă transilvană[2]. În opera sa, în funcţie de conţinut, de situarea în spaţiu şi timp a acţiunii, de apartenenţa socială a personajelor, de mediul în care ele se mişcă, Slavici a făcut apel la ceea ce ne-am deprins să numim *limbă populară*, adică la ansamblul procedeelor lingvistice de exprimare mai ales orală, specifice societăţii rurale, în toate compartimentele limbii (fonetică, morfologie, sintaxă, lexic şi frazeologie, formarea cuvintelor), pe care nu le-a reprodus aidoma, ca în vorbirea curentă şi cotidiană, ci le-a transfigurat în mod artistic[3].

[1] *Apud* Alexandru Ruja, *Ipostaze critice*, Timişoara, Editura Excelsior, 2001, p. 38–39.

[2] Ştefan Munteanu, Vasile D. Ţâra, *Istoria limbii române literare*, Bucureşti, Editura Didactică şi Pedagogică, 1978, p. 172.

[3] Limba şi stilul lui Ioan Slavici au constituit obiectul mai multor studii: G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini până în prezent*, Bucureşti, Fundaţiile pentru Literatură şi Artă, 1941, p. 452–454; T. Vianu, *Arta prozatorilor români*, Bucureşti, Editura Contemporană, 1941, p. 119–123;

Elementul popular, omniprezent în opera lui Slavici, asociat celui arhaic, neologic şi regional, cu intenţii stilistice bine precizate, a constituit obiectul unui amplu studiu al lui Pompiliu Dumitraşcu[4]. În urma unei analize atente a vocabularului, a observat că majoritatea cuvintelor întrebuinţate circulă pe o arie care depăşeşte cu mult limitele unei singure provincii, iar pentru localizarea acţiunii povestite sau cu intenţii stilistice, Slavici a apelat şi la elemente lexicale regionale, fenomen ce apare mai ales în lucrările literare de debut. După venirea sa ca director la ziarul sibian „Tribuna" (1884), regionalismele au fost valorificate cu mai mult spirit de cumpătare, fără a le ocoli atunci când a crezut că îi pot fi utile în context, îndeosebi în operele care oglindesc concret viaţa satului ardelenesc şi în povestiri al căror conţinut impune uneori utilizarea elementelor regionale. În acest sens, Pompiliu Dumitraşcu[5] arată că „astfel de cuvinte nu au o frecvenţă deosebită în opera de maturitate a scriitorului. Multe dintre ele se pot înţelege fără dificultate, deoarece au o circulaţie generală în Transilvania, iar unele sunt curente şi în graiurile moldovean şi bănăţean. Alteori, sensul lor se poate defini prin context sau prin explicaţia ulterioară a scriitorului în cursul povestirii".

În articolul de faţă ne-am propus să facem o analiză lingvistică pentru o parte din elementele lexicale regionale folosite de Ioan Slavici, care apar în poveşti, nuvele şi în romanul *Mara*[6], publicate între anii 1872–1923, indicând sensul/ sensurile, contextul în care apar, cu precizarea sursei, şi etimologia.

1. Cuvinte moştenite din latină, care în alte zone ale dacoromânei nu sunt cunoscute, au o circulaţie mai restrânsă sau au fost înlocuite cu alţi termeni de diferite origini:

anţerţ (var. *anţărţ*, ar. *anţărţu*) „acum doi ani" [„cât rod a adunat est timp, cât an şi cât *anţerţ*", *Gura satului*, p. 331] < lat. *anno tertio*[7];

ceteră 1. „vioară"; 2. „instrument cu tablă de armonic triunghiulară sau ovală, cu fundul lat, gâtul lung, cu număr de coarde variind de la 3 la 12 perechi, folosit în Evul Mediu" [„îi păruse că aude aşa, din când în când, cimpoi şi *ceteră* şi fluier", *Pădureanca*, p. 107] < lat. *cithera* (= *cithara*) „instrument cu patru coarde"[8];

T. Teaha, *Slavici şi problemele limbii noastre*, în „Limba română", an III (1954), nr. 3, p. 49–59; P. Dumitraşcu, *Observaţii stilistice privind nuvelele lui Slavici*, în „Steaua", 1956, nr. 11, p. 73–80; *idem*, *Observaţii de limbă şi stil în nuvelele lui Slavici*, în vol. *De la Varlaam la Sadoveanu*, Bucureşti, E.S.P.L.A., 1958, p. 293–310; I. Breazu, *Prefaţă* la I. Slavici, *Nuvelele*, vol. I–II, Bucureşti, E.S.P.L.A, 1958, Biblioteca pentru toţi, p. 41–48; Al Philippide, *Slavici şi stilul ardelean*, în „Adevărul literar şi artistic", an XIV, nr. 782, p. 1.

[4] *Limba şi stilul operei lui Ioan Slavici*, în *Studii de Istoria limbii române literare. Secolul al XIX-lea*, vol. 2, Bucureşti, Editura pentru Literatură, 1969, p. 460–480.

[5] *Op. cit.*, p. 469.

[6] Exemplele cu citate au fost preluate din Ioan Slavici, *Proză. Poveşti. Nuvele. Mara*, I–II, Bucureşti, Editura Cartea Românească, 1979.

[7] H. Mihăescu, *La romanité dans le sud-est de l'Europe*, Bucureşti, Editura Academiei Române, 1993, p. 171.

[8] Potrivit lui H. Mihăescu (*op. cit.*, p. 278), în secolele XVI şi XVII cuvântul apare şi în scrierile din Moldova şi Ţara Românească.

curechi „varză”[9] [„straturi de… *curechi* şi fasole”, *Popa Tanda*, p. 229] < **colic(u)lus* (= *cauliculus* < *caulis*, *-is*) 1. „tulpina plantelor”; 2. (p. ext.) „planta însăşi”; 3. (spec.) „varză”[10];

faur „fierar” (ar. *favru*, *favur*) [„a pus un meşter *faur* să-i facă cățărătoare de fier”, *Rodul tainic*, p. 175][11] < lat. *faber*, *-brum* [12];

june „mire” (ar. *gione* 1. „tânăr”; 2. „curajos”, mgl. *juni* 1. „tânăr” (rar); 2. „puternic”; 3. „mire”)[13] [„*junele* să vie cu părinții şi cu oamenii săi să pețească”, *Gura satului*, p. 333–334][14] < lat. *juvenis* „tânăr”[15];

neauă „zăpadă” (ar., mgl. *nea*, ir. *nę*) [„când se topeşte *neaua* pe munți”, *Popa Tanda*, p. 220][16] < lat. *nivem* „idem”;

păcurar „cioban” (ar., mgl. *picurar*, ir. *picurăr*)[17] [„era un *păcurar* bătrân şi o *păcurăriță*”, *Doi feți cu stea în frunte*”, p. 67] < lat. *pecorarius* „idem”[18];

vânăt „albastru închis” (ar. *vinit*, mgl. *vinăt*) [„au boit cu *vânăt*, *La crucea din sat*, p. 252] < lat. *venetus* „idem” (derivat de la numele oraşului *Veneția*)[19].

[9] Ion Gheție (*Baza dialectală a românei literare*, Bucureşti, Editura Academiei, 1975, p. 185) arată că acest cuvânt e răspândit astăzi în Banat, Transilvania şi Moldova, cu excepția părților sudice ale acestor ținuturi. De asemenea, *curechi* a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*Graiuri româneşti din Ungaria. Studiu lingvistic. Texte dialectale. Glosar*, Bucureşti, Editura Academiei Române, p. 166) în graiul românilor din Ungaria, care folosesc şi compusul *curechi umplut* „sarmale”, respectiv derivatul *curechişte* „culturi de curechi”.

[10] În celelalte regiuni se foloseşte cuvântul *varză* (ar. *veardză* (pl.) „verdețuri”, *verdzu* „varză; mgl. *veardză* „varză”, ir. *vęrzę* „varză”, *vęrze* (pl.) „verze, verdețuri”) < lat. **virdia* (= *viridia*) „verdețuri”. În dialectul dacoromân din sec. XVI–XVII apar formele *veardze*, *verdze*, *verze* cu sensul etimologic „verdețuri” (H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 257). În opinia lui Ion Gheție (*op.cit.*, p. 185), nu trebuie să excludem posibilitatea ca restrângerea de sens să se fi petrecut pe teritoriul dacoromânesc, în Muntenia, în acest caz, *curechi* fiind, la un moment dat, general dacoromânesc.

[11] În secolul al XVII-lea, cuvântul, generalizat în dacoromână, era întrebuințat ca atare sau însoțit de precizări privind metalul care se prelucra: *faur de aramă*, *faur de fier*; cu timpul, *faur de aramă* a fost înlocuit de sinonimul *căldărar*, iar *faur de fier*, prin *fierar* (< lat. *ferrarius*) (H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 270).

[12] *Ibidem*.

[13] Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 202) în graiul românilor din Ungaria ca variantă a lui *junere* „mire”.

[14] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 217.

[15] Cuvântul este uzual în dialectele sud-dunărene, în timp ce în dacoromână a fost înlocuit de sinonimul său *tânăr* < lat. **tenerus* (= *tener*) (H. Mihăescu , *op. cit.*, p. 216).

[16] În dacoromână, cuvântul a fost concurat de sinonimele slave *zăpadă* şi *omăt*, primul specific Țării Româneşti devenind şi forma literară, al doilea răspândit mai ales în Moldova (H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 182).

[17] Ion Gheție (*op. cit.*, p. 191) consideră că *păcurar* s-a menținut în unele graiuri munteneşti din vecinătatea Transilvaniei încă în a doua jumătate a secolului al XVII-lea (fiind consemnat într-un document scris la Rucăr-Argeş în 1674), dacă nu cumva a fost adus de dincolo de munți. Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 224) şi în graiul românilor din Ungaria.

[18] În Moldova şi Țara Românească, cuvântul a fost concurat de sinonimul său *cioban* de origine turcă, atestat de la mijlocul secolului al XVII-lea (H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 266).

[19] H. Mihăescu, *op. cit.*, p. 228.

2. Împrumuturi din maghiară:

boitar „ajutor de porcar” [„fiecare turmă are câte un păstor şi fiecare păstor e ajutat de câte doi–trei băieţi, *boitarii*”, *Moara cu noroc*, p. 9][20] < magh. *bojtár* „idem”[21];

bosoarcă „vrăjitoare care se transformă în animal şi ia laptele vacilor” [„la marginea codrului al şaptelea… se află o babă *bosoarcă*”, *Băiet sărac*, p. 98][22] < magh. *boszorkány* „idem”[23];

bundă „blană mare făcută din piei de oaie, întrebuinţată de ţărani ca îmbrăcăminte de iarnă” [„o *bundă*, adică o blană de miel, lungă până la pământ, albă şi împodobită cu flori cusute-n ibrişin”, *Mara*, p. 359] < magh. *bunda* „idem”[24];

ciupeli „a jumuli o pasăre de pene”[25] [„mai înainte îl *ciupeli* şi numai după aceea îl opări cu apă fiartă”, *Floriţa din codru*, p. 54] < magh. *csupál*[26];

ciurdă[27] „cireadă, turmă de animale (aici de porci)” [„*ciurde* de porci aduse de pe lunci”, *Mara*, p. 358][28] < magh. *csorda* „turmă (de vite)”[29];

fedeleş „vas pentru transportul mâncării (băuturii) la câmp” [„un băiat care poartă *fedeleşul* cu apă”, *Pădureanca*, p. 112] < magh. *fedeles* „cu capac”[30];

lictariu de prune „marmeladă de prune” [„nouă ciubere de *lictariu de prune*”, *Mara*, p. 340][31] < magh. *liktarium* „idem”[32];

[20] Cuvântul este înregistrat cu acelaşi sens de Teofil Teaha în *Graiul din Valea Crişului Negru*, Bucureşti, Editura Academiei, 1961, p. 123.

[21] *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen* (EWU), I, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992, s.v. *bojtár*.

[22] Dana-Luminţa Teleoacă (*Termeni religioşi de proveniență maghiară în limba română*, în SCL, 1–2, 2003, p. 171) înregistrează şi derivatele *bosorcos* „vrăjit”, *bosorcan* „vrăjitor cu puterea diavolului, strigoi”.

[23] EWU, I, s.v. *boszorkány*.

[24] Idem, s.v. *bunda*.

[25] Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 157) în graiul românilor din Ungaria cu sensurile: 1. „a jumuli o pasăre”; 2. „a ciupi, a necăji”.

[26] Cuvântul *csupál* are o circulaţie regională, fiind folosit în comitatele Baranya, lângă Pécs, şi Nograd, lângă Pásztó cu sensul „a smulge una câte una buruienile”. Cf. şi *kicsupáz* „a smulge buruienile, părul” (Gombocz, Melich, *Magyar etimológiai szótar*, I, 1914–1930, Budapest, s.v. *csupál*).

[27] Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 166) şi în graiul românilor din Ungaria cu sensul „cireadă de vaci”; varianta *ciurhe* înseamnă „turme de porci”.

[28] Cuvântul a fost înregistrat de Teofil Teaha (*op. cit.*, p. 123).

[29] EWU, I, s.v. *csorda*.

[30] EWU, II, 1992, s.v. *fedél*.

[31] Teofil Teaha (*op. cit.*, p. 125) înregistrează varianta *liptár* „magiun” ca provenind din magh. *lekvár*.

[32] EWU, IV, 1992, s.v. *liktárium*.

papistaş „catolic” [„*papistaşii* sunt un neam de oameni duşmănoşi”, *Mara*, p. 294][33] < magh. *pápista* „idem”[34]; derivatul *papistăşesc* [„asta-i limbă… *papistăşească*”, *Budulea Taichii*, p. 373] < *papistaş* + suf. *-esc*;

pup (a şedea pup) „a şedea pe vine” [„au petrecut vremea şezând *pup* între straturi”, *Popa Tanda*, p. 229] < magh. *púp* „cocoaşă”[35];

sămădău „porcar care răspunde material de porcii pe care îi are sub supraveghere, având în subordine alți porcari” [„acest cineva este «*sămădăul*», porcar şi el, dar om cu stare”, *Moara cu noroc*, p. 9] < magh. *számadó* „cel care ține socotelile, contabil”[36];

ujog „băț lung care are la capăt o cârpă sau un mănunchi de zdrențe, de pănuşi cu care se curăță cuptorul de spuză sau se răceşte când e prea încins” [„farmecele babelor care te fac să zbori călare pe *ujog*”, *Mara*, p. 351][37] < magh. *azsag* „idem”[38].

3. Împrumuturi din germană:

beamter „slujbaş, funcționar” [Anton Huber… prieten bun al tuturor *beamterilor*”, *Mara*, p. 300] < germ. *Beamte* „idem”[39];

grenadir „(în armata austro-ungară) soldat înalt, din prima companie (= unitate de elită) a unui batalion de infanterie” [„înalt ca un *grenadir*”, *Mara*, p. 300] < germ. *Grenadier* „idem”[40];

steueramt „percepție, agenție fiscală” [„directorul de la *Steueramt*”, *Mara*, p. 300] < germ. *Steueramt* (sin. actual *Finanzamt*) „idem”[41];

şopron „construcție rudimentară (adesea un simplu acoperiş susținut de stâlpi) care serveşte mai ales ca adăpost pentru vite, unelte agricole, nutreț” [„un mare *şopron* deschis din toate părțile”, *Mara*, p. 374] < germ. *Schuppen* „idem”[42];

[33] Dana-Luminița Teleoacă (*op. cit.*, p. 176) a înregistrat şi forma învechită *pipistaş*, respectiv formele regionale *papistraş*, *popistaş*.

[34] EWU, V, 1992, s.v. *pápista*.

[35] Idem, s.v. *púp*.

[36] Francisc Király, *Contacte lingvistice*, Timişoara, Editura Facla, 1990, p. 45, 193.

[37] Teofil Teaha (*op. cit.*, p. 124) înregistrează varianta *ijóg* „şomoiog cu care se mătură cuptorul”.

[38] EWU, I, s.v. *azsag*.

[39] *Dicționarul subdialectului bănățean*, vol. III, BA-BIZUI (red. Maria Purdela Sitaru), Tipografia Universității din Timişoara, 1987, s.v. *beamter*.

[40] M. Purdela Sitaru şi L. Vasiluță (*Cercetări etimologice*, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 2002, p. 124-125) nu exclud şi etimonul scr. *grenadir*, de aceeaşi proveniență germană, dacă ținem seama de zona terminologică la care aparține termenul şi de aria sa de circulație. La rândul lui, susțin autoarele, germ. *Grenadier* provine dintr-un mai vechi *Grenadierer* (1648), iar acesta are la bază fr. *grenadier*, alături de it. (mai vechi) *grenatiere*. Inițial, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea, germ. *Grenadier* a însemnat „(soldat) aruncător de grenade”, apoi s-a generalizat până prin anii ’20 ai secolului trecut cu sensul „infanterist”, iar la sfârşitul celui de-al doilea război mondial a fost revigorat ca denumire a unui „infanterist dintr-o unitate de elită”.

[41] Idem, s.v. *Finanzamt*.

[42] *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch* (Duden), 3, Mannheim/Leipzig/Wien/Zürich, vollständig überarbeitete Auflage von Jakob Ebner, 1998, s.v. *Schuppen*.

verbonc „mod de recrutare în armata austriacă” [„s-a pornit atât de repede ca să alerge la *Verbonc* şi să-şi pună şapca-n cap”, *Mara*, p. 496] < germ. *Werbung* 1. „înrolare, recrutare”; 2. „stăruinţă, solicitare”; 3. „peţire”; 4. „reclamă” (< vb. *werben* 1. „a câştiga pe cineva pentru o funcţie (militară)”; 2. „a face prozelitism”)[43].

4. Împrumuturi din limbile slave (sârbo-croată):

cârpă 1. „bucată de pânză sau de stofă veche folosită de obicei la ştergerea prafului, a vaselor”[44] [„luă *cârpa* şi începu să şteargă cuţitele”, *Mara*, p. 391]; 2. „basma, batic” [„ea-şi aruncă-n cap *cârpa*”, *Mara*, p. 435] < v. sl. *karpa*, bulg. *кърpa*, scr. *krpa*[45];

crâsnic „paracliser” [„Simina, fata *crâsnicului* de la Zimbru”, *Pădureanca*, p. 105] < scr. *krsnik* „creştin”[46];

loază „om de nimic, secătură, ticălos” [„o *loază* ca tine nu mă opreşte pe mine în cale”, *Moara cu noroc*, p. 54] < v. sl. *loza*[47], scr. *loza*[48];

lud „prost, nebun”[49] [„*Ludul* de el, nepăţit precum era, nu ştia ce grozav fel de oameni sunt tâlharii”, *Ioanea mamei*, p. 93] < scr. *lud*[50].

5. Creaţii româneşti:

cătănie „serviciu militar, militărie” [„lucrul de căpetenie era să scape de *cătănie*”, *Mara*, p. 323] < *cătană* + suf. *-ie*;

căutătoare „oglindă” [„se puse înaintea *căutătoarei*, privi îndelungat şi cu drag la faţa sa”, *Floriţa din codru*, p. 50] < *căuta* + suf. *-tor* (*-toare*);

coarneş „cu coarne mari” [„acolo sunt cele *coarneşe*”, *Păcală în satul lui*, p. 125] < *corn* + suf. *-eş*;

codorişte „coadă de bici” [„bici de carmajin, cu *codorişte*a de os”, *Moara cu noroc*, p. 11] < *coadă* + *toporişte*;

măturişcă „măturică mică” [„strângea fărămiturile cu *măturişca*”, *Mara*, p. 302] < *măturică* + suf. *-işcă*;

muruială „pământ sau lut înmuiat în apă, uneori amestecat cu baligă şi paie sau var şi nisip cu care se muruiesc pereţii” [„Nici muruiala pe *pereţii* de lemn n-are înţeles”, *Popa Tanda*, p. 220] < *murui* + suf. *-eală*;

[43] Idem, s.v. *Werbung*.

[44] Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 153) în graiul românilor din Ungaria cu sensurile: 1. „basma”; 2. „batistă” şi de Teofil Teaha (*op. cit.*, p. 120) cu sensurile: 1. *cârpă de masă* „faţă de masă”; 2. *cârpă de cap* „basma”; 3. *cârpă de lână*, *cârpă mare* „broboadă”; 4. *cârpă de bojinar* „batistă”.

[45] *Dicţionarul limbii române* (DA), tomul I, partea II, C, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul”, 1940, s.v. *cârpă*.

[46] *Rječnik hrvotskoga ili srpskoga jezika na svijet Izdaje Jugoslavensk umjetnosti*, DIO V, KIPAK-LEKEN, y Zagrebu, 1898–1903, s.v. *krsnik*.

[47] *Dicţionarul explicativ al limbii române* (DEX[2]), ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996, s.v. *loază*.

[48] Mirco Jivcovici, *Mic dicţionar sârbo-croat – român*, Bucureşti, Editura Sport-Turism, 1981, s.v. *loza*.

[49] Cuvântul a fost înregistrat de Maria Marin şi Iulia Mărgărit (*op. cit.*, p. 206) şi în graiul românilor din Ungaria cu sensul „nebun”.

[50] Ion Gheţie (*op. cit.*, p. 189) arată că *lud* „prost” circulă în zilele noastre în Transilvania, Banat şi Oltenia, cu derivatul *ludişor* „prostuţ”.

şerpar „brâu lat din piele (prevăzut cu buzunare) pe care îl poartă ţăranii” [„Fluierul îl purta Budulea totdeauna în *şerpar*”, *Budulea Taichii*, p. 364] < *şarpe* + suf. *-ar*;

trochiţă „troacă mică” [„în umbra unui tei era o *trochiţă*, *Scormon*, p. 241] < *troacă* „covată scurtă şi lată, făcută, de obicei, dintr-o singură bucată de lemn” + suf. dim. *-iţă*.

Vorbind despre opera lui Ioan Slavici, criticii literari au insistat asupra realismului scrierii sale[51]. Pe de o parte, autorul descrie minuţios lumea satului din Câmpia Aradului insistând asupra localizării acestuia, dar şi asupra muncilor tradiţionale, obiceiurilor şi conflictelor dintre oameni. Pe de altă parte, Slavici prezintă lumea târgului cosmopolit unde trăiesc români, maghiari, nemţi, sârbi, în care se înfruntă două religii: ortodoxă şi catolică. Trăind la sfârşitul secolului al XIX-lea şi începutul veacului XX, autorul surprinde, în acelaşi timp, relaţiile românilor cu autorităţile austro-ungare (administraţie, justiţie, armată, şcoală).

Acest realism al scrierii lui Ioan Slavici este redat şi la nivelul limbii, prin folosirea unor cuvinte regionale, care se referă la agricultură (*curechi*), creşterea animalelor (*boitar*, *ciurdă*, *păcurar*, *sămădău*), ocupaţii (*faur*), obiecte din gospodărie (*codorişte*, *fedeleş*, *măturişcă*, *muruială*, *şopron*, *trochiţă*, *ujog*), îmbrăcăminte (*bundă*, *cârpă*, *şerpar*), mâncăruri (*lictar de prune*), instrumente muzicale (*ceteră*), biserică (*crâsnic*, *papistaş*), administraţie (*beamter*, *steuramt*) şi armată (*cătănie*, *grenadir*, *verbonc*). Alte cuvinte desemnează anumite însuşiri (*lud*, *vânăt*), credinţe populare (*bosoarcă*) şi diverse (*anţărţ*, *nea*).

Termenii regionali prezentaţi în lucrarea de faţă au origini diferite. Astfel am înregistrat 8 cuvinte moştenite din limba latină, specifice zonei sau dispărute din alte regiuni, ceea ce indică un conservatorism lingvistic, la care se adaugă 9 creaţii româneşti. Cele 11 împrumuturi maghiare se datorează contactelor directe, la fel şi cele 4 împrumuturi slave de tip sârbo-croat, în timp ce împrumuturile germane (5) reflectă o influenţă a autorităţilor austro-ungare.

Cei mai mulţi termeni regionali apar în stratul narativ (32), unde autorul se distanţează şi se obiectivează, şi mai puţin în cel dialogat (5), unde eroii încearcă să se autocaracterizeze lingvistic, şi provin din vorbirea vie a autorului, fiind prezenţi atât în scrierile din tinereţe cât şi în cele de maturitate. Chiar dacă procesul de unificare lingvistică poate fi considerat încheiat, în liniile sale mari, înaintea anului 1881, în cercetarea sa privind baza dialectală a românei literare, Ion Gheţie[52] a observat întotdeauna când a fost cazul deosebirile datorate apartenenţei regionale a autorilor sau „stilului” literar de care ţin operele cercetate. Între aceştia se numără şi Ioan Slavici care, spre exemplu, alături de termenul muntenesc *coşciug* a folosit şi sinonimul ardelenesc *sicriu*, iar alături de termenul moldovenesc *păpuşoi*, sinonimul muntean *porumb*[53].

[51] Cornel Ungureanu, *Ioan Slavici. Monografie, antologie comentată*, *receptare critică*, Bucureşti, Editura Aula, 2002, p. 110–111.

[52] *Op. cit.*, p. 575.

[53] Idem, p. 606.

Unele dintre aceste cuvinte regionale se folosesc şi în prezent, fiind consemnate de Teofil Teaha în monografia *Graiul din Valea Crişului Negru* (*boitar*, *cârpă*, *ciurdă*, *ujog*). De asemenea, cercetătoarele Maria Marin şi Iulia Mărgărit au înregistrat câteva cuvinte şi în graiul actual al românilor din Ungaria (*cârpă*, *ciupeli*, *curechi*, *lud*, *păcurar*), ceea ce arată unitatea lingvistică în comunitățile româneşti aflate, în prezent, dincolo de hotarele țării.

SIGLE ŞI ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

DA = *Dicționarul limbii române*, tomul I, partea II, C, Bucureşti, Tipografia Ziarului „Universul", 1940.

DEX^2 = *Dicționarul explicativ al limbii române*, ediția a II-a, Bucureşti, Editura Univers Enciclopedic, 1996.

Duden = *Wie sagt man in Österreich? Wörterbuch des österreichischen Deutsch*, 3, Mannheim/ Leipzig/Wien/Zürich, vollständig überarbeitete Auflage von Jakob Ebner, 1998.

EWU = *Etymologisches Wörterbuch des Ungarischen*, band I–VI, Budapest, Akadémiai Kiadó, 1992.

TERMES RÉGIONAUX DANS L'ŒUVRE DE IOAN SLAVICI

(Résumé)

Ioan Slavici est le premier grand écrivain roumain qui écrive dans «la langue de chez soi» et qui promeuve directement l'orientation de sa prose vers l'expression authentiquement populaire de source transylvaine. On rencontre dans son œuvre des mots hérités du latin qui dans d'autres zones du dacoroumain ne sont pas connus, qui ont une circulation plus restreinte ou qui ont été remplacés par d'autres termes d'origines différentes (*curechi* < lat. *colic(u)lus*, *faur* < lat. *faber*, *-brum*, *păcurar* < lat. *pecorarius*, etc.) et des emprunts du hongrois (*boitar* < hongr. *bojtár*, *bundă* < hongr. *bunda*, *ciurdă* < hongr. *csorda*, *sămădău* < hongr. *számadá*, etc.), de l'allemand (*beamter* < all. *Beamte*, *şopron* < all. *Schuppen*, *verbonc* < all. *Werbung*, etc.) ou des langues slaves, spécialement du serbo-croate (*cârpă* < a. sl. *karpa*, bulg. *кърpa*, scr. *krpa*, *crâsnic* < scr. *krsnik* «chrétien», *lud* < scr. *lud*). Parmi les créations roumaines nous rappelons: *codorişte* < *coadă* + *toporişte*, *şerpar* < *şarpe* + suff. *-ar*, *trochiță* < *troacă* + suff. *-iță*.

La plupart des termes régionaux apparaissent au niveau narratif (32) et moins au niveau du dialogue des personnages (5) et proviennent de la langue vive de l'auteur.

Quelques-uns de ces termes régionaux sont employés à présent aussi, étant consignés par Teofil Teaha dans la monographie *Graiul din Valea Crişului Negru* (*boitar*, *cârpă*, *ciurdă*, *ujog*). De même, les chercheurs Maria Marin et Iulia Mărgărit ont enregistré quelques termes dans le patois actuel des Roumains de la Hongrie (*cârpă*, *ciupeli*, *curechi*, *lud*, *păcurar*), ce qui montre l'unité linguistique dans les communautés roumaines situées, de nos jours, au-dehors des frontières du pays.

Mots-clés: terme régional, mot hérité, emprunt, création roumaine

Universitatea „Tibiscus" Timişoara
Str. Lascăr Catargiu nr. 4–6

Iulia Mărgărit

„MILCOVUL, FRONTIERĂ LINGVISTICĂ ?
(O PROBLEMĂ *DE* DIALECTOLOGIE ŞI *DE* LIMBĂ LITERARĂ)”

1. Punctul de plecare al intervenţiei de faţă îl constituie vechea polemică dintre Ion Gheţie şi Paul Lăzărescu în jurul regionalismelor din romanul *Viaţa la ţară* de Duiliu Zamfirescu, de care s-a ocupat, mai întâi, primul dintre polemiştii amintiţi.

Reluăm aceeaşi problemă, propunându-ne o reevaluare a punctelor de vedere susţinute de fiecare dintre lingviştii citaţi, prin respingerea categorică a argumentelor celuilalt.

2. Într-un articol din 1977 (47–55), Ion Gheţie urmăreşte „termenii regionali” şi semnificaţia acestora, ca prezenţă, în volumul *Viaţa la ţară* de Duiliu Zamfirescu. Demonstrând că acţiunea se petrece într-un spaţiu uşor de identificat, moşia Ciulniţei din Câmpia Bărăganului, între reperele Călăraşi şi Slobozia, în epoca premergătoare războiului de independenţă, se apreciază că, în scopul realizării culorii istorice şi a celei locale, scriitorul face apel la elementele lexicale caracteristice graiurilor munteneşti (de răsărit), pentru perioada respectivă. Drept urmare, Ion Gheţie prezintă o listă „a celor mai reprezentative şi, în acelaşi timp, a celor mai sigure cuvinte munteneşti întâlnite în roman”: *ăla, ăsta, barză, burtă, cimitir, ciupi, cizmă, cârciumă, cârciumar, coşciug, curte, ginere, înjura, noroi, pepene, pisic, porumb, praf, prună, puţ, scuipa, unchi, zăpadă* (p. 48).

Pe lângă regionalismele munteneşti, se semnalează şi un număr „la fel de mare” de termeni cu circulaţie moldovenească: *bostănărie* „cultură de pepeni”, *buhai* „taur”, *ciubotă (ciobotă)* „cizmă”, *ciubotar* „cizmar”, *corhană* „coastă de deal”, *criş* [în. expr. *el, crişu'*] „bogatul, fericitul”, *crâşmă* „cârciumă”, *dară* „da”, *duducă* „domnişoară”, *ghiduş* „poznaş”, *horbotă* „dantelă”, *jitar* „paznic de câmp”, *matale,* pronume de reverenţă, *mătăhăi* (vb.) „a umbla de colo-colo”, *sicriu* „coşciug”, *sudoare* „transpiraţie”, *tureatcă* „carâmb”, *ţintirim* „cimitir”, *ţâncărie* (fig.) „mulţime de copii”, *zăplaz* „gard” (*ibid.*).

Explicaţia acestei „curioase fuziuni” de muntenisme şi de moldovenisme, în limba unui roman cu acţiunea localizată în părţile răsăritene ale Munteniei, nu este tocmai simplă, după cum demonstrează Ion Gheţie. Potenţiala invocare a provenienţei scriitorului dintr-o zonă-limită de interferenţe dialectale moldo-munteneşti (născut la Râmnicu Sărat din părinţi putneni şi petrecând copilăria la Focşani, regiune care ar coincide cu aria lingvistică reprezentată în roman şi al cărui grai i-ar fi fost familiar) nu constituie un argument satisfăcător pentru Ion

Gheţie. De aceea, el susţine că romancierul, în mod deliberat, utilizează un cod lingvistic „mixt", fiind vorba de o atitudine programatică, explicabilă prin contextul cultural al epocii de formare a limbii literare. Acţiunea romanului corespunde perioadei în care se definitivaseră normele limbii literare pentru fonetică şi morfologie, dar nu şi în domeniul vocabularului. „Eliberaţi" de interdicţiile latiniste, după 1880, scriitorii se orientează către „tezaurul limbii populare". Convingerile lui Duiliu Zamfirescu în problema în cauză s-ar reflecta în structurarea lexicală a romanului, deoarece vocabularul variantei culte a limbii, în viziunea autorului amintit, trebuia să se constituie, într-o *koiné*, prin asimilarea elementelor din ambele provincii ale vechiului regat, mai puţin din cele de peste munţi, „îngustând, în mod evident, baza dialectală a limbii noastre de cultură" (Gheţie, *op. cit.*, 52). În acest fel s-ar explica şi absenţa vreunui răspuns din partea autorului la reproşul lui Titu Maiorescu: „Ce caută moldovenismele specifice în dialogul oamenilor ? [...] Acestea trebuie schimbate în formele obicinuite în Valahia!" (Bucuţa 1937, 348). Fapt semnificativ, „deşi scriitorul asculta cu sfinţenie sfaturile maestrului", în acest caz „s-a făcut că nu aude" (Gheţie 1977, 50), atitudine repetată şi după publicarea vol. al II-lea al ciclului, *Tănase Scatiu*. Procedând similar, romancierul primeşte acelaşi reproş „Jigneşti, fără nici un folos, impresia bucureştenilor" (Bucuţa 1937, 352).

2.1. Câţiva ani mai târziu, dintr-o perspectivă diferită, dialectologul Paul Lăzărescu (1983, 3–11) redeschide discuţia în jurul aceloraşi termeni regionali din *Viaţa la ţară* de Duiliu Zamfirescu, definind-o „o problemă între dialectologie şi limbă literară" (= subtitlul articolului). Plecând de la concluzia lui Ion Gheţie că moldovenismele din romanul cercetat reprezintă o „eroare" deliberată, explicabilă prin opiniile „arbitrare" ale autorului asupra limbii literare, Paul Lăzărescu îşi propune să dovedească, pe baza materialului cules în anchetele pentru ALRR-Munt. şi Dobr., că lexemele moldoveneşti semnalate sunt curente în regiunea în care se desfăşoară acţiunea romanului, chiar dacă pentru Ion Gheţie (1977, 49), Milcovul pare a funcţiona ca „o frontieră lingvistică", dincolo de care „ar fi să pierdem timpul încercând să înregistrăm vreunul din termenii moldoveneşti mai sus citaţi"[1]. Pentru Paul Lăzărescu realitatea lingvistică surprinsă în anchetele pentru ALRR- Munt. şi Dobr. rămâne argumentul decisiv. Deja, într-un articol din 1975 (121–142), el arătase că isoglosele termenilor moldoveneşti coboară în Muntenia mult mai la sud decât se credea până la acea dată, că teritoriul delimitat de oraşele Râmnicu Sărat – Brăila constituie centrul unei zone de tranziţie pentru graiurile moldoveneşti şi cele munteneşti, unde se întâlnesc majoritatea isogloselor caracteristice celor două subdialecte, că zona respectivă nu se poate delimita strict, dar ea se extinde mult spre sud, deci şi în Ialomiţa, ţinut în care se petrece acţiunea romanului.

[1] Referindu-se la zona moldovenească de la hotarul cu Muntenia, Ion Gheţie (1977, 50) recunoaşte prezenţa unor elemente munteneşti (v. *infra* 2.4.), determinând crearea unui grai de tranziţie. Întrebarea firească este de ce nu admite caracterul bidirecţional al fenomenului?

Confruntând lista celor 20 de moldovenisme, alcătuită de Ion Gheție, cu realitatea dialectală, Paul Lăzărescu elimină termenii *criş* şi *corhană*[2], în opinia sa, specifici Făgăraşului de unde erau personajele care le întrebuințează, restul reprezentând elemente curente în nord-estul Munteniei, mai ales în vorbirea bătrânilor. El susține că limba personajelor lui Duiliu Zamfirescu nu ar fi o limbă „artificială", creată de autor, de altfel, un excelent cunoscător al graiului local. Acesta nu a încălcat codul romantic, după care exprimarea literară trebuie să se regionalizeze în cazul personajelor şi al locurilor reprezentând perimetre speciale ale teritoriului național, dimpotrivă, şi l-a asumat cu strictețe. Am adăuga în plus că romancierul foloseşte chiar particularitățile fonetice şi morfologice pentru individualizarea personajelor, consecvent fiind notate rostirile munteneşti: *furişe, grije, tuşe, uşe*, formele cu labialele palatalizate *chept* „piept", *ghici* „bici", ori construcțiile verbale specifice zonei: *(l-)am alesără, (l-)am numitără* sau nominale (substantiv precedat de particula *alde*): *alde naşu-său, alde Scatiu*. La un moment dat, D. Zamfirescu introduce chiar un comentariu dialectologic pertinent, ceea ce atestă o temeinică stăpânire a vocabularului dialectal sub multiplele sale aspecte:

„– Dumnealui e boierul dumitale?" întrebă unul din preoți pe Saşa, arătând pe Matei.

Ea nu pricepu deocamdată. Conu Dinu râdea de înțelesul moldovenesc al frazei şi spuse preotului cine era unul, cine era altul. Saşa se făcu roşie (Duiliu Zamfirescu, Viața la țară. Tănase Scatiu, Ediție îngrijită şi prefață de G. C. Nicolescu[3], 1957, 131).

2.2. În replică, Ion Gheție 1985, 73–76 reia, cu insistență, aceeaşi idee referitoare la „prezența, aparent pradoxală (uneori şi în dialoguri) a moldovenismelor într-o operă a cărei acțiune se petrece undeva în fostul județ Ialomița, aşadar în Muntenia", contravenind „flagrant cu o prescripție a codului literar realist (moştenită de la romantici), şi anume cu respectarea prin limbă a culorii locale a narațiunii". Originea scriitorului dintr-o regiune de tranziție (Vrancea), unde coexistă particularitățile (de limbă) moldoveneşti cu cele munteneşti nu explică „în mod satisfăcător neobişnuita structură a vocabularului *Vieții la țară*. Nici posibila existență, în puncte izolate, a unor moldovenisme în estul Munteniei nu oferă cheia de rezolvare a problemei". Ion Gheție reafirmă aceeaşi poziție din articolul anterior, deoarece, în cazul scriitorului discutat, „e vorba de amestecul deliberat al

[2] Observație ciudată şi neîntemeiată, întrucât după DA, SDLR (pentru a limita atestările) *criş* cunoaşte ca arie de răspândire Moldova; pentru *corhană* DA indică Moldova, Bucovina, Transilvania de nord (nicidecum zona Făgăraşului!), iar SDLR „est". Anchetele dialectale din ultimul timp confirmă termenul chiar în Vrancea: cf. ALRR–Munt. şi Dobr., fişa a şasea nenumerotată în caietul de sat /pct. 722, 723; TDM II, 427, pct. 724: *Luam apă peste* ***corhană*** *aşa* (Jitia, jud. Vrancea). Familia lexicală a termenului, cu multiple atestări în Vrancea, Prahova, Argeş atestă poziția acestuia în vocabularul din Muntenia: *corhăni* „a rostogoli buştenii pe *corhană*" TDM II/pct. 706, 708, 721; AFLR /pct. 676, 677; *corhănire* „acțiunea de a *corhăni* buştenii" Gl. Munt./pct. 708; *corhănitor* „muncitor forestier care *corhăneşte* lemnele" Gl. Munt./pct. 676.

[3] Toate citatele din cuprinsul expunerii sunt preluate din ediția menționată.

cuvintelor munteneşti şi moldoveneşti de către o persoană care punea în opoziție «limba vie a Țării Româneşti [=Vechiul Regat] şi limba dialectelor», adică vorbirea din celelalte regiuni ale Dacoromaniei (Transilvania, Banatul, Bucovina) şi care păstra convingerea că din această «limbă vie» avea să rezulte «printr-un prodeceu de eliminare, limba clasică a românilor»" (*ibid*., 73). În plus, Ion Gheție aduce o probă care, în opinia sa, „confirmă în mod decisiv" justețea propriei teorii, fiind de natură să încheie discuția: „Dacă Duiliu Zamfirescu a aspirat să realizeze o *koiné* prin integrarea cuvintelor moldoveneşti şi munteneşti, atunci este firesc ca această sinteză lexicală particulară să se regăsească şi în limba altor lucrări ale sale, a căror acțiune nu se plasează în Ialomița, ci în alte zone ale teritoriului dacoromânesc" (*op. cit.*, 74). Drept urmare, el alcătuieşte o cuprinzătoare listă de moldovenisme, care, alături de muntenismele identificate în surse suplimentare, probează faptul că „scriitorul acționa în virtutea unor convingeri prealabile asupra rolului pe care trebuia să-l joace «limba vie a Țării Româneşti», în constituirea vocabularului limbii beletristice româneşti" şi că „în *Viața la țară*, prezența moldovenismelor trebuie privită în acelaşi fel şi nu ca împrumut în graiul ialomițean" (*ibid*.).

2.3. Întrucât, în privința vocabularului dacoromân sudic, Ion Gheție oferă o listă minimă de muntenisme „cele mai sigure" (v. *Dialectologie*, 170), dar, în mod fatal, intrate în limba comună şi, prin urmare, prezentând un coeficient de reprezentativitate nul, considerăm că această listă s-ar putea extinde prin simpla confruntare a elementelor lexicale din *Viața la țară* (şi *Tănase Scatiu*) cu Gl. Munt. şi cu fondul documentar al unui proiectat *Dicționar dialectal al graiurilor munteneşti* (în curs de elaborare). Identificarea de noi termeni, prin compararea celor două surse, pune în evidență, pe de o parte, caracterul lor dialectal, respectiv muntenesc, ca realitate lingvistică binecunoscută de către scriitor, pe de altă parte, conservarea lor până în epoca actuală, de interacțiune continuă limbă literară / graiuri. Nu întotdeauna termenii din cele două izvoare au acelaşi statut morfologic, prin forța lucrurilor. Cu toate acestea, considerăm comparația relevantă, pentru că ei se înscriu în aceeaşi familie lexicală, provin din Ialomița sau din zone limitrofe şi atestă cunoaşterea lor de către scriitor.

arman s.n. „arie (la treieriş)" p. 88: *Saşa fu întâmpinată de vătaful de la* ***arman*** 57; cf. ALRR–Munt. şi Dobr., III, MN, h. 319/pct. 736, 739, 823, 871–881, 887, 892, 892, 894, 896, 897, idem, V, chest. 2053/pct. 778; chest. 2057/pct. 777, 780: *Să treiera cu caii* ***în arman*** /pct. 777;

astupă vb. „sufocă": *Îndată ce s-a culcat jos, îl* ***astupă*** *tusea* (p. 10); cf. ALRR-Munt. şi Dobr., I, h. 62/pct. 767-769, 771-777, 779, 781, 784-787, 792-810, 814, 818-821; Gl. Munt. s.v. *astupătură* „astmă";

buriu s.n. „butoi": *Se duceau la căruță în care era* ***buriul*** *cu apă* (p. 83); cf. ALRR-Munt. şi Dobr., II, h. 238/pct. 682, 687, 752, 756, 881; h. 374/pct. 712, 714, 724, 735, 736, 739; TDM III /pct. 858; AFLR/pct. 743: [La mort] *pisica o bagă într-un* ***buriu*** /pct. 743, Valea Muşcelului, com. Pătârlagele, Buzău;

ciocan s. „ştiulete dejghiocat de boabe; cocean”: *Puse dopul de* ***ciocan*** *de porumb* (p. 107); ALRR–Munt. şi Dobr., III, MN /pct. 721, 735, 754, 873, 842, 845, 858, 859, 863, 871; AFLR/pct. 735, 738, 745, 746, 748: *L-am şi curăţat* [porumbul, ca boabe] *du pă* ***ciocan*** (pct. 735, Odăile, Buzău); *Adunăm cenuşa de iarnă dă la* ***ciocani*** *din ăştia dă porumb* (TDM II, 619, pct. 736, Murgeşti, Buzău);

chiloman s.n. „petrecere zgomotoasă, terminată cu scandal”: *Cea mai mică petrecere în casa lor se sfârşea cu beţie, cu lăutari şi* ***chiloman*** (p. 282); cf. TDM III, 799, pct. 846; AFLR /pct. 881, 891, 898: *Alde naşu-su i-a scos p-alde fină-su la nuntă şi atunci să termena* ***chilomanu*** *duminică seara* (pct. 846, Căzăneşti, Ialomiţa);

chiler s.n. „încăpere sau anexă mică la casă pentru provizii; cămară”: *Se rezemă cu mâinile de uşorii* ***chilerului*** (p. 107); cf. ALRR-Munt. şi Dobr., IV, h. 171/pct. 880, 881; Gl. Munt. /pct. 808; TDM I, 372, pct. 777: *S-a umplut casa, în sală, la* ***cheler****, în loc să-i zică în sală, cum să zice la noi,* ***cheler*** (pct. 777, Plosca, Teleorman);

halima „poveste, istorie”: *Aş vrea să ştiu de ce n-a venit Scatiu?* [...] *E o* ***halima*** *întreagă* (p. 133); cf. Gl. Munt. /pct. 870 s.v.;

iminei s.m. pl. „încălţăminte din postav”: *În curte se jucau copiii în* ***iminei*** (p. 95); cf. Gl. Munt./ pct. 730, 774: *Tata îmi luase o pereche de* ***iminei*** *să-i am de duminicit, când mergem la biserică* (pct. 730, Siriu-Băi, com. Siriu, Buzău);

năsălnie s.f. „năsălie”: *Cei patru flăcăi, ce duceau* ***năsălnia,*** *se schimbau cu alţii patru* (p. 67); cf. Gl. Munt. s.v. *năselnic*: *Cu sicriu-l punea* [pe mort] *pă* ***năselnic****, îi punea acolo un aşternut frumos sau covoraş* (pct. 733, Mihăiceni, com. Ciorani, Vrancea). Se cuvine să subliniem că *năselnic* a fost atestat în Vrancea, ţinutul de unde este originar Duiliu Zamfirescu.

Menţionăm câteva expresii, dintr-o listă mai lungă, specifice ariei sudice:

a da boala în cineva [mai ales în imprecaţii] „a pieri, a dispărea”: *To, cotei!* ***Dar-ar boala****-n voi!* (p. 83); *Alta* [oaie] *a fătat tot neagră! of, găsi-le-ar,* ***dar-ar boala*** *peste ele!* [oaia şi mieluţa] (TDM, III, 786, pct. 846, Căzăneşti, Ialomiţa).

a şedea ruşine „a fi regretabil; a fi ruşinos”: ***Şade ruşine*** *să afle lumea că faci camătă* (p. 255); v. Gl. Munt. s.v. *şade*: *Dacă-i zic noru-mii „fă, iete fă,* ***şade ruşine****, că cu rochia scurtă, fă, ruşine, fă!”* (TDM, III, 777, pct. 844, Bărcăneşti, Ilfov).

a ţine de rău (pe cineva) „a admonesta, a certa”: *În loc* ***să mă ţii de rău*** *că am făcut o faptă rea, tu găseşti că am făcut bine* (p. 241); cf. Gl. Munt. s.v. *rău* **2.**: *Mama mă* ***ţinea de rău****, vorbeam cu băieţii, însă nu mă lăsa să iau pă care-mi place* (pct. 843, Grădiştea, fostul jud. Ilfov).

2.4. Limba operelor lui Duiliu Zamfirescu corespunde realităţii lingvistice, fără să fie un *mixtum compositum* scriitoricesc. Personajele sale vorbesc în modul cel mai firesc graiul din estul Munteniei, cu puternice infiltraţii moldoveneşti, fapt pe care l-a recunoscut, chiar dacă numai unidirecţional, însuşi Ion Gheţie (1977, 50: „[Duiliu Zamfirescu] este moldovean, dar unul din moldovenii originari din

părțile sudice ale provinciei, unde se vorbea un grai de tranziție, moldovenesc în fond, dar prezentând numeroase infiltrații muntenești") şi l-a demonstrat Paul Lăzărescu, pentru aria muntenească. Meritul romancierului stă în capacitatea de a fi cunoscut temeinic graiul ținutului natal şi al celor limitrofe, prin propria biografie, pentru ca, pe baza acestor cunoştințe, să-şi înzestreze personajele cu limbajul corespunzător locului şi epocii în care au trăit, făcând din romanele sale prețioase documente lingvistice. Asemenea izbândă, după Ion Gheție, ilustrează modelul ideal de limbă literară propus de către romancier. Trebuie să subliniem însă că la conturarea unui astfel de ideal, a contribuit şi descendența scriitorului dintr-o regiune de confluențe dialectale, corespunzând, în chip firesc, unui virtual construct lingvistic.

2.5. În ceea ce ne priveşte, apreciem că ambele demonstrații probează fiecare în parte, de pe poziția istoricului limbii literare şi, respectiv, a dialectologului, acelaşi adevăr: prezența unui vocabular de bază muntenesc cu adaosuri moldovenești. Cele două teorii, susținând aceeaşi realitate, dar cu motivații diferite, nu se resping, ci, dimpotrivă, se dovedesc complementare.

Opiniile scriitorului asupra limbii literare, sub aspect lexical, convingerile sale teoretice în problema în cauză, ca şi cunoştințele sale din domeniul graiurilor din estul Munteniei sunt materializate în roman, pe de o parte, prin expunerea autorului la persoana a 3-a sg. în pasajele expozitiv-narative, pe de altă parte, prin însăşi textura dramatică a operei în sens etimologic (de acțiune), realizată prin dialogul susținut de personaje. Urmărirea celor două registre lingvistice ar putea să ducă la o mai judicioasă înțelegere a stadiilor corespunzătoare (limbă cultivată /registru dialectal) din cea de a doua jumătate a secolului al XIX-lea, cât şi la cunoaşterea unei variante proprii de limbă literară, elaborată prin valorificarea resurselor lexicale specifice graiurilor, în epoca de desfăşurare a acțiunii din roman.

Chiar la o lectură rapidă, cititorul surprinde, în limitele aceluiaşi pasaj sau în pasaje relativ apropiate, perechi sinonimice provenind din cele două arii lingvistice aflate în confluență: Muntenia şi Moldova. Cu titlu ilustrativ, selectăm câteva dintre acestea:

După câtva timp ajungeau pe deal în fața ***țintirimului****.*

„– Acuma ne iese în cale strigoiul!"

Mihai se făcu că nu crede.

„– Fetelor, hai să cântăm!"

Deschiseră gura câteşipatru şi începură a răcni. Ochii însă le erau țintiți fără voie pe zăplazul.... ***cimitirului*** (p. 84);

Când puseră mâna ***pe sicriu*** *ca să-l coboare în groapă, chipul mame-sei îi apăru pentru cea din urmă oară. Voiră să-l ia de-acolo. El însă se rugă să-l lase până la urmă. Dar când văzu* ***coşciugul*** *în fundul groapei îşi acoperi ochii* (p. 69);

Aceasta era starea lucrurilor în ***cămară*** [unde coana Profira „boteza" rachiul], *când intră Scatiu. El se rezemă cu mâna de uşorii* ***chilerului*** *şi se uită înăuntru* (p. 107).

Nu credem că prezența cuplurilor sinonimice în fragmentele citate s-ar datora întâmplării. Dimpotrivă, am aprecia că scriitorul practică deliberat diversificarea vocabularului pe baza resurselor dialectale, lăsând să se înțeleagă că prin selectarea acestora se evită monotonia lingvistică datorată repetiției, iar cuplurile sinonimice permit evitarea acesteia[4]. Neîndoielnic, scriitorul a reflectat asupra acestui aspect ca formă de îmbogățire a lexicului supradialectal prin valorificarea elementelor proprii celor două variante regionale: muntenească şi moldovenească:

Lui Dinu Murguleț toate actele din urmă ale vieții i se păreau vremelnice: măritişul Tincuței, venirea sa la oraş, prefacerea caracterului ***fie-sei****. Încălțămintea lui de acum, când avea picioarele umflate era făcută pe măsura din totdeauna. Negreşit* ***fiică-sa*** *nu se mai ocupa de el* (p. 238–239).

În exemplul menționat, forma muntenească, ca formă etimologică (*fie* < lat. *filia*) este arhaică, prin comparație cu cea moldovenească (un derivat pe teren românesc *fie* + suf. *-ică* < *fiică*), cu şanse de impunere în registrul cult confirmate ulterior, de altfel, ambele apărând în expunerea autorului. Alteori, situația se modifică: variante ale unui termen se întâlnesc în rostirea unor personaje reprezentând nivele culturale distincte (boier/țăran), cu mențiunea că varianta etimologică învechit-dialectală este rostită de către țăran, fapt pe care l-am atribui unei anumite intenții a autorului:

Matei furios puse mâna în pieptul flăcăului.

„–Nu vezi cum se risipeşte grâul? [...] *Maşina huie*[5] *goală de un ceas, iar oamenii* ***beau tutun****”* (p. 82); [...] *Zadarnic istorisea baciul: „Domnul Nae vine la arie târziu, neamțu aşijderea, iar* ***lumea*** *stă şi* ***bea tiutiun****”* (p. 88).

De asemenea, în cazul derivatelor de la aceeaşi bază, elementul regional apare în exprimarea țăranului:

„*– Cine crezi c-a aruncat cu apă fiartă-n câine?”*

„– ***Bucătărița****, coane!”*

„– Apropo de slugi, coană Aglaeo! Sunt foarte nemulțumit de ele, mai cu seamă de ***bucătăreasă****”* (p. 163).

După citate, se pare că scriitorul indică modelul lexicului muntenesc prin atribuirea acestuia boierilor, în timp ce țăranii, slugile, folosesc variantele moldoveneşti, mai marcat regionale, fapt nu lipsit de semnificație, limbajul emancipat aparținând clasei evoluate cultural. În sensul selectării modelului muntenesc interpretăm modificarea titulaturii unui cunoscut basm, *Motanul încălțat*, impus cu numele moldovenesc al animalului respectiv. Prin rectificare, scriitorul creează o

[4] De fapt, chiar şi Ion Gheție (1977, 50) observase că romancierul se foloseşte de termeni regionali, din necesități stilistice, pentru a varia expresia.

[5] Asupra verbului *vui*, reprodus în varianta fonetică moldovenească, nu extindem observația, de vreme ce el apare repetat în însăşi exprimarea autorului: *De departe se auzea zgomotul maşinii, care, nehrănită de snopi, se învârtea cu o repeziciune straşnică,* ***huind*** *în gol* (p. 81). Adăugăm doar că a fost atestat, recent, chiar în această pronunție (*A venit aşa o* ***huială*** TDM, II, 604, pct. 733, Odăile, Buzău), fapt ce dovedeşte cunoaşterea fonetismului din graiul viu, folosit în partea locului.

versiune de titlu muntenească: *Ia mai bine spune lu tata-mare Povestea* ***cotoiului încălțat*** (p. 235). De altfel, uneori, el acordă prioritate graiurilor munteneşti, poate şi pentru conservatorismul lor în fonetică. De foarte multe ori, acolo unde cele două tipuri de graiuri cunosc vocabule distincte, scriitorul optează pentru varianta muntenească. Aşa, de pildă, autorul preferă, consecvent, numeralul colectiv, construit cu pronumele relative *câte*, din subdialectul muntean, în detrimentul celui cu pronumele nehotărât *toți (tustrei)* din graiurile moldoveneşti: *pofti pe* ***câteşipatru*** *preoții* (p. 129); *stau* ***câteştrele*** *în fundul trăsurii* (p. 84).

2.6. Dacă încrucişarea regionalismelor moldoveneşti cu elementele corespunzătoare munteneşti (*norod /popor*; *sudoare / năduşeală*; *a striga / a răcni*, doar câteva dintr-o listă cuprinzătoare), ca un fapt constant, în limba romanului, s-ar explica prin respectarea realității dialectale reproduse (conform „poziției" lui Paul Lăzărescu), în schimb, aşezarea dubletelor sinonimice ori derivative, la distanțe mici, de câteva rânduri, sau în cuprinsul aceluiaşi paragraf, reflectă concepția scriitorului asupra îmbogățirii şi diversificării posibilităților de exprimare în limba literară prin valorificarea vocabularului dialectal. Presupunem că intenția romancierului a fost de a oferi, fără ostentație, un model de asamblare a elementelor lexicale munteneşti şi, respectiv, moldoveneşti, la nivel supradialectal aşa cum le cunoscuse în propriul grai natal, evident la o altă scară. Modelarea variantei culte „prin absorbția elementelor din graiuri" constituie expresia concepției scriitorului asupra componenței lexicale a limbii literare. Din acest unghi şi „poziția" lui Ion Gheție ni se pare pe deplin îndreptățită, deşi fracturată prin separare de realitatea dialectală. În plus, menționăm faptul că în ceea ce se numeşte, de regulă, „limba scriitorului", identificăm anumite subtilități lingvistice din care deducem că acesta nu era nici indiferent, nici neutru, ci preocupat de problema respectivă.

Astfel, în cadrul acțiunii propriu-zise, în dialogul personajelor, materialul lexical cunoaşte o varietate sporită, în funcție de originea eroilor şi de condiția socio-intelectuală pe care aceştia o dețin. Vorbirea lor este adecvată palierului social în care se înscriu. Se poate lesne remarca faptul că boierii vorbesc într-un anumit fel, țăranii într-alt fel, scriitorul însuşi, ca narator (=pers. 3 sg.), se distinge în intervențiile sale expozitive. Chiar în interiorul aceleiaşi categorii sociale apar diferențe de vocabular, determinate de criteriul vârstei, luat în considerație de autor, ca într-un tratat de dialectologie. Acelaşi termen în uzul a două generații se întâlneşte în variante revelatoare. Vocabularul coanei Diamandula, sora boierului Dinu şi mama lui Matei Damian, plecat în străinătate de multă vreme şi aşteptat să revină, este vetust, ca şi personajul, evocând parfumul unei epoci defuncte, când grecismele constituiau apanajul elitelor. Presupunem că autorul atribuie personajelor aparținând acestei categorii de vârstă unele forme verbale desuete, tipice acelei perioade:

„– I-ai telegrafisit?" întrebă ea. Fratele său, evident din aceeaşi generație, răspunde identic: „*I-am telegrafisit*". Probabil, nu fără intenție, autorul imaginează, în continuare, reluarea dialogului, pe aceeaşi temă, pe baza aceluiaşi verb „cheie", de către alte personaje din generațiile următoare. Saşa Comăneşteanu o asigură pe

Tincuța, impacientată, de sosirea iminentă a lui Matei, pentru că „*a telegrafiat* că pleacă" (din Italia). La rândul ei, tânăra, obosită de atâta aşteptare, se arată neîncrezătoare, replicând „Sunt trei zile de când *a telegrafiat*". Saltul lingvistic dintre generații, înregistrat de scriitor, a fost valorificat în roman spre a sugera evoluția limbii, în acord cu evoluția societății, prin achiziția de forme noi, în detrimentul altora căzute în desuetudine.

2.7. Scriitorul notează diferențele în modul de a se exprima, în interiorul aceleiaşi clase, al aceleiaşi generații, şi cu alt scop. Diferențele lingvistice reflectă, în esență, condiția socială reală a personajelor. Tănase Scatiu, ca şi mama acestuia, au pătruns violent, agresând barierele sociale, într-o lume altădată mai puțin permisivă intruşilor din categoria lor. Bagajul lor lingvistic, reflectând un inexistent bagaj cultural, felul lor de a conversa, atestă extracția socială modestă, incompatibilă cu noua clasa socială în care ar dori să pătrundă şi să fie asimilați. Astfel, de pildă, în vizită la stăpânul moşiei Ciulniței, Tănase Scatiu, total lipsit de educație, emite o formulă de binețe mult prea familiară pentru condiția lui de ex-vechil: „Salutare, nene Dinule!" În replică, boierul se revanşează adresându-se coanei Profira care îşi însoțeşte fiul, preluând rostirea acesteia, aidoma slugilor neştiutoare de carte, în intenția de a marca lingvistic stratul social inferior de apartenență şi ascensiunea strict „financiară" a personajului: „Sărut mâna, coană **Prohiro**!" Dinu Murguleț ar fi vrut să reinstaureze distanța dintre familii printr-un comunicat anticipativ de tip moromețian, debutând cu o interjecție frecvent uzitată de bătrână „– **Bre**, anul ăsta fac grâu mult, zise Murguleț, sărutându-i mâna cam din fugă" (p. 32), drept urmare, indezirabilii ar fi trebuit să înțeleagă că îşi va achita datoriile şi că nu va mai trebui să accepte agresiunea lor comportamentală, familiarismele impertinente tratând-o pe vizitatoare în conformitate cu perspectiva („sărutându-i mâna cam în fugă").

Îmbogățiți de dată recentă, uzurpatori asidui ai boierilor de neam (Dinu Murguleț), prin potențialul lor economic în ascensiune, Tănase Scatiu şi coana Profira acced într-o altă clasă socială ca instruşi. Lingvistic, obârşia lor subculturală transpare la tot pasul, în exprimare şi în comportament, confundându-se cu servitorii de care dispun. Coana Profira îşi compătimeşte fiul „ghetu băiat" şi comentează, binevoitoare, studiile lui Matei Damian, evident, exprimându-se dialectal: „aracan de mine, maică, da tot învață!", când sunt de față boierii. În absența acestora, devine critică, penalizând acelaşi personaj, pentru că este boier şi este „fodul", chiar punându-i sub semnul întrebării competența profesională şi calitatea învățăturii, în termeni aproape jenanți: „*Doftor* ăla? Nici pe Cotei din curte nu i l-aş da în seamă! [...]" „Eu zic să-i pui *sifestru*! [...] Acuşi să te duci şi să-i pui *ezecuție*!" (p. 114).

3. După cum s-a putut observa, punctele de vedere exprimate de către cei doi lingvişti nu se exclud. Acelaşi fenomen, cu dublă cauzalitate, a fost interpretat de pe poziția istoricului limbii literare ori a dialectologului. Pe de o parte, evoluția graiurilor determină fluctuații evidente în delimitarea acestora şi în difuziunea particularităților dincolo de limitele cunoscute, astfel încât s-a putut vorbi de

„dinamica graiurilor dialectale” (Cazacu 1963, 27–40; *Studii de dialectologie*, 73–90). Amploarea unui astfel de proces determină extensiunea ariilor de tranziție care devin din ce în ce mai largi şi cu infiltrații din ce în ce mai adânci. Prin datele biografice, Duiliu Zamfirescu descinde dintr-o zonă cu astfel de profil, constituind obiect de cercetare (Iordan *Gr. putnean*, 90–117; Rusu 1961, 82–94) şi este firesc să credem că scriitorul era familiarizat cu graiul local. Paul Lăzărescu, însă, ridică la rang de factor exclusiv realitatea dialectală.

În acealaşi timp, romancierul, originar dintr-o regiune cu puternice interferențe moldo-muntenești, se angajează în acțiunea istorică de „forjare” a variantei literare, militând pentru o anume compoziție lexicală a acesteia. Elementele propuse pentru sinteza particulară a variantei culte provin din provinciile cunoscute sub numele de „regat”. Apreciind caracterul combativ al intervențiilor scriitorului în amintita campanie, Ion Gheție consideră nesatisfăcător criteriul realității dialectale, respingându-l în favoarea unui anumit model de limbă literară, susținut şi teoretic de către romancier. De fapt, cele două episoade din biografia scriitorului nu se exclud, ci converg în realizarea aceluiaşi țel. Absența răspunsului la obiecțiile lui Titu Maiorescu reprezintă o atitudine încărcată de semnificații: Duiliu Zamfirescu nu a rectificat vorbirea moldo-munteneascâ a personajelor nu numai datorită faptului că aceasta se înscria în proiectul „tiparului” lexical al variantei culte pentru care milita, ci şi pentru că „avea în ureche” acel tip de vobire. Impresia auditivă a graiului local, dar şi a graiului din alte locuri pe unde l-a purtat profesia (Hârşova, Târgovişte) a determinat rezistența față de reproşurile privind inadvertența lingvistică în vorbirea eroilor din romanele menționate. Fiecare dintre cei doi cercetători a lansat exclusiv argumentația propriului domeniu de activitate, dar complementaritatea acestora impune reconsiderarea ambelor motivații în sprijinul aceleiaşi cauze.

Pentru astfel de motive, polemica în jurul termenilor regionali din opera lui Duiliu Zamfirescu ni se pare mai degrabă o problemă atât de dialectologie, cât şi de limbă literară şi nu o problemă „între” cele două domenii (cf. subtitlul articolului lui Paul Lăzărescu), fiind vorba de două aspecte incontestabile, dar, în acelaşi timp, inseparabile, ale unei singure realități: limba română într-o etapă dată a evoluției sale.

ABREVIERI BIBLIOGRAFICE

AFLR = *Arhiva fonogramică a limbii române* a Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”.

ALRR - Munt. şi Dobr. = *Atlasul lingvistic român pe regiuni. Muntenia şi Dobrogea*, I–IV, de Teofil Teaha, Mihai Conțiu, Ion Ionică, Paul Lăzărescu, Bogdan Marinescu, Valeriu Rusu, Nicolae Saramandu, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1996–2004.

Bucuța 1937 = Emanoil Bucuța, *Duiliu Zamfirescu şi Titu Maiorescu în scrisori*, Bucureşti.
Cazacu 1963 = Boris Cazacu, *Despre dinamica limitelor dialectale*, în FD V, p. 27–40; idem, *Studii de dialectologie*, Bucureşti, 1966.
Dialectologie = Matilda Caragiu Marioțeanu, Ştefan Giosu, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Romulus Todoran, *Dialectologie română*, Bucureşti, 1977.
Gheție 1977 = Ion Gheție, *Termeni regionali din **Viața la țară** de Duiliu Zamfirescu*, în LR, XXVI, nr. 1, p. 47–55.
Gheție 1985 = Ion Gheție, *Elemente regionale în lexicul prozei lui Duiliu Zamfirescu*, în LR, XXXIV, nr. 1, p. 73–77.
Gl. Munt. = *Glosar dialectal. Muntenia*, de Maria Marin, Iulia Mărgărit, Bucureşti, 1999.
Iordan *Gr. putnean* = Iorgu Iordan, *Graiul putnean*, în „Ethnos", I, 1941, fasc. 1, p. 90–117.
Lăzărescu 1975 = Paul Lăzărescu, *Arii lexicale în nord-estul Munteniei*, FD, IX, p. 123–141.
Lăzărescu 1982 = Paul Lăzărescu, *Milcovul, o frontieră lingvistică? (O problemă între dialectologie şi limbă literară)*, SCL XXIII, nr. 1, p. 3–12.
Rusu 1961 = Grigore Rusu, *Graiuri de tranziție. În legătură cu poziția graiului vrâncean în cadrul dacoromânei*, în CL, VI, nr. 1, p. 89–94.
TDM, I–III = *Texte dialectale. Muntenia*, sub conducerea lui Boris Cazacu. Vol. I, de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1973; vol. II, de Paul Lăzărescu, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1975; vol. III, de Costin Bratu, Galina Ghiculete, Maria Marin, Bogdan Marinescu, Victorela Neagoe, Ruxandra Pană, Marilena Tiugan, Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1987.

LE MILKOF, FRONTIÈRE LINGUISTIQUE?
(UN PROBLÈME DE DIALECTOLOGIE ET DE LANGUE LITTÉRAIRE)

(Résumé)

En partant d'une vieille polémique entre Ion Gheție et Paul Lăzărescu autour des régionalismes du roman *Viața la țară* (La vie à la campagne) de Duiliu Zamfirescu, expliqués par chacun des deux polemistes exclusivement par son propre domaine d'activité, la langue littéraire, respectivement la dialectologie, l'auteur soutient la complémentarité et la compatibilité des solutions avancées. En base de cette conclusion, on a modifié le sous-titre originaire, *Un problème entre la dialectologie et la langue littéraire*, conformément à sa démonstration.

Cuvinte-cheie: graiuri de tranziție, interferențe lingvistice, limbă literară, realitate lingvistică, termeni regionali.

Mots-clés: parlers de transition, interférences linguistiques, langue littéraire, réalité linguistique, termes régionaux.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Maria Stanciu-Istrate

CÂTEVA CONSIDERAŢII ASUPRA CALCURILOR LINGVISTICE APĂRUTE ÎN LIMBA ROMÂNĂ VECHE

1. Calcul lingvistic reprezintă un mijloc mixt de îmbogăţire, care se foloseşte total sau parţial de resursele autohtone ale limbii în care se produce, împletindu-le după o concepţie sau un tipar împrumutat[1]. Deşi procedeul amintit nu a influenţat major niciunul dintre nivelurile limbii române, contribuţia sa la îmbogăţirea vocabularului şi, mai ales, a frazeologiei nu poate fi neglijată.

În rândurile următoare intenţionăm să ne îndreptăm atenţia asupra unora dintre calcurile apărute în limba română veche, încercând să stabilim cauzele apariţiei acestora şi ce anume a împiedicat sau favorizat păstrarea lor în limbă. Dintre diferitele tipuri de calc identificate la nivel lingvistic ne vom referi numai la calcurile lexicale de structură morfematică[2].

2. Evoluţia calcului lingvistic în limba română este strâns legată de influenţele lingvistice majore exercitate de-a lungul timpului asupra acesteia.

În epoca veche, se poate vorbi, mai ales, despre o influenţă culturală slavonă şi grecească, dat fiind faptul că traducerile de texte religioase se fac, cu preponderenţă, din aceste limbi. Primele calcuri[3] apărute în limba română puteau fi

[1] Pentru caracteristicile fenomenului vezi : Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea),* Bucureşti, 2006, p. 12 ş.u.

[2] Denumire propusă de Theodor Hristea, care, în articolul *Tipuri de calc în limba română*, apărut în LL, 1997, nr. 3–4, p. 10–29, afirmă: „În terminologia la care m-am fixat definitiv (combinând, uneori, denumiri care circulă în literatura de specialitate), calcul lexical este de două feluri, şi anume: *calc de structură morfematică* şi *calc de structură semantică* (numit, adeseori, şi *împrumut semantic*)" (p. 14). Pentru definirea acestui tip de calc şi a diverselor denumiri propuse, ca şi pentru diversele opinii privind clasificarea sa, vezi Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 66–85.

[3] Pentru calcul lingvistic în limba veche, vezi: Ovid Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*. *Tome II. Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 364–371; I.-A. Candrea, *Psaltirea Scheiană comparată cu celelalte psaltiri din sec. XVI şi XVII traduse din slavoneşte*, vol. II, 1916, p. 515–546; Fulvia Ciobanu, *Formaţii cărturăreşti în compunerea românească*, în volumul *Omagiu lui Iorgu Iordan cu prilejul împlinirii a 70 de ani*, Bucureşti, 1958, p. 161–167; G. Mihăilă, *Contribuţii la studiul calcului lingvistic (pe baza textelor bilingve slavo-române din sec. al XVI-lea*), în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, XVIII, 1967, nr. 5, p. 529–539; Maria Purdela-Sitaru, *Calcuri lingvistice în unele texte blăjene din secolul al XVIII-lea,* în „Limba română", XXIX, 1980, nr. 2, Bucureşti, p. 97–104; idem, *Formaţii româneşti cu* ***împreună, rău şi singur (însuşi, sine/sin-, şie)***, în „Studii şi cercetări lingvistice", Bucureşti, XXXVI, 1985, nr. 6, p. 507–516; Marius Sala, *Limbi în contact*, Bucureşti, 1997, p. 223–283, 286–287; Alexandru Gafton, *Evoluţia limbii române prin traduceri biblice din secolul al XVI-lea*, Iaşi, p. 259–295; Maria Stanciu-Istrate, *op. cit.*, p. 281–285; Finuţa Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *Compunerea,* în *Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea*. Coordonator Magdalena Popescu-Marin, Bucureşti, 2007, p. 231–259.

determinate, mai ales, de dogma cuvântului sfânt, care le impunea traducătorilor de texte religioase să respecte întocmai mesajul căruia încercau să-i dea veşmânt românesc[4]. În acelaşi timp, sărăcia vocabularului de la acea dată îi punea pe traducători în imposibilitatea de a găsi corespondenţe identice în limbă. Consecinţa a fost crearea unor termeni nespecifici pentru română, rezultaţi din alăturări dintre cele mai bizare, mai ales în ceea ce priveşte cuvintele compuse. Aceste alăturări erau date de modele întâlnite în texte slavone.

Dintre calcurile întâlnite în textele religioase din această perioadă, amintim:

ainte-apuca, după sl. *prědŭvariti*; *ainte-pune*, după sl. *prědložiti*; *argintutăietoriu* „argintar", după sl. *srebrobiicĭ, srebrokovačĭ, srebroséčĭcĭ*; *asupră-luare* „lăcomie", după sl. *lihoiměnije*; *atotţiitoriu*, *atotputernic*, după sl. *vĭsedrŭžitelĭ*; *bărbat-ucigătoriu* „ucigaş", după sl. *mǫžeubiĭca*; *binecuvânta*, *bine-grăi, dulce-cuvânta,* după sl. *blagosloviti*; *dulce-spune, dulce-vesti* „a predica Evanghelia", după sl. *blagověstiti*; *binevrea*, *binevoi*, *bineînvoi, dulce-vrea* după sl. *blago(iz)voliti*; *bună-dereagere, bună-facere*, după sl. *blagodějanije*; *bună-înţelepţie, bună-mândrie* „înţelepciune", după sl. *blagomǫdrosti*; *bună-vestire*, *dulce-vestire* „Evanghelie", după sl. *blagověštije*; *Bunavestire,* după sl. *blagověštenije*; *bună-govire, bunăgovitură, dulce-govire* „cumpătare", după sl. *blagogověnije*; *bună-mirosenie*, după sl. *blagouhanije*; *bună-credinţă*, după sl. *blagověrije*; *bună-cuvântare,* după sl. *blagoslovenije*; *bună-smerenie* „evlavie", după sl. *blagogověnije*; *bună-voie*, *bunăvoire*, *bună-vre(a)re*, *dulce-voie, dulce-vre(a)re* „bunăvoinţă", după sl. *blagovoljenije*; *cale-făcător* „călător", după sl. *pǫtišĭstvĭnikŭ*; *ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, după *čudotvorĭcĭ*; *cu-bărbat-zăcătoriu* „homosexual", după sl. *muželožnikŭ*; *dostoinică-cuvântului* „demnă de pomenit", după sl. *dostoinoslovno*, gr. *áξιολόγη* (< *áξιος* „dignum" + *λόγη* „spus, pomenit"); *de-Dumnezeu-glăsitoriu*, după sl. *bogoglasĭnikŭ*; *de-Dumnezeu-Născătoare*, după sl. *bogorodica*; *de-Dumnezeupurtător*, după sl. *bogonosĭnŭ, bogonosĭcĭ* sau gr. *δεοφόρος*; *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, după sl. *člověkoljubije*; *de-oameni-iubitoriu* „filantrop", după sl. *člověkljubecĭ*; *deviaţă-dătătoriu* „creator", după sl. *žiznipodatelĭ*; *de-viaţă-purtătoriu*, după sl. *živonosĭnŭ*; *depreună-vie*, după sl. *vŭkutŭživěti*; *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, după sl. *duhoborĭcĭ*; *dulce-cinstit, dulce-credincios* „pios, cinstit", după sl. *blagověrĭnŭ*[5], *blagočistivyĭ*; *dulce-dare, dulce-dăruire, dulce-dată* „mulţumire", după sl. *blagodarenije*; *dulce-dărui* „a mulţumi", după sl. *blagodarovati*; *dulce-dătătoriu* „binefăcător", după sl. *blagodětelĭ*; *dulce-frâmseaţe* „frumuseţe", după sl. *blagolěpije*; *dulce-harda* „mulţumi", după sl. *blagodariti*; *dulce-miroseală*, după sl. *blagouhanije*; *dulce-(în-)obraz* „frumos", după sl. *blagoobrazĭnŭ*; *dulce-tocmeală* „statornicie, tărie de caracter", după sl. *blagostojanije*; *dulce-vesti* „a predica Evanghelia", după sl. *blagověstvovati*; *fără-(de)-leage* „nedreptate", după sl. *bezakonije*; *fărălegí*, după *bezakonovati*; *fără-legiuitor* „nelegiuit", după sl. *bezakonĭkŭ*; *fără-măsură*

[4] Vezi *Crestomaţia limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), coordonator Alexandru Mareş, Bucureşti, 1994, p. 34–35.

[5] Ovid Densusianu, *op. cit.*, p. 369.

„nemărginit, imens”, după sl. *bezmĕrĭnŭ*; *gios-cădea*, după sl. *nispasti*; *gios-merge*, după sl. *sŭhoditi*; *gios-pleca*, după sl. *nizvoditi*; *gios-scoate*, după sl. *nizvesti*; *împotrivă-da*, după sl. *vŭzdati*; *împotrivă-sta*, după sl. *protivostati*; *în-gios-aruncații*, după sl. *nizvrĕšti*; *înainte-alergător(iu)*, *înainte-curător(iu)*, după sl. *prĕditeča*, gr. *προδρομος*; *(de-)lege-călcătoriu*, *a-legiei-călcătoriu, (a-)legiei-frângătoriu,* după sl. *zakonoprĕstǫpĭnikŭ*; *lege-dătător*, după sl. *zakonodavecĭ*; *lung-răbda*, *îndelung-răbda,* după sl. *dlŭgotrŭpĕti*; *mare-cuvânta*, după sl. *veleréčevati*; *mare-sufleție* „mărinimie”, după sl. *velikodušije*, gr. *megalopsihia*; *naltă-mândrie*, după sl. *vysokomǫdrije*; *nefățarnic*, după sl. *neliceměrĭnyi*; *pace-făcătoriu*, după sl. *mirotvoricĭ*; *plecarea-înțeleaptă* „umilință, modestie”, după sl. *sŭměrjenomǫdrije*, gr. *ταπεινωσυνη* (lit. „înțelepciune plecată, umilă”); *Preacurata* „neprihănită”, după sl. *prĕčista*; *preagreşală* „păcat”, după sl. *prĕgrĕšenije*; *preaînfrâmseațe* „sfințenie, cinste”, după sl. *prĕpodobije*; *preaînțelepciune* „înțelepciune”, după sl. *prĕmǫdrostĭ*; *rău-cuvânta*, după sl. *zlosloviti* „calumniari”; *sânge-mestecătoriu* „cel care comite un incest, incestuos”, după sl. *krŭvoměšičĭ*; (*cu-*)*un-corn,* după sl. *inorogŭ*; *unul-născut*, după sl. *jedinorodĭnŭ*; *viață-făcătoriu* „creator”, după sl. *životvoręštiĭ* etc.[6]

Multe dintre exemplele prezentate mai sus au ajuns la periferia vocabularului, unele au fost înlocuite de împrumuturi explicabile prin acelaşi etimon care a generat apariția calcului sau printr-un termen diferit, mai puține au rămas în limbă, concurate sau nu de împrumuturi. Vom încerca să prezentăm aceste situații pe rând.

3. Calcuri dispărute, neînlocuite de împrumuturi provenite din termenii calchiați

ainte-apuca, *ainte-pune*, *argintu-tăietoriu, asupră-luare*, *bărbat-ucigătoriu, bine-grăi, dulce-cuvânta, dulce-spune, dulce-vesti, binevrea*, *bineînvoi, dulce-vrea, bună-dereagere, bună-facere*, *bună-înțelepție, bună-mândrie*, *bună-vestire*, *dulce-vestire, bună-govire, bună-govitură, dulce-govire, bună-mirosenie*, *bună-smerenie, cale-făcător, ciude-făcător*, *de-minuni-făcător*, *cu-bărbat-zăcătoriu, dostoinică-cuvântului, de-Dumnezeu-glăsitoriu*, *de-Dumnezeu-Născătoare*, *de-Dumnezeu-purtător*, *(de-)o(a)m(eni)-iubire*, *de-oameni-iubitoriu, de-viață-dătătoriu*, *de-viață-purtătoriu*, *depreună-vie*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cinstit, dulce-credincios, dulce-dare, dulce-dăruire, dulce-dată, dulce-dărui*, *dulce-dătătoriu, dulce-frâmseațe, dulce-har-da, dulce-miroseală*, *dulce-(în-)obraz, dulce-tocmeală, dulce-vesti, fărălegí*, *fără-legiuitor, fără-măsură, gios-cădea*, *gios-merge*, *gios-pleca*, *gios-scoate*, *împotrivă-da*, *împotrivă-sta*, *în-gios-aruncații*, *înainte-alergător(iu)*, *înainte-*

[6] Pentru aceste exemple vezi Finuța Hasan, Magdalena Popescu-Marin, *op. cit.*; Mirela Teodorescu, *Formarea cuvintelor*, în *Istoria limbii române literare. Epoca veche (1532–1780)*, coordonator Ion Gheție, Bucureşti, 1997, p. 223; Maria Stanciu-Istrate, *Viața sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului*, în *Cele mai vechi cărți populare în limba română*, vol. IX, studiu filologic, studiu lingvistic, ediție şi glosar, Bucureşti, 2004, p. 83 ş.u.; idem, *Interferențe româno-slave într-un manuscris românesc din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în „Limba română”, LIV, 2005, nr. 1–4, Bucureşti, p. 8–17. Pentru alte compuse din epoca veche, vezi, de asemenea, Halina Mirska, *Unele probleme ale compunerii cuvintelor în limba română*, în *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I, Bucureşti, 1959, p. 165–175.

curător(iu), *(de-)lege-călcătoriu*, *a-legiei-călcătoriu, (a-)legiei-frângătoriu, lege-dătător*, *lung-răbda*, *îndelung-răbda, mare-cuvânta*, *mare-sufleție*, *naltă-mândrie*, *nefățarnic*, *pace-făcătoriu*, *plecarea-înțeleaptă, preagreşală, preaînfrâmseațe, preaînțelepciune*, *rău-cuvânta*, *sânge-mestecătoriu*, (*cu-*)*un-corn, viață-făcătoriu*

În legătură cu unii dintre aceşti termeni se impun câteva precizări:

3.1. Unele calcuri au cunoscut mai multe variante, rezultate din sinonimia termenilor folosiți în traducere. Astfel, echivalența existentă între *cuvânta – grăi, spune – vesti, vrea – voi*, *vre(a)re – voie – voire, înțelepție – mândrie* etc. a condus la calchierea în mai multe variante a aceluiaşi termen slavon, în funcție de preferința manifestată de cel care inova față de unul dintre aceşti termeni. Aşa cum se întâmplă în cazul sinonimelor totale, în final, numai una dintre forme a rămas în limbă. Astfel, *binecuvânta* a rămas în limbă, în vreme ce *bine-grăi* şi *dulce-cuvânta* s-au arhaizat. Lui *bună-vre(a)re* şi *bună-voire* le-a fost preferat *bunăvoie*, în vreme ce *binevrea* a fost înlăturat de *binevoi*. Alături de *bună-voie*, vocabularul românesc contemporan înregistrează şi sinonimul *bunăvoință*, atestat prima oară în 1756 şi format după lat. *benevolentia,* germ. *Wohlwollen.*

3.2. În compusele *a-legiei-călcătoriu*, *a-legiei-frângător, a-legeei-păşitor*, toate având sensul „care nu respectă, ignoră, violează legea", obținute prin calchierea sl. *zakonoprěstǫpĭnŭ* al doilea element cu semnificație lexicală, respectiv *călcător, frângător* şi *păşitor,* este folosit cu sensurile specifice morfemelor echivalente din modelele slavone, altele decât cele originare. Existența a trei variante de traducere pentru acelaşi termen slavon demonstrează efortul traducătorilor de a găsi corespondentul cel mai apropiat de modelul pe care se străduiau să-l reproducă. *Călca*, *frânge* şi *păşi,* din care au fost derivate *călcător, frângător* şi *păşitor*, în absența lui *lege,* sunt departe de a putea fi considerate sinonime perfecte. Prin anumite seme, *călca* se apropie de *păşi*, iar prin altele de *frânge*. Mai precis, *călca* şi *frânge* au în comun sensurile „a încălca, a nu respecta", absente din sfera semantică a lui *păşi*, folosit în traducerea compusului slavon prin derivare sinonimică, altfel spus, datorită lui *călca*.

3.3. Termenul slavon *blago* a fost tradus prin *bine*, atunci când apărea ca element component al unui verb, prin *bun*, *bună*, când intra în alcătuirea unui substantiv, sau prin *dulce.* (În situația din urmă, sensul «bun» pe care adjectivul *dulce* îl capătă se datorează tot unui calc lexical, însă nu de natură morfematică, ci semantică, după sl. *sladŭkŭ*). Compuselor în a căror alcătuire intră *dulce* le-au fost preferate sinonimele cu *bun/bună/bine* pe prima poziție.

3.4. Unele calcuri formate după modele slavone sau/şi greceşti au fost întărite în epoca modernă de modele latino-romanice sau germane. Variantelor *înainte-alergător(iu)* şi *înainte-curător(iu)* li s-au adăugat ulterior calcurile *înainte-mergător* şi *premergător*, care exprimă aceeaşi noțiune, dar în epoca modernă se explică prin fr. *precurseur*. *Înainte-mergător* păstrează ca prim element adverbul *înainte*, dar preferă arhaismului *cure,* sinonimul *merge*. În cel de-al doilea exemplu, *premergător,* se renunță la compunerea cu *înainte*, adverbului fiindu-i preferat prefixul *pre-*. În româna contemporană *premergător* este simțit ca fiind

învechit, eventuala sa utilizare motivându-se prin raţiuni de ordin stilistic. Aceeaşi noţiune exprimată de aceste calcuri ieşite din uz este redată astăzi prin împrumutul *precursor*, explicabil prin acelaşi etimon francez. De precizat că, în ultimă instanţă, la baza termenului francez se află gr. *προδρομος*, calchiat în latină, de unde l-a preluat franceza.

3.5. *Mare-sufleţie* a circulat în epoca veche alături de perifrazele *mărime a sufletului*, *mărire a sufletului*, *mărime de suflet*, *mărimea inimii*, care transpuneau întocmai conţinutul compusului slavon şi al celui grecesc. Mai mulţi sorţi de izbândă a avut calcul apărut ulterior, *mărinimie*, cu originea în tiparul oferit de lat. *magnanimitas*, la rândul său o copie fidelă după gr. *megalopsihia*, care stă, de altfel, şi la baza sl. *velikodušie*. De adăugat că dicţionarele româneşti înregistrează şi împrumutul *megalopsihie*, cu menţiunea „livresc".

3.6. *Bărbat-ucigătoriu* nu mai circulă astăzi, pentru noţiunea exprimată de acesta fiind folosită o creaţie lexicală apărută tot prin calchiere: *omucigaş*, după fr. *homicide.*

3.7. Nici *sânge-mestecătoriu* nu mai caracterizează vocabularul actual, pentru noţiunea exprimată de acest compus folosindu-se împrumutul *incestuos*, cu originea în fr. *incestueux*, lat. *incestuosus*.

3.8. *Ciude-făcător* a reprezentat o variantă a lui *de-minuni-făcător*, calc total după compusul slavon indicat mai sus, sau a lui *făcător de minuni*, simplă traducere prin perifrază a aceluiaşi slavonism, adaptată la topica românească. Limbajul bisericesc de astăzi, caracterizat prin conservatorism excesiv, continuă să folosească sintagma *făcătoare de minuni,* mai ales în asociere cu substantivul *icoană.*

4. Calcuri viabile

atotţiitor, atotputernic, binecuvânta, *binevoi*, *Bunavestire, bună-credinţă, bună-voie, bunăvoinţă, fărădeleage, preacurată.* Calcul *un-corn* s-a fixat în limbă în varianta *unicorn.*

Primele două calcuri au rezistat dat fiind, pe de o parte, registrul stilistic în care au fost insistent folosite, respectiv limbajul religios, şi, pe de altă parte, suportul acordat, într-o altă etapă din istoria limbii române, de modele identificate în limbi cu care româna avea afinităţi. Astfel, poziţia în vocabularul românesc modern a lui *atotţiitor* a fost întărită de modelul oferit de compusul lat. *omnitenens.* În ceea ce-l priveşte pe *atotputernic*, acesta se explică în româna modernă şi prin calc după lat. *omnipotens, -tis*, fr. *tout-puissant*, germ. *allmächtig.* Cât priveşte influenţa latină, aceasta s-a manifestat şi prin împrumutul propriu-zis *omnipotent.*

În plus, pe lângă *binecuvânta* şi *fărădelege*, în vocabularul românesc actual sunt active şi împrumuturile *blagoslovi* şi *bazaconie*, explicabile, după cum a rezultat mai sus, prin aceleaşi etimoane ca şi calcurile, cu precizarea că ultimul termen citat s-a specializat semantic în raport cu termenul apărut prin calchiere, astfel încât între aceştia nu mai există o legătură evidentă de sens.

Nu în ultimul rând, trecerea acestor calcuri mai întâi în limba textelor netraduse, iar apoi şi în vorbire, a facilitat păstrarea lor în vocabularul activ.

5. Calcuri concurate de împrumuturi

De cele mai multe ori însă, calcul şi împrumutul s-au aflat în concurenţă. Uneori, forma calchiată a reuşit să se menţină în limbă. Alteori, a rămas în vocabular alături de împrumut, ceea ce a condus la apariţia aşa-numitelor dublete sinonimice[7]. În perechile de cuvinte citate în continuare, pe prima poziţie am notat calcul, iar pe poziţia secundă împrumutul: *binecuvânta – blagoslovi; Bunavestire – Blagoveştenie*[8]*; fărădelege – bazaconie; Preacurata – Precista; unicorn – inorog.*

De cele mai multe ori însă forma explicabilă prin calc a fost împinsă la periferia vocabularului. La acest din urmă aspect a contribuit, îndeosebi, caracterul profund artificial al formei calchiate, situaţie specifică mai ales imitaţiilor produse la cuvintele compuse.

Astfel, lui *dulce-har-da*, atestat la Coresi, în *Liturghier*[9]*,* în formele *dăm-har*, *har-dăm(u)*, *dulce-har-dăm,* îi corespunde în *Codicele Voroneţean* împrumutul *blagodari*, în *Noul Testament de la Bălgrad* expresia *deade har*, iar în *Biblia* de la Bucureşti (1688) *mulţimi*[10]; *dulce-dare* s-a aflat în concurenţă cu *blagodarenie*; iar *dulce-cinstit*, atestat în *Liturghierul* lui Coresi în formele *dulce-cinstiţi* şi *dulci-cinstiţi*, a circulat în paralel cu *blagocestiv*; *ciude-făcători*, în varianta morfologică *ciude-făcătoare,* a avut drept corespondent împrumutul *ciudotvoreţă*. *Dreptcredincios* calchiază sl. *pravoslavĭnŭ*, care a fost şi împrumutat în forma *pravoslavnic.*

6. Calcuri concurate de traduceri

Pe lângă asemenea calcuri autentice, în limba veche se înregistrează o serie de traduceri prin perifraze ale unor compuse slavone: *făcător de viaţă* traduce sl. *životvorjaštii*; *iubitor de avuţie* – sl. *srebroljubecŭ*; *iubire de oameni, iubire omenească* – sl. *človĕkoljubije*; *luptător al icoanelor* – sl. *ikonoborĭcĭ*; *mestecare de sânge* „incest" – sl. *krŭvoměšenije*; *ogodirea pântecelui* „îmbuibare" – sl. *črĕvougodije*; *slujirea idolilor* – sl. *idolosluženije*; *urâtor de oameni* – sl. *človĕkonenavistnikŭ*; *vărsare de sânge* – sl. *krŭvoprolitije*. Ele nu pot fi considerate calcuri, întrucât ceea ce a rezultat în urma traducerii în limba română nu reprezintă un cuvânt compus, ca în limba din care provine structura calchiată, ci o îmbinare de cuvinte[11].

Uneori, perifrazele de acest tip apar în alternanţă cu calcurile sau chiar cu împrumuturile propriu-zise, ceea ce demonstrează efortul traducătorilor de a găsi un echivalent cât mai apropiat de specificul sau structura limbii române. Oscilaţia între calc şi traducerea prin perifraze a compuselor se înregistrează îndeosebi în

[7] Vezi, în acest sens, Cristian Moroianu, *Dublete şi triplete etimologice în limba română*, Bucureşti, 2005, p. 241–243.

[8] Ambii termeni denumesc sărbătoarea celebrată în religia ortodoxă pe 25 martie.

[9] Vezi *Liturghierul lui Coresi*, text stabilit, studiu introductiv şi indice de Al. Mareş, Bucureşti, 1969, p. 115.

[10] Vezi DA, s.v. *blagodarenie.*

[11] Pentru deosebirea dintre calc lingvistic şi traducere, vezi Theodor Hristea, *Sinteze de limba română*, ediţia a treia, revăzută şi din nou îmbogăţită, Bucureşti, 1983, p. 103–106. Vezi, de asemenea, Maria Stanciu-Istrate, *Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea),* cap. *Calcul, traducerea şi împrumutul,* p. 31–47.

textele din veacul al XVI-lea, fiind în regres în scrierile din secolele următoare. În seriile de exemple citate în continuare, pe primul loc a fost notat calcul, urmat de traducere, iar în unele situații şi de împrumutul propriu-zis:

ciude-făcătoare – făcătoare de minuni – ciudotvoreță
de-bine-făcătoriu – făcătoriu de bine
de-Dumnezeu-Născătoare – Născătoare de Dumnezeu
de-Dumnezeu-purtător – purtător de Dumnezeu
de-lege-dătătoriu – dătătoriu de lege, dătătoriul legiei
de-lege-călcătoriu – călcătoriu de lege
de-minuni-făcătoare – făcătoare de minuni
de-oameni-iubire – iubire de oameni, iubire omenească – filantropie
de-oameni-iubitoriu – iubitor de oameni – filantrop
de-viață-dătătoriu – dătător de viață
pace-făcătoriu – făcător de pace etc.

De precizat că împrumuturile de origine grecească *filantrop, filantropie*, nu sunt specifice limbajului religios românesc în care continuă să se înregistreze şi astăzi perifrazele *iubire de oameni* şi *iubitor de oameni* cu referire la autoritatea divină.

7. Nu lipsit de importanță este faptul că, la baza multora dintre termenii slavoni care au generat apariția calcurilor româneşti se află compuse sau derivate greceşti. Altfel spus, termenii slavoni sunt ei înşişi calcuri lingvistice după greacă. Totodată, apariția unui calc de acest tip în română, în condițiile în care atât în slavonă, cât şi în greacă există termeni cu structură morfematică şi semantică identice, putea fi influențată de oricare dintre aceste limbi, în funcție de originalul care a stat la baza traducerii româneşti în care calcurile au fost înregistrate. Aşa încât, în ceea ce priveşte limba greacă, aceasta a putut influența apariția unor calcuri româneşti fie direct, fie indirect, prin intermediul slavonei. În această categorie pot fi incluşi termeni ca: *dulce-spune, dulce-vesti*, *de-oameni-iubitor(iu)*, *de-oameni-iubire*, *înainte-alergător(iu), înainte-curător(iu), mare-sufleție* etc.

8. Către jumătatea veacului al XVII-lea, influența slavonă începe să slăbească, în condițiile utilizării tot mai frecvente a limbii române ca limbă de cult. În schimb, începe să se facă simțită influența culturii greceşti, care se amplifică în secolul următor[12]. Prin urmare, în epoca veche se înregistrează şi calcuri după greacă sau după latină, care, asemenea celor produse după modele slavone, au astăzi un pronunțat caracter arhaic. Multe exemple pot fi întâlnite la Dimitrie Cantemir, unde se explică prin încercarea marelui savant de a încetățeni o terminologie ştiințifică[13]:

arătătoriu „demonstrativ", după lat. *demonstrativus* (Cantemir, I, 47); *câinesc* „cinic", după ngr. *κυνικός* (Cantemir, I, 72); *curățitoriu*, după lat.

[12] Cu privire la aceste aspecte, vezi N. A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare (1760–1860)*, Iaşi, 2004, p. 7 ş.u.

[13] Pentru alte exemple, vezi Ştefan Giosu, *Dimitrie Cantemir. Studiu lingvistic*, Bucureşti, 1973, p.180 ş.u.

purgatorium (Cantemir, D, 233); *ființă* „esență” < *fi* + *-ință*, după lat. *essentia* < *esse* + *-entia*[14] (Cantemir, I, 67); *împregiurstare*, după lat. *circumstantia*, apărut uneori, la acelaşi autor, alături de împrumutul *țircumstanție* (Cantemir, D, 201; Cantemir, I, 369); *îndreptătoriu* „conducător”, după lat. *rector* < *rectus* „drept”[15] (Cantemir, D, 305); *neaşezare* „dezordine” cf. ngr. *άταξία* (Cantemir, D, 295); *neclătitor*, *nemutător* „imuabil” după ngr. *ακίνητος* (Cantemir, D, 7); *necunoştință* „ignoranță”, după ngr. *άγνοια* (Cantemir, D, 297); *negândire* „nechibzuință”, după ngr. *ασυλλογισιά* şi lat. *incogitantia* (Cantemir, D, 297); *nemoarte* „nemurire”, după ngr. *αθανασία* (Cantemir, D, 221); *nemuritoriu*, după ngr. *αθανατος* (Cantemir, D, 137); *nesămăluire* „prostie, nechibzuință”, după ngr. *ανοησία* şi lat. *inconsiderantia* (Cantemir, D, 297); *nestătător* „nestatornic”, după ngr. *ασταθής* (Cantemir, D, 143); *singuratec* „unic” cf. ngr. *ονωτατος* şi lat. *unicus* (Cantemir, D, 305); *socotitoriu* „rațional” cf. ngr. *λογικος* „rațiune” (Cantemir, D, 227); *substare* „substanță”, după ngr. *υπόστασι*, lat. *substantia* (Cantemir, D, 315); *suptpământ*[16] „subteran” cf. lat. *subterraneus*; *supt-pământ-fugire* „subterfugiu”, după lat. *subterfugium* (Cantemir, D, 331) etc.

8.1. Dintre exemplele prezentate, cele apărute după modele greceşti au dispărut cu totul din limbă sau au fost înlocuite de împrumuturi. Aşa se face că lui *câinesc* i-a fost preferat *cinic*, care, în ultimă instanță, se explică prin termenul grecesc invocat mai sus, intrat în română prin intermediar francez (*cynique*) şi latinesc (*cynicus*).

8.2. Termenul *necunoştință* este activ astăzi numai în expresia *în necunoştință de cauză*, derivată însă de la o altă expresie – *în cunoştință de cauză* – apărută prin calc frazeologic după fr. *en connaissance de cause.* Aşadar, *necunoştință* este un derivat intern de la *cunoştință*, fără legătură cu vechiul calc. Un argument solid în favoarea acestei afirmații este faptul că termenul în cauză nu apare decât în expresia citată, nefiind inclus în dicționare.

8.3. O soartă mai bună au avut-o etimoanele latineşti care, nefiind păstrate în forma calchiată, au intrat, mai târziu, în secolul al XIX-lea, când influența latino-romanică asupra românei devine predominantă, ca împrumuturi propriu-zise. Aşadar, lui *arătătoriu* i-a luat locul *demonstrativ*; *curățitoriu* a fost înlocuit de *purgatoriu*; *ființă* din limba română contemporană nu are nicio legătură cu lat. *essentia*, împrumutat în forma *esență*; *împregiurstare* a fost concurat cu succes de *circumstanță*; lui *îndreptătoriu* îi corespunde astăzi *rector*; lui *singuratec* i-a fost preferat *unic*; în sfârşit, *substare*, *suptpământ* şi *supt-pământ-fugire* au fost eliminate de *substanță*, *subteran* şi, respectiv, *subterfugiu*.

[14] *Ibidem*, p.180.

[15] Petru Vaida, *Calcul lingvistic*, *procedeu de creare a terminologiei filozofice la Dimitrie Cantemir*, în „Limba română”, XV, 1966, nr. 1, Bucureşti, p. 11.

[16] Vezi şi DLR, s.v. *subpământ*, unde cea mai veche atestare se înregistrează la Gorjan, *Halima*, text prelucrat stilistic, după o traducere din greacă de la 1783.

9. Alături de influențele slavonă şi grecească dominante, pentru aceeaşi perioadă din istoria limbii noastre literare trebuie menționată şi influența maghiară, chiar dacă imitațiile produse după această limbă sunt mult mai puțin numeroase. De pildă, *furtişag*, întâlnit în această perioadă, dar şi mai târziu, s-a format după magh. *tolvajság*. *Unăciune* a apărut după magh. *egység*, iar *doauă* „îndoială, dubiu" imită, la rândul lui, magh. *kétseg*[17]. Dintre acestea, numai *furtişag* este activ astăzi, fiind folosit cu o puternică notă peiorativă.

10. Întinderea în timp şi în spațiu avută de o influență culturală într-o anumită perioadă de timp poate constitui un fapt definitoriu în privința viabilității calcurilor. Cu cât o limbă, considerată a fi dominantă din varii puncte de vedere, este mai intens folosită, cu atât şansele de impunere a unor construcții sau tipare proprii sunt mai mari. Aşa se explică, în limba veche, circulația unor calcuri având la bază, mai ales, modele slavone şi/sau greceşti. Diminuarea acestor influențe a atras după sine căderea în uitare a multora dintre calcuri, mai ales că structurile după care acestea se combinau erau străine de specificul limbii române. Fixarea în conştiința vorbitorilor a acestor structuri de împrumut putea fi ajutată totuşi de frecvența cu care erau actualizate, fie în scris, fie pe cale orală. Difuzarea defectuoasă a tipăriturilor, lipsa de instrucție a multora dintre români au făcut ca multe calcuri să rămână necunoscute, neputând fi popularizate. Nu întâmplător au avut mai mulți sorți de izbândă anumiți termeni apăruți în limbajul bisericesc. Oficializarea serviciului divin în limba română le permitea credincioşilor să audă frecvent termeni ca: *atotțiitor, atotputernic, binecuvânta, fărădelege, Preacurata*. Intensa lor utilizare şi mai ales trecerea şi în alte registre stilistice decât cel religios le-a asigurat un loc stabil în vocabularul românesc până azi.

Cum noțiunile exprimate inițial prin calcuri aveau nevoie de o modalitate de expresie, s-a recurs ulterior la împrumuturi care aveau la bază fie etimonul calchiat inițial, fie altul, provenit din altă limbă în a cărei rază de influență a ajuns româna. Relatinizarea limbii române, produsă intens şi programatic în secolul al XIX-lea, a făcut posibilă preluarea unui număr impresionant de termeni din limbile-surori, termeni care au înlocuit cu succes vechile şi greoaiele calcuri, aflate în dezacord cu specificul limbii române.

Calcurile care au rezistat sunt, aşadar, acelea folosite preponderent în limbajul bisericesc, unele dintre acestea trecând şi în limbajul standard, sau cele a căror poziție a fost întărită în epoca modernă de modele latino-romanice, explicabile, în ultimă instanță, prin model grecesc.

11. Concluzii

Calcurile apărute în epoca veche sunt generate, mai ales, de modele slavone, greceşti sau, mai rar, de tipare specifice latinei savante ori maghiarei. Ele au avut, în general, un caracter efemer. Rațiunile producerii lor țin, pe de o parte, de sărăcia limbii şi, pe de altă parte, în cazul scrierilor religioase, de dogma cuvântului sfânt,

[17] Pentru aceste calcuri, vezi Ion Gheție, *Fragmentul Todorescu*, ediție critică, în *Texte româneşti din secolul al XVI-lea*, coordonator In Gheție, Bucureşti, 1982, p. 279.

care le impunea traducătorilor să respecte până la servilism textul pe care-l transpuneau în propria limbă. Totodată, unele calcuri din această perioadă se explică şi prin eforturile traducătorilor de a da haină românească unor noţiuni noi, pentru care româna nu avea încă termenii necesari. Caracterul de cele mai multe ori nefiresc al termenilor astfel apăruţi explică de ce aceştia nu s-au păstrat. Nu în ultimul rând, faptul că multe dintre traducerile în care aceste calcuri sunt atestate circulă doar în copii manuscrise, explică de ce ele nu au putut fi cunoscute de o masă mai largă de vorbitori pentru a se putea impune în limbă. Totodată, unele calcuri vechi au supravieţuit ori s-au dovedit a fi efemere şi în funcţie de registrul stilistic în care au fost create ori în care au ajuns să se fixeze.

QUELQUES CONSIDÉRATIONS SUR LES CALQUES PARUS DANS L'ANCIEN ROUMAIN

(Résumé)

Ce travail représente une recherche sur certains calques parus dans la langue roumaine. L'auteur constate que les premiers calques linguistiques pouvaient être déterminés, surtout, par le dogme de la parole sainte, qui imposait aux traducteurs de textes religieux de respecter exactement le message qu'il essayaient de traduire en roumain. En même temps, la pauvreté du vocabulaire à cette époque-là, mettait les traducteurs dans l'impossibilité de trouver les correspondants identiques dans la langue. La conséquence a été la création des termes nonspécifiques pour le roumain, résultés par les juxtapositions des plus bizarres, surtout en ce qui concerne les mots composés. Ces juxtapositions étaient données par des modèles rencontrés surtout dans des textes slavons ou grecs, le slavon étant la langue qui a le plus influencé le roumain à l'époque ancienne.

On présente aussi une série de ces calques, classifiés puis en fonction de la place qu'ils occupent dans le vocabulaire roumain contemporain. Parmi les calques qui ont totalement disparu de la langue il y a : *bărbat-ucigătoriu*, *binevrea*, *bună-mirosenie*, *bună-smerenie*, *bună-voire bună-vre(a)re*, *cale-făcător*, *dăstoinică-cuvântului*, *Duhul-Sfânt-Luptătoriu*, *dulce-cuviinţă*, *dulce-dătătoriu*, *dulce-frâmseaţe*, *dulce-miroseală*, *dulce-obraz*, *dulce-tocmeală*, *dulce-vesti*, *dulce-vestire*, *fărălegí*, *fără-legiuitorii*, *fără-măsură*, *înainte-curătoriu*, *lege-călcătoriu*, *lege-dătător*, *lung-răbda*, *mare-sufleţie*, *multă-bucurie*, *naltă-mândrie* etc.

Les calques qui ont réussi à se maintenir dans le vocabulaire roumain jusqu'aujourd'hui ont bénéficié du support offert dans une autre étape de l'histoire de la langue roumaine par des modèles identifiés dans les langues latino-romanes. Ainsi, l'affinité des langues qui appartiennent à la même famille étymologique, s'est avéré un facteur déterminant en ce qui concerne la viabilité des calques linguistiques. Le passage de certains termes calqués dans un autre registre stylistique que celui religieux où ils étaient apparus, a contribué à leur conservation dans la langue. C'est ainsi qu'on explique la résistance au long du temps de certains mots comme: *atotţiitor, atotputernic, binecuvânta, fărădelege, preacurată.*

Cuvinte-cheie: calc lingvistic, împrumut, traducere, cuvânt compus, epoca veche, limba slavonă, vocabular.

Mots-clés: calque linguistique, emprunt, traduction, mot composé, roumain ancien, slavon, vocabulaire.

Institutul de Lingvistică „Iorgu – Iordan-Al.Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Mirela Teodorescu

PROBLEME DE SINONIMIE ÎN LIMBA LITERARĂ A SECOLULUI AL XIX-LEA

Încercările de descriere a limbii române literare în epoca veche au subliniat nu o dată prezența unui fenomen denumit uneori „concurența termenilor". Este vorba de existența unor relativ largi posibilități pe care scriitorii şi, în general, oamenii de cultură s-au putut baza în dorința de a-şi expune mai clar ideile sau de a varia expresia: prezența în limbă a unor termeni diferiți, dar cu aceeaşi semnificație[1]. S-a observat în studiile de specialitate că, în rândul acestor sinonime se înscriu, în primul rând, termeni de origini diferite, unii vechi, moşteniți din latină, alături de alții, împrumutați. Pe de altă parte, se întâlnesc în limba veche şi alte tipuri de cuvinte cu sensuri identice sau apropiate, derivate de la aceeaşi temă, dar cu sufixe diferite, sau derivate cu sufixe, cu prefixe sau regresive, alături de cuvinte formate prin schimbarea categoriei gramaticale, toate prezentând însă acelaşi element comun, tema. Această categorie de sinonime reflectă, de cele mai multe ori, existența unor soluții diferite, folosite la adaptarea împrumuturilor la sistemul derivativ al limbii[2].

Dacă ne vom îndrepta atenția către limba cultă a secolului al XIX-lea, vom putea observa că acest fenomen este extrem de frecvent întâlnit. Ne aflăm, în secolul al XIX-lea, aşa cum se ştie, într-o perioadă de statuare a normelor limbii literare, într-o configurație modernă. Această configurație presupune şi adoptarea unui număr apreciabil de termeni noi, preluați din surse externe în cea mai mare parte, care trebuie adaptați şi încadrați în anumite categorii deja existente. Procesul acestei adaptări este lung, adesea contradictoriu. Cele mai diverse modalități sunt utilizate în vederea realizării scopului propus. Împrumuturile ajung să capete un aspect cât mai apropiat de cel curent în elementele lexicale vechi. Procesul este complex, factori care țin de fonetică, morfologie, formarea cuvintelor şi chiar de sintaxă concurând la definitivarea lui.

Vom aduce în discuție, în cele ce urmează, câteva din problemele de sinonimie pe care diversele cuvinte noi, cu circulație în epocă, le prezintă. Ne-a interesat, în primul rând, aspectul formal al cuvântului nou, încadrarea lui în nişte tipare derivative deja existente.

Am constatat astfel că existența în limba textelor literare ale secolului al XIX-lea a unui număr apreciabil de sinonime, identice sau, uneori, parțial

[1] Vezi Gh. Chivu, *Atestări lexicale în scrierile mitropolitului Dosoftei,* în LR, LII, 2003, nr.5–6, p.397–398.

[2] ILRLV, p. 207–208, 226–227, 420, 439–440.

identice, este efectul unei mari nevoi de îmbogățire a lexicului, încă destul de sărac, mai ales în ce priveşte exprimarea unor noțiuni abstracte. Este, în acelaşi timp, o ilustrare a unor eforturi, oscilații, ezitări în alegerea celor mai bune soluții de adaptare a cuvintelor străine, de cele mai multe ori latino-romanice, care să se conformeze unui sistem de norme propus de una sau alta din orientările lingvistice ale epocii. Se poate vorbi, în consecință, de împrumuturi din diferite limbi, de traduceri sau calcuri, alături de adaptări ale cuvintelor recent împrumutate la tiparele derivative deja cunoscute. Variantele întâlnite sunt diferite, prezența fiecăreia din ele se poate explica prin diverşi factori, între care cei cronologici, geografici sau, uneori, stilistici sunt mai frecvent observați.

Cele mai ilustrative cazuri ar fi cele care reprezintă rezultatul încadrării unui împrumut recent în tiparele derivative mai vechi, obişnuite, întâlnite frecvent în perioada imediat anterioară, curente şi la începutul secolului al XIX-lea, paralel cu reîncadrarea aceluiaşi împrumut în alte tipare, nu o dată vechi, fenomen foarte vizibil mai ales în a doua jumătate a secolului. Aşa, de exemplu, alături de *publicarisi* (D.Golescu, în RCO, 555; Vîrnav, Asachi, la Ursu II, 428; documente din 1814, 1832, în DLR), cuvânt latino-romanic, întâlnit frecvent la începutul secolului, şi încadrat în grupa verbelor în **-isi**, împrumutate din greacă, există şi *publicui* (CR 1831, documente din 1824, 1832, în DLR; Pann, în CILRL I, 36), alcătuit după modelul vechilor verbe în **-ui**, şi *publicălui* (Beldiman, în DLR; Bobb, Aaron, la Ursu II, 429), adaptat cu un alt sufix, **-ălui**, dar şi *publica*, cu **-a** (Heliade, Kogălniceanu, Pleşoianu, Caragiale etc., în DLR). În cercetări anterioare consacrate adaptării neologismelor împrumutate mai ales în secolul al XIX-lea este observată frecvența mai mare a verbelor neologice în **-ălui** în textele ardelenilor şi ale bănățenilor, „care foloseau multe verbe de origine maghiară şi germană terminate în **-ălui** şi, respectiv, **-irui**”[3]. O formă ca *tratarisi* „trata” (Mumuleanu, în CILRL I, 20; I.Văcărescu, la Ursu II, 39), a fost înregistrată alături de *tracta* (Heliade, Asachi, Mureşanu, în DLR s.v. *trata*), împrumut savant din latină şi *trata* (Negruzzi, Kogălniceanu, în DLR), un împrumut din franceză sau italiană. Alături de *raportui* (1836, DB II, 30; documente din 1813, 1844, în DLR), de asemenea un împrumut latino-romanic căruia i-a fost aplicat un sufix vechi, a fost înregistrat *raporta* (Bolintineanu, Caragiale, în DLR), mai aproape ca formă de etimon. Au fost întâlnite, de asemenea, atestări cu *formarisi* (AR 1830, *Buletin* 1833, la Ursu II, 288), *formălui*, mai frecvent în sintagma *act formăluit,* şi *formăluire* (Vîrnav, la Ursu II, 338; 1847, DIB, 290; Pann, în CILRL I, p. 45), alături de *forma* (Negruzzi, Odobescu, Maiorescu, în DA), împrumutat din franceză şi încadrat în categoria verbelor de conjugarea I în **-a** etc. Trebuie subliniat faptul că tendința de a încadra cele mai multe verbe împrumutate în epocă la conjugarea I se manifestă cu precădere spre mijlocul secolului al XIX-lea. Ea este foarte vizibilă dacă examinăm

[3] V. Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română din perioada 1760–1860*, în LR, XIX, 1965, nr.3, p.375; Gheție, ILRL, p.137.

ediţiile succesive ale aceleiaşi lucrări. Astfel, de exemplu, dacă în prima ediţie din 1836 a cărţii lui G.Asachi, *Elemente de matematică,* sunt mai des întâlnite verbele adaptate cu **-ui**, şapte ani mai târziu, în ediţia a doua a aceleiaşi lucrări autorul le-a înlocuit cu cele în **-a**. Astfel, în loc de *calcului* sau *comparui* etc. din 1836, în ediţia din 1843 apar *calcula, compara* etc[4].

Soluţii foarte diferite sunt adoptate în diverse lucrări, în încercarea de a crea noi substantive care să exprime noţiuni abstracte, în primul rând. Nu o dată au fost înregistrate formaţii paralele cu acelaşi element vechi derivativ, **-itate** (întâlnit în diferite variante), dar cu istorii diferite. În această categorie se pot încadra cuvinte ca *simplitate* (Strajan, S, 101; Heliade, Pleşoianu, Căpăţineanu, la Ursu II, 463; Heliade, Maiorescu, în DLR), derivat creat în română, în vreme ce *simplicitate* (P.Maior, AR 1835, la Ursu II, 463; Asachi, Caragiale, în DLR) reprezintă un împrumut (din latină, franceză sau italiană). Alt exemplu îl constituie seria sinonimică în care se încadrează *majoritate* (Heliade, AR 1830, Caragiale, în DLR), provenit din latină, franceză sau germană şi *majorenitate* (Doc. 48 Trans. III, 549), cu finala tot în **-itate**, dar reprezentând un împrumut din germană[5]. Un alt sufix folosit pentru adaptarea unui neologism este vechiul **-eţe**[6], care apare destul de frecvent la finala unor cuvinte. Întâlnim astfel serii sinonimice alcătuite din: *fineţe* (Maiorescu, în DA), împrumut latino-romanic, şi *finătate* (L.-Massim, D), derivat în română de la *fin*; *nobleţe/nobleţă* (Negulici, la Ursu II, 384; Filimon, Alexandrescu, în DLR), cuvânt latino-romanic, *noblesă* (CR 1829, Asachi, Fabian-Bobb, la Ursu II, 383–384), provenit din franceză sau germană, *nobilitate* (Negulici, la Ursu II, 384; Alexandrescu, Pann, în NDU), împrumut savant din latină şi *nobileţă* (L.-Massim, D), de proveniență italiană. Amintim, în aceeaşi categorie, şi pe *largitate* (L.-Massim, D), creat în română, alături de *largheţe* (Costinescu, V, în DLR), provenit din italiană sau franceză, şi *largitudine* „libertate" (Eminescu, D), împrumutat din latina literară. Alături de cuvinte cu finala în **-itate** apar derivate cu **-ism**[7]**,** recent intrat în limbă şi nu foarte productiv. Astfel, se înregistrează un neologism ca *feodalitate/feudalitate* (Odobescu, în DA; Bălcescu, în NDU; L.-Massim, D), de origine franceză sau italiană şi *feudalism* (Negruzzi, în DA), împrumutat tot din una din cele două limbi amintite înainte; un cuvânt mai vechi ca *păgânătate* „păgânism; mulţime de păgâni" (Eminescu, D), alături de *păgânism* (Tiktin, G, 145; Alecsandri, O IV, 164; L.-Massim, D), creaţie românească. Uneori, în încercarea de a adapta un cuvânt nou se aplică un sufix vechi, ca **-nic** la un împrumut care prezintă în limba de origine un sufix, realizându-se astfel o dublă

[4] CILRL III, p. 143. Pentru problemele legate de adaptarea verbelor de proveniență latino-romanică, vezi Ursu I, p. 332–348.

[5] În legătură cu sufixul **-itate** (**-ătate**) vezi Magdalena Popescu-Marin, *Contribuţii la studiul derivării cu sufixele din seria* **-(t)ate**, în SMFC VI, p. 55–68; Ursu I, p. 301–302.

[6] Vezi Magdalena Popescu-Marin, *Evoluţia sufixului* **-e(a)ţă**, **-e(a)ţe** *în limba română*, în *Omagiu lui Alexandru Rosetti la 70 de ani*, Bucureşti, 1965, p. 720–721; Oprea-Nagy, ILRL, p. 173–177.

[7] Vezi Jana Albin, *Sufixele* **-ism** şi **-ist**, în SMFC I, p. 123–132.

sufixare. Aşa se face că *naţional* (Manliu, GI, 343; *Propăşirea*, 433; Gusti, G, I), provenit din latină sau din franceză a fost înregistrat în texte alături de *naţionalnic* (Şincai, Ţichindeal, la Ursu II, 373), derivat în română de la *naţional*[8].

Uneori sinonimele întâlnite sunt formate de la baze diferite, cu acelaşi sufix sau cu sufixe diferite. În această categorie se încadrează, de exemplu, dubletele care prezintă sufixul **-esc** sau **-ean**: *italesc* (Rus, I, 243), *italienesc* (Budai-Deleanu, în NDU; Loga, în LR, 2/1992, 62) şi *italian* (Budai-Deleanu, Eminescu, în NDU), *europenesc/europienesc* (Rus, I, VI; Alecs., O IV, 188), şi *european* (Eminescu, în NDU), sau *populaţie* (AR, 1829, Bolintineanu, Negruzzi, în DLR), *populaţiune* (DIR I, partea II, 40), ambele create de la corespondentul francez, *poporaţiune* (DIR I, partea II, 20,30,31), calc după acelaşi cuvânt de origine franceză, *împoporaţiune* „popor"(Doc. 48 Trans. III, 309) şi *împoporare* (Rus, I, II, 237), ultimele două, cu circulaţie în textele scrise în Transilvania şi reprezentând calcuri după corespondentul german *Bevölkerung*.

Cele mai frecvent întâlnite sunt oscilaţiile între derivatele neologice în **-ie** şi **-iune**, în marea lor majoritate reprezentând împrumuturi latino-romanice şi, foarte rar, creaţii româneşti[9]. Finalele în **-ie** apar în tot felul de cuvinte moştenite din latină, ca şi în cuvinte de diferite origini împrumutate până în secolul al XIX-lea, **-ie** fiind un sufix bine reprezentat şi destul de productiv. Prezenţa lui este frecventă şi în secolul al XIX-lea, în numeroase împrumuturi, substantive cu valoare abstractă, care denumesc de cele mai multe ori acţiuni. Alături de **-ie** apare şi un alt sufix, **-iune** (corespondentul românesc al lat. **-tio, -tionis**, fr.**-tion**, sau al it. **-tione**, **-tio**). Cuvintele care prezintă **-ie** apar cu precădere în lucrările publicate la începutul secolului, mai ales în cele realizate de reprezentanţii şi urmaşii Şcolii Ardelene, dar şi în alte scrieri. *Lexiconul* de la Buda, ca şi lucrările lui Paul Iorgovici, scrise într-o perioadă anterioară, furnizează destule exemple. Frecvenţa derivatelor care au în structură pe **-iune** începe să fie tot mai mare pe măsură ce ne apropiem de mijlocul secolului şi creşte în perioadele următoare, ca urmare a adoptării lor nu numai de latinişti, dar în egală măsură şi de către ceilalţi oameni de cultură. *Dicţionarul* lui Laurian şi Massim oferă cu predilecţie un număr apreciabil de asemenea forme. În egală măsură ele apar şi în tot felul de lucrări literare, ştiinţifice, administrative, sau în presă. Aproape în toate cazurile ne aflăm în prezenţa unor împrumuturi din latină sau din limbile romanice. Creaţiile româneşti sunt foarte rar întâlnite şi au nu o dată valenţe stilistice speciale. Spre sfârşitul secolului se poate constata, în cazul existenţei unor dublete în **-ie** şi **-iune**, o preferinţă clară manifestată pentru primele. Oscilaţiile între formele cu unul sau altul din aceste două sufixe sunt mai evidente când sunt consemnate la acelaşi autor sau, mai mult, în acelaşi text. Astfel, *instrucţie* şi *instrucţiune* sunt prezente în acelaşi document ministerial (DIR II, 280), *mutaţie* „schimbare" şi *mutaţiune* apar, de asemenea, în acelaşi text (DIR II,

[8] *Cf.* Ursu I, p. 321–322; Oprea-Nagy, ILRL, p. 212–213.

[9] O discuţie amplă asupra tuturor problemelor legate de aceste două sufixe la Oprea-Nagy, ILRL, p. 184–192; Ursu I, p. 285–294.

40 şi 46), *intenţie* şi *intenţiune*, *impresie* şi *impresiune* coexistă în proza eminesciană (Eminescu, D) etc. Opţiunile, în situaţii de felul celor menţionate, încep să se contureze mai clar: există cuvinte, destul de numeroase, pentru care forma adoptată în final este cea terminată în **-ie,** există încă destule oscilaţii şi se vor stabili abia spre jumătatea secolului următor formele corecte acceptate de limba literară. Fapt este că spre sfârşitul secolului al XIX-lea, odată cu scăderea în importanţă a latinismului şi graţie efortului în această direcţie a unor scriitori de seamă, ca Alecsandri[10], de exemplu, se manifestă clar tendinţa de renunţare la tipul de derivate în **-iune** în favoarea celor în **-ie**. Abuzul de cuvinte cu finala **-iune** devine în această perioadă un mijloc stilistic de caracterizare a personajelor sau de realizare a comicului. Efectele stilistice amintite se pot urmări în limbajul lui Rică Venturiano sau în vorbirea Ziţei din *O noapte furtunoasă*, în replicile celebre, în care Caragiale foloseşte şi un derivat ca *poliţiune* „poliţie".

Nu o dată, alături de variantele cu **-ie** şi **-iune** apar, în lucrările latiniştilor sau în cele ale analogiştilor, forme în **-ciune** (cu un fonetism care reproduce tratamentul lui *t* urmat de *i* în hiat cu *o* accentuat în elementele latine moştenite). Ele coexistă cu substantivele în **-re**, modelate după cele provenite din vechile infinitive lungi. Se înregistrează, astfel, *derivaţie* şi *derivaţiune* (Manliu, G, 122; L.-Massim, D) alături de *derivăciune* (Bălăşescu, G, 136) şi *derivare* (L.-Massim, D), toate cu acelaşi sens; *prepoziţie* (Heliade, CR 1832, Bolintineanu, în DLR) şi *prepoziţiune* (Manliu, G, 20; L.-Massim, D); *observaţie* (Manliu, G, 31; L.-Massim, D), *observaţiune* (L.-Massim, D) şi *observare* „observaţie" (Manliu, G, 9, 95; L.-Massim, D).

La fel de caracteristică pentru epoca de care ne ocupăm este prezenţa derivatelor, de la împrumuturi recente, cu vechiul prefix privativ **ne-**, alături de cele cu **in-** (**im-**)[11], care reprezintă, de regulă, împrumuturi latino-romanice. Se poate observa că acestea din urmă sunt tot mai frecvent întâlnite spre sfârşitul secolului al XIX-lea. Astfel, spre deosebire de *Lexiconul* de la Buda, în care sunt practic inexistente, cuvintele care prezintă **in-** sunt extrem de numeroase în *Dicţionarul* lui Laurian şi Massim. Ca şi în cazul formaţiilor cu **-ie** şi **-iune**, ele se întâlnesc în diverse categorii de texte, aparţinând atât stilului ştiinţific, cât şi celui beletristic şi administrativ. Menţionăm că exemplele cu **ne-** care urmează sunt derivate româneşti de la împrumuturi latino-romanice sau calcuri/traduceri după cuvintele corespunzătoare latino-romanice, în vreme ce sinonimele lor cu **in-**(**im-**) sunt toate recent/relativ recent adoptate în epoca de care ne ocupăm. Astfel, *neatârnare* (Doc. 48 Trans. III, 485; Heliade, Alecsandri, în DLR), frecvent folosit mai ales în prima parte a secolului, calc după corespondentul din franceză, este înregistrat alături de *independenţă* (Negruzzi, Russo, în DLR; Eminescu, D), care îl înlocuieşte treptat; *necorigibil* (DIR I, partea II, 35) există alături de *incorigibil/*

[10] Vezi Alecs. O IV, p. 323–324.
[11] *Cf.* Florica Ficşinescu, *Prefixul negativ* **ne-**, în SMFC IV, p. 3–14; Ursu I, p. 330–332.

incorigibile (Negruzzi, Maiorescu, în DA; L.-Massim, D); alături de *nelegal* (Doc. Unire, Mold., 7) este folosit şi *ilegal* (Maiorescu, în DLR); *nepersonal* (Manliu, G, 43) şi *nefăţesc* (Loga, G., 91), care reprezintă un calc după un corespondent latino-romanic, se folosesc în egală măsură cu *impersonal* (Budai-Deleanu, la Ursu II, 328), *impersonale* (Tempea, la Ursu II, 328; L.-Massim, D); *neuman* (DIR I, partea II, 248), apare alături de *inuman* (L.-Massim, D); *neviolabilitate* (Eminescu, D) a fost înregistrat în scrierile eminesciene lângă *inviolabilitate* (Eminescu, în NDU). Nu o dată cuvintele de origine latino-romanică care prezintă prefixul privativ **ne-** (*necontestat*, în Doc. Unire, Mold, 7) au fost înregistrate alături de sinonimele lor, derivate mai vechi (*netăgăduit*, Bălcescu, Ghica, în DLR). În general se poate spune că în secolul al XIX-lea **ne-** este extrem de productiv. El se întâlneşte în mulţi termeni recent intraţi în româna literară. Vom cita spre exemplificare câteva substantive şi adjective înregistrate la Eminescu, în poezie şi în proză: *neclar*, *nefast, nepermis, nerealizabil, neregularitate* (Eminescu, D). În plus este de remarcat faptul că aceste cuvinte, ca şi multe altele pe care nu le-am amintit aici, circulă în această formă în limba română actuală.

Concluzia care se impune la capătul discuţiei noastre este că frecvenţa mare a „concurenţei termenilor” în secolul al XIX-lea este, aşa cum ne-am aşteptat, specifică epocii. Cercetarea este interesantă nu numai pentru fenomenul în sine, ci mai ales pentru că reflectă foarte bine, uneori mai bine ca altele, procesul extrem de complicat pe care îl presupune o schimbare esenţială de structură a lexicului unei limbi.

ABREVIERI

Alecs., O IV	=	V. Alecsandri, *Opere* IV. Proză. Text ales şi stabilit, note, variante de Georgeta Rădulescu-Dulgheru, Bucureşti, 1974.
AR	=	*Albina românească*. Gazetă politico-literală, Iaşi, 1829–1850.
Bălăşescu, G	=	Nicolau Bălăşescu, *Gramatică rumână* pentru seminarii şi clase mai înalte, ediţia I, Sibiu, 1848.
CILRL I-III	=	*Contribuţii la istoria limbii române literare în secolul al XIX-lea*, vol. I–III, Bucureşti, 1956–1962.
Costinescu, V	=	Ion Costinescu, *Vocabular româno-francesu*, Bucureşti, 1870.
CR	=	*Curierul rumânesc*. Gazetă politică, comercială şi literară, Bucureşti, 1829 ş.u.
DA	=	*Dicţionarul limbii române*. Tomul I–II, Bucureşti, 1913–1949 (Academia Română).
DB	=	Ioan Antonovici, *Documente bârlădene*, vol. I–III, Bârlad, 1911–1915.
DIB	=	*Documente privind istoria oraşului Bucureşti,* [Bucureşti, 1960].
DIR I–II	=	*Documente privind istoria României*. Războiul pentru Independenţă, vol. I–II, Bucureşti, 1952–1954.
DLR	=	*Dicţionarul limbii române* (Serie nouă), tomul VI–XIV, Bucureşti, 1965–2008.
Doc. 48 Trans. III	=	*Documente privind revoluţia de la 1848 în ţările române*. C. Transilvania, vol. III (sub redacţia acad. Ştefan Pascu), Bucureşti, 1982.

Doc. Unire = *Documente privind unirea principatelor*. Vol. I, Documente interne (1854–1857), Bucureşti, [1961].
Eminescu, D = *Dicţionarul limbii poetice a lui Eminescu*. Sub redacţia acad. Tudor Vianu, Bucureşti, 1968.
Gheţie, ILRL = Ion Gheţie, *Istoria limbii române literare*. Privire sintetică, Bucureşti, 1978.
Gusti, G = D. Gusti, *Geografia veche pentru clasele coleghiale din Academia Mihăileană*, Iaşi, 1843.
ILRLV = *Istoria limbii române literare*. Epoca veche (1532–1780), de Gheorghe Chivu, Mariana Costinescu, Constantin Frâncu, Alexandra Roman Moraru şi Mirela Teodorescu. Coordonator Ion Gheţie, Bucureşti, 1997.
L. Massim, D = *Dicţionariul limbei române* după însărcinarea dată de Societatea Academică Română. Elaborat ca proiect de A.T. Laurian şi I.C.Massim, Bucureşti, 1871–1876.
Loga, G = Constantin Diaconovici Loga, *Gramatica românească*. Text stabilit, prefaţă, note şi glosar de Olimpia Şerban şi Eugen Dorcescu, Timişoara, 1973.
Manliu, G = I. Manliu, *Gramatica românească*, ed. 27, Bucureşti, 1885.
Manliu, GI = I. Manliu, *Gramatica istorică şi comparativă a limbii române* pentru cursul superior, Bucureşti, 1894.
NDU = Ioan Oprea, Carmen-Gabriela Pamfil, Rodica Radu, Viorica Zăstroiu, *Noul dicţionar universal al limbii Române,* Bucureşti-Chişinău, 2006.
Oprea-Nagy, ILRL = Ioan Oprea, Rodica Nagy, *Istoria limbii române literare*. Epoca modernă, Suceava, 2002.
Propăşirea = *Propăşirea*. Foaie ştiinţifică şi literară. Ediţie îngrijită de Mariana Costinescu şi Petre Costinescu, Bucureşti, 1980.
RCO = Al. Rosetti, B. Cazacu, Liviu Onu, *Istoria limbii române literare*, vol. I. De la origini până la începutul secolului al XIX-lea. Ediţia a doua revăzută şi adăugită, Bucureşti, 1971.
Rus, I = Ioan Rus, *Icoana pământului sau carte de geografie*, tom. I–III, Blaj, 1842.
SMFC I–VI = *Studii şi materiale privitoare la formarea cuvintelor în limba română*, vol. I–VI, Bucureşti, 1959–1972.
Strajan, S = Mihai Strajan, *Manual de stilistică* cu indicaţii şi exemple…, Bucureşti, 1880.
Tiktin, G = H.Tiktin, *Gramatica română*. Etimologia şi sintaxa, ed.III, Bucureşti, 1945.
Ursu I–II = N.A. Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare*. Vol. I *Studiu lingvistic şi de istorie culturală*, Iaşi, 2004; vol. II *Repertoriu de cuvinte şi forme*, Iaşi 2006.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al.Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

PROBLÈMES DE SYNONYMIE DANS LE ROUMAIN LITTÉRAIRE DU XIXe SIÈCLE

(Résumé)

L’auteur se propose de mettre en évidence le phénomène de la „concurrence des termes” synonymiques au XIXe siècle dont la structure est celle d’un dérivé plus ou moins analysable en roumain, comme effet de l’emprunt de nombreux néologismes romans.

Cuvinte-cheie: sinonime, formarea cuvintelor, secolul al XIX-lea.
Mots-clés: synonymes, formation des mots, le XIXe s.

Emanuela Timotin

FRIGURI 'FEBRĂ', SINONIMELE ŞI CONCURENŢII SĂI ÎN ROMÂNA VECHE. EVOLUŢIA UNUI CÂMP ONOMASIOLOGIC*

Câmpul onomasiologic al „febrei" în limba română contemporană este reprezentat de un număr mare de termeni, precum *aprindere*, *arsătură*, *arsoare*, *arsură*, *arşiţă*, *arzime*, *căldură*, *dogoreală*, *foc*, *focărie*, *încinteală*, *(în)fierbinţeală*, *înfocăciune*, *temperatură* etc., motiv pentru care a făcut deja obiectul unei cercetări autonome, realizate de Lucreţia Mareş[1]. Varietatea cuvintelor desemnând „febra" în româna contemporană pare a indica eventualele probleme de istorie a limbii pe care le-ar putea dezvălui cercetarea câmpului onomasiologic al „febrei" în româna veche, cu atât mai mult cu cât există diverse tipuri de mărturii istorice datând din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea care vorbesc despre această boală sau simptom maladiv. În afara informaţiei furnizate de Cantemir[2], a unor documente, private sau oficiale, între care ultimele indică acţiunile întreprinse de autorităţi pentru a reduce epidemiile febrile[3], numeroşi călători străini în ţările române descriu această realitate, dureroasă atât pentru ei, cât şi pentru locuitorii ţinuturilor pe care le vizitau. Astfel, la începutul secolului al XVI-lea, Francesco Massaro nota că, în urma şederii la un castel înconjurat de mlaştini, fusese cuprins de febră[4]; în veacul al XVII-lea, Paul de Alep evoca un preot a cărui boală febrilă fusese provocată de

* O parte a concluziilor acestei lucrări au fost prezentate într-o comunicare susţinută în cadrul celui de-al XXV-lea Congres Internaţional de Lingvistică şi Filologie Romanică, Innsbruck, 3–8 septembrie 2007.

[1] *Termeni pentru noţiunea de 'febră' în limba română*, în LR, XVII, 1968, p. 25–37.

[2] „Cu toate acestea, Moldova nu cunoaşte multe boli, câteodată, dar arareori, este bântuită de molimă şi de friguri rele... Natura frigurilor celor rele este acolo alta, decât în celelalte părţi ale Europei. Ele sunt, îndeobşte, tare avane, ba chiar aproape pestilenţiale, astfel că aceia ce suferă de ele, cei mai mulţi, se sting în cea de a treia zi, rari cei care să mai aibă parte de criza celei de a şaptea zile, foarte rari care să-şi mai recapete sănătatea"; text preluat din D. Cantemir, *Descriptio antiqui et hodierni status Moldaviæ*, ediţie critică întocmită de D. Sluşanschi, Bucureşti, 2006, p. 32.

[3] Pentru aceste documente, vezi V. Gomoiu, Viorica Gomoiu, *Istoria paludismului în România*, Brăila, 1938. Pentru poziţia importantă pe care o avea febra în patologia tradiţională stă mărturie evocarea sa în poezia populară, conform căreia numai dragostea poate produce suferinţe mai mari; vezi V. Gomoiu, Viorica Gomoiu, *Medicina în poezia populară românească*, Bucureşti, 1938, p. 15.

[4] *Călători străini despre ţările române*, I, volum îngrijit de Maria Holban, Bucureşti, 1968, p. 166–167.

ape nesănătoase[5]; la începutul secolului al XVIII-lea, Friedrich Schwanz von Springfels scria că Oltenia nu cunoştea ciuma, ci febra, rece sau caldă[6]; la sfârşitul aceluiaşi secol abatele François-Xavier de Feller menţiona existenţa, în Transilvania, a unei inscripţii latine consacrate zeiţei *Febris*: *Febri Divae/ Febri Sanctae/ Febri Magnae/ Camilla Amata/ Pro filio/ Male affecto*[7]; în aceeaşi perioadă, Francesco Grisellini, autorul unei istorii a Banatului, povestea că românii, mai ales cei tineri, suferă de febră[8].

Termenii latini cu sensul de ‘febră’ care au fost moşteniţi în română, *febris*, respectiv *frigora*, sugerează, la rândul lor, importanţa studierii diacronice a acestui câmp semantic. *Febris*, care aparţine „au stock archaïque des termes latins de pathologie”[9], se regăseşte atât în aromână şi meglenoromână, sub formele *h’avră*, respectiv *iavră* ‘febră’, cât şi în dacoromână, unde forma *fior* are semnificaţia ‘frison’. Pentru a desemna „febra”, dacoromâna şi meglenoromâna utilizează şi termenul *friguri*[10], plural al lui *frig* (< lat. *frigus*) cu schimbare semantică, continuând astfel tendinţa latinei vulgare din perioada târzie, unde pluralul *frigora* însemna ‘febră’[11]. Termenul *febră* este un neologism atestat atât în dacoromână, din secolul al XIX-lea[12], cât şi în istroromână[13].

[5] *Călători străini despre ţările române*, VI, partea I, Paul de Alep, îngrijit de M. M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, Bucureşti, 1976, p. 141.

[6] *Călători străini despre ţările române*, IX, volum îngrijit de Maria Holban (redactor responsabil), Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu, Bucureşti, 1997, p. 47.

[7] *Ibidem*, p. 574; cf. Ch. Daremberg, E. Saglio, éd., *Dictionnaire des antiquités grecques et romaines*, Paris, 1896, t. II, 2e partie, s.v. *febris*, care arată că inscripţia este apocrifă.

[8] *Călători străini despre ţările române*, X. 1, volum îngrijit de Maria Holban, Maria M. Alexandrescu-Dersca Bulgaru, P. Cernovodeanu (redactor responsabil), Bucureşti, 2000, p. 396.

[9] Vezi M. D. Grmek, *La dénomination des maladies considérées comme nouvelles par les auteurs antiques*, în G. Sabbah (ed.), *Le latin médical. La constitution d’un langage scientifique*, St.-Étienne, 1991, p. 198.

[10] Pentru *friguri* ca termen comun dacoromânei şi meglenoromânei, dar absent din aromână şi în istroromână, vezi Th. Capidan, *Meglenoromânii. I. Istoria şi graiul lor*, Bucureşti, 1925, p. 79.

[11] Vezi O. Densusianu, *Histoire de la langue roumaine*, I. *Les origines*, Paris, 1901, p. 190. Pentru diferenţa semantică dintre singularul şi pluralul termenului *frig*, vezi Al. Rosetti, *Istoria limbii române*, Bucureşti, 1986, p. 173.

[12] Vezi Sanda Reinheimer-Rîpeanu (sous la direction de), *Dictionnaire des emprunts latins dans les langues romanes*, Bucureşti, 2004, s.v. *febris*, care notează că dacoromânul *febră* este atestat pentru prima oară în 1813 şi că reprezintă un neologism cu etimologie multiplă, latină şi italiană. Termenul nu a atras atenţia lexicografilor: DA (*Dicţionarul limbii române*, II, partea I, F–I, Bucureşti, 1934) nu îl explică, ci trimite la *friguri*, aşa cum fac şi dicţionarele lui Candrea-Adamescu, Şăineanu şi Scriban; vezi I.-A. Candrea, Gh. Adamescu, *Dicţionarul enciclopedic ilustrat „Cartea Românească”. Partea I. Dicţionarul limbii române din trecut şi de astăzi*, Bucureşti, 1931, s.v. *febră;* L. Şăineanu, *Dicţionar universal al limbei române*, Craiova, 1922, s.v. *febră*; A. Scriban, *Dicţionaru limbii româneşti*, Iaşi, 1939, s.v. *febră*. Termenul *febră* nu este inventariat în dicţionarele lui Tiktin sau Ciorănescu; vezi H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, II, Bucureşti, 1895; Al. Ciorănescu, *Dicţionarul etimologic al limbii române*, ediţie îngrijită şi traducere de Tudora Şandru Mehedinţi şi Magdalena Popescu Marin, Bucureşti, 2002.

[13] Pentru termenul istroromân *febra*, vezi S. Puşcariu, *Studii istroromâne*, în colaborare cu M. Bartoli, A. Belulovici şi A. Byhan, Bucureşti, II, 1926, p. 41; III, 1929, p. 290.

1. Lucrarea de faţă nu are ca obiectiv principal întocmirea unui inventar exhaustiv de cuvinte aparţinând acestei clase semantice[14], ci urmăreşte să identifice termenii cu sensul de 'febră' care se bucură de o utilizare frecventă în limba literară[15], să înţeleagă raporturile lor cu termenii sinonimi din epocă şi modul în care un astfel de termen, în urma acestei concurenţe, îşi păstrează sau nu poziţia în uzul limbii.

Vor fi analizate trei tipuri de documente: a) diversele ediţii ale *Bibliei* şi ale cărţilor liturgice, pentru a identifica un lexic stabil al „febrei", în condiţiile în care aceste scrieri promovează un model fix, constituit în raport cu fixarea normei literare; b) lucrările lexicografice, pentru a repera eventualele serii sinonimice şi pentru a determina raporturile dintre termenii utilizaţi în epocă; c) descântecele, susceptibile să vindece toate tipurile de stări febrile, datorită valorilor curative care le erau atribuite.

2. *Biblia* şi *Noul Testament* sunt o sursă privilegiată pentru această cercetare, deoarece vindecarea febrei se numără printre miracolele înfăptuite de Hristos (*Matei* 8, 14–15, *Marcu* 1, 29–32, *Luca* 4, 38–39) şi de apostolul Pavel (*Fapte* 28, 8). Aceste fragmente reprezintă o mărturie importantă pentru înţelegerea frecvenţei cu care erau utilizaţi anumiţi termeni cu sensul de 'febră', deoarece atât cele trei pericope evanghelice, cât şi fragmentul din *Fapte* erau citite în timpul slujbei, aşa cum arată preluarea lor în *Evangheliar* şi în *Apostol*[16]. În plus, în condiţiile în care aceste texte au cunoscut mai multe traduceri în româneşte, bazate pe surse de origine slavă, greacă şi, câteodată, chiar latină, analiza lor va arăta în ce măsură traducătorii preferau să utilizeze termeni curenţi din româna literară a epocii sau să urmeze fidel modelele utilizate.

În ordine cronologică, primul termen denumind „febra" care apare în literatura secolului al XVI-lea este *foc* (< lat. *focus*). Traducând sl. **ѻгнь** 'foc, febră'[17], el apare întâi în *Evangheliarul slavo-român* de la Sibiu, tipăritură realizată între 1551–1553 de Filip Moldoveanul, care cuprinde *Evanghelia lui Matei*: „Într-aceea vreamea vine Isus în casa lui Pătru şî vădzu socra sa dzăcând, ardea ca foc. Şi atinse de mâna ei, şî o părăsi *foc*. Sculă-să şî sluji lui" (f. 19[r])[18].

[14] Lucreţia Mareş a început să realizeze un astfel de inventar, dar demersul său este întrucâtva invers celui de faţă, în măsura în care pleacă de la termenii din româna contemporană care desemnează „febra" şi urmăreşte cele mai vechi atestări ale acestora; vezi Lucreţia Mareş, *art. cit.*, p. 31–33.

[15] Ca urmare, această lucrare nu va discuta denumirile specifice terminologiei medicale decât în măsura în care acestea se regăsesc şi în alte texte ale epocii.

[16] Aceste cărţi de cult, care au cunoscut o utilizare mai largă decât *Biblia* şi *Noul Testament*, stipulează că textul din *Matei* se citea în a patra sâmbătă după Rusalii, cel din *Marcu* – în a douăsprezecea joi după Rusalii, cel din *Luca* – în a nouăsprezecea luni după Rusalii, iar fragmentul din *Fapte* – în a şaptea sâmbătă după Paşti.

[17] Fr. Miklosich, *Lexicon Palaeoslovenico-graeco-latinum*, Wien, 1862–1865. s.v.

[18] *Evangheliarul slavo-român de la Sibiu. 1551–1553*, Studiu introductiv filologic de acad. E. Petrovici, studiu introductiv istoric de L. Demény, Bucureşti, 1971, p. 157.

Cuvântul *foc* ‘febră’ apare, de asemenea, în *Tetraevanghelul* lui Coresi[19] şi în *Evangheliarul* lui Radu de la Mănicești din 1574[20]. Comparația dintre textul coresian şi izvodul său arată că termenul *foc* reprezenta tot o traducere a sl. **ѻгнь**[21]. În pericopa din *Luca*, construcția *foc mare* traduce sl. **wгнє вєлїѥ**:

Matei: „În vreamea aceaea vine Isus în casa lu Pătru. Văzu soacra lui zăcând şi de *foc* aprinsă. Şi se pipăi cu mânile de ea, contenise *focul* şi se sculă sluji lui” (f. 14^{v}).

Marcu: „În vreamea aceaea veniră în casa lu Simon şi lu Andrei cu Iacov şi cu Ioan. Soacra lu Simon zăcea de *foc* aprinsă şi aciia grăiră Lui de ea. Şi se apropie Isus de rădică ea, prinse-o de mâna ei şi o // lăsă ea *focul* aciia şi slujiia lui” (f. 69^{v}–70^{r}).

Luca: „În vreamea aceaea vine Isus în casa lu Simon. Soacra lu Simon era ținută de *foc mare* şi rugară el de ea şi să sculă pri-nsa, opri *focul* şi o lăsă ea. Aciia să sculă, slujiia lor” (f. 122^{r})[22].

Acelaşi termen, *foc*, se regăseşte şi în câteva versiuni din *Faptele apostolilor*. Apare întâi în versiunea slavo-română a popii Bratul, cu mențiunea că termenul este utilizat la plural, deşi traduce singularul **wгнєм**: „fu tatăl lu Po<p>lie de *focure* şi de a lu apei trându a zăcea ținutu” (f. 258)[23]. *Foc* este utilizat şi în *Apostolul* lui Coresi: „fu tată lu Poplie de *foc* şi apă cu trând ținut zăcea” (137)[24].

Versiunea *Faptelor* din *Codicele Voronețean*, copiat între 1563–1583, consemnează un alt termen pentru a desemna „febra”, *miață*: „fu tatăl lu Poplie / de *miață* şi de apa trândului lânged” (f. 49^{r-v})[25]. Cuvântul *miață*, înregistrat în româna veche cu această unică ocurență unde are sensul de ‘febră’, desemnează în româna contemporană ‘delirul’ sau ‘tifosul’ şi este utilizat în regiunile Banatului şi Oaşului,

[19] Vezi *Tetraevanghelul tipărit de Coresi. Braşov 1560–1561*, comparat cu *Evangheliarul lui Radu de la Mănicești. 1574*, ediție alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti 1963. Pentru argumente pirvind datarea textului coresian în perioda *post* 1551–1553 – *ante* 1560, vezi I. Gheție, Al. Mareş, *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului în limba română*, Bucureşti, 1994, p. 67–79.

[20] Aserțiunea noastră se bazează pe rezultatele comparației dintre cele două texte întreprinse de Florica Dimitrescu. Pentru raportul dintre aceste două scrieri, vezi, de asemenea, I. Gheție, *Raportul dintre* ***Tetraevanghelul lui Coresi*** şi ***Evangheliarul din Londra***, în *Începuturile scrisului în limba română. Contribuții filologice şi lingvistice*, Bucureşti, 1974, p. 182–195.

[21] Vezi, pentru comparație, *Tetraevanghelul* slavon tipărit în 1562 de Coresi, CRV 11, f. 7^{v}, 60^{v}, 110^{v}.

[22] *Tetraevanghelul tipărit de Coresi…*, *op. cit.*, p. 48, 78, 106.

[23] Utilizăm facsmilele din Biblioteca Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din Bucureşti. Pentru acest manuscris, vezi Gh. Mihăilă, *Observații asupra manuscrisului slavo-român al popii Bratul (1559 - 1560)*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. II, Bucureşti, 1972, p. 301–345; *idem*, *Primul manuscris românesc precoresian datat:* ***Codicele popii Bratul din Braşov*** *(1559–1560) şi sursele sale*, în *Studii de lingvistică şi filologie*, Timişoara, 1981, p. 59–103; *Codicele Bratul*, ediție de text de Al. Gafton, Iaşi, 2003.

[24] Vezi *Texte de limbă din secolul XVI*, reproduse în facsimile îngrijite de I. Bianu, vol. IV. *Lucrul apostolesc – Apostolul tipărit de diaconul Coresi în Braşov la anul 1563*, Bucureşti, 1930, p. 137, zaceala 51. Pentru acestă această tipăritură coresiană, vezi şi I. Gheție, Al. Mareş, *op. cit.*, p. 90–101.

[25] Vezi *Codicele Voronețean*. Ediție critică, studiu filologic şi studiu lingvistic de Mariana Costinescu, Bucureşti, 1981, p. 325–326.

sub forma *(m)niaţă*[26]. Cu forma *ńaţă*, el apare şi în aromână[27], fiind atestat în Εἰσαγωγικὴ διδασκαλία Λεξικὸν Τετράγλωσον publicat de Daniel Moscopoleanul în 1794[28] („şi nă pidipseaşte cu lăngori, cu puşcl'e, cu *ńaţe*")[29], cu sensul de 'tifos, boală molipsitoare care te face să zaci îndelung în pat'[30].

În *Carte cu învăţătură*, diaconul Coresi întrebuinţează un alt termen cu sensul de 'febră', *ogniţă* (< sl. **огница**): „Cumu e amu den mâncarea ceaia multa aprindere, iară den aprindere se naşte *ogniţa*"[31]. Cuvântul este atestat şi azi în Moldova, dar denumeşte o boală a animalelor domestice, caracterizată prin inflamarea plămânilor[32].

Secolul al XVII-lea marchează o schimbare importantă în dinamica termenilor folosiţi pentru a exprima „febra".

O versiune slavo-română a *Faptelor apostolilor*, copiată în 1646 şi conservată în prezent în ms. rom. 85 din Biblioteca Academiei Române, recurge la

[26] Vezi Al. Mareş, *Teoria elementelor slave nord-carpatice din vechile texte româneşti*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, III, Bucureşti, 1974, p. 276; informaţiile sunt preluate şi în *Codicele Voroneţean*, *op. cit.*, p. 39.

[27] Etimologia dacoromânului *(m)niaţă* şi a aromânului *ńaţă* nu a întrunit consensul specialiştilor, care au optat, de-a lungul timpului, pentru un etimon latin, fie acesta *nex*, *necem* (> **necea febris* > *necea*, după modelul lui *consobrinum verum* > *ver*), *metus* (> **metea febris*) sau **ignitia*/ *ignicia*; pentru o trecere în revistă a acestor opinii, vezi Maria Purdela-Sitaru, *Note asupra sensurilor şi etimologiei cuvântului rom.* ***miaţă***, în SCL, XXXIV, 1983, p. 355–357. Recent, în favoarea etimonului **ignitia* s-au pronunţat Valeriu Rusu (*Termeni pentru denumirea tifosului (Pe baza ALR)*, în „Fonetică şi dialectologie", II, 1960, p. 214–215), Mariana Costinescu (*Codicele Voroneţean*, *op. cit.*, p. 39), Maria Purdela-Sitaru (*art. cit.*, p. 356–357). Pandele Olteanu a avut o poziţie echivocă cu privire la etimologia termenului, despre care consideră că ar fi slavă sau necunoscută; vezi P. Olteanu, *Contribuţii la studiul slavonismelor lexicale din textele rotacizante. I. Substantivele*, în SCL, XI, 1960, p. 611. Probabil din cauza acestor dispute, s-a considerat, uneori, că termenul are o etimologie necunoscută; vezi DLR, VI, litera M, Bucureşti, 1965, s.v.; Al. Mareş, *art. cit.*, p. 276.

[28] Pentru discuţiile privind datarea primei ediţii a lucrării lui Daniel Moscopoleanul, vezi Th. Capidan, *Daniil Moscopoleanul*, în *Limbă şi cultură*, Bucureşti, 1943, p. 387–397.

[29] Vezi P. Papahagi, *Scriitori aromâni în secolul al XVIII-lea (Cavalioti, Ucuta, Daniil)*, Bucureşti, 1909, p. 146. Pentru o ediţie recentă a lucrării lui Daniel, vezi J. Kristophson, *Das Lexicon Tetraglosson des Daniil Moschopolitis*, în „Zeitschrift für Balkanologie", X, 1974, Heft 1. Pentru o analiză recentă asupra lexicului glosarului lui Daniel, vezi Gr. Brâncuş, *Observaţii asupra structurii vocabularului aromân în dicţionarul lui Daniil Moscopoleanul*, în SCL, XLIV, 1992, p. 39–43.

[30] P. Papahagi, *op. cit.*, p. 234. Tache Papahagi îl explică în mod similar, ca 'tifos, febră tifoidă', în *Dicţionarul dialectului aromân, general şi etimologic*, ediţia a doua augmentată, Bucureşti, 1974, s.v. *n'eaţă;* cf. H. Tiktin, *Rumänisch-Deutsches Wörterbuch*, s.v., care glosează termenul ca 'Fieber'.

[31] Vezi Diaconul Coresi, *Carte cu învăţătură (1581)*, publicată de S. Puşcariu şi Al. Procopovici, vol. I, *Textul*, Bucureşti, 1914, p. 430. Glosat ca 'friguri', termenul a fost inventariat pentru prima oară între termenii de origine slavă prezenţi în româna secolului al XVI-lea de Ovid Densusianu, în *Histoire de la langue roumaine*, vol. II, *Le seizième siècle*, Paris, 1938, p. 518; vezi, de asemenea, DLR, VII, partea a 2-a, litera O, Bucureşti, 1969, s.v.

[32] *Ibidem*.

un termen nou, *lângoare* (< lat. *languor*), pentru a traduce sl. **огнь** ‘febră’: „Tâmplă-se tatăl lui Poplie de *lângoare* şi de trândzi de apă era ţinuţi şi dzăcea” (f. 112^{r-v}). Traducând acelaşi cuvânt slavon, termenul se regăseşte şi în alte două versiuni manuscrise ale *Faptelor apostolilor* din Biblioteca Academiei Române: una a fost copiată la o dată necunoscută, în prima jumătate a secolului al XVII-lea (ms. rom. 1252, f. 69^{v}), iar cea de-a doua datează din 1652 (ms. rom. 69, f. 166^{v})[33]. Această utilizare arată că *lângoare*, care în secolul al XVI-lea denumea generic orice boală[34], cunoaşte o specializare semantică spre jumătatea veacului al XVII-lea.

Odată cu tipărirea *Noului Testament* din 1648, în câmpul onomasiologic al „febrei” din româna veche pătrunde un termen nou, *friguri*, utilizat atât în *Evanghelii*, cât şi în *Fapte*. Excepţie face pericopa din *Matei*, unde cuvântul apare atât la singular, cât şi la plural:

Matei: „Şi vine Isus în casa lui Pătru, văzu pre soacra lui zăcând în pat, de *friguri*. Şi o atinse de mână şi lăsă pre ea *frigul*, şi să sculă şi slujiia Lui”.

Marcu: „Şi atunceşi, ieşind den sinagoga, veniră în casa lui Simon şi a lui Andreiu, cu Iacov şi Ioan. Iară soacra lui Simon zăcea, de *friguri* prinsă, şi numaicât zisără Lui de ea. Şi mearse de o sculă ţiindu-o de mână şi aciiaşi lăsară pre ea *frigurile* şi slujiia lor”.

Luca: „Iară sculându-să Isus den sinagoga, întra în casa lui Simon, iară soacra lui Simon era prinsă de *friguri* şi rugară el pentru ea. Atunci stând El lângă ea şi certă *frigurile* şi o lăsară pre ea, iară ea numaidecât sculându-să, slujiia lor”.

Fapte: „Şi fu tatăl lui Poplie cuprinsu de *friguri* şi de vintre zăcând”.

O situaţie aproape similară se regăseşte în *Biblia* de la 1688; totuşi, în *Evanghelia lui Matei*, pentru a denumi „febra”, traducătorii recurg atât la substantivul *friguri*, cât şi la adjectivul participial *înfierbântată* (< vb. *înfierbânta* < adj. *fierbinte*).

Matei: „Şi viind Isus în casa lui Petru văzu pre soacra lui zăcând şi *înfierbântată*. Şi o atinse de mână şi lă//să prea ea *frigurile* şi să sculă şi slujiia lui”.

Marcu: „Şi îndată ieşind den adunare, veniră în casa lui Simon şi a lui Andreiu, cu Iacov şi Ioan. Iară soacra lui Simon zăcea de *friguri* prinsă şi numaidecât ziseră lui de ea. Şi, mergând, o sculă pre ea, ţiindu-o de mână, şi îndată lăsară pre ea *frigurile* şi slujiia lor”.

Luca: „Şi sculându-să Isus den sinagoga, întră în casa lui Simon. Iară soacra lui Simon era prinsă de *friguri foarte* şi ruga pre el pentru ea. Şi stând asupra ei, certă *frigurile* şi o lăsară pre ea, şi numaidecât sculându-să slujiia lor”.

Fapte: „Şi fu tatăl lui Poplie, de *friguri* şi de vintre cuprins, zăcea” [35].

[33] Pentru o descriere a ms. rom. 85, 1252 şi 69, vezi G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, Bucureşti, 1978, p. 31–32, 266, 29.

[34] O. Densusianu, *op. cit.*, II, p. 451.

[35] Texte preluate din *Biblia adecă Dumnezeiasca Scriptură a Vechiului şi Noului Testament*, tipărită întâia oară la 1688 în timpul lui Şerban Vodă Cantacuzino, Domnul Ţării Româneşti, retipărită după 300 de ani în facsimil şi transcriere cu aprobarea Sfântului Sinod, această ediţie văzând acum, din nou, lumina tiparului, cu binecuvântarea Prea Fericitului Părinte Teoctist, Patriarhul Bisericii Ortodoxe Române, Bucureşti, 1977, p. 755–756, 775, 792, 854.

În aceste condiţii, folosirea exclusivă a cuvântului *foc* în *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 pare a actualiza un model din secolul al XVI-lea:

Matei: „În vreamea aceea viind Isus în casa lui Petru, văzu pre soacra lui zăcând şi fiind arzând cu *foc*. Şi să atinse de mâinile ei şi o lăsă pre dânsa *focul* şi să sculă şi slujiia Lui".

Marcu: „În vreamea aceaea veni Isus în casa lui Simon şi a lui Andrei cu Iacov şi cu Ioan, iară soacra lui Petru zăcea aprinsă cu *foc* şi îndată spuseră Lui de dânsa. Şi viind, o rădică pre dânsa, apucându-o de mână. Şi o lăsă pre dânsa *focul* îndată şi slujiia lor".

Luca: „În vreamea aceaea veni Isus în casa lui Simon, iară soacra lui Simon era cuprinsă cu *foc mare* şi-L rugară pre Dânsul pentru dânsa. Şi stând lângă ea, dojeni *focului* şi o lăsă pre dânsa".

Dacă utilizarea termenului *foc* 'febră' diferenţiază *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 de textele similare imprimate în epocă, ea îl apropie, în acelaşi timp, de *Tetraevangheliarele* (slavo-)române manuscrise redactate între jumătatea secolului al XVII-lea şi începutul secolului următor. Astfel, *Tetraevangheliarul* slavo-român transcris de Ionaşcu din Coiceni în 1677, *Tetraevangheliarul* copiat la mijlocul secolului al XVII-lea şi cel copiat de grămăticul Teofil din Rucăr în 1702–1703 recurg la un singur termen, *foc*, pentru a denumi „febra":

Matei: „Întru vreamea aceaea veni Isus în casa lui Petru şi vădzu soacra lui dzăcând şi cu *foc* aprinsă. Şi se atinse de mânule ei şi o lăsă pre însă *focul*. Şi se sculă şi-i slujiia lui" (f. 10^{v}–11^{r});

Marcu: „Şi veni în casa lui Simon şi a lui Andreiu cu Iacov şi cu Ioan. Iar soacra lui Simon zăcea cu *foc* aprinsă. Şi-atunce îi grăiră lui dinsă. Şi se apropie Isus de o rădică pre însă şi o luă pr-insă de mână şi o lăsă pr-insă atunce şi *focul* şi le slujiia lor" (f. 53^{v});

Luca: „Şi întră în casa lui Simon, iar soacra lui Simon era ţinută de *foc mare* şi-l rugară pre îns dinsă. Şi stătu lângă însă de conteni *focului* şi o lăsă pre însă şi atunceş să sculă de le slujiia lor". (f. 90^{v}) [36].

Totuşi, chiar dacă *Evangheliarul* tipărit la Bucureşti în 1682 şi *Tetraevangheliarele* manuscrise din a doua jumătate a veacului al XVII-lea – începutul secolului al XVIII-lea folosesc exclusiv termenul *foc*, tipăriturile de la sfârşitul veacului al XVII-lea arată rolul privilegiat al cuvântului *friguri* între termenii utilizaţi pentru a denumi „febra". Astfel, în *Evangheliarul grec-român* din 1693, tipărit la Bucureşti, dacă în textul din *Matei* se recurge tot la *foc*, probabil din cauza legăturii strânse dintre termenii greceşti πυρετὸς 'febră' şi πῦρ 'foc' sau sub

[36] Am prezentat fragmentele din ms. rom. 296 Biblioteca Academiei Române, datând de la mijlocul secolului al XVII-lea. Fragmentele corespunzătoare din *Tetraevangheliarul* slavo-român din 1667 şi din *Tetraevangheliarul* din 1702–1703 sunt foarte apropiate de cele citate; vezi ms. rom. 497 (f. 36^{r}, 140^{v}, 250^{r}), respectiv 1154 (f. 14^{v}, 57^{v}, 160^{v}) din Biblioteca Academiei Române. Pentru o descriere a acestor trei manuscrise, vezi G. Ştrempel, *op. cit.*, p. 83, 127, 241. Este interesant de semnalat că *Apostolul* din ms. rom. 1154 (f. 188^{r}–237^{r}), datând de la începutul secolului al XVIII-lea, oferă o mărturie directă a concurenţei dintre termenii *foc* şi *friguri*: astfel, textul manuscris – „şi să tâmplă tatăl lui Poplie de era trudit de *foc*" – este glosat marginal în felul următor: „de era cuprinsu de *friguri*"; vezi M. Gaster, *Tetraevanghelul diaconului Coresi din 1561*, Bucureşti, 1929, p. 239.

presiunea tradiţiei traducerilor româneşti, fragmentele din *Marcu* şi *Luca* utilizează exclusiv *friguri*[37]:

Matei: „În vreamea aceea viind Isus în casa lui Petru, văzut-au pre soacra lui zăcând şi fiind arzând de *foc* (πυρεωυταν). Şi să atinse de mâna ei şi o lăsă pre dânsa *focul* (ὠ πυρετὸς) şi să sculă şi slujiia Lui”.

Marcu: „…iară soacra lui Petru zăcea de *friguri* (πυρεωυτα) şi îndată spuseră Lui de dânsa. Şi viind, o rădică pre dânsa, apucându-o de mână. Şi o lăsară *frigurile* (ὠ πυρετὸς) îndată... ”.

Luca: „... iară soacra lui Simon era cuprinsă de *friguri mari* (πυρετῳ μεγαλῳ) şi rugară pre El pentru dânsa. Şi stând lângă ea, dojeni pre *friguri* şi o lăsară...”.

Utilizarea termenului *friguri* se generalizează în celelalte ediţii ale *Evangheliarului* şi *Apostolului*, tipărite în diverse centre tipografice româneşti între sfârşitul secolului al XVII-lea şi începutul veacului al XIX-lea[38]. Odată cu impunerea acestui cuvânt, o sintagmă nouă, *friguri mari*, apare recurent în fragmentul din *Luca* şi înlocuieşte construcţiile utilizate anterior pentru a desemna intensitatea bolii[39]. Numeroasele ediţii ale *Evangheliarului* şi *Apostolului* joacă un rol important în fixarea, la nivelul limbii literare, a denumirilor „febrei” şi impun un termen stabil pentru a o desemna, *friguri*, respectiv o sintagmă, *friguri mari*, pentru a indica intensitatea sa. Prin utilizarea lor în slujbele religioase, aceste texte întrec prestigiul ediţiilor anterioare ale *Noului Testament* şi ale *Bibliei* şi influenţează ediţiile ulterioare ale textului sacru. Astfel, cu excepţia *Noului Testament* de la Bucureşti din 1703, care reia fidel textul *Bibliei* din 1688, *Biblia* tradusă la Blaj, în 1795, de Samuil Micu[40] şi cea tipărită la mănăstirea Neamţ în 1818 urmează fidel modelul *Evangheliarelor*. Doar în traducerea românească a *Vulgatei*, întocmită în

[37] Pentru a evidenţia termenii distincţi la care recurge traducătorul pentru a transpune în română acelaşi termen grecesc, am notat între paranteze, în textul românesc, cuvintele greceşti referitoare la „febră”.

[38] Aserţiunea se bazează pe studierea *Evangheliarelor* imprimate la Snagov (1697), Bucureşti (1723, 1742, 1750, 1760, 1775), Râmnic (1746, 1784, 1794), Iaşi (1762), Blaj (1765, 1776), Sibiu (1806) şi Neamţ (1821), respectiv pe cercetarea *Apostolelor* tipărite la Buzău (1704, 1743), Bucureşti (1743, 1774, 1784), Râmnic (1747, 1784, 1794), Iaşi (1756) şi Blaj (1767, 1802).

[39] Cf. *supra*, „*foc mare*”, în *Tetraevanghelul* lui Coresi, sau „era prinsă de *friguri* **foarte**”, în *Biblia* de la 1688.

[40] Această traducere, recent editată (*Biblia de la Blaj. 1795*, ediţie jubiliară, cu binecuvântarea Înalt Prea Sfinţitului Lucian Mureşan, Mitropolitul Bisericii Române Unite, Roma, 2000), va perpetua utilizarea teremenului *friguri* ‘febră’, deoarece a servit drept model *Bibliei* tipărite în 1819 la Sankt Petersburg, *Bibliei* coordonate de episcopul Filotei al Buzăului, apărute între 1854–1856, şi *Bibliei* de la Bucureşti din 1914; vezi Niculina Iacob, *Limbajul biblic românesc (1640–1800). Aspecte ale evoluţiei limbii române literare până la 1840*, vol. I, Suceava, 2001, p. 7; ead., ***Biblia de la Blaj (1795).*** *Moment de referinţă în cultura românească*, Conferinţele Academiei Române, Bucureşti, 2004, p. 19–23.

1760–1761 la Blaj[41], deşi *friguri* este utilizat ca în *Evangheliare*[42], sintagma *friguri mari* devine, în fragmentul din *Luca*, *mari friguri*, fără îndoială datorită fidelităţii traducătorului faţă de textul original:

„Şi sculându-să Isus din sinagoga, au întrat în casa lui Simon. Iară soacra lui Simon era prinsă de *mari friguri* şi s-au rugat Lui pentru ea. Şi, stând lângă ea, au poruncit *frigurilor* şi o au lăsat...”; cf. „Surgens autem Jesus de synagoga, introivit in domum Simonis. Socrus autem Simonis tenebatur *magnis febribus*, et rogaverunt illum pro ea. Et stans super illam, imperavit *febri*: et dimisit illam...”[43].

2.1. Lexicoanele redactate în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea reprezintă o sursă importantă pentru a identifica termenii din epocă cu sensul de ‘febră’; ele oferă, în acelaşi timp, posibilitatea de a surprinde eventuala concurenţă dintre aceştia.

În secolul al XVI-lea, termenii româneşti care apar ca glose în marginea unor manuscrise slavone sau în dicţionarele slavo-române nu privesc niciodată noţiunea de „febră”[44]. O situaţie similară regăsim în anumite lexicoane slavo-române din secolul al XVII-lea, al căror model îl reprezintă dicţionarul slavo-rus al lui Pamvo Berânda, apărut la Kiev în 1627[45].

Totuşi, în dicţionarul redactat în 1649 de Mardarie Cozianul, **жєгавица** ‘febră’[46] este tradus prin *lângoarea* (< lat. *languor*)[47]. Scribul utilizează încă o dată acelaşi cuvânt pentru a traduce **ѡгница** ‘febră’[48]. Într-un alt dicţionar de acest tip,

[41] *Biblia Vulgata. Blaj 1760–1761*, Bucureşti, 2005, 5 vol.

[42] Termenul *friguri* apare în toate contextele referitoare la boala soacrei lui Petru: *Matei* 8, 14–15: „Şi venind Isus în casa lui Petru, au văzut pre soacra lui zăcând şi prinsă de *friguri*. Şi au atins mâna ei şi o au lăsat *frigurile*...” (*ibidem*, vol. 5); cf.: „Et cum venisset Jesus in domum Petri, vidit socrum ejus jacentem et *febricitantem*; et tetigit manus ejus, et dimisit eam *febris*...” (text preluat din *Biblia Sacra Vulagatae Editionis* Sixti V et Clementis VIII, Pont. Max. auctoritate recognita, editio nova, Viennae, 1863).

[43] Textul latin este preluat din *ibidem*.

[44] Cf. E. Kałużniacki, *Ueber ein kirchenslavisch-rumänisch Vocabular*, în „Archiv für slavische Philologie”, 1894, p. 46–53; I. Bogdan, *Glose române într-un manuscris slavon din secolul XVI*, în *Scrieri alese*, cu o prefaţă de E. Petrovici, ediţie îngrijită, studiu introductiv şi note de G. Mihăilă, Bucureşti, 1968, p. 542–558; D. Strungaru, *Începuturile lexicografiei româneşti*, în „Romanoslavica”, XIII, 1966, p. 141–147. Pentru o descriere sintetică a lexicoanelor din secolul al XVI-lea, vezi M. Seche, *Schiţă de istorie a lexicografiei române*, vol. I, Bucureşti, 1966, p. 7; Gh. Mihăilă, *Studii de lexicologie şi istorie a lingvisticii româneşti*, Bucureşti, 1973, p. 161–162.

[45] Pentru o descriere generală a acestor dicţionare, vezi Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-românesc şi tâlcuirea numelor din 1649*, publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor româneşti de Gr. Creţu, Bucureşti, 1900, p. 28–57; M. Seche, *op. cit.*, p. 7–8; D. Strungaru, *art. cit.*, p. 148–153; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, 1973, p. 162. Pentru studii consacrate acestor lexicoane, vezi I. Bogdan, *Un lexicon slavo-român din secolul XVII*, în *op. cit.*, 1968, p. 559–567; Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 24–28; С. Н. Чебанъ, *Славяно-румынскій словар*, în *Русск. Филологич. Вѣстика*, Varsovie, 1914.

[46] Termen glosat ca ‘πυρετός, febris’ în Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v.

[47] Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 140, s.v.

[48] *Ibidem*, p. 190, s.v. Termen glosat ca ‘πυρετ῀ῃ, febris’ în Fr. Miklosich, *op. cit.*, s.v.

redactat între 1660–1670 de Staicu Grămăticul[49], termenul slavon **жегавица** ‘febră’ este tradus întâi prin *boala focului*, apoi prin *frigurili* (74^{v}). Câteva pagini mai târziu, scribul reia termenul slavon, pentru a-l explica de această dată prin singularul *frigura*, construit din pluralul *friguri*[50].

Dacă autorii dicționarelor slavo-române recurg la o varietate de termeni sau de construcții pentru a denumi „febra”, dicționarele româno-latine din secolul al XVII-lea privilegiază un singur cuvânt: *friguri*. În *Anonymus Caransebesiensis*, lexicon român-latin redactat la mijlocul veacului, *friguri* este tradus prin lat. *febris*[51]; la sfârşitul secolului, în dicționarul latin-român-maghiar al contelui Luigi Ferdinando Marsigli, termenul este folosit exclusiv pentru a traduce lat. *febris*[52].

Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione, realizat de Teodor Corbea între 1691–1697[53], recurge aproape exclusiv la termenul *friguri*, care transpune lat. *febris* şi apare în cinci construcții care traduc derivați ai acestuia: *febricitans* ‘pre care îl prinde sau pre care o prinde *frigurile*’; *febricito* ‘bântuiescu cu *frigurile*’; *febriculosus* ‘cu *frigurile* încărcat, -ă’; *febriens*, *-tis* ‘prinzătorile *friguri*’; *febrilis* ‘de *friguri*’; *febris*, *-is* ‘prindere de *friguri*, *friguri*’. Diminutivul lui *febris*, *febricula*, este redat prin forma diminutivală a substantivului *friguri*, *frigureale*. *Friguri* este folosit şi în glosarea altor termeni latini care descriu diverse forme ale patologiei febrile: *amphemerinus* ‘prindere de *friguri* de toate zilele’; *causodes* ‘*friguri* asudătoare’; *ephemer et ephemeros* ‘prindere de *friguri* de o zî’; *epialos* ‘feali al *frigurilor*’; *querceraeus, -a, -um ut frebris quarcera* ‘friguri tremurătoare’; *tertiana febris* ‘*friguri* de a treaea zî’[54].

[49] Pentru identificarea scribului dicționarului, conservat în ms. rom. 312 al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti, vezi D. Strungaru, *art. cit.*, p. 148–151.

[50] Forma prezentă în acest manuscris este menționată în I.-A. Candrea, Ov. Densusianu, *Dicționarul etimologic al limbii române. Elementele latine*, ediție de Gr. Brâncuş, Bucureşti, 2003, p. 129, s.v. *frig*.

[51] Vezi *Dictionarium valachico-latinum*. Primul dicționar al limbii române, studiu introductiv, ediție, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, 2008, p. 86.

[52] Vezi C. Tagliavini, *Il „Lexicon Marsiglianum”. Dizionario latino-rumeno-ungherese del sec. XVII. Studio filologico e testo*, Bucureşti, 1930, p. 205, s.v. Traducerea lat. *febrilis* prin *frigoros* (*ibidem*, s.v.) ar putea fi interpretată ca un calc semantic, dat fiind că termenul românesc nu cunoaşte nicio atestare unde să aibă semnficația ‘febril’; cf. DA, s.v. *friguros*.

[53] Vezi Teodor Corbea, *Dictiones Latinæ cum Valachica interpretatione*, ediție de A.-M. Gherman, vol. I: studiu introductiv, note şi text, Cluj-Napoca, 2001.

[54] Termenul apare şi în traducerea cuvântului *centauria*, glosat ca ‘iarbă gonitoare de *friguri*, iarbă încetătoare de sânge’, o plantă recunoscută pentru virtuțile sale de a vindeca febra, care, în română, are două nume formate din *friguri*: *frigór* şi *frigurică* (vezi DA, s.v. *frig*; CDDE^{2}, s.v. *frig*). *Centauria* a fost identificată cu *centarium umbellatum* de Al. Borza, în *Numiri româneşti de plante în secolul al XVII-lea – al XVIII-lea*, în CL, 3, 1958, p. 199–218.

Lexicon compendiarium Latino-Valachicum, redactat în 1759–1765[55], continuă tradiția utilizării exclusive a termenului *friguri*, folosit pentru a transpune în româneşte două cuvinte şi două expresii: *febris* şi derivatul său *febricito* sunt traduse respectiv prin *friguri* şi 'mă prind *frigurile*', iar *decessio febrium* şi *discessit a me febris* sunt transpuse prin 'lăsare *frigurilor*' şi 'm-au lăsat *frigurile*'[56].

Totuşi, alte lucrări lexicografice din a doua jumătate a veacului al XVIII-lea diversifică inventarul termenilor care desemnează *febra*, iar termenul *friguri* intră în noi raporturi de concurență cu aceştia.

Glosarul italian-român de la Göttingen, redactat în 1770[57], este prima lucrare lexicografică care diferențiază stările febrile, deoarece recurge la termeni distincți pentru a denumi trei tipuri de afecțiuni febrile. Astfel, 'febre fredda' este glosată prin *friguri*; 'febre acuta' prin *languore*, formă a lui *lângoare*, iar 'febre calda' prin *scerbentala*, formă a lui *fierbințeală*.

Dicționarul slavo-român din 1778 alcătuit de ieromonahul Macarie[58] lasă să transpară aceeaşi atenție acordată clasificării maladiilor febrile, care se manifestă, la nivel lingvistic, prin diversificarea termenilor care denumesc *febra*. Astfel, după ce termenul slavon **жегавица** 'febră' este tradus atât printr-un derivat al lui *foc*, *înfocarița*, cât şi prin *frigurile* (f. 194^{v}), scribul lărgeşte seria sinonimică a termenului *friguri*, utilizând *focariță* şi *fierbințeală*, pentru a traduce **жегавицѫ имѣю** 'amu *focariță*, amu *friguri*, cuprins sânt de *fierbințeală*, de *friguri*, mă prindu *frigurile*' (f. 194^{v}–195^{r}). Copistul utilizează exclusiv *friguri* pentru a traduce **огнавица** '*frigurile*, boala şi prinderea *frigurilor*', şi **огнавицею болю** 'bolescu de *friguri*, iar sintu bolnav de *friguri*, mă prind *frigurile*', dar pentru a exprima un grad superlativ al maladiei febrile recurge la termenul *lângoare*: **огнавица ѯлѣѫ** '*friguri* reale, *friguri* cumplite, *lângoare*'.

[55] Vezi Grigore Maior, *Institutiones lingvæ Valahicæ*, *Lexicon compendiarium Latino-Valachicum*, ediție, studiu introductiv, note şi indice de A.-M. Gherman, Alba Iulia, 2001.

[56] *Ibidem*, s.v. *discedo.*

[57] Paternitatea şi data redactării dicționarului nu au întrunit consensul specialiştilor: în opinia lui G. Piccillo, textul a fost scris în 1770 de misionarul Antonio Maria Mauro; vezi G. Piccillo, *Il ms. romeno Asch 223 di Göttingen (sec. XVIII)*, în „Travaux de linguistique et de littérature" edités par le Centre de Philologie et de Littératures romanes de l'Université de Strasbourg, XXV, 1987, p. 14–20; cf. recenzia lui Gh. Chivu în SCL, XL, 1989, p. 163, căruia i se pare neconvingătoare demonstrația privind paternitatea lexiconului. Primul editor al textului, Ştefan Paşca, a considerat că dicționarul a fost redactat de venețianul Francantonio Minotto între 1771–1772; vezi Şt. Paşca, *Manuscrisul italian-român din Göttingen*, în „Studii italiene", N.S., 2, 1935, p. 119–136. Manuscrisul fusese descris de N. Iorga, în *Manuscripte străine din biblioteci străine relative la istoria românilor*, în „Analele Academiei Române", Secția istorică, Seria a II-a, XX, 1899, p. 197–203.

[58] Acest dicționar, care urmează modelul lucrării lui Staicu Grămăticul, este conservat în ms. rom. 2252 al Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti; pentru descrierea sa, vezi B. P. Hasdeu, *Etymologicum Magnum Romaniae*, vol. II, ediție şi studiu introductiv de Gr. Brâncuş, Bucureşti, 1974, col. 1259; Mardarie Cozianul, *op. cit.*, p. 55–56; M. Seche, *op. cit.*, p. 14; Gh. Mihăilă, *op. cit.*, 1973, p. 62.

Dicționarul grec-român folosit de monahii traducători din comunitatea lui Paisie Velicikovski, redactat în 1796[59], lărgeşte, la rândul său, inventarul de termeni denumind *febra*. Cu excepția lui πυρεταίνω, explicat prin ‘mă prindu *frigurile*’, definițiile altor trei termeni greceşti confirmă poziția importantă pe care încep să o dețină în limba literară derivate ale adjectivului *fierbinte*, *fierbințeală* şi *înfierbânta*, care, contextual, au sensurile de ‘febră’, respectiv de ‘a avea febră’. Astfel, πυρετὸς este tradus prin ‘*friguri* sau *fierbințeală*’; θέρμη prin ‘*fierbințeală*, *friguri*’, iar θερμαίνομαι prin ‘*mă înfierbântu*, *mă prindu frigurile*’[60].

Probabil că asociația dintre pluralul *friguri* ‘febră’ şi singularul *frig*, a condus la apariția unor confuzii într-un glosar francez-grec-român din aceeaşi perioadă[61], unde regăsim utilizarea corectă a termenului românesc, în situația în care *fiévreux* este tradus prin ‘aducător de *friguri*’, dar şi două traduceri eronate, în cazul în care *frileux* (< lat. *frigorosus*) este tradus prin ‘temător de *friguri*’, iar *morfondu*, participiu al lui *morfondre*, atestat în secolul al XVI-lea cu sensul de ‘a (i) se face frig’, este explicat prin ‘cuprinsu de *friguri*’.

2.2. Descântecele conservate în manuscris reprezintă, la rândul lor, o sursă importantă pentru studierea acestui câmp onomasiologic, deoarece numeroase asemenea texte sunt considerate susceptibile de a vindeca febra. Am inventariat cincisprezece descântece, conservate în manuscrise redactate în secolele al XVIII-lea–al XIX-lea, care recurg cu precădere la termenul *friguri*[62]. Acelaşi cuvânt apărea, de altfel, şi în *Indicele de cărți interzise*, tradus între 1667–1669 de Staicu Grămăticul, care atrăgea atenția asupra răspândirii unor astfel de texte magice în literatura epocii[63]:

„Sântu iar ş-alte între dumnezeiasca scriptură scripturi minciunoase de eretici scrise spre pacoste neştiuților în care sântu […] *molitve minciunoase de friguri…*”[64].

[59] Vezi *Dicționar grec-român după alfabet*, ediție de Lia Brad Chisacof, Bucureşti, 2005.

[60] Este în egală măsură posibil ca autorii care fac asemenea clasificări, anume autorul dicționarului italian-român şi scribii dicționarului grec-român, să fi cunoscut distincția, curentă în lumea greco-romană, între febra caldă şi febra rece. Această distincție fusese preluată şi de Teodor Corbea care traducea *querceraeus,-a,-um ut frebris quarcera* prin ‘friguri tremurătoare’, iar *causodes* prin ‘friguri asudătoare’, urmând modelul dicționarului lui Albert Szenci Molnár, unde lat. *quercereus, -a, -um ut febris querecta* corespundea gr. φρικοδης, iar lat. *causodes* – gr. καυσοδης. Am utilizat a doua ediție a dicționarului lui Albert Szenci Molnár, *Lexicon Latino-Graeco-Hungaricum*, Hanovia, Willerian, 1611.

[61] Pentru acest glosar, redactat în secolul al XVIII-lea, la o dată necunoscută, vezi N. Iorga, *Alte ştiri despre literatura românească în secolul al XVIII-lea*, „Revista Istorică”, VII, 1921, p. 106–116.

[62] Aceste texte au fost analizate şi editate în Emanuela Timotin, *Limba descântecelor româneşti*, Teză de doctorat, Universitatea din Bucureşti, 2007, p. 91–116, xxviii–xlii.

[63] Pentru o ediție recentă a acestui text, vezi Al. Mareş, *Considerații pe marginea indicelor de cărți oprite din secolul al XVII-lea*, în „Studii şi materiale de istorie medie”, XXIII, 2005, p. 276–279.

[64] *Ibidem*, p. 276. Termenul *friguri* apare şi în alt capitol al *Indicelui*, care aduce în discuție puterea atribuită sfântului Sisinie de a vindeca febra: „Că grăiaşte acest ticălos că şezând sfântul Sisinie pre muntele Sinaei şi pre un înge<r> Sihail numeaşte, care iaste spre zminteală a mulți oameni, şi şeapte feate ale lu Irod cu *frigurile* băsnuiia răul…”; *ibidem*, p. 278.

Una dintre redacţiile descântecelor manuscrise contra febrei, ilustrată prin cinci texte[65], face apel exclusiv la termenul *friguri* pentru a denumi această maladie, dar propune, în acelaşi timp, o clasificare a stărilor febrile, realizată întotdeauna prin construcţii al căror element central este termenul *friguri*. Două manuscrise (1739, 3944) utilizează calcuri precum *friguri de trei zile* şi *friguri de patru zile* pentru a exprima în română termenii latini *tertiana* şi *quartana*[66] şi recurg la sintagma *friguri de toate zilele* pentru a denumi 'febra cotidiană'[67]. Din 1805, descântecele manuscrise dezvoltă tipologii specifice şi creează clasificări ale bolilor febrile în funcţie de momentele zilei:

„să porunceşti frigurilor, cele de dimineaţă, de la prânzi, de la neamiiazi, // de la chindie, de la apusul soarel<u>i, de la cină, de la mezul nopţii, de la cântarea cocoşilor, de la vărsatul zorilor, de la răsăritul soarelui" (ms. 2226, f. 56^{v}–57^{r}).

Această modalitate de a distinge între stările febrile nu este specifică, totuşi, descântecelor manuscrise româneşti, căci clasificări similare se regăsesc şi în textele magice medievale:

„adiuro te frigore rus per patrem et filium et spiritum sanctum per tria testimonia per qutuor evangelista per XII prophetas per angelos celi per cardines mundi per quem deus fecut mundum *siue biduanus siue triduanus [sic] siue quadriduanus siue meridianus siue nocturnus siue in die siue in nocte* ut amplius non noceatis isto homini"[68].

Un text tardiv, redactat la mijlocul secolului al XIX-lea, lărgeşte o dată în plus clasificarea stărilor febrile:

[65] Textele sunt conservate în ms. rom. 1739 (f. 24^{v}), 3944 (f. 89^{v}), 1517 (f. 43^{r}), 2226 (f. 56^{v}–57^{r}) şi 5188 (f. 46^{v}) ale Bibliotecii Academiei Române din Bucureşti. Două dintre ele (ms. rom. 1739, 3944) au fost redactate între 1778 şi sfârşitul veacului al XVIII-lea, iar celelalte în secolul următor.

[66] Pentru rolul acestor calcuri în terminologia medicală, vezi Gh. Chivu, *Stilul celor mai vechi texte ştiinţifice româneşti (1640–1780). IV. Stilul textelor medicale*, în LR, XXX, 1981, p. 223. Prezenţa construcţiei *friguri de patru zile* arată că *cfartana*, neologismul utilizat de Cantemir la începutul secolului al XVIII-lea (vezi N.A. Ursu, *Formarea terminologiei ştiinţifice româneşti*, Bucureşti, 1962, p. 54) nu fusese asimilat în limba literară. El pare a nu fi intrat, de altfel, nici în terminologia medicală, deoarece neologismul, sub forma *cartana*, explica sintagma sinonimă într-un manuscris medical: „frigurile de a patra zi, adică cartana"; vezi P. Samarian, *Medicina şi farmacia în trecutul românesc. 1382–1775*, vol. I, Călăraşi, 1938, p. 331. În legătură cu acest manuscris, despre care s-a considerat că ar fi fost redactat pe la 1760, N. A. Ursu a demonstrat recent că datează de la începutul secolului al XIX-lea; vezi N. A. Ursu, ***Meşteşugul doftoriii**, primul tratat de medicină în limba română, tradus din greceşte de doctorul muntean Ştefan Vasile Episcopescu, între anii 1805 şi 1817*, în LR, LV, 2006, p. 403–416.

[67] Sintagma apărea şi în dicţionarul lui Teodor Corbea, unde 'prindere de *friguri de toate zilele*' traducea *amphemerinus* (vezi Teodor Corbea, *op. cit.*, s.v.), dar şi în textul medical deja amintit (vezi Samarian, *op. cit.*, p. 331). Pentru construcţii precum *cotidiana/quotidiana febris* sau *febris amphemerinos*, care exprimau în latină această formă febrilă, vezi D. Bégnu, *Un exemple d'exploitation de la base d'Esculape: une liste des noms de maladie*, în Armelle Debru, G. Sabbah (ed.), *Nommer la maladie. Recherches sur le lexique gréco-latin de la pathologie*, St.-Étienne, 1998, p. 172–200.

[68] Textul datează din secolul al IX-lea şi a fost preluat din Verena Holzmann, *„Ich beswer dich wurm vnd wyrmin". Formen und Typen altdeutscher Zaubersprüche und Segen*, Bern, 2001, p. 160.

„frigurile cele din ceea zi, şi cele din a doo zi, şi cele din a treie zi, şi cele din toate zilele, şi cele din noapte, şi cele din mezul nopţii, şi cele din toate nopţile, şi cele din somn, şi cele prin osteneală, şi cele din tot feliul şi chipul” (ms. rom. 5188, f. 46^{v}).

O altă redacţie de descântece de friguri, ilustrată de texte datând din ultimul sfert al veacului al XVIII-lea (ms. 1739, 3944), recurge la un termen inedit pentru a denumi febra: *iezeri*, termen care provine din paleosl. **кєзєрѡ**, ‘lac’,‘gheena’[69]. În condiţiile în care termenul românesc *iezer* are semnficaţia de ‘lac, tău, lac adânc, pe care sătenii îl cred fără fund şi în care locuiesc balaurii; ochi de mare; lac de munte; loc băltos, mocirlos; gheena’[70], această denumire pare a se face ecoul credinţelor în etiologia lacustră a febrei.

Descântecele din codicele redactate la începutul veacului al XIX-lea aduc şi ele mărturii interesante pentru cercetarea de faţă în măsura în care utilizează formule specifice altor tipuri de texte analizate aici. Astfel, un text bazat pe evocarea vindecării miraculoase a soacrei apostolului Petru (ms. rom. 1118, f. 40^{r}) foloseşte sintagma *friguri mari*, ceea ce sugerează că modelul său îl reprezenta fragmentul corespunzător din *Evanghelia lui Luca*[71]. Construcţia *friguri mari* va continua să fie folosită, chiar în afara contextului evanghelic, şi apare către mijlocul secolului al XIX-lea în titlul unui descântec care descrie întâlnirea dintre Hristos şi femeia samariteancă: *Doftorie pentru friguri mari* (ms. rom. 2980, f. 2^{r}).

Asociaţia dintre *friguri* şi *lungoare*, care se regăsea deja în lexiconul italian-român din 1770 şi în dicţionarul slavo-român din 1778, reapare într-un descântec copiat în 1825–1826, în care cele două cuvinte figurează într-o serie enumerativă: „şi-i izbăveaşte pre toţi cei ce zac şi pătimescu *de friguri şi de lungoare* şi de farmece” (ms. 5706, f. 57^{v}).

3. Analiza acestor trei tipuri de surse, religioase, lexicografice şi magice, arată că în româna veche clasa onomasiologică a *febrei* cunoaşte un inventar de termeni cu o dinamică proprie, în raport cu evoluţia limbii literare.

În literatura română a secolului al XVI-lea sunt atestaţi mai mulţi termeni cu sensul de ‘febră’. Cel mai frecvent este un termen polisemantic de origine latină, *foc*, care, în textele religioase unde primeşte semnificaţia ‘febră’, traduce sl. **ѻгнъ** ‘foc’, ‘febră’. Avem a face cu un calc semantic, izvorât din fidelitatea faţă de modelul slavon al textului sacru. În favoarea acestei afirmaţii stă faptul că, în secolul al XVII-lea, pentru a transpune în română un alt termen slavon cu sensul de ‘febră’, **жєгавица**, se recurgea la sintagma *boala focului*, înlăturându-se astfel orice ambiguitate cu privire la semnificaţia contextuală a cuvântului *foc*. Două derivate

[69] Fr. Miklosisch, *op. cit*., s.v.

[70] DA, s.v.

[71] Influenţa textelui biblic asupra descântecelor nu este surprinzătoare, dat fiind succesul de care anumite fragmente evanghelice, precum începutul *Evangheliei lui Ioan* (*In principium erat verbum*), s-au bucurat în istoria magiei curative, şi în condiţiile în care fragmentul din *Luca* despre vindecarea febrei era considerat în epoca medievală de Biserica catolică ca o modalitate licită la care se putea recurge pentru vindecarea acestei boli; vezi, în această privinţă, C. Lecouteux, *Charmes, conjurations et bénédictions. Lexique et formules*, Paris, 1996, s.v. *fièvres*.

ale lui *foc* cu sensul de ‘febră’, *focariță* şi *înfocariță*, traduc, la rândul lor, termeni slavoni, fiind atestați în dicționarul slavo-român din 1778[72]. Dacă utilizarea termenului *foc* ‘febră’ în limba veche pare a fi cultural determinată, folosirea sa în terminologia contemporană a „*febrei*” are cauze diferite şi se explică atât prin influența limbilor slave învecinate, cât şi printr-o dezvoltare semantică internă, fondată pe asimilarea dintre foc şi temperatura ridicată, specifică bolilor febrile[73].

Secolul al XVII-lea marchează o cezură în dinamica termenilor folosiți pentru a denumi *febra*. În limba literară pătrunde un termen nou, *friguri*, care, aşa cum a arătat examinarea surselor din secolele al XVII-lea–al XVIII-lea, va cunoaşte o utilizare impresionantă: acesta este folosit exclusiv în toate edițiile româneşti ale *Bibliei*, în toate edițiile *Evangheliarului* şi *Apostolului* tipărite începând cu secolul al XVIII-lea, în întrega lexicografie latino-română, precum şi în glosarul francez-grec-român din veacul al XVIII-lea. De asemenea, are rolul de centru de grup al sintagmelor care descriu tipologii ale maladiilor febrile.

Tot la jumătatea veacului al XVII-lea, un alt termen pătrunde în câmpul onomasiologic al febrei: *lângoare*. Cuvântul, care în veacul al XVI-lea avea sensul generic de ‘boală’, sens atestat, de altfel, şi în aromână şi meglenoromână[74], a cunoscut o importantă evoluție semantică. În secolul al XVII-lea, avea sensul de ‘febră’, aşa cum atestă atât trei versiuni manuscrise ale *Faptelor*, unde traducea sl. **огнъ**, cât şi dicționarul lui Mardarie Cozianul din 1649, unde traducea **жегавица** şi **огница**; în secolul următor, desemna o ‘febră de o acuitate specială’, conform unui dicționar italian-român din 1770, unde traducea ‘febre acuta’, respectiv unui dicționar slavo-român din 1778, unde **огнавица ѯлеѫ** era transpus prin ‘friguri reale, friguri cumplite, lângoare’[75]. Cuvântul apare şi în limba contemporană, pentru a desemna tifosul[76].

Spre sfârşitul secolului al XVIII-lea, trei dicționare – italian-român din 1770, slavo-român din 1778 şi grec-român din 1796 – stabilesc constant o relație de sinonimie între *friguri* şi *fierbințeală*, care traduc termeni desemnând *febra*. Se pare că începând cu această perioadă, la nivelul limbii literare se manifestă tendința de a atribui cuvântului *friguri* un sens suplimentar, care coincide cu singularul său, *frig*, de unde distincția legitimă între *friguri* şi *fierbințeală*, care devin termeni cu distribuție complementară pentru a exprima „febra”. Cu sensul de ‘febră’,

[72] Cuvintele nu sunt glosate în DA; cf. DA, s.v. *focărițe* ‘chibrituri’.

[73] Observația îi aparține Lucreției Mareş (*art. cit.*, p. 33) şi se sprijină pe utilizarea termenului *foc* ‘febră’ în Maramureş şi Banat. Pentru folosirea termenului şi în Oltenia, vezi *Noul Atlas Lingvistic Român. Oltenia*, Bucureşti, 1967, harta 133. În opinia noastră, utilizarea termenului *foc* cu sensul de ‘febră’ în aromână (vezi T. Papahagi, *op. cit.*, s.v.) se explică, de asemenea, prin influența limbilor învecinate şi prin evoluție internă.

[74] Al. Rosetti, *op. cit.*, p. 179.

[75] Textul medical de la începutul veacului al XIX-lea pare a atribui un sens similar cuvântului *lângoare*, aşa cum arată construcția „lângoare şi frigurile cele cumplite”; vezi P. Samarian, *op. cit.*, p. 331.

[76] Termenul pare a fi fost utilizat cu acest sens de către scriitorii moldoveni încă din secolul al XVII-lea; vezi DA, s.v.; pentru folosirea sa în româna contemporană, vezi V. Rusu, *art. cit.*, p. 209–219.

fierbințeală era deja folosit, sporadic, atât în Moldova, din secolul al XVII-lea, de scriitori precum Miron Costin şi Dimitrie Cantemir, cât şi în Țara Românească, începând cu a doua jumătate a veacului al XVIII-lea, unde este atestat în scrieri medicale[77]. Derivatul său, *înfierbântat(ă)* apăruse deja în *Evanghelia lui Matei* a *Bibliei* de la 1688. Utilizările lui *fierbințeală* ‘febră’ în limba veche, coroborate cu observația că în secolul al XX-lea, conform anchetelor dialectale, termenul era răspândit într-o vastă regiune a Dacoromaniei[78], sugerează că acesta făcea parte din lexicul popular al *febrei* din româna veche şi că a fost asimilat treptat în limba literară, pentru a ajuta la diferențierea a două tipuri de stări febrile[79].

Dacă aceşti termeni constituie un lexic stabil pentru denumirea „febrei” în româna veche, alte cuvinte sunt utilizate ocazional pentru a descrie aceeaşi patologie.

Astfel, lexicului „febrei” din secolul al XVI-lea îi aparține şi termenul *miață*, foarte probabil de origine latină, cum sugerează prezența sa în dacoromână şi aromână. Cuvântul, a cărui unică ocurență în româna veche semnifică ‘febră’, păstrează această semnficație în limba contemporană, atunci când desemnează o maladie cu simptomatologie febrilă, tifosul. Termenul de origine slavă *ogniță* figurează între denumirile „febrei” din aceeaşi perioadă, utilizarea sa fiind, foarte probabil, rezultatul influenței originalului slavon; el continuă să fie folosit şi în româna contemporană, regional şi cu un sens modificat.

La sfârşitul secolului al XVII-lea, *căldură* este atestat cu sensul de ‘febră’ la Radu Greceanu[80], o utilizare prin care dacoromâna se apropie atât de aromână[81], dar şi de limbile romanice contemporane[82]. De la mijlocul veacului al XVIII-lea sunt consemnați alți termeni pentru a desemna „febra”, precum *arsură*[83] sau *iezer*, ultimul specific descântecelor.

4. În concluzie, spre deosebire de română contemporană, clasa ono-masiologică a „febrei” cuprinde un număr mult mai redus de termeni în româna

[77] Vezi Lucreția Mareş, *art. cit.*, p. 31.

[78] *Ibidem*, p. 25.

[79] Pentru a denumi *febra caldă* şi *febra rece*, latina făcea apel fie la construcții precum *febris frigida*, respectiv *incendiosus (morbus)*/ *causus* (vezi D. Bégnu, *art. cit.*, p. 181, 183), fie la adjective antonime, aşa cum arată un text magic din secolul al XIV-lea: „Obsecro, Domine, quicumque hec secum scripta portaverit, non possint ei nocere *febres calide nec frigide*…”; text preluat din Lea T. Olsan, *Latin Charms in British Library, ms. Royal 12.B.XXV*, în „Manuscripta”, XXXIII, 1989, p. 119–128.

[80] Vezi DA, s.v.

[81] Aşa cum arată exemplul: „avum *călduri* mări”, preluat din T. Papahagi, *op. cit.*, s.v. *căldură*.

[82] Lucreția Mareş (*art. cit.*, p. 36) a arătat că folosirea rom. *căldură* ‘febră’ corespunde utilizării contemporane a sard. *kallentura* şi a sp. *calentura*.

[83] Această atestare a cuvântului cu sensul de ‘febră’ într-un manuscris medical muntenesc de la mijlocul veacului al XVIII-lea, a fost considerată un calc de N. A. Ursu, în *op. cit.*, p. 56; cf. Lucreția Mareş (*art. cit.*, p. 32–33), care, plecând de la observația că termenul este folosit în mod similar în Muntenia, în româna contemporană, consideră că traducătorul manuscrisului l-ar fi folosit deoarece îl cunoştea din vorbirea curentă.

veche. Din secolul al XVII-lea, *friguri*, continuatorul lat. *frigora*, devine termenul utilizat cu predilecție în limba literară, înlocuind termenul *foc*, folosit frecvent în veacul al XVI-lea în texte religioase tributare unui model slavon. Totuşi, în pofida poziției sale puternice în sistemul limbii, *friguri* va avea concurenți puternici: în secolul al XVII-lea şi chiar în primul deceniu al veacului următor, *foc* continuă să fie utilizat intens la nivelul textelor religioase tributare unui model slavon care sunt difuzate pe cale manuscrisă; din secolul al XVII-lea, *lângoare* desemnează, la rândul său, 'febra', dar sensul său va evolua spre o specializare mai strictă; în secolul al XVIII-lea, *fierbințeală*, aparținând, probabil, limbii populare, apare în limba literară, intrând în raport de distribuție complementară cu *friguri*. Alți termeni cunosc o existență mai degrabă pasageră: *căldură* şi *arsură* sunt atestați sporadic în operele literare, *focariță* şi *înfocariță* sunt traduceri ocazionale ale unor termeni slavoni, *ogniță* şi *miață* cunosc o unică atestare cu sensul de 'febră', *iezer* pare specific textelor magice.

Astfel, istoria numelor „febrei" în româna veche se suprapune, din mai multe puncte de vedere, cu istoria cuvântului *friguri*, o istorie care continuă şi astăzi în limba literară, unde termenul este folosit în textele de cult.

FRIGURI 'FIÈVRE', SES SYNONYMES ET SES CONCURRENTS EN ROUMAIN ANCIEN. L'ÉVOLUTION D'UN CHAMP ONOMASIOLOGIQUE

(Résumé)

L'auteure étudie la dynamique des termes roumains désignant la *fièvre* en roumain ancien (XVIe–XVIIIe siècles) à partir des données des textes religieux, des ouvrages lexicographiques et des charmes manuscrits. L'examen montre qu'au XVIe siècle l'usage fréquent du mot *foc* (< lat. *focus*) est culturellement déterminé, mais qu'à partir de 1648 *friguri* (< lat. *frigora*) devient le terme le plus utilisé dans la langue littéraire pour dénommer la « fièvre ». L'analyse porte également sur la concurrence entre *friguri* et d'autres termes comme *lângoare* et *fierbințeală*, et traite d'autres mots à usage occasionnel, comme *arsură*, *căldură*, *iezer*, *(în)focariță*, *miață*, *ogniță*.

Cuvinte-cheie: onomasiologie, sinonimie, secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, patologie, febră, texte religioase, dicționare, descântece.

Mots-clés: onomasiologie, synonymie, XVIe–XVIIIe siècles, pathologie, fièvre, textes religieux, dictionnaires, charmes.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Alexandru Mareş

ŞCOALA FILOLOGICĂ DIN INSTITUTUL DE LINGVISTICĂ „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI”

1. Desemnând în ultimul timp critica textelor şi tehnica ediţiilor, filologia a cunoscut imediat după încheierea celui de-al doilea război mondial un moment de stagnare, vizibil în special în activitatea lingviştilor, atraşi tot mai vădit spre studiul limbii române actuale. E suficient să privim producţia de ediţii consacrate textelor vechi, apărute în intervalul 1945–1965, pentru a observa că în dreptul lingviştilor nu pot fi trecute decât patru reuşite[1], în vreme ce istoricii, pe lângă ediţiile de cronici[2], se pot lăuda şi cu impunătoarea colecţie de *Documente privind istoria României*, cuprinzând 31 de volume publicate în intervalul 1951–1960[3].

2. Crearea în 1965, în cadrul Institutului de Lingvistică din Bucureşti, a Sectorului de limbă literară şi filologie a dat, printre altele, un puternic impuls studiilor filologice. Ion Gheţie, şeful acestui departament, a stabilit de la bun început ca pe o prioritate a activităţii de perspectivă a sectorului elaborarea unei vaste monografii consacrate originilor scrisului în limba română. Reexaminarea

[1] Ioan Neculce, *Letopiseţul Ţării Moldovei şi O samă de cuvinte*. Ediţie îngrijită cu glosar, indice şi o introducere de Iorgu Iordan [Bucureşti, 1955] (cf. ediţia a II-a revăzută, 1959); *Tetraevanghelul tipărit de Coresi, Braşov, 1560–1561, comparat cu Evangheliarul lui Radu de la Măniceşti (1574)*. Ediţie alcătuită de Florica Dimitrescu, Bucureşti, 1963; *Crestomaţia romanică*, întocmită sub conducerea acad. I. Iordan de M. Avram, N. Dănăilă, Fl. Dimitrescu ... , vol. I, Bucureşti, 1962, vol. II, 1965 (72 de texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea); *Pagini de limbă şi literatură română veche*. Texte alese, prefaţă şi note de B. Cazacu, Bucureşti, [1964] (46 de texte până la sfârşitul secolului al XVIII-lea).

[2] Gr. Ureche, *Letopiseţul Ţării Moldovei*. Ediţie îngrijită, studiu introductiv, indice şi glosar de P. P. Panaitescu, [Bucureşti], 1955 (ediţia a II-a, 1958); Miron Costin, *Opere*. Ediţie critică cu un studiu introductiv, note, comentarii, variante, indice şi glosar de P. P. Panaitecu, [Bucureşti], 1958; *Istoria Ţării Româneşti de la 1688 până la martie 1717*. Ediţie întocmită de Constantin Grecescu, Bucureşti, 1959; *Istoria Ţării Româneşti de la 1290–1630 (Letopiseţul cantacuzinesc)*. Ediţie critică întocmită de Constantin Grecescu şi Dan Simonescu, [Bucureşti], 1960; *Cronicari munteni*. Ediţie îngrijită de Mihail Gregorian. Studiu introductiv de Eugen Stănescu, vol. I–II, Bucureşti, 1961.

[3] *A. Moldova*, Veacul XIV, XV, vol. I–II, [Bucureşti], 1954, Veacul XVI, vol. I–IV, [Bucureşti], 1951–1953. Veacul XVII, vol. I–VI, [Bucureşti], 1951–1957; *B. Ţara Românească*, Veacul XIII, XIV şi XV., vol I, [Bucureşti], 1953, Veacul XVI, vol. I–VI + Indice, [Bucureşti], 1951–1953, Veacul XVII, vol. I–IV + Indice [Bucureşti], 1951–1960; *C. Transilvania*, Veacul XI, XII şi XIII, vol. I–II, [Bucureşti], 1951–1952, Veacul XIV, vol. I–IV, [Bucureşti], 1953–1955.

LR, LVIII, nr. 1, p. 65–121, Bucureşti, 2009

problemelor începuturilor scrisului românesc presupunea însă şi o înnoire metodologică, de neconceput fără concursul unor instrumente de lucru perfecţionate. În consecinţă, s-a trecut imediat la alcătuirea unor lucrări preliminare. Gh. Chivu şi Mariana Costinescu au întocmit o bibliografie menită să faciliteze orientarea rapidă în problemele ridicate de studiul primelor texte literare româneşti (*Bibliografia filologică românească. Secolul al XVI-lea*, 1974). Alte două lucrări, *Graiurile dacoromâne în secolul al XVI-lea*, 1974, de Ion Gheţie şi Al. Mareş, şi *Baza dialectală a românei literare*, 1975, de Ion Gheţie, au fost realizate, printre altele, şi pentru a servi la localizarea textelor româneşti. Tot Ion Gheţie va fi acela care va propune ca operaţiile de localizare a textelor vechi să se efectueze prin raportare la configuraţia dialectală a dacoromânei din secolele în care acestea au fost scrise[4]. Nici problema datării monumentelor de limbă românească veche nu putea fi soluţionată fără a dispune de un instrument de lucru adecvat. Al. Mareş a trecut încă din 1967 la elaborarea unui repertoriu de filigrane de pe hârtia întrebuinţată în secolul al XVI-lea, lucrare încheiată în 1977, dar publicată în 1987: *Filigranele hârtiei întrebuinţate în ţările române în secolul al XVI-lea*. Examinarea minuţioasă a mii şi mii de filigrane a permis autorului să stabilească durata de consum a hârtiei în secolul respectiv şi, implicit, să determine probabilitatea de datare prin această metodă[5].

În paralel cu aceste lucrări, membrii sectorului au elaborat zece ediţii, dintre care nouă referitoare la texte din secolul al XVI-lea: *Liturghierul lui Coresi* (Al. Mareş, 1969), *Pravila ritorului Lucaci* (I. Rizescu, 1971), *Manuscrisul de la Ieud* (Mirela Teodorescu şi Ion Gheţie, 1977), *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (Gh. Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniţă, Al. Mareş, Alexandra Roman-Moraru şi Florentina Zgraon, 1979), *Codicele Voroneţean* (Mariana Costinescu, 1981), *Catehismul lui Coresi* (Alexandra Roman-Moraru), *Pravila lui Coresi* (Gh. Chivu), *Fragmentul Todorescu* (Ion Gheţie), *Glosele Bogdan* (Magdalena Georgescu), *Prefeţe şi epiloguri* (Emanuela Buza şi Florentina Zgraon), ultimele cinci grupate în volumul *Texte literare româneşti din secolul al XVI-lea*, apărut în 1982, sub coordonarea lui Ion Gheţie. Acestora li se adaugă ediţia *Codex Sturdzanus* (1993), realizată în afara planului de cercetare de către

[4] *Localizarea textelor vechi româneşti după criterii lingvistice*, în SCL, XVI, 1965, nr. 3, p. 319–406; idem, *Les particularités linguistiques, moyen de localisation des anciens textes roumains*, în „Revue roumaine de linguistique", XI, 1966, nr. 4, p. 325–337.

[5] *Câteva observaţii în legătură cu probabilitatea de datare prin filigrane*, în LR, XXII, 1973, nr. 4, p. 305–308 (republicat în volumul autorului *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 305–307).

Gh. Chivu, cuprinzând texte care au reprezentat obiectul unor cercetări întreprinse de autor în intervalul 1978–1982 şi subsumate aceluiaşi proiect mai sus-amintit. Beneficiind de studii filologice şi lingvistice şi reproducând textele în transcriere interpretativă, ediţiile precitate mai cuprind indici de cuvinte şi facsimile. În studiile filologice ale acestor ediţii se dezbat o serie de probleme care interesează istoria textelor respective: datarea şi localizarea copiei (tipăriturii), originalul străin al traducerii, regiunea în care s-a efectuat transpunerea în limba română, curentul cultural care a iniţiat-o etc.

Numeroase alte contribuţii filologice, tratând probleme asemănătoare şi referindu-se în bună parte tot la texte din secolul al XVI-lea, au fost publicate de membrii sectorului în seria *Studii de limbă literară şi filologie* (3 volume, 1969–1974) şi în volumul *Cele mai veche texte româneşti. Contribuţii filologice şi lingvistice* (1982, coordonator Ion Gheţie). În rândul acestora trebuie încadrate şi cercetările filologice întreprinse de Ion Gheţie şi reunite în volumul *Începuturile scrisului în limba română* (1974). Stadiul atins de cercetările româneşti de filologie până în jurul anului 1970 este prezentat de Ion Gheţie şi Al. Mareş în volumul *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări* (1974), în care se regăsesc, totodată, şi unele soluţii şi interpretări noi.

Toate aceste contribuţii, eşalonate pe durata a douăzeci de ani, au permis în cele din urmă elaborarea monografiei *Originile scrisului în limba română*, publicată de Ion Gheţie şi Al. Mareş în 1985. Fără a ajunge la rezultate spectaculoase, epoca primelor încercări de a scrie româneşte neputând fi fixată (de altfel, autorii nici nu şi-au propus un asemenea scop inabordabil), lucrarea examinează desfăşurarea activităţii literare, în secolul al XVI-lea, în mai multe centre culturale situate în Transilvania, Banat-Hunedoara, Moldova şi Muntenia şi chiar în afara teritoriului românesc (Chios, Varşovia), nu însă şi în Maramureş, considerat decenii de-a rândul „patria" scrisului literar românesc. Când se va cunoaşte data copierii *Psaltirii Hurmuzaki*, precizează autorii, se va putea şti dacă este sau nu posibil să plasăm începuturile activităţii literare româneşti înaintea secolului al XVI-lea[6]. Cu publicarea acestei lucrări s-a încheiat practic o primă etapă de cercetare filologică în cadrul sectorului.

3. În etapa următoare, care ţine până în 1992, sunt de consemnat două lucrări cu profil filologic. Prima este monografia *Diaconul Coresi şi izbânda scrisului literar românesc* (1994), în care Ion Gheţie şi Al. Mareş, fructificând în bună parte

[6] Vezi Al. Mareş, *Consideraţii pe marginea datării* ***Psaltirii Hurmuzaki***, în LR, XLIX, 2000, nr. 4–6, p. 675–683 (republicat în volumul *Scriere şi cultură românească veche*, p. 308–315).

rezultatele unor cercetări mai vechi, avansează puncte de vedere noi asupra unor probleme cum ar fi relaţia dintre tipăriturile coresiene şi textele rotacizante, patronajul tipăriturilor diaconului muntean, Coresi şi dezvoltarea limbii române literare etc. A doua lucrare, publicată în acelaşi an este *Crestomaţia limbii române vechi*, vol. I (1521–1639), alcătuită de Emanuela Buză, Magdalena Georgescu şi Florentina Zgraon sub conducerea lui Al. Mareş.

4. Din 1992 se poate vorbi despre o nouă etapă în cercetările filologice ale sectorului, interesul cercetătorilor îndreptându-se cu predilecţie spre ediţiile de text. Cărţile populare, îndeosebi apocrifele religioase, neglijate în vechiul regim, au constituit un nou obiect de studiu. Într-un timp relativ scurt, puţin peste un deceniu, s-au publicat ediţiile a 18 asemenea texte în seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatură română* (coordonator Ion Gheţie şi Al. Mareş): vol. I, 1994: *Floarea darurilor* (Alexandra Moraru), *Sindipa* (Magdalana Georgescu), vol. II, 1997: *Fiziologul* (V. Guruianu), *Archirie şi Anadan* (Magdalena Georgescu), vol. III, 1997: *Călătoria lui Zosim la blajini* (Maria Stanciu-Istate), *Bertoldo* (Magdalena Georgescu), vol. IV, 2001: *Palia istorică* (Alexandra Moraru, în colaborare cu Mihai Moraru), vol. V, 2001: *Alexie, omul lui Dumnezeu* (Maria Stanciu-Istrate), *Lemnul crucii* (Emanuela Timotin), *Disputa lui Isus cu Satana* (Liliana Agache), vol. VI, 2002: *Vedenia Sofianei, Viaţa lui Anastasie, Vedenia lui chir Daniil* (Emanuela Timotin în colaborare cu Andrei Timotin), vol. VII, 2003: *Istoria lui Poliţion şi a Militinei* (Florina Racoviţă-Cornet), vol. VIII, 2003: *Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, *Învăţătură despre vremea de apoi a proorocului Isaia* (Al. Mareş), vol. IX, 2004: *Viaţa Sfântului Vasile cel Nou şi vămile văzduhului* (Maria Stanciu-Istrate), vol. X, 2005: *Legenda duminicii* (Emanuela Timotin), vol. XI, 2006: *Alexandria* (Florentina Zgraon). Publicată în afara seriei amintite, dar alcătuită, de asemenea, în cadrul sectorului de limbă literară şi filologie, este ediţia *Vieţii lui Esop* (1999), datorată Violetei Barbu. În aceste ediţii, indicele exhaustiv de cuvinte a fost înlocuit printr-un glosar, iar facsimilele nu s-au mai reprodus în totalitate, ci selectiv şi în număr extrem de mic. Aparţinând aceluiaşi domeniu de cercetare este şi volumul lui Al. Mareş *Cărţi populare din secolul al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuţii filologice* (2006), în care sunt reunite 15 articole şi studii privind literatura populară scrisă în epoca veche.

Concomitent s-au realizat şi ediţii consacrate unor texte aparţinând altor sfere ale culturii. Ion Gheţie şi Mirela Teodorescu au alcătuit ediţia *Psaltirii Hurmuzaki* (2005), împlinind astfel un vechi deziderat al filologiei noastre[7], iar Otilia

[7] Ion Gheţie, Al Mareş, *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, Bucureşti, 1974, p. 185.

Dragomir a oferit o nouă ediție pentru *Istoria Țării Româneşti, atribuită stolnicului Constantin Cantacuzino* (2006). La rândul său, Gh. Chivu a publicat prima gramatică a limbii române scrisă în limba latină, *Institutiones linguae valahicae* (2001, în colaborare cu Lucia Wald), şi *Dictionarium valachico-latinum,* cunoscut ca *Anonymus Carasebesiensis* (2008), text scris cu litere latine şi ortografie maghiară.

5. În afara activității de plan, membrii sectorului de limbă literară şi filologie au avut, de asemenea, numeroase alte realizări. Ion Gheție a publicat *Opera lingvistică a lui Ion Budai-Deleanu* (1966) şi, împreună cu Mirela Teodorescu, ediția Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice* (1970). Mariana Costinescu a îngrijit editarea ziarului *Propăşirea. Foaie ştiințifică şi literară* (1980, în colaboare cu Petre Costinescu). Aceeaşi cercetătoare, dispărută prematur dintre noi († 1989), împreună cu Alexandra Moraru, dispărută şi ea de curând († 2008), Magdalena Georgescu şi Florentina Zgraon au colaborat la editarea *Bibliei de la Bucureşti* (1988), primele două autoare asigurând şi stabilirea normelor de transcriere. Alexandra Moraru a făcut parte şi din colectivele care s-au îngrijit de editarea *Psaltirii* de la Bălgrad (2001) şi a *Septuagintei* (2004, unde a efectuat traducerea din greacă şi a redactat notele pentru *Iisus Navi*). Gh. Chivu, care a manifestat în vremea din urmă un interes constant pentru scrierile lui Gh. Coşbuc, a publicat din opera acestuia traducerea şi comentariul pentru *Divina Comedie* (1985, 1988, 1998)[8], *Poezii, Proză* (2006)[9] şi *Povestea unei coroane de oțel* (2007). Ion Gheție şi Al. Mareş au reluat într-o formă simplificată problema originilor scrisului românesc în volumul *De când se scrie româneşte* (2001), iar Al. Mareş a publicat un volum de studii filologice, *Scriere şi cultură românească veche* (2005), şi o sinteză a sistemelor de criptare din secolele al XV-lea–al XVIII-lea sub titlul *Scrierea tainică la români* (2007).

6. La capătul acestei scurte expuneri, putem afirma, fără teamă de a greşi, că activitatea filologică a Sectorului de limbă literară şi filologie a urmat de-a lungul timpului un plan bine determinat. În lucrările realizate este evidentă o primenire metodologică, vizibilă în special în operațiile de localizare şi datare a vechilor monumente de limbă românească. Precizări metodologice au fost aduse de Ion Gheție şi Al. Mareş şi în privința reproducerii textelor în transcriere interpretativă[10]. Probabil că acest fundament teoretic existent în mai toate lucrările înfăptuite i-a

[8] *Opere alese*, Editura Minerva, vol. VII, 1985, vol. VIII, 1988 şi vol. IX, 1998.

[9] *Opere,* Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă, vol. I–II, 2006.

[10] *Introducere în filologia românească. Probleme, metode, interpretări*, p. 174–177.

determinat pe unii cercetători să vadă în realizările sectorului nostru expresia unei veritabile şcoli filologice[11].

7. În momentul de faţă membrii sectorului lucrează la elaborarea unui corpus al însemnărilor româneşti de pe cartea manuscrisă şi tipărită din colecţiile Bibliotecii Academiei Române. Pentru aprofundarea cunoaşterii istoriei limbii române, însemnările reprezintă o sursă documentară extrem de preţioasă, nevalorificată până în prezent decât într-un procent foarte redus. Totodată, Florentina Zgraon pregăteşte o ediţie a scrierilor lui Petru Pavel Aron. Se află în pregătire, în afara planului de cercetare al sectorului, câteva volume din seria *Cele mai vechi cărţi populare în literatura română*: vol. XII: *Varlaam şi Ioasaf* (Maria Stanciu-Istrate), vol. XIII: *Apocalipsul Maicii Domnului* (Cristina Dima), vol. XIV: *Legenda Sfântului Sisinie* (Marius Mazilu), *Visul Maicii Domnului* (Emanuela Timotin), vol. XV: *Disputa lui Panaghiot Filozoful cu Azimit Papistaşul* (Al. Mareş). În sfârşit, în cursul acestui an va vedea lumina tiparului o lucrare despre limba descântecelor româneşti, în care autoarea, Emanuela Timotin, pune la contribuţie numeroase texte manuscrise, publicate cu acest prilej pentru prima dată.

L'ÉCOLE PHILOLOGIQUE DE L'INSTITUT DE LINGUISTIQUE „IORGU IORDAN – AL. ROSETTI"

(Résumé)

Désignant la critique des textes et la technique des éditions, la philologie a constitué pour le secteur de langue littéraire et de philologie l'un des principaux objectifs de la recherche scientifique. Les nombreux ouvrages entrepris depuis 1965 et jusqu'à présent par les membres de ce département suivent un plan bien établi et contiennent des renouvellements méthodologiques concernants la reproduction, la localisation et la datation de textes anciens. C'est probablement ce fondement théorique observable à peu près dans tous les ouvrages présentés qui a déterminé certains chercheurs de voir dans les réalisations de ce département l'expression d'une véritable école philologique.

Cuvinte-cheie: filologie, texte vechi, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti".
Mots-clés: philologie, textes anciens, L'Institut de Linguistique „Iorgu Iordan – Al. Rosetti".

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

[11] Vezi *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*. Volum îngrijit de Violeta Barbu şi Alexandru Mareş, Bucureşti, 2006, p. 8.

Liliana Agache

NOTE PRIVIND CIRCULAŢIA UNOR TERMENI ÎN EPOCA VECHE

1. REGIONALISME LITERARE MOLDOVENEŞTI ÎNREGISTRATE ŞI ÎN TEXTE PROVENIND DIN ALTE ZONE DIALECTALE

artic „plângere, jalbă, petiţie ”

Termenul înregistrat la Ureche, Dosoftei şi în *Pravila* din 1646 a fost considerat un regionalism literar moldovenesc (DLRLV). El a fost înregistrat însă şi în *Anonymus Caransebesiensis*, ceea ce denotă că acest termen latin medieval era cunoscut şi în cercurile culte din Banat.

fârtal „sfert”

Termenul, înregistrat ca regionalism literar transilvănean, fiind consemnat în *Catehismul* de la Buda (1780) şi într-o scriere a lui Samuel Klein (DLRLV), apare atestat cu un secol înainte şi în documente moldoveneşti (1642, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 378; vezi şi 1643, DRH, XVII, A., Mold., XXVII, d. 173.

mâzdă „mită”

Faţă de atestările moldoveneşti consemnate în DLRLV, care pot fi completate şi cu altele extrase din documente (1634, DRH, XVII, A., Mold., XXII, d. 150), semnalăm prezenţa lui şi într-un text muntenesc (LEX 1683).

uric „act de proprietate”.

Faţă de atestările moldoveneşti cunoscute (DLRLV), care pot fi completate cu altele provenind din documente (1617, Sava, DP, I, d. 16; vezi şi 1608, DIR, XVII, Mold., II, d. 192; Bianu, DR, d. 37; 1623, DIR, XVII, Mold., V, d. 333; 1634, DRH, XVII, A, Mold., XXII, d. 133; 1637, T. Bălan, DB, d. 44; 1641, DRH, XVII, A, Mold., XXVI, d. 171), menţionăm şi două atestări muntenești (1647, DRH B; XXXII, d. 49; 1649, DRH, B, XXXIV, d. 26). Tot în această zonă apare consemnată şi funcţia *vornic de urice* (1650, DRH, B, XXXV, d. 208).

2. TERMENI SPECIFICI TEXTELOR MOLDOVENEŞTI[1]

cupărel – diminutiv de la *cupar* „un boiernaş, ajutor al paharnicului, care umplea cu vin cupele la masă, după ce paharnicul umplea cea dintâi cupă" (DA, s.v. *cupar*).

Cu excepţia DLRLV, care, deşi nu citează cuvântul *cupărel,* înregistrează termenul *cupar* „ajutor de paharnic" şi derivatul *cupărie* „serviciul administraţiei băuturilor", celelalte dicţionare cercetate de noi, inclusiv DA, nu-l consemnează pe *cupărel* nici în articolul termenului de bază, limitând perimetrul explicativ la lexemul *cupă*.

Este un termen consemnat de noi într-un singur document moldovenesc, la mijlocul secolului al XVII-lea (1642, DRH, XVII, Mold., XXVI, d. 25).

de istov „cu totul" (loc. adv.)

Cele mai vechi atestări ale acestei locuţiuni adverbiale provin, potrivit DA, s.v. *istov*, din texte scrise în secolul al XVIII-lea. O atestare mai veche ne întâmpină într-un catastif moldovenesc de la 1591: *„Ţinutul Soroca: 1714 ţirani de istov"*(catastif din DOC XVI, nr. LXXVIII, 1^{r}/7).

Cu acest sens, locuţiunea circula în Moldova şi în secolul trecut (vezi DA, s.v. *istov*).

ferâie „taxă pentru obţinerea titlului executor"

Deşi termenul a fost înregistrat numai în documente moldoveneşti, în DA nu se specifică că este un moldovenism. Conform atestărilor consemnate în antologiile istoricilor pentru epoca veche şi înregistrărilor găsite în sursele lexicografice consultate de noi, taxa se percepea cel puţin din a doua jumătate a secolului al XVI-lea (1582–1583; DERS, p. 79).

Cuvântul a avut o existenţă scurtă, limitată numai la secolul al XVII-lea.

[1] Consemnăm în continuare termeni care în dicţionarele limbii române nu sunt însoţiţi de indicaţia „Mold.". Pentru alţi termeni dialectali moldoveneşti din epoca veche, vezi articolele noastre: *Nume de dări în documente particulare moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în volumul *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie,* volum îngrijit de Violeta Barbu şi Alexandru Mareş, Editura Academiei, Bucureşti, 2006, p. 35–46; *Unităţi de măsură în documente particulare moldoveneşti de la începutul secolului al XVII-lea*, în LR, LV, nr. 5–6, 2006, p. 245–252; *Observaţii asupra unor regionalisme moldoveneşti de la începutul secolului al XVII*, „Limbaje şi comunicare", vol. IX, Suceava, Universitatea „Ştefan cel Mare", 2007, p. 129–141; *Contribuţii privitoare la circulaţia unor regionalisme moldoveneşti din prima jumătate a secolului al XVII-lea*, în *Limba şi literatura. Repere identitare în context european*, Lucrările celei de-a VI-a Conferinţe internaţionale a Facultăţii de Litere, Piteşti, 23–25 mai 2008, volumul I, Piteşti, 2008, p. 7–15.

Cele mai multe atestări aparțin primei jumătăți a acestui secol: *ferâie, herâie* (1639, DRH, XVII, A., Mold., XXV, d. 154; vezi şi DRH, XVII, A., Mold., XXV d.. 231; 1640, DRH, XVII, A., Mold., XXV, d. 411; 1641, DRH, XVII, A., Mold., XXVI, d. 42; Iorga, SD, XXII d. I; 1642, DRH, XVII, A., Mold., XXV, d. 379).

svedenic „cumnat"

Neînregistrat în dicționare, termenul apare în *Pravila ritorului Lucaci* din 1581, text moldovenesc: „*Că nu se poate tatăl cu feciorul a se împreuna cu două a doaole veere, că-şi vor fi în loc de tată şi fiiu, svedenici*"[2].

Cuvântul a mai fost întâlnit într-un text ardelenesc din 1627, unde prezența lui a fost atribuită mitropolitului Dosoftei, originar din Moldova (Mareş, *Scriere,* p. 97–98).

ABREVIERI

Anonymus Caransebesiensis	=	*Dictionarium Valachico-Latinum. Primul dicționar al limbii române*. Studiu introductiv, ediție, indici şi glosar de Gh. Chivu, Bucureşti, 2008.
Bălan, DB	=	*Documente bucovinene,* vol. I–V, Cernăuți, vol. I (1507–1653), 1933; vol. II (1519–1662), 1934; vol. III (1573–1720), 1937; vol. IV (1720–1745), 1938; vol. V (1745–1760).
Bianu, DR	=	*Documente româneşti*, partea I, tom I, fasc. 1–2, *1576–1832,* Bucureşti, 1907.
DA	=	*Dicționarul Academiei,* Bucureşti, 1913–1949.
DERS	=	Gheorghe Bolocan, Virgil Nestorescu, Ion Robciuc, Corneliu Reguş, Aspazia Reguş, Mile Tomici, Ion Ciocea, Olimpia Guțu, Cornelia Popescu, coordonator Gheorghe Bolocan, *Dicționarul elementelor româneşti din documentele slavo-române 1374–1600,* Bucureşti, 1981.
DIR, Mold.	=	*Documente privind istoria României. Veacul XVII*. A. Moldova, vol. I–V, Bucureşti, 1952–1957.
DLRLV	=	Mariana Costinesu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicționarul limbii române literare vechi (1640–1780) Termeni regionali*, Bucureşti, 1987.
DOC XVI	=	*Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea*, text stabilit şi indice de Gheorghe Chivu, Magdalena Georgescu, Magdalena Ioniță, Alexandru Mareş, Alexandra Roman-Moraru. Introducere de Alexandru Mareş, Editura Academiei, Bucureşti, 1979.
DRH, A. Mold.	=	*Documenta Romaniae historica, A. Moldova,* vol. XIX, XXII–XXVII, Bucureşti, 1969–2005.
DRH, B. ȚR	=	*Documenta Romaniae historica, B. Țara Românească,* vol. XXI, Bucureşti, 1965, vol. XXII, Bucureşti, 1969.
Iorga, SD	=	Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la istoria românilor,* Bucureşti, 1906–1913.

[2] Ediție I. Rizescu, Bucureşti, 1971, p. 179.

LEX 1683 = *Lexicon slavo-român,* ms. BAR 1348, din 1683.
Mareş, *Scriere* = *Scriere şi cultură românească veche,* Bucureşti, 2005.
Pravila ritorului Lucaci = Text stabilit, studiu introductiv şi indice de I. Rizescu, Bucureşti, 1971.
Sava, DP = Sava, Aurel, *Documente putnene,* vol. I Focşani, 1929, vol. II, Chişinău, 1931.

NOTES SUR QUELQUES TERMES DU ROUMAIN ANCIEN

(Résumé)

Cette recherche se penche sur la circulation, dans le roumain ancien, de quelques termes régionaux ou littéraires.

Cuvinte-cheie: regionalisme, Moldova, arii de expansiune, secolele XVI–XVIII.
Mots-clés: termes régionaux, Moldavie, régions d'expansion, XVI-ème–XVIII-ème siècles.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Cristina-Ioana Dima

PRIMELE TRADUCERI ROMÂNEŞTI ALE *ACATISTULUI MAICII DOMNULUI*

Istoria *Imnului Acatist al Maicii Domnului* povesteşte că la anul 626, locuitorii Constantinopolului asediat de perşi, cu mult mai numeroşi decât armatele imperiale, au înălţat o serie de rugăciuni care aveau să se constituie apoi într-un imn închinat Maicii Domnului. Bătălia a fost câştigată de creştini, imnului i s-a mai adăugat o strofă, *praemium,* de către patriarhul Sergiu, iar cântecul de slavă a devenit şi cântec de victorie fiind numit *acatist* pentru că, în timp ce se cânta, toată suflarea cetăţii stătea în picioare[1]. De-a lungul vremii, intonarea imnului izbăveşte oraşul de invaziile arabe, în 673 sub împăratul Foiginatos şi în 717/718 sub Leon al III-lea[2]. De atunci el este întotdeauna legat de momentele de cumpănă fie ale unei anumite comunităţi, fie ale indivizilor.

[1] Din grecescul *Ἀκάθιστος,* cf. DA, s.v. *acatist*.

[2] Povestea *Acatistului* circula ca text de sine stătător în culegerile de vieţi de sfinţi. Iată începutul unei astfel de *Istorii de mult folos* transcrisă dintr-un manuscris din secolul al XVIII-lea: „Din scripturi vechi, aşedzată arată aducerea aminte de minunea cea mare ce s-au făcut cân*d* persii varvarii au încungiurat cu oaste Ţarigradul carii au perit după giudecata lui Dumnedzău şi cetatea au rămas nestricată prin rugăciunile Preacuratei, stăpânei noastre Născătoare şi de atunci să cântă Acatistul, cântare de mulţumită Preasfintăi Maicii lui Dumnedzău.", mss. rom. 4035, Biblioteca Centrală Universitară, Cluj, f. 32^{v}

Deşi asupra originii sale există încă destule controverse în rândul specialiştilor, cei mai mulţi îl leagă de momentul conciliului de la Efes din anul 431, când s-a elaborat dogma oficială a ortodoxiei în ceea ce priveşte cultul Născătoarei de Dumnezeu. Astfel scrisoarea citită de către Chiril în 22 iunie 431 răspunde învăţăturii propovăduite de Nestor, care, printre altele, nega natura divină a lui Hristos în momentul naşterii sale din Fecioara Maria[3]. De altfel, adoptând formula de theotokos (purtătoare de Dumnezeu), conciliul din 431, nu face decât să aducă anumite precizări care să confirme mărturisirea de credinţă deja adoptată în anul 325 la Niceea[4].

Fiind una dintre cele mai preţuite rugăciuni ale cultului creştin[5], imnul circulă în spaţiul românesc, în limba slavonă, încă din secolul al XIV-lea[6]. Totuşi primele traduceri româneşti cunoscute ale *Acatistului Maicii Domnului* aparţin abia secolului al XVII-lea.

Astfel, în studiul *Versiuni din secolul al XVII-lea ale Acatistului şi Paraclisului Precistii*, Mariana Costinescu, afirmă că: „Manuscrisele de la Bisericani şi Icuseşti (ms. rom. 170 BAR şi ms. rom. 540 BAR, n.n.) conţin şi cea mai veche traducere cunoscută a *Acatistului*”[7]. Din aproximativ aceeaşi perioadă provin versiunea tipărită în 1671 de către mitropolitul Dosoftei la Uniev (CRV 66 BAR) şi cea din ms. rom. 1348 BAR (1678). Toate aceste versiuni vor face obiectul studiului de faţă.

Pentru logofătul Mihaiu, scribul manuscrisului românesc 1348 BAR, *Acatistul* a reprezentat cu siguranţă un „exerciţiu de traducere”[8]. Textul, scris pe

[3] Cf. Leena Mari Peltomaa, *The image of the Virgin Mary in the Akatistos Hymn*, Brill 2001, cap. *A new aproach to the Akatistos Hymn*.

[4] În scrisoarea adresată lui Nestor şi discipolilor săi după Conciliul de la Efes, Sfântul Chiril al Alexandriei lămurea dogma privitoare la Sfânta Fecioară, apelând şi la canoanele stabilite la Niceea.

[5] În *Pravoslavnica Mărturisire a Săborniceştii şi apostoleştii Besericii Răsăritului*, a lui Petru Movilă, tipărită în 1691 la Buzău, este pomenit în răspunsul la întrebarea 41 şi *Imnul Acatist al Maicii Domnului* printre textele canonice: „Pentru că mult poate rugăciunea Maicei spre bunăvoinţa Fiului; şi carele va să fie spre dânsa smerit, citească cântara *Acatistului* şi *Paraclisele* şi alalte laude ale beserecii/ 35 care spre slava sa s’au tocmit”, *Mărturisirea Ortodoxă, text grec inedit ms. Parisianus 1265 Text român ed. Buzău 1691,* editată de pr. Nicolae M. Popescu, diac. Gheorghe I. Moisescu cu o precuvântare de Tit Smedea, Mitropolitul Bucovinei, Iaşi 2001, p. 217.

[6] Logofătul Filos de la curtea lui Mircea cel Bătrân, alias călugărul Filotei, redactează în medio-bulgară, puţin înainte de 1400, un faimos *Repertoriu de imnuri religioase*, în care este menţionat şi *Acatistul Maicii Domnului*. Lucrarea este mică şi nu consemnează decât începutul fiecărui imn, însă a cunoscut o largă răspândire în epocă fiind copiat în nenumărate exemplare atât în spaţiul românesc, cât şi în Rusia. În plus, în 1536 el este tipărit la Veneţia într-un *Zbornik za putnike* de către tipograful Božidar Vuković. Cf. Emil Turdeanu, *Les Principautés Roumaines et Slaves du Sud: Rapports littéraires et religieux*, München, 1959, precum şi Tit Simedrea, *Les „Pripěla” du moine Philothé. Étude – texte – traduction*, în „Romanoslavica”, vol. XVII, 1970, p. 183–225.

[7] *Versiuni din secolul al XVII-lea ale Acatistului şi Paraclisului Precistii*, în *Studii de limbă literară şi filologie*, vol. III, Bucureşti, 1974, p. 230.

[8] Mardarie Cozianul, *Lexicon slavo-român şi tâlcuirea numelor din 1649* publicate cu studiu, note şi indicele cuvintelor românesci de Grigore Creţu, Bucuresci 1900, p. 46–47.

două coloane, pe cea din stânga versiunea slavonă iar pe cea din dreapta cea românească, urmează copiei unui lexicon slavo-român considerat de Gr. Crețu „probabil o prelucrare după Berînda”. Interesante în acest lexicon sunt formele flexionare sau sintagmele întregi glosate în acelaşi fel în care traducătorul le-a folosit în textul *Acatistului*[9].

Ms. rom. 170 BAR ca şi ms. rom. 540 BAR conțin texte cu traduceri duble sau triple. Din fişa de prezentare ce însoțeşte ms. rom. 170 BAR, scrisă cu o caligrafie ordonată şi cu ortografie de secol XIX, aflăm că el a fost găsit în podul bisericii de la Icuseşti şi că prezintă o serie de similitudini cu *Evangheliarul* de la Războieni, între care: pasajele mai dificile sunt clarificate prin variante de traduceri numerotate cu b, g, şi forma substantivală *chrestini* (sic!) folosită în loc de jidovi[10]. Pe baza acestor argumente autorul notiței, pe care Gh. Ghibănescu îl identifică a fi chiar cel din a cărui bibliotecă provenea manuscrisul, şi anume episcopul Melhisedec al Romanului[11], conchide că *Evangheliarul* şi miscelaneul de la Icuseşti au fost copiate de o singură mână[12]. Un examen grafologic riguros, poate pune într-o altă lumină raporturile destul de complicate dintre ms. rom. 170 BAR şi ms. rom. 296 BAR[13].

Înainte de orice trebuie să arătăm faptul că ms. rom. 170 BAR are acelaşi conținut ca şi ms. rom. 540 BAR. Ele cuprind aceleaşi texte, copiate în aceeaşi ordine, toate având drept trăsătură distinctivă existența variantelor de traducere[14].

[9] Menționăm, spre exemplificare, câteva astfel de sintagme: *рече гдъ* („zise Domnul”), *радꙋисѧ* („bucură-te”), *помолисѧ* („roagă-te”), *чл҃в коѹгодїє* („îngăduire oamenilor”).

[10] „Traducătoriul acestei psaltiri este acelaşi care a tradus Evangheliarul de la Războieni. În Evangheliarul de la Războieni sunt părți scrise cu aceeaşi mână care a scris această psaltire. Două pasaje din această psaltire, anume Imnul Maicii Domnului: „Măreşte suflete al meu pre Domnul” şi al lui Zaharia, tatăl înaintemergătoriului „Binecuvântat este Domnul Dumnedzeul lui Israil” sunt aceleaşi în psaltire ca şi în Evangheliarul de la Războieni, vezi cântările lui Moisi la urma psaltirei, cântarea a 9-a şi Evanghelia de la Luca, zaceala 4-a. Ca şi în Evangeliarul răsboian se întrebuințează a) în psaltire zicerea *chreştinii* în loc de *jidovii* sau *Israil* b) unele pasaje se traduc în două sau trei feluri cu numerele ƀ G spre mai bună înțelegere a pasajelor grele. Ioan Bianu, *Catalogul manuscriptelor româneşti*, tomul I, Bucureşti, 1907, p. 391–392.

[11] Gh. Ghibănescu, *Un manuscript vechiu românesc* în *Arhiva societății ştiințifice şi literare din Iaşi*, XXI, p. 263.

[12] Vezi de asemenea I. Bianu, *loc.cit*.

[13] Cotă sub care este înregistrat *Evangheliarul* pe care atât Gh. Ghibănescu cât şi Mariana Costinescu îl consideră a fi Evangheliarul de la Războieni. „Academia posedă un manuscript de *Evanghelie* şi *Psaltire* din secolul al XVII-lea, unul dat de Epitropia Sfântului Spiridon în 1883 (nr. 296).” Gh. Ghibănescu, *op. cit.*, p. 212.

[14] Descrierea manuscrisului BAR 540: f. 1–159^{v} *Psaltirea*, f. 160–164^{v} *Cântările lui Moise*, f. 164^{v}–165^{v} *Rugăciunea Anei, mama lui Samuil*, f. 165^{v}–167 *Rugăciunea lui Avacum prorocul*, f. 167–168 *Rugăciunea lui Isaia Prorocul*, f. 168$^{r–v}$ *Rugăciunea lui Iona prorocul*, f. 168^{v}–170 *Rugăciunea lui Azarie*, din cartea lui Daniil prorocul, f. 170$^{r–v}$, *Cântarea celor 3 coconi*, f. 170^{v}–171 *Cântarea Născătoarei de Dumnezeu din Evanghelia de la Luca*, f. 171$^{r–v}$ *A prorocului Zaharia, tatăl Înaintemergătorului, din Evanghelia de la Luca*, f. 172–203^{v} *Acatistul Maicii Domnului*, f. 204–210^{v} *Paraclisul Maicii Domnului*, f. 211 *Psalmul 151* (G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, Bucureşti, 1978, vol I, p. 136–137).

Astfel ms. rom. 170 BAR are următorul conținut[15]: 1^{r}–192^{v} *Psaltirea* (cu cântările şi rugăciunile specifice acestei scrieri); 193^{r}–217^{v} *Acatistul Maicii Domnului*; 218^{r}–220^{v} începutul *Paraclisului Maicii Domnului*. Începutul şi sfârşitul cărții lipsesc. Astfel *Psaltirea* începe de la *Psalmul 6*, iar *Paraclisul* nu este întreg. Pe fila 14^{v} apare următoarea însemnare marginală: „Şi cu agiutoriul lui Dumnădzăului mieu voiu treace zidu*l* ce*l* de aramă ce-i între ce*r* şi între pământ".

Totuşi este destul de dificil de crezut că relația dintre cele două manuscrise este una de filiație. Scăpările prezente în ambele variante, corectate de cele mai multe ori marginal, fără vreo consecvență care să poată lăsa loc ipotezei că ar fi trecut dintr-o versiune în cealaltă, examenul grafiei, precum şi felul diferit în care fiecare dintre copişti înțelege să scrie variantele[16], ne conduc mai degrabă la concluzia că cele două manuscrise au fost copiate după un al treilea, cu acelaşi conținut. Niciuna dintre acestea două nu pot fi lucrările originale, date fiind, pe de o parte, aspectul lor îngrijit cu litere ornate şi fără prea multe greşeli de ortografie şi, pe de altă parte, chiar omisiunile de rânduri întregi, corect adăugate pe marginile filelor. Aşadar, cele două copii au fost chiar revizuite, iar eventualele greşeli emendate.

În urma examenului grafologic care ține seama de dimensiunile oglinzii paginii, distanța pe care cel care a copiat o păstrează între rânduri, distanța care desparte literele, înălțimea literelor înalte şi a celor adânci, de comparația anumitor semne specifice scribului cum ar fi anumite legături între litere, de modul de prescurtare a cuvintelor (procedeu specific scrisului chirilic), precum şi de ornamentele unor inițiale, se poate spune că ms. rom. 540 BAR [17] a fost scris de mai multe mâini. Dintre aceştia pot fi identificați copistul manuscrisului 170 BAR[18], pentru filele 142^{r}–159^{v} şi un oarecare Arsenie din Bisericani, după cum arată o însemnare în

[15] În mod ciudat atât datele din catalogul lui G. Ştrempel, cât şi cele din catalogul mai vechi al lui I. Bianu cu privire la descrirea manuscrisului BAR 170 sunt sumare: „Psaltirea, urmată de diferite cântări religioase cum sunt: *Cântarea lui Moisi la eşirea din Egipt, Rugăciunea Anei, mama lui Samuil, Cântarea lui Avacum prorocul, a lui Isaia, a lui Iona ş.a.*" (Ştrempel, *Catalogul...* , vol. I, p. 52); „Psalmii lui David urmați de părți alese din vechiul Testament, cari se obicinuiesc a se scrie la sfîrşitul Psaltirii: Exod, XV; Deuteronom, XXXII; Regi I, II; Ambacum, III; Isaia, XXVI; Iona, II; Daniel, III; Luca (46–55, 68–79)" (I. Bianu, *Catlogul...*, tom I, p. 391).

[16] Manuscrisul BAR 540 este scris de mai multe mâini. În schimb cel de la Icuseşti aparține integral aceluiaşi copist. Probabil datorită cantității mai mari de material pe care o avea de scris, acesta din urmă reduce variantele doar la elementul care diferă, spre exemplu: Bucură-te, priimitoarea bucuriei, [2.că tu eşti], pe când copistul manuscrisului BAR 540 reia întreaga sintagmă: Bucură-te, priimitoarea bucuriei, [2. Bucură-te, că tu eşti priimitoarea bucuriei]

[17] Pasajele copiate de un acelaşi copist nu corespund neapărat unităților textuale. Probabil ficare dintre călugării scribi primea drept canon să copieze un anumit număr de pagini, astfel încât o rugăciune poate fi scrisă de mai multe mâini şi uneori întâlnim mai multe grafii pe aceeaşi pagină.

[18] În catalogul său, I. Bianu sublinia caligrafia cu totul specială a acestui copist: „Scrisoare frumoasă, semi-uncială, de formă neobişnuită" (I. Bianu, *loc. cit.*).

limba slavonă[19], care a copiat un fragment din *Psaltire*, cuprins filele 168^{r}–171^{v} precum şi tot textul *Paraclisului Precistii* din finalul miscelaneului, filele 204^{r}–211^{r}.

În studiul mai sus citat, Gh. Ghibănescu aduce în discuţie şi un al treilea manuscris, tot cu variante de traducere, descoperit în mănăstirea Tecuciului. După cum arată exegetul, acesta cuprinde o *Psaltire* copiată înte 1662 şi 1665 de Apostol, uricariul din Tecuci, scriitor de divan sub Evstratie Dabija Vodă şi un *Evangheliar* copiat de acelaşi scrib împreună cu uricariul Contaş, om de casă al lui Miron Costin. Şi acestea par a fi tot copii de pe nişte originale mai vechi, după cum spune acelaşi cercetător: „Apostol din Tecuci şi Contaş uricariul au copiat cele două texte după o redacţie mai veche, care umbla în Moldova pe la biserici şi diferiţi mari boieri. Întru această afirmare aducem dovada existenţei manuscriptului 296 la Academia Română."

Urmându-şi raţionamentul, autorul presupune că ms. rom. 296 BAR, care conţine un *Evangheliar* şi o *Psaltire* cu variante, este anterior anului 1641 fără să aducă însă argumente convingătoare după cum singur recunoaşte[20]. Miza întregului său demers este aceea de a confirma drept autor al originalului acestor Evangheliare pe Mitropolitul Varlaam[21], pentru a demonstra prin aceasta că în textul *Cazaniei* Mitropolitul moldovean foloseşte o versiune a Evangheliei a cărei traducere îi aparţine[22].

Prima parte a argumentaţiei este fără îndoială corectă. Cu siguranţă în Moldova circulau variante ale *Evangheliarului* şi *Psaltirii*, poate chiar anterioare anului 1640. Dacă originalul lor îi aparţine sau nu Mitropolitului Varlaam este mai greu de demonstrat, iar argumentele aduse de articolul lui Gh. Ghibănescu nu sunt convingătoare.

Ms. rom. 296 BAR este copiat în cea mai mare parte de către Arsenie din Bisericani, iar ultimele sale pagini sunt acoperite de scrisul inconfundabil al celui care va fi copiat şi ms. rom. 170 BAR. Astfel încât el a fost cu siguranţă scris tot în jurul anului 1660 şi deci este foarte puţin probabil să fi existat înainte de anul 1640. Totuşi, dacă aproximativ în aceeaşi perioadă, Arsenie din Bisericani şi Apostol din

[19] „Sfârşitul Paraclisului. A scris ieromonahu Arsenie de la Bisericani" cf. G. Ştrempel, *Catalogul...*, vol. I, p. 137.

[20] El invocă doar caracterul slovelor: „căci am în ochi imaginea atâtor acte scrise înainte de 1640 care se aseamănă cu totul cu cele ale manuscriptului, dar nu pot face dovada, lipsindu-mi originalele. În asemenea caz am putea şti exact cine e scriitorul manuscrisului căruia Episcopul Melhisedec îi zice *Evangheliarul de la Războieni*" (p. 263). De asemenea arată faptul că la sfârşitul manuscrisului există două jumătăţi de filă cu text slavo-român, autorul bănuind că în prima redacţie a textului întreaga *Evanghelie* era bilingvă.

[21] „Când am publicat studiul meu asupra *Psaltirii*, scrisă de Apostolul Tecuci, am bănuit de autor pe Mitropolitul Varlaam" *op. cit.*, p. 263.

[22] „Orice altă explicare e imposibilă. A presupune un singur moment că Varlaam s-ar fi folosit de alte traduceri maiu vechi – cel puţin în textul evangheliilor aduse în Cazaniile sale – şi că din toate glosele şi-a ales numai una, pentru claritatea frazei şi evitării încurcăturilor de cetit glosele în biserică, ar urma să admitem că marele nostru cărturar a folosit în mod pieziş munca altor anonimi", *ibidem*, (p. 265).

Tecuci copiau aceeaşi versiune a *Evangheliarului* şi a *Psaltirii*, înseamnă că ne aflăm în faţa unui tip de manuscris destul de răspândit la acea dată.

Din toate acestea rezultă faptul că pe la jumătatea secolului al XVII-lea circulau în Moldova o *Psaltire* şi un *Evangheliar* care conţineau mai multe variante de traduceri pentru anumite pasaje ale textului. Printre rugăciunile conţinute de aceste miscelanee se afla şi *Acatistul Maicii Domnului*. Fenomenul este destul de semnificativ. Aşa cum bine a observat Gh. Ghibănescu, traducerile multiple ar fi putut împiedica citirea textului în cadrul cultului liturgic. Aşadar funcţia pe care aceste texte o îndeplineau nu putea fi una strict practică. Nici lectura particulară nu putea fi menirea lor din aceleaşi motive. Ele par a fi mai degrabă nişte instrumente de lucru.

Referindu-se la legătura dintre traducerea mitropolitului Dosoftei şi cea din manuscrisele româneşti 570 şi 170 BAR, cercetătoarea Mariana Costinescu afirmă: „Există totuşi anumite concordanţe între tipăritură şi manuscris care fac neîndoielnică proveniența lor comună. *Acatistul* lui Dosoftei este, ca şi *Paraclisul* şi *Psaltirea*, o prelucrare a unei traduceri anterioare, în care se vădesc, după cum vom ilustra [...], şi timide intenţii poetice”[23]. Studiul de faţă îşi propune să stabilească dacă aceste prime traduceri româneşti, aparţinând toate aproximativ aceleiaşi perioade, provin dintr-un prototip comun sau dacă ele au fost făcute independent una de alta.

În ciuda similitudinilor frapante care există între ele sau poate tocmai din cauza lor, relaţiile de filiaţie dintre aceste texte trebuie stabilite cu foarte multă precauţie. Fiind un text canonic, menit să transmită un conţinut dogmatic, el avea în chip firesc o formă fixă întărită şi de formula sa specială de vers. Astfel încât poemul a traversat secole de-a rândul, fiind tradus dintr-o limbă în alta, într-o formă aproape catacretică. Acest fapt face ca intervenţiile la nivelul organizării sale interioare să fie foarte puţin relevante.

Acatistul este compus din 24 de strofe, fiecare împărţită într-un condac şi un icos, acesta cuprinzând la rândul său o secvenţă scurtă în proză urmată de 12 versuri (toate începând cu sintagma *bucură-te*), care se termină cu un al treisprezecelea vers, refren.

Pentru a vorbi despre o relaţie de filiaţie a versiunilor poate fi invocată, cu o marjă de eroare ceva mai mică, doar selecţia termenilor româneşti care îi traduc pe cei din varianta slavonă sau din cea grecească.

Comparând o serie de fragmente ale *Acatistului Maicii Domnului* din ms. rom. 170 BAR cu cele omoloage din ms. rom. 1348 BAR, precum şi cu cele din versiunea tipărită de mitropolitul Dosoftei, se poate stabili în ce măsură cele trei traduceri aparţin unui prototip comun. În paralel am aşezat versiunea slavonă a textului din ms. rom. 1348 BAR.

Prima secvenţă a textului, până la *slava 1*, este aproape identică în toate cele trei versiuni. Nici chiar în ceea ce priveşte selecţia termenilor nu se pot înregistra

[23] Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 231.

diferenţe spectaculoase. Cei trei traducători sunt fideli cel puţin într-o primă etapă textului slavon. Doar în versiunea lui Dosoftei, găsim la sfârşitul fragmentului următoarea rugăciune, aparţinând *Paraclisului Maicii Domnului*:

Nu ne lăsa pre paza omenească, Preacurată despuitoare,
ce priimeaşte rugăciunile şerbilor tăi,
că scârbele ne cuprin*d*, a răbda nu putem desă ietăciunile drăceşti!
Acoperământ nu ne-am agonisit nicăiur de scăpare,
de patime pururea luptaţ,
mângâiare n-avem fără de Svinţia ta, despuitoarea lumii!
Nădeajdea şi folosâtoarea credincioşilo*r*,
nu trece rugămintea noastră, ce fă Svinţie ta folosul depli*n*! (264^{r}–264^{v})

Ms. rom. 170 BAR	Ms. rom. 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR[24]
Nastihovna glas 1 Începătoriu*l* puterilo*r* celo*r* de su*s* stătu înaintea Nazarethului de să închină fecioarei şi grăi: Bucură-te ceaia ce porţi curăţiia cea dumnezăiască, că pre tine D. din veaci te-a i<u>bit şi petreacere tine te-au vru*t*. [2.la tine s-au vru*t*.] şi strigă de zise: „Şerbu despuitorescu, cătră tine-*m* iaste <ve>nirea că veri naşte pre D. şi neputredă veri pitreace. [2.şi veri pitreace neputredă.] „Ce-i vedearea ta de fo*c*? mai marelui voievo*d*, cea preacurată cu minune dzisă. [2.cea preacinstită] // 193^{r} Cine-i destoiniciia ta şi putearea cuvântulo*r*? Facere de fiiu îmveşti şi de ispitire de bărbat nu ştiu că cuvintele mă înşeli. Nu mă înşela, oame, cu*m* au înşela*t*	*Nastihovna glas* 1 Începătoriul puterilo*r* de sus în Nazaret nainte stătu, pre Fecioară Marie sărută, ce grăiia: Bucură-te ceaia ce eşti purtătoare curată a dumnezeirei ce pre tine te-au iubit de veac Dumnezeu, nu veri înşăla oame<ni> ca pre strămoaşa, pre Eva, şarpele cel hiclean. Duhul lui Dumnezeu ce*l* presfânt va veni, Preacurată, spre tine şi te va a<d>umbri putearea celui de sus. / 86^{v} şi vei naşte coco*n* ce va ţinea şi va feri fetiia ta şi curăţiia nevătămată. Acesta fiiu iaste nesemăna*t* rodului omenesc. Acesta se arată de va mântui oamenii săi cu*m* bine aşa au vru*t*. Slava ininh glas <1 >: Întru a şasea lună îngerul cel mare trimesu fu la tine, feciorită curată, spune ţie cuvântu adevăratu, deci împreună şi a-ţ striga: Bucură-te cea cuprinsă	*Nastihovnah streah* glas 1 De la cămările ceriului, Gavrii*l* zbură gio*s* în Nazare*t*, stătu cătră ficioară Mariia strigân*d* ei: Bucură-te, zemisli-vei // 265^{r} fiiu decâ*t* Ada*m* mai de mult, pre Tvoreţul veacilo*r* şi izbăvitor celora ce strigă ţie, „Bucură-te, preacurată!” Sti*h* Ascultă, ficioară, de vedz, şi pleacă ureachea ta şi-ţ uită oamenii şi casa părintelui tău! Gavrii*l* ficioarei veastea cea bune di*n* ceriu deaca adusă, striga: Bucură-te, îngreca-vei în pântecele tău pre cela ce-i de tine încăpu*t* şi tuturor ne-ncăput şi născătoare te vei arăta Celui din Părintele răsări*t* mainte de Luceafărul! Sti*h*	*nastixovna gla(s)* naçalnikß vßÎþii silß nazareµ¶ prh(d)sñav kßdh vici m̃rï lobizaeñ rad¶iså glå nosilo çesnoe b¥(s)tka tå bo ÿ(ñ) vhka bgß vßzlü bi neprilßsñiså çï̃çe Õko¥ evvõ prhmañerß zßmæ lßsñivïå dxß b̃¥ïi prhsñïi prï̃idet çña anañå ioshnite byþihgosï / 86^{v} i rodiþi oñroçe sßblü daüwe ñvoe dv(s)tvo nevrhdimo sß s̃hß esñ´ rod¶ nevßmhnim nßÕvlßså s̃pset lüdi svoe Õko¥e bï̃go izvoli slava i inhi glas vß þesñïi m(s)cß arxisñrañigß poslaibysñ´ tebe dv̄hi ç(s)ñhi vßzbhsñi tebh slovoisti noe vß k¶prh¥e izvañiti rad¶iså ÿbradovaniå g(s)dß sñoboü rodiþibo prßzvovhçnago ÿ(ñ) ÿc̈a i s̃pset lüdi sboe ÿ(ñ) pregrhþßnïe ixß.

[24] În textul slavon slovele suprascrise au fost coborâte în rând între paranteze rotunde. Cuvintele abreviate au fost redate ca atare.

mainte şearpele ce*l* iclean pre strămoaşea noastră, pre Eva!”
„Duhul lu<â>nd ce*l* preasvânt a vinit spre tine, ceaia ce eşti preacurată.
[2.preacinstită.] şi te-a umbrat putearea celuia de su*s*. Şi veri naşte prunc şi va socoti fecioriia ta nevătămată. Iată acesta Fiiu iaste rodurilo*r* neschimbat. Acesta s-a arătat şi va mântui oamenii săi cu*m* şi bine au vrut.
Slava
A şasea lună fu trimi*s* mai mare voie<vo>du / 193^{v} către tine, fecioară curată, să-ţi vestească ţie cuvânt adevăr<at>. [2.să-ţi spuie.]
depreună şi strigă ţie: Bucură-te, preabucurată că-i cu tine D. [2.Bucură-te, ceaia ce eşti încungiurată de bucurie, că-i cu tine D.] [3.Bucură-te, ceaia ce eşti bucuriia a toată lumea, că-i cu tine D.]
Că veri naşte Fiiu*l* cela ce-i mainte de veaci de la Părintele şi va mântui oamenii săi de păcatele lo*r*.

cu <bu>curia că Dumnezeu e cu tine, că veri naşte de la Tată*l* pre cela ci e dentâiu şi veacinic şi va mântui pre oamenii săi de păcatele lor.

Feaţii tale să vor ruga bogătaşii omeneşti.
Cuvântul cela ce-i de pururea fiin*d* a Părintelui Celuia ce-i mainte de toate nencepeturile nempărţându-să de cei de su*s*, acmu veni la cei de gio*s* pentru covârşitoare milă de bună inemă, meseră-tate. Luân*d* alunicării noastre şi mişelniţa lui Ada*m* rădicân*d*, să-nchipui întru ce*l* strein.
S<ti>*h* / 265^{v}
Tot pământul să ţî să închine şi să cânte ţie! Cel de pururea fiin*d* di*n* părinte şi di*n* maică cu anul, arătându-să la lume cel mai presu*s* cu fiinţa cuvân*t* chip de slugă priimeaşte şi să face trup nemutându-să di*n* dumnedzăire şi pre Adamu-l înnoiaşte. În cântece căriia fără sământă l-au îngreca*t*.
Slava *innĕ* gla*s* 2
Bune veaste aduce Gavriil, ceii dăruite astădz. „Bucură-te, nenevestită maică şi neatinsă de nunte! Nu te mira de streină vedearea mea, nice te sii, că arhanghel sânt. Şearpele oarecân*d* au amăgit pre Eva, iară acmu îţ spuiu veastea cea bună, de bucurie că vei rămânea neputredă şi vei naşte pre Domnul, Preacurată”[25].

[25] În transcrierea textelor din acest capitol am respectat regulile transcrierii fonetice interpretative.

După cum se poate observa, în varianta tradusă Dosoftei, locul pripelilor obişnuite îl ia o secvenţă textuală care dezvoltă momentul Bunei vestiri preluând şi versuri din Psaltire, secvenţă care, în ansamblul ei, ar putea reprezenta o compoziţie originală a Mitropolitului. Manuscrisele BAR 170 şi 540 traduc pasajele aceleiaşi versiunii slavone a *Acatistului* care se regăseşte şi în manuscrisul BAR 1348[26].

După cum am arătat, un alt criteriu pe care argumentaţia noastră se poate baza este acela al selecţiei termenilor folosiţi pentru traducerea sintagmelor slavone. Edificatoare sunt, în acest sens, câteva exemple:

Ms. Rom 170 BAR	Ms. Rom 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR
Îngeru*l* ce*l* de dvorbă din ceriu denaintea lui D. fu trimi*s* să dzică Născătoarei lui D.: „Bucură-te!" [2.să spuie Născătoarei lui D. bucurie.] (201^{r})	Îngerul cel de dvorbă de*n* ceriu denaintea lui Dumnezeu fu trimi*s* să spuie Născătoarei lui Dumnezeu bucurie (90^{v})	Înger de nainte de dvorbă di*n* cer trimi*s* fu să spuie lui Dumnedzău/ bucuriia. (266^{v})	agGl prhdsñañel sß ne bese poslan bysñ´ rewi bCe radu isâ (90^{v})
Iosif ce*l* cu înţelepciune întreagă avea di*n* lăuntru vivo*r* de gânduri necredincioasă, să spământă către cea neîngreunată cu nunta. Ţie // căuta şi gândiia că şti nunta furată, ceaia ce eşti nevinovată. 2.<…> şi-i părea. (203^{v}– 204^{r})	Bură şi valuri de gânduri necredincioase avea den lăuntru cel cu mente întreagă şi curată Iosi*f* spământă-se către cea fără de nuntă, către tine, preanevinovată. (93^{r})	Volbură di*n* lontru avân*d*, de cugete-ndoite curatul Iosif să turbură către tine, către cea nenuntită căotân*d* şi cu nunta furată te cugeta pre tine cea nevinovată. (268^{r})	b¶rü b(¶)n¶ñrß imhâ pomy þlenÎi nevhrnyx´ chlo m¶ drenyi Ïÿsif smâñesâ kß braçnoi ñebh zrh ibra ko ÿkradovann¶ü. (93^{r})
Audzin*d* păstorii îngerii cântân*d*. (204^{r})	Auziră păstorii pre îngeri cântând. (93^{r})	Audzâră păcurarii pre îngerii cântân*d*. (268^{v})	sly þaþa pastyrÏe âgg lÿv poüwh(x)y (93^{r})
Dacă vădzură filosofii steaoa lui D. cea despre răsări*t*, luminiei acestiia urma [2.după lumina aceştiia mergea] şi ca de o lumină să ţinea. (204^{v})	Deca văzură vrăjitorii curân*d* şi mergând steaoa cea dumnezeiască, ei urmară zarei şi luminii aceştiia şi ca de o lumină să ţinea de însă. (93^{v})	De Dumnedzău îmblată stea deaca vădzură vâlhovnicii, după zarea ei urmară, şi ca de u*n* luminătoriu ţiindu-să de dânsă. (269^{r})	b̃goñeçi¶ü qvhzd¶ uzr hvþe volsvi çoâpo(s) svhñil nik´[27] (93^{v})

[26] Aceeaşi versiune slavonă a *Acatistului Maicii Domnului* apare în următoarele manuscrise slavone din Biblioteca Academiei Române: 174, 550 (provenind din secolul al XVI-lea), 1, 495, 743, 751 (din secolul al XVII-lea), cf. Mariana Costinescu, *op. cit.* Vezi, de asemenea, P.P. Panaitescu *Catalogul manuscriselor slavo-române şi slave din Biblioteca Academiei Române*, vol. I şi II, Bucureşti 1959 şi, respectiv, 2003.

[27] Adăugat marginal: *filosofi alergând* ***d*** *po*^{s} *Ihdova*^{b} *zarÎ Õko.*

Dacă vădzură vo<i>nici<i> turceşti în mânule Fecioarei pre cela ce-au zidit cu mâna oamenii, c-au şi lua*t* chi*p* de şerb, înţeleasără că-i despuitoriu*l* a toată lumea, să nevoiră cu daruri să-i îngăduiască şi strigară ceiia ce-i binecuvântată. [2. lăudată.] (205^{r})	Deca văzură voinicii turceşti în mâinile Fecioarei pre cela ce au zidit cu mâinile sale oameni şi-l cunoscură pre însul că-<i> despuitoriul, şi Dumnezeu s-au şi luoat chip de rob, însă a nevoi ogodi sârguiră[28] a sluji lui şi a striga Blagoslovitei. (94^{r})	Vădzură otrocii haldeilor pre mănule de Ficioară pre cela ce-au zidi*t* cu mâna pre oamenii şi domnitoriu cugetându-l, săvai că şi de şerb luă chip, nevoiră cu dariurile să-i placă şi să strige ceii blagoslovite. (269^{r})	vidhþa ÿñrocy xaldh i sñÏi na r¶k¶ dv̂ç¶ sßzdavþago svoi mar¶ka ma çÎ̂vky i vl(d)k¶ raz¶m h vaüwe egÿ awe irabÏi vzåñ´ zrak´ poñwaþaså darmi posl ¶¥iñi em¶ i vßzo piñi blgoslovenihi (94^{r})
Bucură-te, c-ai lumina*t* pre cei trei ucenici! [2.că tu ai luminat pre cei trei otroci!] (205^{r})	Bucură-te că ai luminat cei trei prunci[29]! (94^{r})	Bucură-te, că a Svintei Troiţe tăinuitor luminedz! (269^{r})	rad¶iså tr(o)cy ñaini ki prosvhwaüþaå (94^{r})
Dacă vădzu*m* naştere streină să ne înstreină*m* şi noi dintr-această lume! [2. dacă vădzu*m* că s-au înstreinat D. di*n* ceriu pre pământ să ne înstreină*m* şi noi într-această lume şi mintea în ceriu să ne pune*m*!] (207^{v})	Streină şi ciudată naştere văzân*d*, să ne st<r>iină*m* de lume şi mentea în ceriu să ne pune*m*! (96^{r})	Streină naştere vădzân*d*, să ne streinăm de lume mintea cătră ceriu mutând! (271^{r})	strainoe ro¥desñvo vid hvþe usñanimså mÎra umß nanbo prelo¥þe (96^{r})
Mlădiţele cealea ce era mult vestitoare [2. mult mărturisitoare] ca nişte peşti fără de glasuri le ve<de>*m*. (209^{r})	Filosofii cei cu cuvente multe şi grăitori ca nişte peşti fără de gla*s* vede*m*. (97^{r})	Ciumilitorii cei cu multe răspunsuri vede // mu-i ca peştii muţ. (271^{v}–272^{r})	vhtÏå miogÿ vhwanÏå Õko ryby bezglasnyå vidi m´ (97^{r})

Merită de asemenea semnalat un vers singular la Dosoftei, fără corespondent în varianta slavonă tradusă în manuscrisul BAR 1348 sau în cea grecească: „Bucură-te că ultuitoriul /viеţie<i> noastre ultueşti”.

Într-unul dintre versurile anterior citate (la filele: 205^{r}, 94^{r} şi, respectiv, 269^{r}) există şi o diferenţă semantică. Traducătorul variantei din manuscrisul 170 şi cel al celei din manuscrisul 1348 au interpretat secvenţa ca pe o referire la cei trei tineri din Babilon care reuşesc să treacă prin flăcările unui cuptor încins cu ajutorul îngerului trimis de Dumnezeu, pe când Dosoftei consideră că acelaşi fragment se

[28] Adăugat marginal: *cu darurile*.
[29] Adăugat marginal: *sau ucenici*.

referă la Sfânta Treime. Versul care şi în originalul grecesc sună astfel: *χαίρε, της τριάδος τούς μύστας φυλάττουσα*[30]. (*Bucură-te [cea care] ai păstrat tainele Treimii!*) este corect tradus doar în varianta Mitropolitului.

De asemenea trebuie urmărit refrenul fiecărui icos, o structură fixă a oricărui acatist:

Ms. rom. 170 BAR	Ms. rom. 1348 BAR	Dosoftei	Ms. rom. 1348 BAR
Bucură-te, nevastă nenevestită! [2.şi to*t* ficioară!]	Bucură-te, nevastă şi to*t* fecioară!	Bucură-te, nevastă nenevestită!	rad¶isă nevhsño nenevhsñiaă

Traducerile diferite ale acestui vers nu fac decât să confirme ceea ce am încercat să demonstrăm: primele versiuni ale *Acatistului* provin poate dintr-o versiune slavonă comună, însă au fost traduse în mod independent.

Totuşi există şi foarte multe elemente comune între cele trei tălmăciri. Şi acest fapt nu trebuie trecut cu vederea. Aşa cum se poate observa şi din exemplele citate, uneori variantele existente în ms. rom. 170 BAR, respectiv ms. rom. 540 BAR, propun ca alternative, elemente din celelalte două variante ale traducerilor. Explicaţia, credem, nu ar trebui căutată într-un original românesc din care ar putea deriva toate cele trei, ci, în mod surprinzător, în alte texte. Aşa cum arată Mariana Costinescu, primele traduceri ale *Acatistului* care ni s-au păstrat au fost la rândul lor precedate de versiuni ceva mai vechi ale *Paraclisului Maicii Domnului*[31]. De altfel două dintre cele trei versiuni ale *Acatistului* (cea cuprinsă în manuscrisul BAR170 şi cea a lui Dosoftei) sunt puse alături de *Paraclisul Maicii Domnului*.

În lucrarea amintită Mariana Costinescu consideră că „Paraclisul lui Dosoftei nu este o traducere din slavoneşte [...], ci este o prelucrare a unei tălmăciri mai vechi din care derivă şi celelalte paraclise româneşti”[32]. Este o ipoteză a cărei analiză nu îşi găseşte locul în studiul de faţă, însă ceea ce fără îndoială exista în momentul în care Dosoftei îşi elabora versiunea sa, dată fiind tocmai circulaţia acestor texte, ar fi un lexic specializat, conţinând sintagme deja clişeizate care au trecut dintr-un text religios într-altul.

[30] Cf. ediţia publicată de Leena Mari Peltomaa, *op. cit*. Cercetătoarea britanică propune pentru acest vers următoarea traducere: *Hail, you who protect the initiates of the Trinity.*

[31] Cea mai veche versiune a *Paraclisului*, este, conform aceleiaşi autoare, cea conţinută într-o culegere de texte laice şi religioase din Transilvania descoperită şi descrisă de N. Drăganu în *Anuarul Institutului de Istorie naţională*, I (1921–1928). *Paraclisul Drăganu* este datat de acesta anterior *Catehismului* tipărit în 1640. De asemenea acelaşi autor constată că el are câteva elemente comune cu versiunile moldoveneşti ale aceleiaşi rugăciuni, în special cu tipăritura lui Dosoftei.

[32] Mariana Costinescu, *op. cit.*, p. 227.

LES PREMIÈRES TRADUCTIONS ROUMAINES DE L'ACATHISTE DE LA VIERGE MARIE

(Résumé)

La recherche porte sur les plus anciennes traductions roumaines de l'Acathiste de la Vierge Marie. Il s'agit de trois textes qu'on les a répérés dans deux manuscrits provenant du XVII-ème siècle (le ms. rom. 170 BAR et le ms. rom. 1348 BAR) et dans un livre de Dosoftei, imprimé à Uniev en 1671.

En s'appuyant sur la comparaison de quelques exemples significatifs des trois textes roumaines avec les fragments homologues du text slavon, qui se trouve également dans le ms. rom. 1348 BAR, on arrive à démontrer que ces trois versions sont des traductions indépendantes entre lesquelles on ne peut établir aucune relation de filiation.

Cuvinte-cheie: acatist, Fecioara Maria, Maica Domnului, Dosoftei, primele traduceri, secolul al XVII-lea.

Mots-clés: acathiste, la Vierge Marie, la Mère du Seigneur, Dosoftei, les premières traductions, le XVIIe siècle.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Alin-Mihai Gherman

LEXIC ROMÂNESC ÎN DOCUMENTELE TRANSILVĂNENE. SOCOTELILE ORAŞELOR BRAŞOV ŞI SIBIU[1].

Documentele şi manuscrisele transilvănene din secolul al XVI-lea, deşi sunt scrise în majoritatea lor în limbile latină, maghiară şi germană, cuprind un număr considerabil de cuvinte româneşti, care încă nu au fost exploatate de cercetarea noastră lexicografică. Mai ales în documente, cuvintele din limba română au intrat pentru a denumi obiecte şi noţiuni pentru care scribul nu găsise un echivalent în limba în care era redactat textul, dar şi printr-o bogată serie de antroponime şi toponime româneşti cu origine în lexicul comun.

Socotelile economice şi mai ales registrele de taxe pentru cei care importau sau exportau marfă ale cetăţilor săseşti oferă o asemenea sursă, de o bogăţie

[1] Studiul de faţă reprezintă o parte dintr-o cercetare mai amplă dedicată prezenţei lexicului românesc în documentele latine, maghiare şi germane din Transilvania până la sfârşitul secolului al XVI-lea. O parte din aceste informaţii au fost folosite în atestarea primei apariţii a cuvintelor în ediţia a II-a şi a III-a a lui Tiktin, *Rumänisch-deutsches Wörterbuch* sub sigla G. LEX.

remarcabilă. Cele ale Sibiului[2] publicate de un eminent specialist în istoria medievală, Harald Zimmermann, şi cele ale Braşovului[3] ediate de un grup de entuziaşti sfătuiţi de acelaşi Harald Zimmermann, oferă un material românesc de excepţie.

Lexicul comun românesc este introdus uneori cu specificaţia „valachice", „flachice" sau „vulgo"[4], dar, de cele mai multe ori, fără specificare; uneori el era atât de des folosit, încât au fost create forme latinizate sau germanizate în terminologia curentă („die Mishelen „mişeii", *bojarones* „boierii", *pribecorum* „pribegilor", *bojaronissa* „boiereasă" etc.).. Şi mai bogate sunt numele de persoană sau toponimele pe care le-a înregistrat scribul în momentul notării impozitelor sau diverselor cheltuieli, începând de la înalţi dregători din Moldova sau Ţara Românească până la persoane umile venite să-şi vândă sau să cumpere marfă.

Un capitol extrem de interesant şi incitant este cel al „bulgarilor", locuitori ai Şcheilor (cartier numit în documentele latine şi germane ale Braşovului „Bulgaria"), termen care indică nu o etnie ci apartenenţa la un grup social. Ca dovadă sunt numeroasele formulări în care, după numele lor, „bulgarii" se dovedesc a avea nume româneşti: „1529 Dymitro al Myrkey Bulgarus Q.K. II 173; 1529 Ywan Alpopei Bulgarus Q.K. II 174; 1530 Radul luÿ Roma Bulgarus Q.K. II 215; 1530 Iwan alle popei Bulgarus Q.K. II 220; 1530 Iwan alle poppei Bulgarus Q.K. II 222; 1530 Stan alui Petro, Stan alui Pyetra Bulgarus Q.K. II 226; 1527–37 Wlad allo Lazar Bulgarus Q.K. II 489; 1537 Ywan al popae Bulgarus Q.K. II 510; 1538 Zawa Fyczor allu Mayne Bulgarus Q.K. II 552; 1538 Stan fytschor allu Zyrbul Bulgarus Q.K. II 579; 1542 Petru Alstojan Bulgarus Q.K. III 184".

Pentru interpretarea fonetismului textelor, trebuie să ne imaginăm scribul care stătea la poarta cetăţii, înregistrând, uneori mecanic, alteori cu erori, nume şi mărfuri. Iar numele de persoană înregistrate sunt de o diversitate remarcabilă, dând o imagine puţin ştiută asupra sistemului antroponimelor româneşti, aceeaşi persoană înregistrându-se la intervale scurte de timp sub variante frapant diferite ale numelui. Acelaşi lucru îl observăm şi în legătură cu toponimele, copistul înregistrând uneori ca nume de localitate forme ca *de Labaltha* „de la baltă" sau *Dinkotsche* „dincoace" etc. Limitele de notare pe care le oferea alfabetul latin şi ortografia epocii a făcut ca, în special vocalismul românesc, să fie notat cu destulă

[2] *Quellen zur Geschichte Siebenbürgens. Erster Band: Rechnungen aus den Archiv der Stadt Hermannstadt (1330–1516),* Hermannstadt, 1880. În cadrul textului nostru titlul va fi prescurtat, Q.H.

[3] *Quellen zur Geschichte der Stadt Kronstadt. Erster Band: Rechnungen aus dem Archiv der Stadt Kronstadt (1503–1526), Zweyter Band (1526–1540); Dritter Band (1541–1550* — cu anexe pentru anii 1475–1500 şi 1550–1575**),** Kronstadt, 1886–1896. Titlul va fi prescurtat în studiul nostru, Q.K. I–III.

[4] Cu rezerva că cel din urmă putea să introducă cuvinte din lexicul vorbit atât al românei, cât şi al germanei sau maghiarei.

greutate. De aici şi aproximaţiile în notare şi grafiile multiple ale unor cuvinte care cuprindeau sunete mai dificil de redat. Alteori formele înregistrează secvenţe de limbă romînă, precum în cazul lui „Dimiter fratele Bosse Bulgarus", „Ywan Alpopei", „Radul luÿ Roma". „Iwan alle poppei", „Stan alui Petro, Stan alui Pyetra", „Poitro allui Stanesch", „Waszy fyschor allu Coman Bulgarus", „Koste fÿtschur alu Kathana" etc.

În cercetarea noastră nu am înregistrat decât numele de persoane sau toponimele care provin din lexicul comun, un inventar al tuturor numelor de persoană sau de localitate revenind unei cercetări ulterioare care – la o sumară apreciere a noastră – va schimba fundamental în unele locuri informaţia pe care N. Constantinescu a extras-o în *Dicţionar onomastic românesc*[5] din documentele interne muntene şi moldoveneşti.

În selecţia pe care o prezentăm în continuare vom înregistra doar cuvintele care îşi găsesc în aceste texte prima lor atestare, urmând ca întregul inventar al lexicului românesc aflat în aceste texte să fie subiectul unui studiu separat, considerând că această operaţie prezintă o deosebită importanţă, din moment ce numărul textelor româneşti redactate până la 1550 este atât de mic.

Uneori, doar atunci când vom considera necesar, se vor da explicaţii asupra lecţiunii sau interpretării sensului unor cuvinte şi chiar sugestii etimologice, fără a avea pretenţia, însă, că soluţia noastră este o definitivă.

B

bagiu, s.m. „caş făcut din lapte smântânit" 1532 kazbach „caşbagiu", Q.K. II, 414; 1538–1547 kaszbatsen, Q.K. III, 55; 1541 kazbatschin, Q.K. III, 28; 1543 kazbatsch, Q.K. III, 28; 1545 kazbatsch, Q.K. III, 29; 1546 kazbatsch, Q.K. III, 337, caseos kazbatsch, Q.K. III, 350; 1547 kasz batsch, Q.K. III, 30, kaszbatschen, Q.K. III, 70. Cuvântul neatestat de dicţionarele limbii române[6].

banci, s.m.. 1529 antrop. Banchylla de Stoynest, Q.K. II, 174; 1530 Banschylla de Compolong, Q.K. II, 225; 1530 banchul de Artgesch, Q.K. II, 230; 1545 Banczul de Compulong, Q.K. III, 295; 1545 Banchylle de Compolong, Bantschÿlle de Compulong, Banczul de Compolong, Q.K. III, 300. Cuvânt neînregistrat de dicţionarele limbii române (explicat de N. Constantinescu ca derivat din *ban,*), ilustrat printr-o serie de antroponime precum: Băncilă, Banciu etc.

bărdaş, s.m. 1503 antrop. barydasch de Moldavia, Q.K. I, 17.

[5] Bucureşti, Editura Academiei, 1963.

[6] Cuvântul este cunoscut în dialectul aromân (Matilda Caragiu Marioţeanu, *Dicţionar aromân,* Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1997, p. 185) este o probă în plus a originii sud-dunărene a unei părţi a românilor din Şchei. El este răspândit în Transilvania ca nume de persoană, fiind iniţial un supranume.

belci, s.m. 1500 antrop. Belcz de Slatina, Q.H., 298; 1529 Belschul de Stoynest, Q.K. II, 174; 1530 Beltsche de Rymnick, Q.K. II, 224; 1530 Beltschul de Artgesch, Q.K. II, 224; 1530 Beltschul de Stoynescht, Q.K. II, 230; 1534 Ztanschul Belsche Transalpinensi, Q.K. II, 345; 1534 Ztansul Belse, Ztanschul Belsche, Q.K. II, 347; 1542 Pelschul de Shtoinescht, Q.K. III, 195; 1542 Belschul de Stoinescht, Q.K. III, 197; 1542 Belschul de Stoÿnescht, Q.K. III, 216; 1542, Q.K. III, 208 Beltschul de Stoÿnescht, Q.K. III, 208; 1543 Beltschul de Stoÿnescht, Beltschul de Stoÿnest, Q.K. III, 239; 1543 Beltscul de Thurkssor, Q.K. III, 234; 1543 Beltschul de Boynescht, Q.K. III, 239; 1545 Beltschul de Thurkssor, Beltschul de Ztoÿnest, Q.K. III, 294; 1545 Beltschul de Stoynescht, Beltschul de Thurkssor, Beltschul de argess, Q.K. 300. antrop 1503 barydasch de Moldavia, Q.K. I, 17.

belciug, s.n. 1492 antrop. Bilczug, Q.H., 133.

berbecar, s.m. 1534 vervecium custodibus vulgo berbekayren, Q.K. II, 360, castratorum custodi vulgo berbekayrul, Q.K. II, 362; 1548 berbekaÿren, Q.K. III, 431.

berc, s.m. 1542 antrop. Bertsche, Q.K. III, 206; 1542 Bertsche de Nemuescht, Q.K. III, 210; 1545 Boertsche, Berbetsche de Mogoren, Q.K. III, 294.

bobotă, s.f.. 1542. antrop. Ztoyka de Bobotescht, Q.K. III, 244.

bold, s.n. 1503 top. Steff de Boldescht, Q.K. I, 34; antrop 1545 Bolda de Thurkschor, Q.K. III, 300.

bolovan, s.n. 1500 antrop**.** Boloban de Rybnig, Q.H., 279.

boş, s.n. 1536 antrop. Boza Bulgarus, Q.K. II, 441; 1537 Boza, Q.K. II, 500; 1537 Bosza Bulgarus, Q.K. II, 513; 1538 Boscha, Boschy, Q.K. II, 562; 1538 Bossa Bulgarus, Q.K. II, 565; 1538 Boscha Bulgarus, Q.K. II, 568; 1538 Bossa, Q.K. II, 569, 571, 579, 576; 1538 Boscha, Q.K. II, 578; 1538 Bosza, Q.K. II, 582; 1538 Bossa, Q.K. II, 587, 592, 593; 1539 Bossa, Q.K. II, 603, 623; 1540 Bossa, Q.K. II, 683, Bosa, Q.K. II, 685; 1543 Bossa, Boscha, Q.K. III, 234; 1543 Dimiter fratele Bosse Bulgarus, Q.K. II, 235; 1543 Bossa, Boscha, Q.K. III, 236; 1543 Bossa, Boscha Bulgarus, Q.K. III, 335; 1545 Dimiter fratele Bossa, Q.K. III, 295.

brânză, s.f. 1526 pro uno folli brinsa, Q.K. I, 690; 1527-37 bryncze, Q.K. II, 477; 1527-36 brÿnnse, brynze, Q.K. II, 480, brÿnze, Q.K. II, 482; 1527-37 brÿnse, Brÿnte, Q.K. II, 482; 1527-37 caseis ac brense, brense, Q.K. II, 489; 1529 brenze, Q.K. II, 160; 1531 pro uno foli brinsa, Q.K. I, 698; 1533 pro 2 folibus Brynze, Q.K. II, 327; 1534 pro uno utro Brense, Q.K. II, 261; 1534 uno vetero Brÿnse, Q.K. II, 365; 1534 brense, Q.K. II, 489; 1534 brynze, Q.K. II, 487; 1538 pro utribus bryse, Q.K. II, 505; 1538-47 Brynze, Q.K. III, 55; 1540 brÿnsae, brÿnze, Q.K. II, 677; 1541 brinse, Q.K. III, 28; 1542 Brinze, Q.K. III, 28; 1545 brincze, Q.K. III, 29; 1546 brinze, Q.K. III, 29; 1547 brincze, Q.K. III, 30; 1542 Brinze, Q.K. III, 69; antrop 1530 Brynsa de bussow.

breaz, a.. 1503 top. Nago de Brasa, Q.K. I, 7; 1520 Bressa de Prasmar usque ad Brecz, Q.K. I, 259; 1521 Brecz, Q.K. I, 327; 1522 Brecz, Q.K. I, 410; 1532 Bressa, Bresza, Q.K. II, 259; 1534 Breza, Q.K. II, 344; 1534 Breez, Q.K. II, 343, 371; 1545, Q.K. III, 264.

bucura, vb. 1488 antrop. Bukur, Bockor, Buckur, Q.K. III, 731; 1496 Bukur mathe, Bukur jörg, Q.K. III, 740; 1498 Bolor, Bukur, Q.K. II, 731; 1503 Buko de Brayla, Q.K. I, 6; 1503 Bukor de Brayla, Q.K. I, 22; 1529 Bukor de Kympina, Q.K. II, 174; 1514 Bukur tamasch, Q.K. II, 8; 1540 Bukur, Q.K. II, 684; 1542 Bwkur de Breylae, Q.K. III, 242; top. 1503 Bukoresst, Q.H., 169; 1500 Helias de Bokores, Q.H., 296; 1500 Georgias de Bokorest, Q.H., 297; 1503, Q.K. I, 12; Radul de Buckurescht, Q.K. I, 14; 1503 Myhayl de Budorest, Q.K. I, 49; 1503 Müchne de Bukurest, Q.K. I, 53; 1503 Yura de Bukurest, Q.K. I, 62; 1503 Dragoy de Bukurest, Q.K. I, 70; 1529 Buckurest, Bujurescht, Bukurest, Q.K. II, 174; 1529 Bucurest, Q.K. II, 175; 1530 Bokorescht, Buckorescht, Q.K. II, 223; 1530 Bukorescht, Q.K. II, 231; 1540 Buckurest, Q.K. II, 669 etc.

budă, s.f. „colibă" 1500 antrop. Bwda de Rybnÿg, Q.H., 274; 1500 Buda de Argesch, Q.H., 276; 1500 Buda de Rybnig, Q.H., 280; 1500 Bwda de Kinen, Q.H., 283; 1500 Buda de Kinen, Q.H., 283; 1500 Buda de Rybnigk, Q.H., 288; 1500 Buda de Rybnigk, Q.H., 293; 1500 Bwda de rybnigk, Q.H., 297; 1503 Buda de Suschlanest, Q.K. I, 2; 150e Buda de Suslanest, Q.K. I, 10; 1503 Buda de Suslanest, Q.K. I, 13; 1503 Buda de Compolong, Q.K. I, 16; 1503 Buda de Suslanest, Q.K. I, 16; 1503 Bwda de Vasloy, Q.K. I, 23; 1503 Buda de Thorkschor, Q.K. I, 35; 1529 Buda de thorschor, Q.K. II, 174; 1542 Buda de Compolong, Q.K. III, 191; 1542 Buda de Compolong, Q.K. III, 195; 1542 Buda de Pothel, Q.K. III, 200; 1542 Buda de Compolong, Q.K. III, 203; 1542 Buda de Compolong, Q.K. III, 209; 1542 Buda de Compolong, Q.K. III, 213; 1542 Bwda de Compolong, Q.K. III, 240; 1544 Buda de Compolong, Q.K. III, 248; 1545 Buda de Thorschor, Buda, Bwda de Compolong, Q.K.III 300; top. 1546 Koman de Buda, Q.K. III, 352.

C

caftan, s.n. 1500, Q.H., 290 cafftan simplicem, cafftan panorum 5, Q.H., 276; 1500 Cafftan, Q.H., 279; 1500 cafftan simplicem, Q.H., 290; 1500 cafftan, Q.H., 300; 1501 cafftan, Q.H., 309; 1503 kafftan, Q.K. I, 3; 1503 kafftanas, Q.K. I, 9; 1503 kaftanam parvum, Q.K. I, 24; 1503 kafftanam, Q.K. I, 27; 1503 kafftanas albus, Q.K. I, 42; 1503 kafftanas simplicis, Q.K. I, 43; 1503 kafftanas de panno, Q.K. I, 72; 1503 kaffthanas, Q.K. I, 74; 1509 cafftan de panno, Q.H., 509; etc. Cuvântul, de origine turcă în limba română, există în limba maghiară doar cu atestări din secolul al XVII-lea[7]. Întrucât termenul de caftan apare în exclusivitate

[7] *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, (sub redacția Szabo T. Atilla) vol. VI, Budapest, Akademiai

în denumirea mărfurilor aduse din Țara Românească şi doar de români[8], considerăm că acest cuvânt este în însemnările braşovene şi sibiene de origine românească.

calce, s.m. 1503 antrop. Kayltsche de Moldavia, Q.K. I, 32; 1530 Kalsche de Terschor, Q.K. II, 218; 1532 Kalsche de Gergycz, Q.K. II, 221; 1542 Kaltsche de Gÿrgicz, Q.K. III, 211; 1543 Kaltsche de Bwssaw, Q.K. III, 235; 1543 Kaltsche, Koltsche de Bwszow, Q.K. III, 214.

caragiu, s.m. 1529 karadschy, karassy, Q.K. II, 172; 1530 karadschÿ, Q.K. II, 217; 1530 pelles karaschi, Q.K. II, 219; 1530 pelles karaschy, Q.K. II, 232; 1530 karadsi, Q.K. II, 235.

carmazin, s.n. 1529 pelles karmassy, Q.K. II, 172; 1530 pelles karmasÿ, Q.K. II, 217; 1534 pellibus karmassyn, Q.K. II, 376; 1538 karmasyn, Q.K. II, 577.

castravete, s.m. 1533 kastraweczen, Q.K. II, 317; 1534 citrullis vulgo kraczewÿcz, Q.K. II, 352; 1540 kraczewyczen, Q.K. II, 677; 1541; kraczevyczen, Q.K. III, 107, 113; 1542 kraczewÿczen, Q.K. III, 167; 1546 kraczewycz, Q.K. III, 350.

caş, s.n. 1503 caseos valachales sive Blesch Kasz, Q.H., 372; 1503 caseos walachales Blesch kasz, Q.H., 373; 1535 caseis Kazbach „caşbagiu", Q.K. II, 414; 1538-1547 kaszbaken, Q.K. III, 55; 1541 Kazbatschin, Q.K. III, 28; 1541 Kazbatsch, Q.K. III, 111; 1543 Kazbatsch, Q.K. III, 28; 1545 kazbatsch, Q.K. III, 29; 1546 kazbatsch, Q.K. III, 337, caseos Kazbatsch, Q.K. III, 350; 1547 kasz Batsch, Q.K. III, 30, kaszbatschen, Q.K. III, 70. Forma „caşbagiu" realizată prin contaminare denumeşte un sort de caş făcut din lapte smântânit.

cazalnic, 1534 „specie de peşte" magnos carpiones de Braÿlla vulgo kazalnych, Q.K. II, 343. Cuvânt neatestat de dicționarele limbii române. Se află în liste de peşte adus din Țara Românească.

călugăriță, s.f. 1522 kalogorita, Q.K. I, 410.

căpeneacă, s.f. 1500 capeneck, Q.H., 274; 1500 Latzgo de Rÿbnyg adportavit capenek, Q.H., 276; 1500 capeneck, Q.H., 279; 1503 capeneck, Q.H., 283; 1500 capeneck, Q.H., 284; 1500 Capenek, Q.H., 284; 1500 capeneck, Q.H., 285; 1500 capeneckg, Q.H., 296; 1500 capeneck, Q.H., 297; 1500 capeneck, Q.H., 300; 1500 capeneck, Q.H., 305; 1500 capppeneck, Q.H., 306; 1500 capeneck, Q.H., 307; 1501 capenek, Q.H., 309; 1503 Gerge de tergovista habet [..] kappenekas, Q.K. I, 5; Kappenekas, Q.K. I, 6; 1503 Nagzul de Compolong habet kappenekas, Q.K. I, 7; 1503 Kappenekas, Q.K. I, 9; 1503 kapenekas, kappenekas, Q.K. I, 10; 1503 kappenekas, Q.K. I, 14, 22; kapenekas, Q.K. I, 24, 26; 1503

Kiadó, 1996, p. 14.

[8] „Thomas famulus Drintsche habet kappenekas, [...] kafftanam" QK I, 36; „Mutschesch Bulgarus habet kafftanam simplices" QK I, 9 etc.

Kappeneckas, Q.K. I, 35; 1503 Kappenekas, Q.K. I, 59; 1504 kappenyeg, Q.H., 315; 1504 kappenyek, Q.H., 320; 1504 Kepeneck, Q.H., 322; 1508, Q.H., 327; 1508 kapenecas, Q.H., 327; 1508 kapaneken, Q.H., 328; 1508 kappenek, Q.H., 329; 1508 kappanek, happenek, Q.H., 330; 1508 kappeneken, Q.H., 333; 1509 kappeneken, Q.H., 337; 1516 Kappenecae, kappeneca, Q.K. I, 215; 1528 kappenek, Q.K. II, 84; 1529 kapenek, Q.K. II, 126; 1529 kappenekae, Q.K. II, 172; 1530 kappeneken, Q.K. II, 217, kappenechen, Q.K. II, 219, 224, 229; 1543 kappenecken, Q.K. III, 141; 1543 kappenecken, kappenek, Q.K. III, 142; 1543 kappeneck, Q.K. III, 143 etc. Cuvântul de origină turcică. căruia I, se oferă în DA etimologie maghiară (*köpenyeg*), este mult anterior ca atestare în textele Braşovului celei înregistrate de dicționarele istorice a limbii maghiare (din secolul al XVII-lea[9]). Căpenecele erau aduse la Braşov şi Sibiu în exclusivitate de persoane din Țara Românească. Formele din însemnările Braşovului şi Siboiului exprimă forma românească a cuvântului şi nu pe cea maghiară. Etimologia maghiară este valabilă pentru forma dialectală cunoscută în Transilvania *chepeneag*.

căpiță, s.f. 1545 antrop Ille Kapÿcze de Barlath, Q.K. III, 286, Ille Kapicze de Barlath, Q.K. III, 302.

cătană, s.f. 1488 antrop. Kathana Janusch, Q.K. III, 732; 1521 Kathana, Katana, Q.K. II, 173; 1529 Kathana, Katana, Q.K. II, 173; 1530 Katana, Q.K. II, 217; 1530 Katan, Kathan, Q.K. II, 218; 1530 Kathana sive Koste Hoczul, Q.K. II, 227; 1535 Koste fyitschur Kathana, Q.K. III, 235;1541 Kathana, Q.K. III, 115; 1542 Kadana Bulgarus, Q.K. III, 188; 1542 Cathana, Kathana, Q.K. III, 190; 1542 Kathana Bulgarus, Q.K. III, 191; 1542 Katana Bulgarus, Q.K. III, 192; 1542 Kathan Bulgarus, Q.K. III, 196; 1542 Kathan Bulgarus, Q.K. III, 204, 208; 111543 Kathana Bulgarus, Koste fitschur Kathana Bulgarus, Q.K. III, 235; 1543 Kathana Peter de Moldavia, Q.K. III, 241; 1545 Koste fÿtschur alu Kathana, Q.K. III, 296, Ztanczul fytschor alu Kathana, Q.K. III, 299; 1545 Koste fÿtscur alu Kathana Bulgarus. Cuvântul există şi în limbile maghiară, albaneză, croată, sârbă, turcă; fiind însă poreclă a unor români, considerăm că era deja intrat în limba română.

cătărig, s.n. 1542 antrop. Kathalig de Flotsch, Q.K. III, 185.

cinci, 1542 antrop. Ztanssul Czyncz Bulgarus, Q.K. III, 211; 1542 Stansul Czincz Bulgarus, Q.K. III, 214; 1543 Dimiter Zcÿncz, Demeter Zcÿncz Bulgarus, Q.K. III, 235; 1543 Ztanszul Zcencz Bulgarus, Ztancsul Zcÿncz Bulgarus, Ztanschul Zcincz Bulgarus, Ztanzul Zcÿncz de Mogoren, Q.K. III, 238; 1543 Ztanschul Czincz Bulgarus, Q.K. III, 243; 1543 Ztanszul Zcincz Bulgarus, Q.K. III, 245; 1544 Ztanszul Zcincz Bulgarus, Q.K. III, 245; 1545 Ztansul Zcÿncz Bulgarus, Q.K. III, 298. „Bulgarii" erau de fapt locuitori ai Şcheilor Braşovului

[9] *Erdélyi magyar szótörténeti tár*, (sub redacția Szabo T. Atilla), vol. VII, Budapest, Akademiai Kiadó, 1996, p.385.

numit în documente latine şi Bulgaria, iar grafia notează foarte probabil pronunţarea aromână a cuvântului, fiind, probabil, o poreclă. În această situaţie putem considera acest nume ca prima atestare a formei aromâneşti.

cingătoare, s.f. 1500 cingatoria, Q.H., 274; 1500 cingatoria magna, Q.H., 276, cingatoria, Q.H., 279; 1500 cingatoria, Q.H., 285; 1500, Q.H., cingatoria, Q.H., 290; 1500 cingatoria, Q.H., 292; 1500 cingatoria, Q.H., 297; 1500 cingatoria, Q.H., 299; 1500 cingatoria, Q.H., 300; 1509 cingatoria, Q.H., 309. Însemnările sibiene înregistrează în majoritatea cazurilor latinescul *cinctoria*; alternându-l însă şi chiar dublîndu-l uneori cu forma românească; cele braşovene folosesc în exclusivitate doar forma latină.

cioflică, s.f. 1521 antrop Tschoflicka, Q.K. II, 173; 1530 Stoycka Schufflicka, Q.K. II, 218.

ciopli, vb. 1542 antrop. Diniter tschuple, Q.K. III, 213; 1543 Dimiter tschuple, Q.K. III, 240; top. 1542 Poytro de tschople, Prodan de Schople, Q.K. III, 242.

ciorbă, s.f. 1530 antrop. Schorbe de Busow, Q.K. II, 227.

cismă, s.f. 1500 chÿsma, Q.H., 236; schisma, Q.H., 290; 1500 scysma, Q.H., 292; 1500 scÿsma, Q.H., 299; 1500 Iwan de Rybnikg exportavit schisma, sciszma, Q.H., 300; 1501 schisma, Q.H., 301; 1500 schisma, Q.H., 307; 1503 Gerge de Thergowistia habet czysma paria, Q.K. I, 5; 1507 tschismam, Q.H., 326; 1507 tschismam, Q.H., 327; 1507 chysma, chisma, chÿszma, Q.H., 329; 1508 tschismam, Q.H., 329; 1508 chiszma, chyzma, Q.H., 330; 1508 chÿzma, Q.H., 333; 1509 chyzma, Q.H., 336; 1516 schisma, Q.K. I, 214; 1516 schysma, Q.K. I, 215; 1520 pro uno pari schismam, Q.K. I, 520; 1528 schysma, Q.K. II, 98; 1528 schisme, Q.K. II, 91, 97; 1529 wine pär schysma, Q.K. II, 95; 1529 tschisma, Q.K. II, 173; 1530 schisma, Q.K. II, 217, 219, 221; 1542 czysma, Q.K. III; 158; 1543 czÿzna, Q.K. III, 141, 142, 143; 1543 schÿszma, Q.K. III, 145; 1544 czÿszma, Q.K. III, 146; 1544 czysma, Q.K. III, 147, 243; 1544 scÿszma, Q.K. III, 245; 1544 sczÿsma, zÿszma, zysma, zczÿszma, szszma, schyszma, Q.K. III, 248 etc. În dicţionarele limbii române cuvântul este explicat ca fiind de origine maghiară. Ţinând cont că cea mai veche atestare maghiară înregistrată în Translivania datează din 1572 (*czyzma*[10]) şi că cismele erau aduse la Braşov şi Sibiu în exclusivitate de români veniţi din Ţara Românească, putem bănui că forma este preluată din limba română. Etimologia cuvântului în maghiară (<sb.-croat *čisma*) ar trebui să ne conducă la o reevaluare a etimologiei cuvântului în limba română.

clondir, s.n. 1542 antrop. Iwan Kurundyr de Breÿlle, Q.K. III, 209; 1543 Krondÿr, Krundÿr de Thergowÿssia, Q.K. III, 241; 1544 Krondÿr de thergowÿssia, Q.K. III, 245; 1544 Krondÿr de Thregovyssia, Q.K. III, 249; 1545 Krondÿr de thergowystia, Q.K. III, 302; 1545 Krondÿr de Thergowyssia, Q.K. III, 305.

[10] *Erdélyi magyar szótörténeti tár* (sub redacţia Szabo T. Atilla), vol. II, Bucureşti, Kriterion, 1978, 173,

coi, s.m. 1503 antrop Koya de Rossinaw, Q.K. I, 66; 1503 Koyca de Slatina, Q.K. I; 15; 1529 Koycka de Girgicz, Q.K. II, 174; 1529 Koya, Q.K. II, 173; 1530 Koÿka de Gyrgycz, Q.K. II, 232; 1530 Koyka de Gyrgicz, Q.K. II, 233.

coş, s.n.. 1500 antrop. Coszan de Argesch, Q.H., 278.

covaci, s.m. 1530 antrop. Koatsch de Barlatt, Q.K. II, 225; 1538 Michaeli Koach ex Transalpina, Q.K. II, 568; 1543 Ian Koatsch de Bralatt, Q.K. III, 235; 1550 Joanni Koatch, Q.K. III, 554. Grafia evocă forma dialectală din afara Carpaţilor *căoaci*.

crâmpot, s.n. 1543 antrop. Krmpotho de Gÿrgicz, Q.K. III, 235; 1545 Iwan Krympott Bulgarus, Q.K. III, 296.

cucurigu, interj. 1503 antrop. Kukurik de Compolong, Q.K. I, 19; 1542 Radul Kuckurick de Compolong, Q.K. III, 187; 1542 Radul Kukurick de Compolong, Q.K. III, 187, 188.

cursoare, s.f. 1500 top. Stanczwl de Corsore, Q.H., 273.

D

dat, a. 1503 antrop. Datul de Bognescht K 18; 1503 Datul de Slatina, Q.K. I, 23; 1503 Datul de Bossow, Q.K. I, 25; 1530 Dato de Terschor, Q.K. II, 227; 1542 Dathume de Albest, Q.K. III, 184; 1542 Dathul de Compolong, Q.K. III, 199; 1543 Dathul de Bogden, Dathul de Compolong, Q.K. III, 240; 1543 Dathul de Bergrest, Q.K. III, 235; 1543 Dathul de Compolong, Dathul de Bogdan, Q.K. III, 240; 1545 Dathul de Compolong, Q.K. III, 295; 1545 Dathwl de Albest, Dathwl (Dathol) de Compolong, Dathul de Compolong, Dathwl de Roma, Q.K. III, 301. Etimologia oferită de N. Constantinescu (< sl. dhtß) ar trebui reevaluată în virtutea tradiţiei populare de schimbare a numelui copilului în momentul unei îmbolnăviri grave; ţinând cont de formele însoţite de articolul hotărât înregistrate mai sus, cel puţin în aceeaşi măsură trebuie luat în considerare participiul *dat*.

deşucheat, a. antrop.; 1530 antrop. Stan Schuckete, Q.K. II, 223, Stan Schuckete, Q.K. II, 224, Stan Schukek, Q.K. II, 226, Stan Schukete, Q.K. II, 227, Stan schuckete, Q.K. II, 228.

dincoace, adv. 1545 top. Lwpul de dynckotsch „Lupul de dincoace", Q.K. III, 302.

dolman, s.n. 1500 dalman, Q.H., 277; 1500 dalman, Q.H., 279; 1500 dalman, Q.H., 299; 1500 dalman, Q.H., 307; 1501, Q.H., 309; 1503 dolmanas, Q.K. II, 481; 1527-36 dolman, dolleman, dollman, Q.K. I, 21. Cuvântul a fost explicat până acuma ca fiind un împrumut din limba maghiară, care, la rândul ei trimite la un etimon turc osman. Trebuie să observăm că dolmanele care apar în socotelile Braşovului au fost aduse în exclusivitate de români din Ţara Românească. O rediscutare a etimologiei cuvântului ar fi utilă[11]. O fomă diferită a cuvântului este **dulamă**,s.f. 1503 kappeneckas, dulamas, Q.K. I, 21.

[11] Prima atestare la ungurii din Transilvania este din 1560 (*Erdélyi magyar szótörténeti tár,* sub redacţia lui Szabo T. Atilla), vol. III, Bucureşti, Kriterion, 1978, 448) fiind ulterioară este un motiv suplimentar pentru reexaminarea etimologiei cuvântului.

F

floc, s.m.; 1503 top. Bran de Flotsch, Q.K. I, 2; 1503 Dobromir de Flotsch, Q.K. I, 3; 1503 Kyrsta de Flotsch, Q.K. I, 4; 1503 Costandin de Flotsch, Q.K. I, 11; 1503 Mansul de Flotsch, Q.K. I, 17; 1503 Konstandin de Flotsch, Stephan de Flotsch, Q.K. I, 23; 1503 Dobra de Flotsch, Q.K. I, 27; 1503 Costandin de Flotsch, Q.K. I, 28; 1503 Vlad de Flotsch, Q.K. I, 32; 1529 Mykul de Floytsch, Q.K. II, 174; 1529 Ztoyka de Floytsch I, 175; 1530 Iwan de Flotsch, Q.K. II, 218; 1542 Flotsch, Q.K. III, 185, 241; 1542 Mihai de Flocz, Q.K. III, 190; 1542 Proto foÿl de Flotsch, Q.K. II, 204; 1543 Gerge de Laflotsch, Q.K. III, 245; 1545 Fortuna de Flotsch, Q.K. III, 295.

furtună, s.f.; 1543 antrop. Fortona, Fothona de Flotsch, Q.K. III, 240; 1545 Fortuna de Flotsch, Q.K. III, 285; 1545 Fortuna de Flotsch, Q.K. III, 301.

G

gaie, s.f. 1503 top. Yla deYest, Q.K. I, 14; 1503 Yela de gesch, Q.K. I, 19; 1503 Petro de gesch, Q.K. I, 19; 1542 Radul de Gaescht, Barbol de Gaescht, Q.K. III, 210; 1543 Anthonius de gesch, Q.K. III, 231; 1543 Demenckoss de gesc, Dimiter de gesch, Q.K. III, 240; 1545 Myhay de Guescht, Q.K. III, 287.

gângav, a. 1529 antrop. Gygnaf Mackaele, Q.K. II, 173; 1530 Gygna de Tatrusch, Q.K. II, 232.

gârb, a.; 1530 antrop. Demitre Girbul I, 219; 1530 Demitre Girbul, Q.K. II, 220; 1530 Demitre Gyrbul, Q.K. II, 221; 1530 Demitre Gyrbul, Q.K. II, 224; 1530 Demitro Gyrbul, Demitro Gyrbwl, Q.K. II, 224; 1530 Demitro Cyrbul, Q.K. II, 226.

gâscă, s.f. 503 antrop. Stoyka Gunczka de Compolong, Q.K. I, 56; înregistrează forma *gânscă.*

gât, s.n.; 1507 antrop. Gyttul knesium, Q.H., 453; 1508 Gÿttul knesio, Q.H., 492; 1509 gyttul knesio, Q.H., 530; 1509 Gyttul knesio, Q.H., 531; 1509 uni Walacho Gÿttul nomine, Q.H., 536.

gătej, s.n.; 1504 Kefferholcz emptum propriae ketesch, Q.H., 350.

gociman, s.m. „crâsnic al bisericii” 1529-32 Gotzmann Pall, Gotzman Bulgarus, Q.K. II, 171; 1541 gotsman, Q.K. III, 115; 1542 Barsan Gotzman Bulgarus, Q.K. III, 191; 1542 Barczan Kotschman Bulgarus, Q.K. III, 200; 1542 Bartzan Kotschman Bulgarus, Q.K. III, 211; 1542 Bartzan alu Kotschman Bulgarus, Kotschman Bulgarus, Poytro Kotschman Bulgarus, Q.K. III, 213; 1542 Poytro alu Kotschman Bulgarus, Bartzan Kotscman Bulgarus, Q.K. III, 214; 1543 barczan alu Gotschman Bulgarus, Barczan alu Kotschman Bulgarus, Q.K. III, 234; 1543 Poytro alu Gotschman Bulgarus, Q.K. III, 236; Poytro Gotscman Bulgarus, Q.K. III, 242; 1545 Bartzan Gotschman Bulgarus, Q.K. III, 294. termenul de *gociman* este des întâlnit în cronica lui Radu Tempea şi în documentele românilor braşoveni, fiind un împrumut din săsescul *Gotsmann*.

gogâlț, interj. 1542 antrop. Poytro Kokylcz, Q.K. III, 236.

golan, a. 1529 antrop. Goylan, Q.K. II, 173; 1529 Ztoyka Goylan, Q.K. II, 174; 1530 Gollyan, Q.K. II, 227; 1535 Bulgaro Golyan, Q.K. II, 407; 1538 Golyan, Q.K. II, 587, 590; 1540 Ztÿka Golÿan, Q.K. II, 678.

grapă; 1529 antrop. Ztan Grapa, Q.K. II, 175.

greblă, s.f. 1500 top. Dan de Greblischt, Q.H., 287; 1500 Stan de Greblyst, Q.H., 291; 1500 stan de Grebliest, Q.H., 295; 1501 Achim de Grebliescht, stan de Grebliest, Q.H., 309.

grind, s.n. 1496 top. Grÿnd, Q.H., 219.

gusta, vb. 1528 antrop. Gustilla, Q.K. II, 102; 1530 Gustilla, Q.K. II, 230; 1530 Gustille, Q.K. II, 223, 224.

g**uşă**, s.f. 1542 antrop. Gusche de Barlath, Q.K. III, 200.

H

hagiu, s.m. 1529 antrop. Hadschÿ, Q.K. II, 173; 1529 Hadsy, Q.K. II, 174. Este vorba despre un negustor venit din Țara Românească.

hârşie, s.f. cca.; 1500 harscha, Q.K. III, 1.

hârzob, s.n. 1498 antrop. Stoyca versob, vorsopp, Q.K. III, 735; 1529 Ztoyka Vorsob, Ztoyka Worsob, Q.K. II, 174; 1530 Stoycka Wersop, Q.K. II, 216; Stoycka Wesob, Q.K. II, 220; 1530 Stoycka Werspo, Q.K. I, 222, 223; 1532 Ztoÿka Hordzw, Q.K. II, 531.

hoț, s.m. 1529 antrop. Costa Hoczul, Q.K. II, 172; 1529 Kosta Hoczul, Q.K. II, 173; 1530 Coste Hoczul, Q.K. II, 215; 1530 Costa Hotzul, Q.K. III, 216; 1530 Kathana sive Kosta Hoczul, Q.K. II, 227; 1542 Koszta Hoczul Bulgarus, Q.K. III, 192, 193, 194, 200, 208; 1543 Koste Hoczul Bulgarus, Q.K. III, 235; 1543 Kosta Hotzul Bulgarus, Q.K. III, 241; 1545 Kosta Hotzul Bulgarus, Q.K. III, 296 etc.

I

icre, s.f.pl. cca.; 1500 icroÿt, Q.K. III, 1.

in, s.m.; 1529 ponza Ellen, Q.K. III, 142; 1544 taffet de Eln, Q.K. III, 244; 1547 Ellen ponszo, Q.K. III, 375. Glosarul de la sfârşitul volumului III, din, Q.K. nu oferă nici o explicație. Întrucât cuvântul este prezent doar în preajma lui *ponszo* „pânză" putem bănui că acele cuvinte au intrat în text ca o expresie care denumeşte un tip special de țesătură, deci, foarte probabil, cea de in.

ițar, s.m.; 1503 star, Q.K. I, 9; 1503 ystar, Q.K. I, 14; 1503 ystar, Q.K. I, 19; ystar, Q.K. I, 22; ystar, Q.K. I, 24; ystar, Q.K. I, 27; 1508 ithar, Q.H., 327; 1508 itar, Q.H., 330; 1508 itar peciae, Q.H., 334; 1509 iterum, iterum simplex, Q.H., 337; 1528 istar, Q.K. II, 84; 1529 ystar, Q.K. II, 172, 173; 1530 istar, Q.K. II, 217; 1543 istar, Q.K. III, 142; 1543 istar, Q.K. III, 142, 143; 1543 yztar, Q.K. III, 143; 1544 istar, isztar, Q.K. III, 245; 1544 schlechte Istar, bogassia Istar, Q.K. III, 247; 1544 iztar, istar, Q.K. III, 248; 1545 istar, Q.K. III, 305; 1546 istar, Q.K. III, 369;

1547 istar, Q.K. III, 373, 375; 1548 istar, Q.K. III, 376; 1549 istar, Q.K. III, 532. Cuvântul apare numai în enumerări de textile[12] aduse de români din Țara Românească. Pentru identificarea noastră pledează şi faptul că aproape întotdeauna cuvântul este însoțit de *pecies* „pereche".

Î

încoace, adv.; 1545 Lupwl de Dÿnckotsch „Lupl de dincoace", Q.K. III, 302.

L

la, vb. 1542 top. Nago de Lautest, Q.K. III, 297.

lăsat, a. 1530 antrop. Stoyka Lassatul, Q.K. II, 232.

lele, s.f. 1543 top. Wladislaw de Lalescht, Wladislaw de Lelescht, Q.K. III, 237.

lepăda, vb. 1542 antrop. Lapadar de Albescht, Q.K. III, 201; 1542 Lapadatt de Albescht, Q.K. III, 205; 1542 Lapadat, Q.K. III, 207; 1545 Lepadat de Gsÿnÿ, Q.K. III, 302; top.; 1545 Opra de Lopaduatt, Q.K. III, 297.

lin, s.m. „peşte" 1542 pro 1 magna zonna vulgo Lynn, Q.K. III, 430.

lung, a. 1500 top. Compolong, Q.H., 271; 1503 Compolong, Q.K. I, 6, 7; 1529 Compolongo, Q.K. II, 174; 1530 Kumpulung, Q.K. II, 217, 219, 221, Kumpolung, Q.K. II, 220, Kumpelung, Q.K. II, 224; 1545 Compelong, Q.K. III, 297; 1534 Cumpolongo, Q.K. II349; 1539 Compulongum, Q.K. II, 623 etc; antrop.; 1542 Longocz de Gyrgicz, Q.K. III, 194; Longocz de Gÿrgicz, Q.K. III, 200; 1542 Lungolch de Flotsch, Q.K. III, 203; 1543 Longotsch de Gÿrgicz, Q.K. III, 241; 1544 Longotsch de Flotsch, Longotsch de Gÿrgicz, Q.K. III, 249; 1545 Dimiter longul Bulgarus, Q.K. III, 295; 1545 Dimiter Longul Bulgarus, Q.K. III, 301.

M

maier, s.m.; 1542 allodiario vulgă maÿrer, Q.K. III, 64. Cuvântul maier „locuitor de la sat" este explicat în DLR ca provenind din magh. *major*. Forma întâlnită în socotelile Braşovului reprezintă cu precizie fonetismul românesc.

manci, s.m. 1499 antrop., Q.K. III, 765; 1503 Mansul de Kzmpina, Q.K. I, 2; 1503 Mansul de Thergovistia, Q.K. I, 8; 1503 Mansul de Tergovistia, Q.K. I, 13; 1503 Mansul de Flotsch, Q.K. I, 17; 1503 Mansul de Vassloy, Q.K. I, 33; 1545 Manszul, Q.K. III, 287.

măreț, a.; 1545 antrop. Myretz de voynest, Q.K. III, 303.

mărgărit, s.n. 1542 antrop., Q.K. III, 189; 1543 Margarith de Boÿnescht, Margarith de Floyrescht, Margarith de Woÿnescht, Q.K. III, 236.

mişel, a. şi s.m. „sărman, sărac" 1480 Mischelen, Mycheleyn, Mychylen, Q.K. III, 612; 1488 Dy Mychelyn, Q.K. III, 730; 1493 Micheleyn, Michelyn, Michlyn, Q.K. III, 719. În recensământul populației Braşovului din 1490, 1488 şi 1493 cu aceste nume erau denumiți cei care nu plăteau impozite datorită sărăciei.

[12] De exemplu: „Radul de Compolong habet cinctoria 20, capitergia bona 6, ystar pecies 2, faciletas 10, kappenekas 2" (Q.K. I, 14); „ystar pecies 6, kappeneckas 2, kafftanam 1" (QK I, 24); „Mychael de Compolong habet ystar pecies 2" etc.

mohor, s.n. „piele purpurie de calitate superioară”; 1536 pro uno Mohar, Q.K. II, 454; 1537 moher, Q.K. II, 527; 1537 unum mohar, Q.K. II, 505; 1539 mohar, Q.K. III, 62; 1541 einen Mohar pro fl. 1, Q.K. III, 138; 1541 einem Mohar, Q.K. II, 188; 1543 mohar 20 Stück, Q.K. III, 245; 1544 Mohar halb Stüch 4, Q.K. III, 147; 1544 Mohar, Q.K. II, 245; 1544 mohar, moharr, Q.K. III, 248; 1545 mohur, Q.K. III, 305; 1546 mohar 40, mohar gantz 20, Q.K. III, 367; 1546 Mohar, Q.K. III, 375; 1546 Mohar, Moharr, Q.K. III, 366 etc. În alte locuri din socotelile Braşovului apare termenul de „pelles rubrea”, echivalentul latinesc pentru „mohor”.

muc, s.m. 1503 antrop. Mutschesch Myhal Bulgarus, Q.K. I, I9; 1545 Wlad Mutschest, Q.K. III, 299.

N

neag, a. 1488 antrop. Nagoy in monte, Q.K. III, 730.

neam, s.n. 1500 antrop. Neym de Pÿtescht, Q.H., 286; top.; 1529 Boyka de Nemoest, Q.K. II, 172; 1529 Mayne de Nemuest, Dragomir de Nemoest, Q.K. II, 173; 1542 Radul de Nemuescht, Q.K. III, 196; 1542 Baille de Nemuescht, Wlad de Nemuescht, Q.K. III, 196; 1542 Mychul de Nemuescht, Mykul maiorem de Nemuescht, Q.K. III, 203; 1543 Kyrszte de Nemuescht, Q.K. III, 235; 1543 Mychal de Nemuescht, Q.K. III, 236.

negură,.s.f. 1500 antrop. Negor de Domest, Q.H., 274.

nucă, s.f. 1500 top. Baÿda de; Nixora, Q.H., 272.

O

olăcar, s.m.; 1546 nuntius vulgo Olokayr, Q.K. III, 345.

oltean, s.m. „Locuitor al Ţării Oltului” 1488 antrop. Potro olten, olden, Potro Olthen, Q.K. IIII 704; 1493 Podor olten, Q.K. III, 720.

opri, vb. 1500 antrop. Oppra de argesch, Q.H., 275; 1500 Opra de Rÿps, Q.H., 282; 1500 Opra de Compolong, Q.H., 286; 1500 Opra de Pitest, Q.H., 288; 1500 Opra de rybnig, Q.H., 290; 1500 Opra de Compolong, Q.H., 292; 1501 Opra de rybnig, Q.H., 308; 1503 Opra de Bossow, Q.K. I, 5; 1503 Opra de Compolong, Q.K. I, 6, 9; 1503 Opra de Pitescht, Q.K. I, 10; 1503 Opra de Thorschor, Q.K.I 12; 1503 Opra de Bossow, Q.K. I, 13; 1503 Opre de Pitest, Q.K. I; 14; 1503 Oprea de Bowwow, Q.K. I, 18; 1503 Opra de Rybnick, Q.K. I, 20; 1503 Opra de Vassloy, Q.K. I, 22; 1503 Opre de Bossow, Q.K. I, 25; 1503 Opra de Therschor, Q.K. I, 26; 1503 Opra de Pitest, Q.K. I, 35; 1506 Opra, Q.H., 429; 1530 Oppra, Q.K. II, 222; 1530 Opra de rybnick, Q.K. II, 224; 1530 Opra de rybnick, Q.K. II, 227; 1530 Opra de Busso, Q.K. II, 227; 1530 Opra de Pytescht, Q.K. II, 230; 1530 Opre deRybnick, Q.K. II, 231; 1532 Opra de Artgesch, Q.K. II, 232; 1535 Opra Poharnyck, Q.K. II, 418; 1536 Opre, Q.K. II, 448; 1536 Oprea gramaticul, Q.K. II, 462 etc.

orăştean, s.m. (locuitor din orăşte „pârloagă”; 1503 antrop. Nadg Orystwan, Q.K. I, 1; 1503 Nagd Orystwan, Q.K. I, 2; 1503 Nadg Orystwan, Q.K. I, 4; 1503 Nadg Oristwan, Q.K. I, 6; 1503 Nadg Orystwan, Q.K. I; 15; 1503 Nadg Orystwan, Q.K. I, 22; 1503 Nadg Orystwan, Q.K. I, 34. Derivat neînregistrat de dicționarele limbii române.

osânză, s.f. 1542 antrop. Ztanschul Ozencz, Q.K. III, 191.

P

pai, s.n. 1500 antrop. Paÿ de Argesch, Q.H., 301; 1500 Pay de Argesch, Q.H., 305.

pană, s.f. 1543 antrop. Panna de Pitescht, Panna deThergowÿssia, Q.K. III, 242; 1543 Panna de Pitescht, Q.K. III, 245; 1544 Pan de Pitest, Panna de thergowyssia, Q.K. III, 249; 1545 Penna de Pitest, Q.K. III, 305. Ultima formă dovedeşte că în momentul acela rostirea era încă diftongată: *peană*.

pânză, s.f.; 1534 pwnysz, Q.K. II, 481; 1543 ponza elen, Q.K. III, 142; 1543 ponzo pecies, Q.K. III, 245; 1544 ponzo, Q.K. III, 245; 1544 ponso, ponzo peciae, Q.K. III, 248; 1545 ponso, Q.K. III, 293; 1547 elen ponszo, Q.K. III, 375, 428; 1548 ponszo, Q.K. III, 532; 1550 ponzo, ponzw, Q.K. III, 589; antrop. Peter Ponso B II, 242. Termenul apare întotdeauna între alte textile; numele „bulgarului”, locuitor al Şcheilor Braşovului, pare a fi o poreclă.

pârv, s.n. „primul născut” 1494 antrop. Purwul Wornÿck, Q.H., 172; 1494 Parwç Wornick, Q.H., 175; 1494 Purwul vornÿck, Q.H., 176.

păcală, s.m. 1529 antrop. Nago Pocala, Q.K. II, 173; 1541 Petro Pokal, Q.K. III, 109; 1548 Potro Pokala, Q.K. III, 414.

păcălici, s.m. 1543 antrop. Ztoÿcka Pokalÿtsch, Pockalitsch Bulgarus, Q.K. III, 238.

păstor, s.m. 1488 Scharban pastor, Stoyan pastor, patsch, Q.K. III, 731; 1498 Manilla pastor, pastro, pastor patsch [„baci”]; 1526 Wantscha Pastor (de decimis agnellorum), Q.K. I, 678; 1527-et Thwrde Pastori, Q.K. II, 489; 1547 pastor vendidit 14 haedes, Q.K. III, 30. Socotelile Sibiului şi Braşovului nu folosesc *pastor* în sensul înregistrat de Du Cange („laïcus”, adică „față bisericească”), faptul că *pastor* „păstor” este folosită doar în context cu români, în alternanță cu *batsch, custos* sau *berbecar* probabil că forma este indusă de românescul *păstor*, care păstrează sensul etimologic al cuvântului. Forma latină reapare în însemnările Braşovului după trecerea saşilor la Reformă (1540) doar pentru a denumi preotul luteran.

piele, s.f. 1542 antrop. Pieloe de CompolongQ.K. III, 203; 1543 Peÿlea de Compolong, Q.K. III, 236, Peyle de Compolong, Q.K. III, 236.

plătică, s.f.; 1503 philatica, cetes, carpo, Q.K. I, 64; 1542 cete, pletica, Q.K. III, 181; 1542 platica, cete, carpo, Q.K. III, 190; 1542 carpo, pletica, Q.K. III, 191;

1542 platica, plattica, plattica, carpo, Q.K. III, 192; 1542 lucinorum, carpo, platica, Q.K. III, 214; 1543 platica, Q.K. III, 233. Cuvântul apare întotdeauna între alte nume de peşte.

pleş, a. „pleşuv" 1500. 1500 06 Plesa Koman, Q.H., 434.

ploua, vb. 1503 top. Ploÿesch, Q.H., 384.

purcăreață, s.f. cca.; 1500 top. Pürkarecz, Q.K. III, 1; 1503 Bwrkaerecz, Q.K. I, 85; 1504 Pürgkerecz, Q.K. I, 95; 1504 Purkeretz, Q.K. I, 82; 1504 Pürkerecz, Q.K. I, 86; 1505 Pwrkericz, Q.K. I, 99; 1506 Pürkerecz, Q.K. I, 104; 1507 Pürkerecz, Pürckerecz, Q.K. I, 115; 1508 Pukerecz, Q.K. I, 123; 1508 Pürkgercz, Pürkerencz, Q.K. I, 124; 1509 Pukerecz, Q.K. I, 132; 1509 Pürckerecz, Pürckeracz, Q.K. I, 133; 1511 Purkeretz, Q.K. I; 152; 1512 Purkerecz, Q.K. I, 160; 1513 Pokerecz, Purkerecz, Q.K. I, 168; 1522 Bwkerecz, Q.K. I, 468; 1523 Pukerecz, Q.K. I, 538; 1524 Pukerecz, Q.K. I, 583; 1529 Purkeretz, Q.K. I, 679; 1529 Purkaretz, Q.K. I, 686; 1533 Pwrorecz, Purlorecz, Q.K. II, 472[13] etc.

poteră, s.f. 1545 top. Potre Ztoynest de Potheran, Q.K. III, 297.

pulă, s.f. 1542 antrop. Kyrste poila Bulgarus, Q.K. III, 194.

punte, s.f. 1529 antrop. Gerge Pwynte, Q.K. II, 172; 1529 Gerge Puynte, Q.K. II, 173; 1530 Gerge Poynte, Q.K. II, 218; 1530 Gerge Pontonya, Q.K. II, 220; 1530 gerge Ponte, Q.K. II, 222; 1530 Jörg Ponte, Q.K. II, 231.

puşcar, s.m. 1542 antrop. Thodor Pusckayrul, Q.K. III, 91.

puță, s.f. 1497 antrop., Q.H., malefactorem videlicet Thoma Pwcza, Q.H., 238; 1497 Thoma Putza, Q.K. III, 187.

puzderie, s.f.; 1530 antrop. Pwzdrw Michal, Q.K. II, 609.

R

râmuriş, s.n. 1542 top. Baÿko de Romorisch, Q.K. III, 204.

răboj, s.n.[14] „chitanță, notă de plată"; 1542 Rabÿsch, Rabess, Q.K. III, 186; 1542 Rabÿsz, Rabess, Rabÿss, RabÜss, Q.K. III, 187; 1543 Rabyss, Q.K. III, 220; 1543 Rabÿss, Rabÿsch, Rabyss, Rbysz, Q.K. III, 230; 1543 Rabyss, Rabÿsz, Rabysch, Q.K. III, 231; 1543 rabysz, Rabÿsz, Rabÿss, rabysch, Q.K. III, 232; 1545

[13] Satul fiind între posesiunile cetății Braşovului, numele localității apare foarte des în socotelile oraşului, dar cu unele forme corupte de scriere.

[14] Cuvântul apare doar în socotelile Braşovului în limba germană. Cuvântul era folosit doar în relațiile economice cu românii din Țara Românească şi Moldova şi avea sensul pe care limba actuală îl denumeşte prin „chitanță, notă de plată": „dem Moga ausz det Therwyscj in namen des Bleschen waÿda ausy verlas des Herr des Richter ist ein Rabÿsch gegeben worden", adică „lui Moga din Târgovişte, i s-a dat în numele voivodului român un *rabÿsch* din porunca domnului jude (al Braşovului)". Alte exemple: „am Szonabent vor Thoma ist noch gelassen worden dem Parnÿck aus Blesenland ausz Befel des Hern Richter ein rabyss", „am Sonabent Circumcisioni ist Juga desRadul Weÿda seinem Dÿner noch gelassen worden ein Rabÿss aus Befel des Heren Richters fl. 10", „ist dem Piter Weaÿde noch gelassen worden ein Rabyss ausz Vorlasz des Herren Richters pro fl. 140" „was ich hab gescÿckt von Rabÿscher in dy Moldaw und Bleschen Land" etc.

Rabiss, Rabysch, rabÿss, Q.K. III, 291; Rabÿsz, Rabiss, Rabÿss, Rabÿss, Rabÿsz, Q.K. III, 292; 1545 Rabiss, Rabÿss, Rabÿsz, Rabÿss, Rabÿsz, Q.K. III, 293; 1545 Rabÿss, Rabÿsz, Q.K. III, 295; 1546 Rabÿss, Rabiss, Rabÿsz, Q.K. III, 364; 1546 Rabwss, Rabys, Rabis, Q.K. III, 365; 1547 Rabÿscher, Q.K. III, 377; 1547 Rabÿss, Rabÿsz, Rabysz, Q.K. I, 425; 1549 Rabysz, Rabÿss, Q.K. III, 531.

răşină, s.f. 1503 top. popae von Rwschanaw, Q.H., 383; 1506 knesius de Roszinar, Q.H., 429; 1509 Roscÿnar, Q.H., 515; 1509 popae de Rosynar, Q.H., 530.

râmnic, s.n. 1492 top. Rybna, Q.H., 133; 1494 Rybnick, Q.H., 170; 1500 Rybnig, RÿbnygQ.H., 270; Tatul de Rÿbnig, Q.H., 271; 1500 Ywan de Rÿbnig, Bada de Rÿbnig, Nagomir de Rÿbnig, Q.H., 272; 1500 Rÿbyg, Rygmÿg, Ribmick, Q.H., 274; 1500 Rÿbnÿg, Rÿbnig, Q.H., 274; 1500 Rybnik, Q.H., 278; 1500 Bolowan de Rybnig, Bogdan de Rÿbnig, Q.H., 279; 1500 Rybnig, Rybnick, Q.H., 280; 1500 Rybnick, Rygnyg, Rÿbnig, Q.H., 282; 1500 Rybnig, Rybnigk, Q.H., 283; 1500 Rÿbnigk, Rybnigk, Rybnick, Q.H., 284; 1500 Rybnick, Q.H., 287; 1500 Iwan de Rybnygk, bwda de Rybnigk, Q.H., 288; 1500 Rybnigk, Rybnicg, Rybnick, Rybnig, Q.H., 289; 1500 Rybnig, Rybnigk, Rybnmigk, Q.H., 290; 1500 Rÿbnick, Q.H., 292; 1500 Rybnigk, Rÿbnigk, Rybnikg, Rybnick, Q.H., 295; 1500 Rybnig, Rynigk, Rÿbnig, Q.H., 296; 1500 Rybnig, Rybnik, Rÿbnigk, Rybnik, Rybnikg, Rybygk, Rÿbnig, Q.H., 299; 1500 Rybnyck, Rybnick Rybnikg, Q.H., 300; 1500 Rybnigk, Rybnick, Rybniygk, Q.H., 301; 1500 Rybnig, Q.H., 305; 1503 Nagomir de Rybnick, Q.K. I, 2; 1503 Rybmick, Q.K. I, 13; 1503 Rybmick, Q.K. I, 17; 1503 Rybnick, Q.K. I, 20; 1530 Rymnick, Q.K. II, 224; 1542 Rimnik, Rimnic, Q.K. III, 185; 1542 Rybnig, Q.K. III, 187; 1542 Rÿmnick, Rÿmnÿck, Q.K. III, 192 etc.

rută, s.f. 1538 antrop.; rutha Logofoth, Q.K. II, 562.

S

sad, s.n. top.; 1503 top. knesio de Zsadt, Q.H., 493.

saftian, s.n.; 1538 sathyan, Q.K. II, 577. Făcea parte din mărfurile aduse de negustori din Ţara Românească.

sărbătoare, s.f. antrop.; 1539 Iwan Zarbatoyra, Q.K. II, 622; 1542 Zarbatoire, Q.K. III, 173; 1545 Iwan Zarbatoyre, Q.K. III, 275; Iwan Zarwathayer, Q.K. III, 296; 1546 Nicolai Sarbatoyre, Q.K. III, 359, Sarbatoyre, Q.K. III, 361.

scarlat, s.n. „culoare stacojie", „cârmâz"; 1545, Q.K. III, 268. Făcea parte din mărfurile aduse din Ţara Românească. Marfă adusă din Ţara Românească. Termen întâlnit şi în latina medievală sub forma *scarlatum*. (provenit din limba greacă), de unde a fost împrumutat de diverse limbi europene (germană, franceză, maghiară etc). Cuvântul era cunoscut în mediul braşovenilor, din moment ce *Dicţionarul latin-român* (1691–1702) al braşoveanului Teodor Corbea înregistrează forma *şcarlat*: „**molochinarius, g.m**. văpsîtori de şcarlat; **molochinus, g.m.** faţa şcarlatului"

schelă, s.f. „punct vamal” 1543 top. Nago de Schÿlla, Q.K. III, 236; 1545 Radul de Schÿle, Q.K. III, 303.

schiler, s.m. 1503 antrop.; Dragyss Skyler, Q.K. I, 55.

scoabă, s.f.; 1522 scoba, pro candelis et scobis ad pretorium, Q.K. I, 410; 1543 antrop. Poyto Scobba Bulgarus, Q.K. III, 236.

scop, s.n. „castrat” 1547 antrop. Radul Zkop, Q.K. III, 30.

seu, s.n.; 1543 sevum, Q.K. III, 233. Forma arată o evidentă contaminare între lat. *sebum* şi rom. *seu*. Ar mai putea fi doar o latinizare nu rareori practicată în însemnările braşovene şi sibiene a unei forme româneşti; vezi; *boiarones, boiaronissa, pribeckorum* etc.

sfadă, s.f. 1545 antrop. Mathe Sfadÿ de Thatruss, Q.K. III, 303.

sfeclă, s.f.; 1534 magnis rapis Transalpinis [...] flacice[15] vero zwyckle, Q.K. II, 340.

sită, s.f. 1529 antrop. Sofron Sytta Bulgarus, Vassy Sytta Bulgarus, Q.K. II, 173; 1530 Vasy Sytta Bulgarus, Q.K. II, 216; 1530 Vassy Sitta Bulgarus, Q.K. II, 218; 1530 Vassy sytta Bulgarus, Vassy Sitta Bulgarus, Q.K. II, 229; 1530 Wassy Zyta Bulgarus, Q.K. II, 299; 1537 Vassy Zytta Bulgarus, Q.K. II, 501; 1542 Wassy Sÿtta Bulgarus, Q.K. III, 191.

slad, s.m.; 1542 antrop. Zlad de Buckurescht, Q.K. III, 198; 1542 Zlad de Korniczel, Q.K. III, 205.

sobol, s.m.; 1530 pelles sobolyn, Q.K. II, 230.

soție, s.f.; 1543 Opra socie Balcker, Q.K. III, 236.

stafidă, s.f.; 1535 pro staphidis, Q.K. II, 421; 1536 pro staphidis, Q.K. II, 446. Marfă adusă din Țara Românească. Credem că aici avem înregistrată forma românească, în restul textului apărând forma preluată din greacă astaphidis.

stană, s.f. (1509 antrop. Stanisor, Q.H., 513; 1509 Stan, Q.H., 518; 1509 Stanissor, Q.H., 536; 1509 Stanisor, Q.H., 539; 1509 Stenissor, Q.H., 514; 1509 Stenischor, Q.H., 515;

sterp, a.; 1524, Q.K. II, 142, 1535 sterpae, Q.K. II, 482; 1535 oves cum lacte et [..] sterpae, Q.K. II, 489; 1542 iuveni pastori qui iuvit custodire oves sterilae vulgo sterpae, Q.K. III, 68.

strajă, s.f.**; 15**00 antrop. Straza de Pitescht, Q.H., 277; 1500 Straza de Pytescht, Q.H., 286; 1500 Strazza de Pitescht, Q.H., 288; 1500 Stresa de Pitescht, Q.H., 290; 1503 ipsi Scheptilicz et Poyle, qui Ztrassan Petri wayw. tuerunt, Q.K. III, 107; 1541 Ztraza Moldaviensis, Q.K. III, 103; Ztrassa, Q.K. III, 107; 1542 antrop. Ztrescha de Compolong, Q.K. III, 201.

[15] Pentru valachice.

strămătură, s.f.; 1529 stramatura peciae, extremitate pannI, Q.K. II, 172; 1530 stramatur, extremitates panorum Q.K. II, 217; 1530 stramatur 220, 222, 225, 230; 1530 stramatur Q.K. II, 229; 1543 ztramatur Stück Q.K. III, 141; 1543 stramatur stück Q.K. III, 142; ztramatur, Stück stramatur Q.K. III, 143; 1543 ztramatur Q.K. III, 145; 1544 Stÿck ztramatur Q.K. III, 147; 1544 ztramatur Q.K. III, 245; 1544 ztramatur Q.K. III, 248; 1545 ztramatur Q.K. III, 305; 1546 stramatur Q.K. III, 367; 1546 ztramatur Q.K. III, 389; 1546 ztramatur Q.K. III, 477; 1546-8 ztramatur Q.K. III, 371; 1547 ztramatur, stramatur Q.K. III, 374, 428; 1548 stramatur Q.K. III, 377; 1549 stramatur Q.K. III, 380 etc[16].

striga, vb.; 1543 top. Beltsche de Ztrigueschț, Q.K. III, 239.

Ş

şalău, s.m.; 1541 schalow, schallow, Q.K. III, 113; 1542 carpo. schalow, schallow, Q.K. III, 193. Cuvântul apare în liste de diferite tipuri, de peşte aduse din Ţara Românească.

şapte, num. antrop.; 1541 antrop. Scheptÿlicz et Boyle, Q.K. III, 107.

şogor, s.m. antrop. 1488 antrop. Sogran, Sogaran pastor, Q.K. III, 731; 1529 Zogoran, Zoron, Zwgoron, Q.K. II, 174; 1530 Zogoran, Q.K. II, 216; 1530 Sogoran, Q.K. II, 220; 1540 Zogoran, Q.K. II, 685. Formele atestate prezintă derivate româneşti după *şogor* (< magh. *sógor*).

şperlă „?”, s.f.; 1530 antrop. Spilla de Therschor, Q.K. II, 223; 1530 Spylla, Q.K. II, 224; 1530 Spilla, Q.K. II, 226; 1530 Spÿlle, Q.K. II, 232

ştirb, a. 1494 antrop. quodam Valacho de Stÿrbicz, Q.H., 166.

şubă, s.f. 1495 pro unam schubam sabelnam, Q.H., 191; 1507 una suba vulpina, Q.H., 492; 1521 Schuba seu subductura, Q.K. I, 358; 1527-36 suba, Q.K. II, 483; 1532 suba, Q.K. II, 255; 1532 schuba, Q.K. II, 258; 1534 zibelinae Schubae, Q.K. IK, 376. Cuvântul este atestat şi în maghiară, ucraineană etc. Fiind marfă adusă din Ţara Românească, optăm că era deja cunoscut în limba română.

T

tafta, s.f.; 1500 taffata, Q.H., 274; 1500 taffatam, Q.H., 285; 1500 taffata, Q.H., 306; 1500 thaffota, Q.H., 311; 1501 thaffoth, Q.H., 314; 1503 taffota, Q.K. I,

[16] Forma *strămătură* este dublată de expresii latine precum; 1529 extremitates panni Q.K. II 172; 1543 extremitates panni Q.K. III; 1543; 1544 extremitates panni Q.K. III 248. Sensul pe care îl putem desprinde din aceste contexte, neînregistrat de dicţionarele limbii române, este de „ţesătură lungă şi îngustă cu franjuri”, fiind măsurată cu unităţile precum cele folosite în cazul pînzei, cotul, şchioapa şi mult mai rar perechea. Sensul este confirmat şi de moda timpului, care folosea mult franjurii la îmbrăcăminte. Prezenţa masivă a acestui cuvânt în textele braşovene ne obligă să refacem arhitectura familiei de cuvinte *întrema, destrăma*, introducând în centrul ei forma *strămătură*, care vine din lat. *extrematura.*

38; 1503 taffotI, pecies, Q.K. I, 41; 1504 taffath, Q.H., 315; 1504 taffatha, Q.H., 320; 1505 thaffota, Q.H., 316; 1508 thaffota, taffotha, Q.H., 330; 1504 taffota, Q.H., 322; 1504 taffotha, Q.H., 323; 1508 taffota, Q.H., 327; 1509 taffotha, thaffat, Q.H., 337; 1530 taffyta, Q.K. II, 233; 1531 taffotae pecies, Q.K. II, 373; 1531 taffotae, Q.K. II, 375; 1534 taffetae, Q.K. II, 376; 1535 taffotae, Q.K. II, 428; 1538 rubrae taffotae, Q.K. II, 591; 1539 taffotae, Q.K. II, 589; 1544 taffet de Eln, Q.K. III, 244. Cuvânt înregistrat de Du Cange cu formele *taffata, taffatius, taffeta.*

tăcea, vb.; 1529 *cum ‚tace' non possumus* „cu `taci!` nu putem (accepta)". Forma verbală ne indică o influență sau chiar preluare a imperativului românesc.

teiș, s.n. 1529 top. Bratul de Teyschayn, Q.K. II, 172; 1529 Nag de Teyschayn, Mayne de Teyschayn, Nagoe de Teyschan, Q.K. II, 179; 1530 Nag de Tyschayn, Q.K. II, 231; 1542 Balye de Tytschein, Q.K. III, 203; 1543 Scherban de Tÿtschein, Q.K. III, 237.

teleagă, s.f. 1542 antrop. Radwl Thÿlega Bulgarus, Q.K. III, 297.

temelt, s.n. „telemea"; 1504 temmelt twrolt, Q.K. I, 85; 1504 temmelt, Q.K. I, 88; 1504 temmelt twrrult, Q.K. I, 90; 1505 temmelt thwrult, Q.K. I, 100; 1506 temelt twrolt, Q.K. I, 111; 1511 temmel twrolt, Q.K. I; 157; 1512 temelt thwrult, Q.K. I, 161; 1513 temmel thwrult, Q.K. I, 171; 1520 pro uno themmelt thwro, Q.K. II; 152; 1522 temmelt thwrult, Q.K. I, I, 461; 1522 uno fuollis vulgo temmel, Q.K. I, 467; 1522 temmel thwrolt, Q.K. I, I, 470; 1527-36 caseo temmel, Q.K. II, 480; 1527-37 temmel, temmelt sive caseo, Q.K. II, 482; 1529 pro uno themelt thwro, Q.K. II; 152; 1541 tjemmelt thuro, Q.K. III, 64; 1542 temmellI, thwrolt, Q.K. III, 179; 1548 themelt, Q.K. III, 485. termenul apare întotdeauna pentru denumirea unui sortiment de brânză. Credem că trebuie pus în relație cu t*elemea*.

tilișcă, s.f. top. 1top. 492 Teliscke, Q.H., 132; 1494 Thaliczka, Q.H., 182; 1496 Thaliczka, Q.H., 207; 1497 Tekuczka, Q.H., 234; 1506 Thelyczka, Q.H., 423; 1508 Ziraw knesus de Thelyczka, Q.H., 492.

traistă, s.f.; 1504 pro uno sacco taÿster, Q.K. I, 90; 1505 taÿstar, Q.K. I, 97; 1512 taystar, Q.K. I, 163; 1513 uaÿster, Q.K. I, 170; 1520 tayster 251; 1521 pro duobus saccis ad illud et teÿster, Q.K. I, 354; 1522 taÿstar, Q.K. I, 453; 1522 taÿster, Q.K. I, 462; 1534 tanister, Q.K. II, 370; 1538 thanistra, Q.K. II, 552; 1538 pro uno yszak et 2 thanistra, Q.K. II, 564; 1538 tanistris, Q.K. II, 572; 1538 thanistris, Q.K. II, 607; 1542 saccus vulgo thanistra, Q.K. III; 158; 1542 pro 5 saccis et 2 thanistra, Q.K. III, 180; 1545 tanyster, Q.K. III, 305; 1546 thanÿstra, Q.K. III, 371; 1547 12 pelea in 1 thanistro, Q.K. III, 388; antrop. 1488 Stansul Taystra, Q.K. III, 731; 1489 Stanswl Taÿstaÿer Bulgarus, Q.K. III, 737; 1498 Stansul Tanystra Bulgarus, Q.K. III. 731.

trântor, s.m.; 1530 antrop. Trynter de Berlad, Q.K. II, 231.

U

urdă, s.f.; 1526 pro uno folli, vulgo orda, Q.K. I, 601; 1527-36 urda, Q.K. II, 482; 1535 uterI, vrda, Q.K. II, 477; 1538 urda, Q.K. III, 27, vrda, Q.K. III, 28; 1538-47, Q.K. III; 155; 1541 vrda, Q.K. III, 27; 1541 ordayr, vrda, Q.K. III, 28; 1542 vrda, Q.K. III, 69; 1544 urdin, Q.K. III, 29; 1545 urda, Q.K. III, 29; 1546 urda, Q.K. III, 33; 1547 urda, Q.K. III, 30.

urla, vb. 1503 antrop. Kosta Urla de Thergovistia, Q.K. I, 72; top.; 1545 Ztan de Vrlatz, Q.K. III, 299.

uşor, sa. 1543 antrop. Vschor de Braÿlle, Q.K. III, 243; 1543 Dima ffuscher, Q.K. III, 231; 1545 Vsther, Q.K. III, 275.

V

veneţie, s.f. 1534 top. Solomoni, bolyaroni, de Venecye, Q.K. II, 556; 1538 Solomoni, de Veneczye, Q.K. II, 548; 1538 Solomon, de Venecye, Q.K. II, 551; 1538 Solomonis de Venecye, Q.K. II, 554; 1538 voyaroni, de Venecye, Q.K. II, 556; 1538 Solomonis de Veneczye, Q.K. II, 594.

vidră, s.f.; 1500 wydra vulgo otter, Q.H., 276; 1500 vidra vulgo otter, Q.H., 279; 1500 widra, Q.H., 288; 1501 Mihaelis de Kynen exportavit widra, Q.H., 308.

voievodici, s.m. „fiul voievodului"; 1534 woywodycz venit ad dominum gubernatorem, Q.K. II, 360.

vraci, s.m. 1536 antrop. Radul Wratsch, Q.K. III, 271; 1541 Radul Wratsch, Q.K. III, 105; 1541 Radul Wratsch, Q.K. III, 106; 1542 Radul Wratsch, Q.K. III, 170; 1545 Radul wratsch, Radul Wracz, Q.K. III, 256; 1544 Radul Wratsch, Q.K. III, 248.

Z

zăbală, s.f.; 1545 antrop. Zabala Q. K. III, 379.

ROMANIAN LEXIS IN TRANSYLVANIAN DOCUMENTS. RECORDS OF THE TOWNS OF BRAŞOV AND SIBIU

(Summary)

Under the existing circumstances in which the Romanian texts dated as the first half of the 16th century are very few, the author considers that tracking down Romanian vocabulary in Latin and German texts of the economic accounting in Braşov and Sibiu represents an important source of information. The present paper presents only the first attestations of Romanian words.

Cuvinte-cheie: lexic românesc, prime atestări, documente transilvănene.
Keywords: Romanian lexis, first record, Transylvanian documents.

Universitatea „1 Decembrie 1918"
Alba Iulia, Str. Nicolae Iorga nr. 11–13

Doru Mihăescu

DOI TERMENI CU ETIMOLOGIE CONTROVERSATĂ SAU NECUNOSCUTĂ DIN *FOLETUL NOVEL*: *MĂRSIE* ŞI *OTROBII* (pl.)

1. Primul termen, *mărsie*, cu trei apariţii, pe parcursul a numai şapte pagini din cuprinsul ediţiei lui Emil Vârtosu[1], este utilizat de fiecare dată în contexte referitoare la operaţiuni militare:

„Să văd tabere, şi pre uscat, şi pre mare. Unele mergu ocolind şi aduc *mărsie*, altele, cu meargerea şi cu învărtejirea lor, dau a să vorbi în multe chipuri ...

Doao tabere mari, în Marea Mediteranea, vor aduce *mărsie* multor ţări şi fieşcarele va sta pentru apărarea sa, neştiind sfărşitul ...

Cea ţeară, ce era în pace, de iznoavă să mişcă spre arme, cu *mărsie* şi groază ţărălor den vecinătatea ei".

În *Indicele* ediţiei menţionate cuvântul este glosat prin *mirt*[2], interpretare respinsă, pe bună dreptate, de Al. Mareş, care avansează o altă ipoteză: „Mai curând ar putea fi invocat *mârsâie*, derivat al lui *mârsei* „dorinţă, poftă de plăceri, poftă (trupească)": DLR, s.v. *mărsei*"[3].

Pe de o parte, probabil, acest mod de utilizare, iar pe de alta, faptul că numele propriu *Marte* „este evocat, în calitate de zeu al războiului, sub forma *Mars*, de numeroase ori în paginile *Foletului Novel*", o determină pe Emanuela Timotin să avanseze, la rândul ei, ipoteza conform căreia *mărsie* „ar putea fi o creaţie din *Mars* + suf. *-ie*, cu sensul de „război", formată după modelul lui *dascăl – dăscălie*"[4], cu un sufix utilizat, în aceeaşi scriere, şi în cazul unui derivat precum *rebelie* (*răbelie*) < *rebel* (*răbel*) sau al adaptării unui împrumut italian precum *cartirie* (it. *quartiere*)[5].

Existenţa derivatului *mârsâie* (= *mârsei* „dorinţă de plăceri; poftă (trupească); patimă"), semnalat la Turnu-Măgurele[6], împreună cu aceea a altor derivate sinonime, cum ar fi *mârsăială* (*mărsăială*) ori *mârsăietură* (*mărsăietură*), atestate în epocă la Dosoftei[7], dar şi a derivatului *mârsios* (*mărsios*) „lacom; pofticios;

[1] *Foletul Novel. Calendarul lui Constantin-Vodă Brâncoveanu 1693–1704*, Bucureşti, 1942, p. 70, 73, 76.
[2] *Ibidem*, p. 207.
[3] *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 247 (n. 71).
[4] „Limba română", LVI, nr. 3/2007, p. 318 (*Recenzii şi note bibliografice*).
[5] *Ibidem*.
[6] DLR, VI, 722.
[7] *Ibidem*.

hrăpăreţ", cu atestări moderne în vestul Transilvaniei[8], ori a verbului *zămârsi*, care a ajuns să însemne, prin Dolj, „(despre unt) a se acri"[9], arată însă că nu este cazul să ne gândim la o ipotetică derivare din *Mars* (= *Marte*) a lui *mărsie* din *Foletul Novel*, care, în plus, ridică şi unele semne de întrebare în raport cu *dascăl – dăscălie*, *rebel – rebelie*, it. *quartiere* – v. rom. *cartirie*.

Ipoteza avansată de Al. Mareş rămâne, prin urmare, cea mai plauzibilă. *Mărsie* (s.f.), cu varianta *mârsâie*, poate reprezenta un singular reconstruit după pluralul *mărseie* (*mărsâie*) al lui *mărsei* (s.n., D.M.). Referitor la sensurile derivatului, credem că, pe lângă semnificaţiile unora dintre derivatele româneşti amintite, ar trebuie avute în vedere şi cele ale bg. dial. *mărsa* „a fura, a prăda", *mrăsi* „confuzie; tulburare; încurcătură; necaz" (cf. bg. *mărsja* „a (se) murdări; a se cufunda în mocirlă (în necazuri); a profana: a dezonora; a mânca de dulce în post"; srb. *mrsiti* „a mânca de dulce în post; a murdări; a tulbura"; srb. dial. *Mrsan* „turc" etc.)[10].

Mărsie din *Foletul Novel* înseamnă deci „tulburare; necaz; nenorocire".

2. Cel de-al doilea cuvânt, *otrobii* (pl.), care apare o singură dată în *Foletul Novel*, a fost explicat de Emanuela Timotin ca provenind dintr-un neutru *otrobiu*, la rândul său o variantă coruptă a lui *oprobiu* „necinste; ruşine; dezonoare" (< lat. *opprobrium*, it. *obbrobrio*), ceea ce l-ar face să se „înscrie între împrumuturile latino-romanice din epoca veche a limbii române, devansând cu aproape două veacuri atestarea propusă de dicţionare"[11].

Şi de această dată este vorba, mai degrabă, de un termen popular, regional, ai cărui „urmaşi" îi putem afla şi mai târziu, până în zilele noastre, prin sudul Transilvaniei (*hodrobele, hodrobeie, ordobele* „catrafuse")[12], dar mai ales prin Oltenia (*utrubă* „toate lucrurile (uzate) dintr-o casă")[13] şi sud-vestul Munteniei (*utrubuţe* (pl.; dim.) „lucruri, obiecte din casă")[14].

Ţinând seama de toate acestea, credem că la originea cuvântului se află bg., srb. *utroba*, cu sensul „măruntaie", semnificaţie pe care o regăsim şi în pasajul din *Foletul Novel* („Soseaşte o veaste noao, de o mare dobândă, care ne mângâe toate *otrobiile* şi de bucurie, să trag clopote, clopoţeale, clopoţei")[15].

[8] *Ibidem*; *Românii din Munţii Apuseni (moţii)* de Teofil Frâncu şi George Candrea, Bucureşti, 1888, p. 102; Ion Gheţie, *Dicţionar român – maghiar pentru şcoală şi privaţi ...*, Budapest, 1896, p. 254.

[9] DLR, XIV, p. 75; *Glosar dialectal. Oltenia*, întocmit de Galina Ghiculete, Paul Lăzărescu, Nicolae Saramandu şi Magdalena Vulpe, Bucureşti, 1967, p. 127.

[10] *Bălgarski etimologičen rečnik*, IV, Sofija, 1995, p. 418–419; P. Skok, *Etimologijski rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, II, Zagreb, 1972, p. 470.

[11] *Art. cit.*, p. 317–318.

[12] *Dicţionarul limbii române* (DA), II, 1, p. 398 (cfr. *hodrânc* (Trans.) „unelte de lucrat la fân", iar la *hodrânc* ..., cfr. *hodrobeie*).

[13] DLR, XII, 2, p. 457 (cfr. *hurubă, hutrupi, hodrobele*).

[14] Maria Marin, Iulia Mărgărit, *Glosar dialectal Muntenia*, Bucureşti, 1999, p. 483 (269) (atestare la Cervenia – Teleorman).

[15] Ediţia Emil Vârtosu, p. 20.

Mărsie „tulburare; necaz” şi *otrobii* (pl.) „măruntaie” (< *utrobii* < *utrob(i)e* < *utrobă* (*utrubă*) < bg., srb. *utroba*) reprezintă, aşadar, două regionalisme preponderent sudice, a căror existenţă în *Foletul Novel*, alături de aceea a unor împrumuturi italiene, este, oricum, mai puţin surprinzătoare decât prezenţa aici a unor regionalisme moldoveneşti, ca verbul *răcoşi* (= *rocoşi*) „a se răscula; a se revolta” (< pol. *rokoszyč się*), cu derivatele *rocoşitură* „răscoală; revoltă” (17 apariţii!) şi *rocoşutor* „răzvrătit; răsculat”[16].

DEUX TERMES DE *FOLETUL NOVEL*, DONT L'ÉTYMOLOGIE EST CONTROVERSÉE OU INCONNUE: *MĂRSIE* „PERTURBATION”, „CHAGRIN” ET *OTROBII* „ENTRAILLES”

(Résumé)

Il ne s'agit pas, cette fois, d'emprunts néologiques latino-romans, si bien représentés d'ailleurs dans *Foletul Novel* (Le Calendrier du prince Constantin Brâncoveanu 1693–1704), mais des mots populaires, régionaux, utilisés surtout dans l'aire méridionale du daco-roumain (où on peut trouver aussi des variantes ou des termes dérivés), dont l'origine doit être cherchée au sud du Danube, en bulgare et/ou en serbe.

Cuvinte-cheie: Foletul Novel, *etimologie*, mărsie, mârsâie, otrobii.
Mots-clés: Foletul Novel, *étymologie*, mărsie, mârsâie, otrobii.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr.13

Florentina Zgraon

ISTORIIA ŢĂRII RUMÂNEŞTI ŞI A BUCUREŞTILOR, SĂRACII. O NOUĂ VERSIUNE

1. În a doua jumătate a secolului al XVIII-lea se impune, ca specie literară a istoriografiei româneşti, povestirea istorică în versuri. Sextil Puşcariu vorbeşte despre aceasta ca despre „o slabă compensaţie pentru decadenţa genului istoric”[1]. Numite frecvent, prin analogie cu veritabilele letopiseţe anterioare apărute în Moldova şi în Ţara Românească, „cronici rimate”, ele fac referire de fapt la un

[16] *Ibidem*, p. 213; pentru calitatea de regionalisme moldoveneşti a acestor termeni, precum şi a altora, din aceeaşi familie, a se vedea Mariana Costinescu, Magdalena Georgescu, Florentina Zgraon, *Dicţionarul limbii române literare vechi (1640–1780). Termeni regionali*, Bucureşti, 1987, p. 250–251.

[1] S. Puşcariu, *Istoria literaturii române. Epoca veche,* Sibiu, 1930, p. 207.

singur eveniment, privit, şi acesta, exclusiv din punctul de vedere al redactorului, motiv pentru care este mai potrivită denumirea de povestiri sau narațiuni istorice în versuri (rimate)[2]. Criticate mai ales pentru versurile lor „foarte rele", cum scria N. Iorga[3], aceste producții literare ocazionale captează totuşi atenția specialiştilor, mai ales a istoricilor literari şi uneori a filologilor, iar în 1967 au fost excelent prezentate într-o ediție critică datorată lui Dan Simonescu[4]. Acesta, cu autoritatea specialistului autentic în cultura noastră veche, pledează în favoarea reconsiderării acestui gen literar minor, arătând că în spațiul românesc povestirile versificate au fost inițiate cu un secol înainte de către Miron Costin şi de către Dosoftei. Mai mult decât atât, ele se regăsesc în literatura altor popoare europene, mai ales în cultura neogreacă, unele făcând referire în mod expres la realități româneşti[5]. Aşadar, dezvoltarea acestei specii s-a făcut pe un teren pregătit prin contacte culturale specifice, într-un context favorabil. În ansamblul lor, cele peste 20 de povestiri rimate, elaborate spre finele secolului al XVIII-lea şi în primul pătrar al celui următor, fac referire la aproape toate evenimentele istorice remarcabile ale vremii, iar prin expresia versificată, chiar naivă, cum ne apare astăzi, ele au marcat „primii paşi mai însemnați pe calea dezvoltării poeziei româneşti"[6], cultivând, în acelaşi timp, gustul cititorilor pentru poezie[7].

2. Dintre acestea, cum însuşi N. Iorga observă, „mai importantă e *Istoriia Țării Rumăneşti de la let 1769*, scrisă de un anonim în versuri foarte rele"[8]. Emil Turdeanu remarcă faptul că ea „are şi prestigiul de a fi prima cronică rimată originală alcătuită în Țara Românească"[9]. Se referă succint la această operă cu prilejul studierii celei de-a doua scrieri rimate din principatul muntean, anume *Cronica munteană despre uciderea lui Grigorie Ghica* (1777), dorind să remarce faptul că şi în prima alcătuire versificată „se răsfrânge figura nefericitului Domn"[10].

[2] Al. Piru, *Literatura română veche,* [Bucureşti], 1962, p. 439; *Istoria literaturii române,* I, Bucureşti, 1964, p. 704.

[3] N. Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea (1688–1821),* vol. I, Bucureşti, 1901, p. 501.

[4] *Cronici şi povestiri româneşti versificate (Sec. XVII–XVIII).* Studiu şi ediție critică de Dan Simonescu, Bucureşti, 1967.

[5] Dan Simonescu, *op. cit.,* p. 6–10, 33, 49.

[6] N. A. Ursu, *Contribuții la stabilirea paternității unor povestiri istorice în versuri. Anonimul A,* în „Limba română", XV, 1966, nr. 1, p. 53.

[7] S. Puşcariu, *op. cit.,* p. 207–208, 210.

[8] N. Iorga, *op. cit.,* p. 501–502; idem, *Istoria literaturii româneşti.* II. *De la 1688 la 1780*, ediția a II-a, Bucureşti, 1928, p. 559.

[9] Emil Turdeanu, *Contribuțiuni la studiul cronicilor rimate*, în „Cercetări literare" publicate de N. Cartojan, II, Bucureşti, 1936, p. 23–25. Faptul fusese remarcat şi de S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 208 („Cele dintâi versuri originale asupra evenimentelor contimporane sânt cele intitulate *Istoria Țării Româneşti de la leat 1769,* păstrată în mai multe variante").

[10] Emil Turdeanu, *op. cit.,* p. 24.

Faptul istoric din 1769 este ilustrat în mai multe povestiri versificate, întrucât, cum s-a spus, „ravagiile inspiră muza populară”[11] (despre diferite momente ale războiului petrecute în oraşele Hotin, Galaţi, Bucureşti şi despre faptele feldmareşalului Rumeanţev în luptele dintre ruşi şi turci[12]). Autorul *Istoriei Ţării Rumâneşti de la 1769* prezintă la început o atmosferă aproape idilică privind starea ţării şi a capitalei înainte de aceste evenimente tulburătoare. Acestea au fost provocate de „neunirea” românilor, iar el se socoteşte dator să le consemneze, deşi este conştient de limitele posibilităţilor sale artistice. Acţiunea debutează brusc: la 7 noiembrie, noaptea, bucureştenii sunt surprinşi de zgomot şi dezordine. Mişcarea naţională de eliberare de sub turci şi fanarioţi nu prezintă încredere şi nu se bucură de simpatia autorului. Ironia sa cuprinde toate personajele, fie individual, fie ca grup. Jaful pare să fie preocuparea principală a participanţilor. Grigore Ghica este detronat, are loc un consiliu la care iau parte şi reprezentanţii clerului, deopotrivă ironizaţi şi ei, deşi este exprimată convingerea că salvarea a venit de la Dumnezeu. Lanţul episoadelor diferă de la o versiune la alta, ca atare personajele identificate nu sunt aceleaşi: astfel, emisarul rus Nazarie Carazin nu este menţionat în versiunea de care ne ocupăm, iar căpitanul Marcu apare în cinci dintre versiunile cunoscute, dar nu şi în cele păstrate în ms. rom. BAR 1319 şi 987.

3. În legătură cu redactorul acestei povestiri versificate, au fost emise câteva opinii diferite, greu de susţinut în absenţa unor dovezi convingătoare, dar reluate din când în când. Singura precizare textuală apare în ms. rom. BAR 987: „Stihuri făcute de visterul Nicolae Rusinescu din Craiova asupra răsmiriţi<i> ruşilor din anii 1765 şi 1769” (f. 261[r]). Acest nume a fost menţinut în cataloagele speciale[13]. Numai N. A. Ursu a întreprins o cercetare minuţioasă asupra tuturor povestirilor rimate pentru stabilirea paternităţii lor, pe baza unor metode filologice, evidenţiind mai ales similitudini de conţinut, de stil şi de limbă[14]. Cei doi anonimi, cărora le sunt atribuite toate povestirile versificate cercetate, provin, după părerea autorului, din vestul Munteniei sau din Oltenia, diferenţiindu-se în primul rând prin nivelul cultural. Anonimul B trăieşte şi scrie în partea de sud a ţării, a scris doar şapte povestiri rimate, este un boier cult, care a putut exercita o anumită influenţă asupra Anonimului A, intelectual de condiţie modestă, deşi acesta se află în Moldova. Reanalizând precizarea din ms. 987 (redată *supra*), N. A. Ursu înclină să identifice

[11] Adriana Camariano-Cioran, *La guerre russo-turque de 1768–1774 et les Grecs*, în „Revue des études sud-est européennes”, III, 1965, nr. 3–4, p. 538.

[12] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 13–15 şi *passim.*.

[13] I. Crăciun, A. Ilieş, *Repertoriul manuscriselor de cronici interne, sec. XV–XVIII, privind istoria României*, Bucureşti, 1963, p. 193; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, III, Bucureşti, 1987, p. 7, 103.

[14] N. A. Ursu, *Contribuţii la stabilirea paternităţii unor povestiri istorice în versuri. Anonimul A,* în „Limba română”, XV, 1966, nr. 1, p. 53–72; idem, *Noi contribuţii la stabilirea paternităţii unor povestiri istorice în versuri. Anonimul B,* în „Limba română”, XV, 1966, nr. 2, p. 163–183.

Anonimul B, căruia îi atribuie şi *Istoria Ţării Rumâneşti de la 1769,* în persoana lui Nicolae Rusinescu din Craiova: „acum însă nu dispunem de alte mărturii", „în acelaşi timp, nu avem nici un motiv să ne îndoim"[15]. N. A. Ursu crede că Anonimul B este Nicolae Rusinescu, care trebuie să fi locuit în Bucureşti, fiind martor ocular la evenimente, chiar dacă era originar din altă localitate.

În anul 1915 Al. T. Dumitrescu propune ca autor al acestei cronici, fără convingere şi fără argumente, „un poet anonim (pare a fi Ştefan Rusănescu)"[16]. Supoziția a fost reluată în anii 1930, 1964[17]. N. A. Ursu doar citează această opinie, iar Dan Simonescu o combate categoric („Această paternitate nu se poate susține, neavând niciun temei")[18].

Emil Turdeanu se întreabă dacă nu cumva cele două povestiri privitoare la evenimente din domniile lui Grigorie Alexandru Ghica ar putea să aparțină aceluiaşi autor[19].

Editorul Dan Simonescu propune „un om din apropierea fraților Cantacuzini"[20].

În aceste condiții, paternitatea cronicii rămâne o problemă deschisă.

4. Titlul povestirii nu corespunde faptelor narate, este prea generos: *Istoria Ţării Rumâneşti,* limitată la un singur moment din anul 1769. În ms. 1735 (f. 282^{r}) şi în ms. 3372 (la final, f. 9^{r}) apare chiar astfel, în alte versiuni întâlnim precizarea *de la leat (anul) 1769*. Adaosul care apare în versiunea pe care o prezentăm acum vine să restrângă oarecum sfera acțiunii: *şi a Bucureştilor, săracii,* adăugând o notă de implicare afectivă („bieții")[21]. Faptul a fost remarcat şi de Dan Simonescu, care îl consideră „impropriu" şi propune titlul *Răzmerița la intrarea ruşilor în Bucureşti (1769)*[22]. Un sprijin în favoarea acestei propuneri oferă ms. rom. BAR 987, citat *supra*: „Stihuri (...) asupra răsmiriți<i>[23] ruşilor din anii 1765 şi 1769" (f. 261^{r}). Totuşi, cataloagele au păstrat titlul originar.

Cu privire la data alcătuirii acestei cronici rimate s-a exprimat numai Dan Simonescu[24]: „Metoda folosită arată o dată recentă a compunerii, apropiată de

[15] N. A. Ursu, *Noi contribuții* ..., p. 180–183.

[16] «*Trâmbiță românească*». Manifest public, patriotic şi revoluționar de Ienăchiță Văcărescu, cu un studiu introductiv de Al. T. Dumitrescu, în „Analele Academiei Române", seria II, tomul XXXVII, 1914–1915. Memoriile Secțiunii literare, Bucureşti, 1915, p. 34, nota 1.

[17] S. Puşcariu, *op. cit.*, p. 208 („autor pare a fi Ştefan Rusănescu"); *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 706 („autorul a fost presupus, fără date certe, un anume Ştefan Rusănescu").

[18] N. A. Ursu, *Noi contribuții* ..., p. 180; Dan Simonescu, *op. cit.,* p. 126.

[19] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 24–25.

[20] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 126.

[21] Nu este necesar să exemplificăm, dar termenul apare, cu aceeaşi semnificație, şi în narațiunile consacrate evenimentelor petrecute în Hotin şi în Galați în timpul aceluiaşi război, ca şi, mai înainte, la Ion Neculce.

[22] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 14 (şi nota 36), 123, 351.

[23] Cuvânt transcris *resboiului* în ediția din 1873.

[24] *Op. cit.*, p. 126–127.

desfăşurarea evenimentelor descrise" – ante 20 martie 1774, când a murit Răducanu Cantacuzino, sau ante 1776, când Mihai, fratele acestuia, s-a stabilit în Rusia (aceasta întrucât, în opinia sa, numai ei ar fi putut informa pe autor despre cele petrecute).

S-a observat că, în privinţa faptelor narate şi chiar a opiniilor exprimate faţă de evenimente, autorul acestor versuri este foarte aproape de atmosfera cronicii medelnicerului Dumitrache, o istorie în proză a războiului ruso-turc dintre 1769 şi 1774. Acest izvor narativ contemporan este realizat el însuşi de un martor ocular al evenimentelor, iar similitudinile, chiar identităţi de exprimare, nu sunt neglijabile[25]. Dan Simonescu socoteşte că Dumitrache a folosit poemul, ceea ce motivează opţiunea sa pentru redactarea stihurilor ante 1774, căci medelnicerul şi-a încheiat opera în acest an. În schimb, Al. Piru consideră că proza lui Dumitrache a fost sursa versificatorului, ipoteză care plasează redactarea versurilor după anul 1774. Referirea la Alexandru Ipsilanti (domn în Ţara Românească între 1774–1782) în două dintre versiunile cronicii rimate (versiunea Giurescu, f. 114^{r}, şi ms. rom. BAR 3373, f. 6^{r}) ar putea întări opţiunea pentru redactarea stihurilor după 1774, dacă nu cumva avem aici numai iniţiativa unor scribi.

5. *Istoria Ţării Rumâneşti de la 1769* a fost păstrată în mai multe versiuni[26]. Acestea se aflau în colecţii particulare când au început să fie făcute publice, la finele secolului al XIX-lea şi la începutul celui următor.

Astfel, G. Bariţiu a făcut cunoscut textul pe care-l poseda, în 1873, precizând doar că îl are de 30 de ani: o copie târzie din secolul al XIX-lea şi incompletă, cu numai 168 de versuri, actualmente ms. rom. BAR 987 (f. 261^{r}–261^{v}), care prezintă indicaţia privitoare la Nicolae Rusinescu[27]. (Propunem sigla **B**, folosită de Dan Simonescu în aparatul negativ al ediţiei sale din 1967.)

C. N. Mateescu tipăreşte în 1902 o versiune de 330 de versuri, cu menţiunea: „Din manuscriptul lui Neculae Popa Dumitru 1771–1779"[28]. Publicaţia aceasta este foarte valoroasă, căci manuscrisul este inaccesibil, nu se cunoaşte locul păstrării lui (dacă mai există). Dan Simonescu precizează că este scris de Niculae Popa

[25] Al. Piru, *op. cit.*, p. 437–440; I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 194–196; *Istoria literaturii române*, I, Bucureşti, 1964, p. 697–701, 706–707. A se vedea şi Em. E. Kretzulescu, *Codex Kretzulescus*, în „Revista pentru istorie, arheologie şi filologie", XI, partea I, Bucureşti, 1910, p. 17–31, despre un alt izvor privitor la aceleaşi evenimente.

[26] Este folosit, de obicei, termenul *variantă* (cf., de exemplu, Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 123). Am preferat termenul *versiune* întrucât este mai plauzibil ca scribii să fi intervenit în text, căci nu avem temei să credem că autorul însuşi, oricare a fost el, ar fi redactat mai multe variante. În legătură cu acestea: Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 124–125.

[27] <G. Bariţiu>, *Stihuri făcute de visterul Nicolae Rusinescu din Craiova asupra resboiului* [sic!] *ruşilor din anii 1765 şi 1769*, în „Transilvania", VI, Braşov, 1873, p. 93–94. A se vedea şi I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 193–194; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 124; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, Bucureşti, 1978, p. 205.

[28] Const. N. Mateescu, *Istoria Ţării rumâneşti de la anul 1769*, în „Viitorul. Revistă bisericească şi didactică", IV, Iaşi, 1902, nr. 19, p. 6–8. Precizarea citată apare la final, p. 8.

Dumitru Duma şi admite intervalul anunţat de editor[29]. Acesta se poate restrânge în funcţie de perioada redactării cronicii rimate (1771–1774 sau 1774–1779). (Propunem sigla **M**, folosită de Dan Simonescu în aparatul negativ al ediţiei sale din 1967.)

Cea mai cunoscută dintre versiunile acestui text este conservată în ms. rom. BAR 1319 (f. 2^{r}–8^{v}), care provine din biblioteca episcopului Dionisie al Buzăului. Datează din anul 1789 şi cuprinde 318 versuri[30]. Înainte de a fi editată, la 13 ani după ce a ajuns la BAR, este folosită de Em. E. Kretzulescu în notele lucrării sale din 1910 despre un manuscris din colecţia proprie, în care alternează, într-o primă parte (*Ştiri despre războiul ruso-turc din 1768–1774*), selecţiuni din izvoare narative şi fragmente din acest text[31]. În aceeaşi perioadă a fost semnalată şi de N. Docan[32]. În 1918 este publicat integral textul acestei versiuni[33], dar nu de N. Iorga, cum se afirmă[34], ci de G. Brătianu[35], într-o revistă condusă de N. Iorga. Dan Simonescu l-a editat în anul 1967 ca text de bază[36]. (Propunem sigla **D**, folosită de Dan Simonescu în lucrarea sa din 1967.)

Versiunea dată tiparului în 1929 de către N. Drăganu, cu 255 de versuri (probabil f. 3^{r}–6^{v}), a fost copiată „de un băjenar cu numele Nicolae", după limbă oltean, care a trecut în Ardeal după 1769, „cu siguranţă înainte de 1800"[37]. Nu se cunoaşte situaţia acestui manuscris în momentul de faţă. El a prezentat, la data editării, o lacună de o filă, segment completat de N. Drăganu după ms. rom. BAR 1319, ceea ce face ca numărul versurilor să fie inexact. Ne vom referi *infra* la ms. rom. BAR 3372, care completează în mod potrivit această lacună. (Propunem sigla **N**.)

Ms. rom. BAR 3372 prezintă între filele 6^{r}–9^{r} o versiune de 262 de versuri, foarte apropiată de N, cea editată de N. Drăganu. În poziţia titlului[38], apare textul: *Atuncea să plecară*[39] *toţ boierii dinaintea îm/păratului şi zisără: ISPOLAETE DESPOTA*[40] (f. 6^{r}). După versul 262: *Sfârşitul iştori<i>i Ţări<i> Rumâneşti.*

[29] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 124.

[30] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 24, nota 1; I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 194; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 124; M. Moraru, Cătălina Velculescu, *Bibliografia analitică a cărţilor populare laice. Partea I*, Bucureşti, 1976, p. 198; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, I, Bucureşti, 1978, p. 291.

[31] Em. E. Kretzulescu, *op. cit.*, p. 17–31.

[32] Apud Dan Simonescu, *op. cit.,* p. 124, nota 2.

[33] *Manuscripte din biblioteca Episcopului de Buzău Dionisie*, în „Revista istorică. Dări de seamă, documente şi notiţe". Publicată de N. Iorga, IV, Iaşi, 1918, nr. 11–12, p. 156–162.

[34] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 503; N. A. Ursu, *Noi contribuţii ...,* p. 164; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 124.

[35] Astfel se poate citi în sumarul revistei, pe versoul copertei.

[36] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 128–137.

[37] N. Drăganu, *Versuri vechi*, în „Dacoromania", V (1927–1928), Cluj, 1929, p. 502–503, 505, 509–516. A se vedea şi Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 24, nota 1; Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 125.

[38] Nici versiunea N nu prezintă titlu, în ediţia sa N. Drăganu propune o reconstituire, între [ ].

[39] Scris: **плекъръ**.

[40] Prin referirea la Alexandru Ipsilanti se apropie de varianta Giurescu (G, după ultimul vers), editată cu acest prilej.

Nicolae logofăt. Cine este acest Nicolae? Are cumva legătură cu Nicolae Rusinescu? Sau cu Nicolae, „băjenar“ în Ardeal, care a copiat versiunea N? Cert, el nu este copistul, căci acesta se exprimă la rândul lui: *Această istorie am scris eu, Nicolae Ungurean, şi cine va ceti mă va pomeni până când scrisoarea va fi.* Sursele cunoscute propun ca datare finele secolului al XVIII-lea, respectiv anul 1781 (prin raportare la textul principal al miscelaneului). Textul însuşi ne oferă un indiciu în această privinţă: *Iară la leat 1789 / Văzum şi altele mai noao* (versurile 59–60, la f. 6^{v}). Scriind 1789 în loc de 1769, scribul datează copia sa în 1789 sau după această dată. Versiunea din acest manuscris nu a fost publicată, nici măcar înregistrată în lucrările consacrate acestei scrieri, ci numai în cataloage generale[41]. (Propunem sigla **R**.)

Ms. rom. BAR 1735 (f. 282^{r}–287^{r}) prezintă o versiune scurtă, de numai 183 de versuri. Nu a fost editat, deşi s-a observat de mult timp că el conservă o versiune a acestei scrieri. Au fost propuse diferite datări: mijlocul secolului al XVIII-lea, circa 1790, sfârşitul secolului al XVIII-lea[42]. Prima dintre acestea se exclude, având în vedere data evenimentelor la care se face referire în cronică. (Propunem sigla **C**.)

Manuscrisul care se afla în posesia lui Ion Colan, director al Muzeului Bisericii Sf. Nicolae din Şcheii Braşovului, nu ne este cunoscut. Încă din 1797 se păstra la Braşov. Dacă este asemănător cu cel publicat de N. Drăganu, cum constată sau admite Dan Simonescu, deducem că face parte din grupul versiunilor N şi R. Dan Simonescu afirmă că posesorul a publicat acest text, dar la secţiunea *Bibliografie* nu se regăseşte trimiterea bibliografică[43].

Prezentând versiunile acestei narăţiuni rimate, Dan Simonescu menţionează şi manuscrisul lui C. C. Giurescu, fără să-l fi putut consulta, numai pe baza semnalării făcute de posesor în 1927[44]. Asupra acestei versiuni vom insista în cele ce urmează. (Propunem sigla **G**.)

6. De fapt, fără să aibă în vedere în mod special textul acestei povestiri, C. C. Giurescu a menţionat titlul *Istoriia Ţării Rumâneşti şi a Bucureştilor, săracii* chiar cu un an înainte, în 1926, cu prilejul prezentării sumare a miscelaneului aflat în proprietatea sa[45]. Un an mai târziu, scriind despre o altă cronică rimată, face o scurtă referire la acest text: „Un ms. al acestei istorii la Academia Română, sub nr. 1319;

[41] M. Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 71; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti,* III, Bucureşti, 1987, p. 7, 103.

[42] I. Crăciun, A. Ilieş, *op. cit.*, p. 194; Dan Simonescu, *op. cit.,* p. 124; M. Moraru, Cătălina Velculescu, *op. cit.*, p. 131; G. Ştrempel, *Catalogul manuscriselor româneşti*, II, Bucureşti, 1983, p. 46–47.

[43] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 125, cf. şi p. 127–128.

[44] *Ibidem*, p. 125.

[45] C. C. Giurescu, *Un manuscris miscelaneu,* în „Revista istorică”, Bucureşti, XII, 1926, nr. 10–12, p. 311–313.

un altul în posesia mea. În acesta din urmă, povestirea poartă titlul: *Istoria Țării Rumâneşti şi a Bucureştilor săracii* şi e mai completă, având unele părți ce lipsesc redacției publicate în *Revista istorică*"[46]. Pe baza acestei notițe, menționează şi N. Drăganu în 1929 miscelaneul lui C. C. Giurescu, fără să-l fi văzut, într-o serie de trei manuscrise ce ar conține *Istoria Țării Rumâneşti de la leat 1769,* primele două fiind însă unul şi acelaşi, anume ms. rom. BAR 1319 din anul 1789, ajuns aici cu circa 30 de ani înainte, în 1897, din biblioteca lui Dionisie, episcop de Buzău[47]. Cu siguranță, N şi G nu au un titlu comun, cum admite Dan Simonescu[48]. N. Drăganu plasează acest titlu în paranteze drepte, ceea ce înseamnă că este reconstituit; el asociază segmentul *de la leatu 1769*, care apare frecvent, cu cel care constituie o particularitate a versiunii G, *şi a Bucureştilor, săracii*[49]. În 1936 a menționat şi Emil Turdeanu manuscrisul deținut de familia Giurescu, referindu-se chiar la textul cronicii rimate[50].

Motivația contribuției noastre este de a adăuga versiunea „Giurescu" celor cunoscute ale acestui text (mai ales prin ediția lui Dan Simonescu). Fără să putem reface drumul miscelaneului care în 1926 şi în 1927 se afla în colecția familiei C. C. Giurescu, am constatat în vara anului 2000 că el se păstrează în secția „Colecții speciale" a Bibliotecii Naționale a României, sub numărul de inventar 17867. La data aceea am dat prioritate cercetării textului principal al codicelui, o copie a cărții populare *Alexandria,* căreia i-am consacrat un articol, în care am făcut şi o descriere generală a manuscrisului[51].

7. Miscelaneul este un volum cu dimensiunile 20 x 15 cm. Numerotare originală prezintă numai caietele, care au câte patru file. Cele 117 file sunt numerotate cu cifre arabe, mecanic. Dacă nu s-au pierdut foi şi la sfârşitul volumului, acesta a avut 36 de caiete, cu un total de 143 de file, din care una adăugată de scrib pentru întregirea unei lacune. S-au pierdut 24 de file la început şi două răzlețe. Manuscrisul include 10 texte, cel care ne interesează fiind penultimul, între filele 110^{r}–114^{r} (251 de versuri): *Istoriia Țării Rumâneşti şi a Bucureştilor, săracii.*

Însemnările principale se află la fila 80. Ele aruncă o lumină asupra unor aspecte proprii criticii textuale, anume asupra datării, localizării şi identificării scribului. Manuscrisul este copiat într-un sat buzoian, Sibiceu de Jos, de către Vasilie Dimitriovici, un tânăr pictor de biserici, probabil, fiul unui dascăl din localitate, şi el *zugrav.* Privitor la datare, informațiile oferite de aceste notițe

[46] Constantin C. Giurescu, *Istoria lui Iordache Stavracoglu,* în *Omagiu lui I. Bianu din partea colegilor şi foştilor săi elevi*, Bucureşti, 1927, p. 202, nota 1.

[47] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 503.

[48] Dan Simonescu, *op. cit.*, p. 125 (şi nota 8).

[49] N. Drăganu, *op. cit.*, p. 509.

[50] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 24, nota 1.

[51] Florentina Zgraon, *Un manuscris pierdut şi regăsit al Alexandriei*, în „Studii şi cercetări lingvistice", LI, nr. 2, Bucureşti, 2000, p. 507–518.

autografe se referă direct la textul principal al codicelui, la *Alexandrie,* copiată între 23 iulie 1775 şi 25 septembrie 1776, cu o rezervă motivată de faptul că însemnarea este mai târzie (20 mai 1778). Pentru datarea întregului volum, trebuie admis un interval mai larg, probabil 1775–1779, primul termen fiind anunţat ca dată a începerii copierii *Alexandriei,* iar celălalt ca dată a căsătoriei scribului. Emil Turdeanu opinează că textul cronicii versificate ar fi fost „copiat … pe la 1776”[52].

Limba este în general unitară şi prezintă în mod evident trăsături specifice variantei sudice a limbii literare, cu foarte puţine elemente moldoveneşti, care se pot explica printr-o extindere a graiurilor din sudul Moldovei până în zona Buzăului.

8. Ca întindere, G este o versiune mijlocie. Trecând peste numeroasele situaţii în care unul, de obicei două şi chiar mai multe versuri sunt omise în G ori în alt text, notăm aici numai secvenţele lungi omise în G: D 197–318[53], M 219–330, N 236–255 = R 243–262[54].

Am raportat textul G, de la structură până la detalii, la toate versiunile pe care le cunoaştem, inclusiv la cele încă needitate (C, R). Am verificat ediţiile D şi B cu originalele lor, aşa încât am constatat că uneori avem asemănări cu G acolo unde am fi crezut că sunt deosebiri: *Fu cu* (nu *Făcu*) în D 128, 130, la fel ca în G 135, 137, R 122, 124, B 108, 110. Ediţiile versiunilor M şi N nu au putut fi colaţionate cu originalele lor, acum pierdute sau doar necunoscute, ceea ce le face cu atât mai valoroase. Admiţând că materialul a fost prelucrat, mai mult sau mai puţin, la fiecare transcriere, am ignorat trecerea de la o persoană la alta, schimbarea timpurilor verbale şi alte deosebiri secundare: *Să lăsăm până aci / Şi să vorbim şi de turci* G 132, 133, cf. *Să lăsămu până aici / Ca să vorbimu şi dă turci* D 125, 126. Comparaţia a pus în evidenţă mai multe tipuri de situaţii: fiecare dintre cele şapte versiuni prezintă locuri singulare; G are locuri comune până la identitate cu fiecare dintre acestea, formând o grupă de două texte ce se opune celorlalte versiuni, considerate laolaltă sau diferit grupate; G oferă soluţii diferite în raport cu fiecare dintre celelalte versiuni, care pot fi identice între ele sau grupate după scheme variate; alte versiuni, în afară de G, prezintă între ele soluţii identice, constituind grupe de două texte; identităţile / similitudinile textuale conduc la apariţia unor grupe de trei, patru, chiar cinci versiuni, opuse celorlalte, care pot fi, la rândul lor, eventual, grupate (aceasta depinde şi de situaţiile în care contextul respectiv este omis în una sau în mai multe versiuni).

[52] Emil Turdeanu, *op. cit.*, p. 24, nota 1.

[53] Cifrele care urmează după sigla unei versiuni indică numărul versurilor.

[54] Versiunile N şi R sunt cele mai asemănătoare dintre cele şapte cunoscute. N prezintă o lacună de o filă după versul 106 (text care corespunde cu G 122–179), pe care editorul N. Drăganu a completat-o pe baza versiunii D. Numerotarea versurilor din N este compromisă prin intercalarea fragmentului din D. Versiunea R din ms. rom. BAR 3372, necercetată până acum, prezintă secvenţa pierdută (R 109–169). Pentru secţiunea respectivă am raportat G la R.

Ilustrarea acestor situații ar dezvălui detalii ale procesului de prelucrare a versiunilor, ceea ce în oarecare măsură depăşeşte intenția noastră, dar, mai ales, presupune un spațiu corespunzător. Ne vom limita la două exemple: *o mascara de (dă) minune* G 89, D 82, C 60; *o mascara (măscăra) şi (de) ruşine* M 88, B 70; *o mascara (mascară) peste fire* N 76, R 78; în al doilea exemplu observăm cum versurile îşi schimbă poziția de la o versiune la alta: *Dar de-alde „Măriia Sa", / „Blagorodniciia Ta" / Atâta de deşi era, / Cât îți veniia a vărsa. / Amândoi ținea bastoane / Şi judeca din canoane* G 193–198; cu deosebiri specifice, aceste versuri se regăsesc în aceeaşi succesiune în D 181–186, N 174–179; sunt omise în M; cf. R 183–186, unde sunt omise pozițiile 3, 4 din cele şase versuri; cf. B 145–150, unde ultimele două din şase devin primele două; cf. C 125–126, unde au fost omise primele patru versuri[55].

Pe lângă editarea textului, ne-am propus să demonstrăm că G reprezintă o versiune nouă în raport cu celelalte. Pentru aceasta vom identifica situațiile prin care versiunea G se deosebeşte de celelalte, editate sau încă inedite (C, R).

G 211–220 reprezintă o secvență de zece versuri care nu se regăsesc în alte versiuni nici măcar printr-o idee redată diferit.

G 57 *veni țării peire* nu mai apare în altă versiune (cf. post D 54, M 56, N 50, R 52, B 40, C 32).

În aceeaşi situație este G 245 *şi copzari şi toboşari* (cf. post M 212, C 164, N 229, R 236; fragmente omise în B, D).

G 74–76 *Auzim un țipăt mare, / Un zgomot şi un chiloman, / O strigare şi un huiet* se regăsesc în alte versiuni cu aceleaşi cuvinte dispuse în altă ordine sau cu un vers mai puțin: *Auzim un țipăt mare, / Un zgomot şi o strigare / Un huet şi(-un) chiloman(e)* D 67–69, M 73–75; *Auzim un țipet şi un zgomot şi un chiloman* N 67 = R 69[56]; *Auzim un țipăt mare, / Un zgomot şi o strigare* C 45–46; *Se*[57] *aude un huet mare, / Un chiloman şi strigare* B 57–58.

G 82 *Dar anevoie, frate, să crede* apare în alte versiuni fără vocativul *frate*, cf. D 75, M 81, N 73, R 75, B 63, C 49.

G 111 *De frică cu totul la el au căzut* se regăseşte fără primele două cuvinte, cf. *Cu*[58] *tot la el au căzut* D 104, M 110, *Cu totul la el au căzut* N 98, *Cu totu(l) la ei au căzut* R 100, C 76; post B 89 omis versul.

[55] Am raportat versiunea G la celelalte, căci ea este subiectul prezentei contribuții, dar nu presupunem prin aceasta că ea propune cea mai bună soluție în raport cu celelalte. Dimpotrivă, în acest caz, având în vedere versurile anterioare, ultimele două versiuni oferă succesiuni preferabile.

[56] N. Drăganu, editând versiunea siglată de noi N, a grupat aici două versuri în unul. Am procedat la fel în acest loc în cazul versiunii R, pentru o cât mai bună corespondență în cazul acestor versiuni asemănătoare. În R 69: *zlomot*.

[57] Inițial scris *s-au*, apoi barat *au*.

[58] Cf. în ediția versiunii D: *că*.

G 139 *Să poată să socotească*, cf. *Vrednică să pomenească* M 136, *Vrednică să socotească* R 126; N prezintă lacună[59], iar B, C, D – vers omis.

G 169 *Şi gândea cum să sosească*, cf. *Să mira cumu să găsească* D 157, *(Şi) gândea cum (ca) să găsească* M 175, B 131, *Şi când gândiia să să odihnească* R 157; N – lacună, C – vers omis.

G 243 *Că numa veniră vieri şi plugari* apare fără verbul *veniră* în alte versiuni: M 211, C 163, N 228, R 235; vers omis în B, D.

G 246 *Şi a lui minunată oaste*, cf. *Încât a să numi oaste* M 213, *Şi a lui numită oaste* N 230, R 237; vers omis în B, C, D.

G 157–158 *Îi lăsară mai cu capul / Pre Grigorie sŭ(n) Scarlat* nu mai prezintă în nicio altă versiune acest loc corupt, cf. *(Şi/Îl) Alese(ă)ră (mai) cu cap(u)* D 147, M 163, R 145[60], B 124[61]; N – lacună, C – vers omis.

G 159–160 *Îl luară să meargă ca un hatman / În han, la Sfete Ioan* nu mai prezintă segmentul *îl luară* în altă versiune, cf. *Să meargă ca un hatman / În han la Sfântu Ioan* M 165–166, *Îl făcu ca unu hatmanu / Să meargă la Sfete Ioan în han* D 149–150, *Să margă ca un hatman / La Sti Ioan în han* R 147–148; N – lacună, B şi C – vers omis.

În alte câteva situaţii în care G prezintă soluţii unice am încercat o raportare la unele segmente din N şi R, chiar dacă poziţia acestora în poem este diferită. Astfel, G 118–119 *Iar vodă îngenuchiia / Şi cu lacrămi să ruga*, omise post D 114, M 116, B 96, C 86, se regăsesc ca idee în N 103–106 = R 105–108, cu un adaos singular: *Vodă foarte să ruga, / Numai cât nu-l săruta: / „Afise(a)me, paracaloasă(e)”/ Şi cu altele mai frumoasă(e)*.

G 171–172 *Dară până a-ş lua seama, / Ostaşii îi furară blana din spinare* prezintă adaosul *din spinare*, absent în D 160, M 178, B 134, probabil prin contragerea segmentului mai amplu din R 159–162: *Iară până îş luară seama / Ostaşii îi furară blana / Luară-i blana din spinare / De fu mare mirare*; cf. N – lacună, C – vers omis.

G 209–210 *Pe Dumitrache Varlaam / Îl rădicară agă în divan*, omise în B, C, D, M, pot fi raportate la N 206–207 = R 213–214: *Făcură aga(ă) pă Vă(a)rlam / Să dea oştilor na(ă)zam*; în legătură cu ultimul vers, cf. G 223–224 *Apoi făcură divan, / Să dea oştilor nezan*.

G 221–222 *De acestea multe făcură / Până pă vodă îl porniră* transmit ideea din N 204–205 = R 211–212: *(După ce) Pă Vodă îl gătiră / (Şi) Numaidecât îl porniră*.

9. Deşi datarea manuscriselor la care ne-am referit este destul de relativă, putem spune că versiunea G este una dintre cele mai vechi ale acestei cronici versificate. Versiunea Giurescu a cronicii rimate *Istoria Ţării Rumâneşti de la leat 1769* se dovedeşte a fi unică în raport cu celelalte şase la care am raportat-o, dar ea nu este mai completă decât altele, cum a crezut posesorul ei în anul 1927.

[59] Este foarte posibil ca în acest loc N să fi prezentat *vrednică*, dovadă grupele *Să poată să socotească* G 26, D 24, M 28, R 24, respectiv *Vrednică să socotească* N 24, B 18.

[60] Segmentul *mai cu cap* iniţial omis, adăugat interliniar.

[61] În ediţie: *ca capu*.

ANEXĂ

110r *ISTORIIA ȚĂRII RUMÂNEȘTI ȘI A BUCUREȘTILOR, SĂRACII*[1]

Săracă Țară Rumânească,
Cine întâi să te jălească?
Că ai rămas la o stare
De eşti[2] vrednică de jale.
Unde erai minunată,
În toată lumea lăudată,
D[o]mnie ca o crăie,
Acum rămăseş pustie.
Boieri<i> acei cinstiți
Prin alte țări răspândiți.
Toți oamenii răsipiți,
Până în pământ sărăciți.
Câmpul au rămas pustiiu
De cerezi, de herghelii.
Câte oraşe frumoase[3],
Tot până în pământ sânt arse.
La Râmnec şi şi la Buzău
Tot ferise D[u]mnezeu,
De mănăstiri şi de case
Tot rămăsese nearse.
Iar acum de curâ<n>d
Le-au ars şi acelea de râ<n>d.
110v În oraş în Bucu/reşti,
De ce întâiu să te jăleşti?
Unde minte omenească
Să poată să socotească?
Acel oraş frumos, mare,
La o jalnică schimbare.
Acel oraş împodobit,
Atâta schimonosit.
Şi e lucru de mirare,
Căci nu are asemănare.
Curți boiereşti şi grădini,
Să le vezi şi să suspinezi:
Prin toate iaste drum mare,
Tocmai ca drumul de sare.
Ci[4] întâi să scriu, să fac?
Mai bine iaste să tac!
Că primejdiia iaste mare
Şi mintea mea temeiu n-are.
Istorie iaste multă,
Şi mintea mea este scurtă.
Dar nu voiu să scriu vreo istorii[5],
Ci numai să fac o proftimie,
Pentru țara mea să fac,
Măcar nu fie pă plac.
În patru părți ale lumii
Prea numiți era rumânii:
Că sânt iscusiți la fire
Şi n-au între ei unire.
Şi dintr-a lor neunire //
111r Va veni țării peire.
Acum, iată, o văzum
Şi cu toții o crezum.
Că unii din neunire,
Alții din nemulțămire,
Veni țării peire.
Mâniind pre D[u]mnezeu,
Ne-au sosit acest ceas rău.
De la leat şaizeci şi 5,
Primejdii şi mari şi mici
Era în țară nelipsite,
Să făcuse obişnuite.
Iar la leat 60 şi 9[6]
Văzum altele mai noao,
Unde turcii şi tătarii
Avea războiu cu muscalii.
Noi, după a noastră[7] stare,
N-aveam altă supărare.
Cherestrile, zaharale,
Ne deprinsesem cu ele.
Dar la noiemvre în[8] 7,
Joi spre vineri noaptea[9],
Auzim un țipăt mare,
Un zgomot şi un chiloman,
O strigare şi un huiet
De stupaiu şi de aman.
111v Nu puteai / să mai pricepi,
Ce socoteală să începi.
Unii zicea că sânt muscali,
Cei mai mulți că sânt tătari.
Dar anevoie, frate, să crede
Un lucru ce nu să vede.
După ce să lumină,
Oareşice mai alină
Acel huiet[10] şi strigare
Şi acel chiloman mare.
Câ<n>d începum a vedea bine –
O mascara de minune.

Ce să spui şi ce să zici?
O grămadă de calici,
Blestemaţi şi porci de câine,
Toate uliţile pline.
Cu câte un peşchir la mână
Şi în cap pene de găină.
Orice mergeai şi întrebai,
Ei îţi răspundea „stupaiu”.
Nu aveai să le înţelegi
Şi nici să le mai alegi.
Atâta auziiam „stupaiu”
Şi ne curăţeam de cai.
Până să ne domirim,
112r Di prin hanuri // să[11] ieşim,
Ei prădase, despuiese,
Pe greci în pei îi lăsase.
Iar maiurul Zgurali
El putuse năvăli
Şi cu toţi ai lui întrase
Tocmai la vodă în case.
Vodă daca l-au văzut,
De frică cu totul la el au căzut,
Ca să-l deafindisească[12],
Să nu-l hatpalandisească.
Iar el, cu mojicie
Şi cu rea obrăznicie,
Nici să audă nu vrea,
Cu Deli Costea vorbiia.
Iar vodă îngenuchiia
Şi cu lacrămi să ruga.
Ei atâta îl dezbrăca,
Încă nimică nu-i lăsa.
Iar Cârlova căpitanul
Îi luase gugiumanul.
Cu un râ<n>d de haine îl lăsară
Şi curâ<n>d îl rădicară,
La *Sfete*[13] Gheorghie în han,
Unde era şi vel ban,
Fratele Mări<i>i Sale
Cu haremul dumisale.
După ce să aşăzară,
Iar la curte să înturnară[14].
Să lăsăm până aci
Şi să vorbim şi de turci.
Minune d[u]mnezeiască
Fu cu legea creştinească. /
112v Ajutor d[u]mnezeiesc
Fu cu neamul creştinesc.
Nu e minte omenească
Să poată să socotească
Această mare minune
Pentru a turcilor mulţime.
Atâta îşi luară frica,
Cât fugiră de nimica.
Atâţea anadoleni,
Giurgiuveni, necopoeni
Şi cei mici agalele,
Să-i vezi fugi<n>d făr de şale,
De ţigani, de haimanale.
D[u]mnezeule ceresc,
N-am gură să-ţi mulţămesc,
Că mâna ta ne-au păzit,
De tine s-au îngrozit.
Acum de turci să lăsăm,
Iar vorbă să apucăm.
După ce în curţi veniră,
Luară ce mai găsiră.
Îi lăsară mai cu capul
Pre Grigorie *sŭ(n)*[15] Scarlat,
Îl luară să meargă ca un hatman
În han, la *Sfete*[13] Ioan,
Şi, fără de vorbe multe,
Să aducă pă bieţii boieri la curte.
Iar el, ca un politicos,
113r Ducea pă bieţii // boieri pă jos.
Încă ieşi vorbă mare
Că-i ducea[16] ca să-i omoare.
Brâncoveanul ostenise,
Prin tină să înnăduşise
Şi gândea cum să sosească
Mijlocul să-ş răcorească.
Dar până a-ş lua seama,
Ostaşii îi furară blana din spinare.
Mergând boierii la curte,
Văzură obraze multe.
Şi umblam toţi cum mai tare,
Să vedem cine e mai mare.
Câ<n>d să vezi, ce să vezi?
Să râzi ori să lăcrămezi?
Că şădea în spătării
Acel pocovnic Ilie,
Pe porocle Lepoşnean,
Cu conteşul lui Ciocârlan
Îmbrăcat, înfăşurat,
Îţi părea că e umflat.
Cu o săbioară[17] încinsu[18]
Şi vorba lui cam cu plânsu.
La faţă prea rumeor
Şi numai cu capul gol.
De-a dreapta lui Argeşa<n>ul

Şi din stânga Verişanu,
Amândoi arhimandriţi[19],
Cu minte <şi> iscusiţi. /
113v Dar de-alde[20] „Măriia Sa”,
„Blagorodniciia Ta”
Atâta de deşi era,
Cât îţi veniia a vărsa.
Amândoi ţinea bastoane
Şi judeca din canoane.
Pe armeni şi pre ovrei
Îi lăsară tot în pei.
Boierii tot aşteptară
Treaba până să lăsară,
Că văzură pe Ilie
Despre dalba veselie.
Şi apoi nu zăboviră
Şi să prirofolosiră,
Cum că ca un om viteaz
Nu e niciodată treaz.
Pe Dumitrache Varlaam
Îl rădicară agă în divan.
Şi aşa ieşiia afară
Şi să scobora pe scară.
Plecă pă jos la conac
Şi puse o şapcă[21] în cap,
O şapcă de teleten.
Iar Gavriil Stamatinul,
Fiind îmbrăcat nemţeşte,
De lângă el nu lipseşte,
Ci vorbeşte moscăleşte,
De păhar nu să sfieşte.
De acestea[22] multe făcură
Până pă vodă îl porniră[23].
114r Apoi // făcură divan,
Să dea oştilor nezan.
Le veni veste la curte
Că mai vine oaste[24] să între.
Îndată încălicară,
Ieşiră din târgu afară.
Noi, biet, ne mai veselim
Şi mersem ca să privim,
Doară ne va veni cinevaş
Să ne[25] mai încredem cevaş.
Clopotile trăgea toate,
Lumea alerga pe moarte[26].
Câ<n>d la oaste[24], ce să vezi?
Să râzi or să lăcrămezi?
Că veni un Marco căpitanu,
Un mojic şi un râtan,
Cu o fodolie mare,
Abiia să mişca călare.
Toate altele să laşi
Şi să priveşti la ostaşi,
Că numa veniră vieri şi plugari
Şi ţigani şi mămăligari
Şi copzari şi toboşari.
Şi a lui minunată oaste[24]
Le era mare năpaste:
Unii cu frâne de teiu,
Alţi<i> cu scări de curmeiu,
Câte unul, doi călare
Şi cu beldii de-a spinare.
Ispolant Despota[27]. /

[1] Transcriem textul fără a ne propune refacerea rimelor sau a măsurii versurilor. În unele situaţii este evident că însuşi scribul este responsabil de alterarea acestora: schimbă forma unor cuvinte ori îşi permite un adaos: *Curţi boiereşti şi grădini, / Să le vezi şi să suspinezi* (G 33–34); *Că numa veniră vieri şi plugari / Şi ţigani şi mămăligari* (G 243–244). Alte situaţii incerte: *dar / dară, iar / iară*, cu grafiile **да(р҃)**, **ꙗ(р҃)**; cf. **ꙗр** (G 122) şi, respectiv, **доа(ръ)** (G 231).

[2] Scris: **ꙗщι**.

[3] Scris: **фрꙋмосє.**

[4] *Ci* pentru *ce.* Dacă nu este un loc corupt, în care copistul a notat o conjuncţie adversativă acolo unde era de fapt un pronume relativ-interogativ, am putea avea atestarea fonetismului închiderii lui *-e* la *-i*.

[5] Scris: **історіи,** cu semnul **р** anticipat parţial între slovele care redau silaba a doua.

[6] Scris: **ѯѳ,** cu conjuncţia copulativă **шι** notată interliniar (*şaizeci* ***şi*** *nouo/noao,* cf. rima *mai noao*).

[7] Scris: **ностръ.**

[8] Scris: **о.** Lecţiune posibilă: *noiemvre-n.*

[9] Scris: **но(п)тѣ.** Lecțiune posibilă: *noapte* (cf. rimele parțiale *şapte* – scris „7” – şi *mare*).
[10] Scris: **хоє(т).**
[11] Segmentul textual *să ieşim* apare în poziție de custos la fila 111^{v}, dar aici este omis primul cuvânt.
[12] Scris: **дѣафи(н)дисѣскъ.**
[13] Slav, în traducere: *Sfântul*.
[14] Lecțiune posibilă: *să-nturnară.*
[15] Slav, în traducere: *fiul.*
[16] Scris: **дꙋкъ.**
[17] Scris: **събіѡръ.**
[18] Scris: **очи(н)съ**; cf. totuşi *Cu o săbioară încinsă / Şi vorba lui cam cuprinsă* N 166–167 = R 175–176.
[19] Scris: **а(р)хєма(н)ма(н)дри(цı).**
[20] Scris: **а(л)а(л)дє**; reluarea nu apare şi în segmentul custos de la f. 113^{r}.
[21] Scris: **са(п)къ**.
[22] Lecțiune posibilă: *de-acestea.*
[23] Scris: **по(р)нири.**
[24] Scris: **ѡ(с)тє.**
[25] Scris: **тє.**
[26] Scris: **мо(р)тє.**
[27] Referire la Alexandru Ipsilanti, domn al Țării Româneşti (1774–1782, 1796–1797). Apare şi în versiunea R, fila 6^{r}.

THE HISTORY OF THE ROMANIAN COUNTRY AND OF BUCHAREST, POOR PEOPLE.
A NEW VERSION

(Abstract)

The title of the rhymed chronicle *The History of the Romanian Country at the year 1769* contains the addition *... and of Bucharest, poor people* only in the version edited in this article. This chronicle is preserved in a miscellany belonging to the C. C. Giurescus in about 1926–1927, now kept at the Special Collections Department of the Romanian National Library. It was written by a young church painter between 1775 and 1779, in a village located in the county of Buzău. This chronicle represents a new version since we can identify, besides some similarities and differences, certain unique sequences in comparison with the other versions we are acquainted with at this moment.

Cuvinte-cheie: cronică rimată, istoria Bucureştilor, istoria Țării Româneşti, versiune nouă.
Key-words: rhymed chronicle, the history of Bucharest, the history of the Romanian Country, new version.

Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Marius Sala

G. I. TOHĂNEANU
(1925–2008)

A fost, alături de Aurel Nicolescu, unul dintre primii mei asistenți de la Facultatea de Filologie din Bucureşti, din anii 1951–1952. Dacă A. Nicolescu mi-a călăuzit primii paşi în domeniul lingvisticii (el m-a prezentat ca o tânără speranță lui Al. Rosetti), G. I. Tohăneanu se ocupa, în acea vreme, de revista „Cum vorbim". Îmi amintesc atenția cu care mi-a citit primele „contribuții" apărute în revista amintită. Cu o uşurință de gazelă urca scările ca să ajungă la etajul II din Edgar Quinet, unde era catedra de limbi clasice, condusă de marele său Profesor Al. Graur, maestrul său de totdeauna.

Într-una dintre acele mişcări săltărețe s-a oprit, pentru a-mi arăta cu bucurie numărul-semnal al revistei, în care apăruse, pentru prima dată, numele meu. Mai târziu, deşi trecuseră mai mulți ani, am regăsit aceeaşi uşurință în atacarea scărilor la colegul şi prietenul lui, I. Fischer, pe care îl alinta cu *Piscator*, corespondentul latin al lui *Fischer*. Din păcate am rămas „orfan" în vara lui '52, când cei doi tineri mentori ai mei (A. Nicolescu şi G. I. Tohăneanu), aceşti doi oameni de suflet minunați, au fost eliminați de la facultate din motive de „dosar". Nu am să-i uit niciodată, chiar dacă ne-au părăsit: primul mai demult, celălalt recent, când avea 83 de ani.

În jurul lui Al. Graur se adunaseră la catedra de clasică şi de lingvistică generală mai mulți colegi, foşti elevi ai „Maestrului", cum îl numeau toți pe Graur (uneori îi spuneau pe latineşte *Magister*). Printre aceştia era şi G. I. Tohăneanu. N-am făcut parte din acea catedră dar am avut ocazia să citesc scrisorile trimise înainte de „exilul" timişorean de G. I. Tohăneanu prietenei sale, Lucia Wald, în care evoca cu nostalgie atmosfera acelor ani. Le-am comparat cu paginile scrise de Ovidiu, la Tomis. De această dată apare Soarele, maestrul nostru comun, Al. Graur. Am fost legat mult de G. I. Tohăneanu prin firele invizibile ale unei ucenicii comune făcute pe lângă Al. Graur, pe care l-am numit primul meu profesor de lingvistică. Nu i-am mărturisit acest lucru niciodată în timpul vieții sale zbuciumate, dar nu ezit să o fac acum, când nu mai este printre noi.

Şi pentru ca mărturisirile mele să fie complete, voi încerca să răspund la o întrebare virtuală: „Ce-am învățat amândoi de la acest maestru al nostru comun?"

LR, LVIII, nr. 1, p. 123–124, Bucureşti, 2009

Fără să fiu clasicist, cunoscător al limbii şi literaturii latine, aşa cum era G. I. Tohăneanu, traducător magistral al unor opere latineşti (Macrobius, *Saturnalia*, 1961, Vergilius, *Eneida* 1994 şi *Bucolice. Georgice* 1997), am învăţat din primii ani ai studenţiei că latina nu este o limbă moartă, fiindcă trăieşte în limbile romanice, deci şi în română. Am învăţat de la Al. Graur şi G. I. Tohăneanu că istoria limbii române nu poate fi făcută fără cunoaşterea situaţiei din latină. Una dintre cele mai mari satisfacţii ştiinţifice ale mele este relatarea orală făcută de G. I. Tohăneanu, cu privire la cartea mea *De la latină la română*. Un coleg timişorean, care i-a oferit spre lectură cartea mea, îmi spunea că a acceptat să o parcurgă, deşi nu vedea ce s-ar mai putea spune nou în legătură cu această temă. Spre surprinderea colegului meu, i-a spus că a găsit, contrar aşteptărilor, lucruri noi (nu am aflat care, dar bănuiesc că i-a plăcut comparaţia romanică).

De la profesorul nostru comun am învăţat că cei ce se ocupă de studiul limbii trebuie să coboare în *agora*, să se implice în acţiunea de difuzare a cunoştinţelor privind istoria limbii ţării în care trăiesc. Al. Graur a scris numeroase cărţi de acest fel (cea mai reprezentativă fiind *Tendinţele actuale ale limbii române*, 1968), modele de expunere clară. În numeroasele cărţi de prezentare a istoriei cuvintelor româneşti înainte şi după Eminescu, scrise de G. I. Tohăneanu, am văzut totdeauna spiritul Maestrului, chiar dacă acesta nu a fost preocupat de poetica românească şi deci nu a produs efectele electrizante ale paginilor lui G. I. Tohăneanu. Am încercat să iau şi eu exemplul primului meu profesor de lingvistică în expunerile mele despre istoria cuvintelor româneşti.

G. I. Tohăneanu, înarmat cu aceste două direcţii, a pus bazele învăţământului din Timişoara, oraşul care l-a adoptat în 1956. Acolo şi-a făcut numeroşi elevi care îl divinizează şi astăzi. Acolo a fascinat nu numai tineretul: la lecţiile şi conferinţele sale veneau şi medici sau ingineri. Am avut rude la Timişoara care, deşi nu erau filologi, erau fermecaţi de harul pe care l-a moştenit de la profesorul de latină şi germană Ion Tohăneanu, tatăl lui. Întâmplarea a făcut ca un alt maestru al meu, Iorgu Iordan, să fi fost coleg de studii la Berlin cu tatăl lui G. I. Tohăneanu. Portretul făcut acestuia, în primul volum al seriei de *Memorii*, nu poate fi uitat şi explică în bună parte portretul moral al fostului meu asistent şi profesor. Legăturile sufleteşti dintre acesta şi Iorgu Iordan explică, de altfel, faptul că Iordan a intervenit pe lângă Monseigneurul P. Gardette, rectorul Universităţii Catolice din Lyon, pentru o operaţie la ochi, care se putea face doar la Lyon. Maestrul meu Iordan, de o discreţie desăvârşită, mi-a vorbit o singură dată despre acest episod, dar cu satisfacţia evidentă că a putut ajuta un coleg mai tânăr, pe care îl aprecia în mod deosebit. Mai este nevoie să spun ce bucuros am fost când am aflat că şi celălalt maestru al meu l-a apreciat pe G. I. Tohăneanu?

EUGENIA CONTRAŞ, CRISTINA GHERMAN, FINUŢA HASAN, RODICA OCHEŞEANU, MAGDALENA POPESCU-MARIN; COORDONATOR MAGDALENA POPESCU-MARIN **Formarea cuvintelor în limba română din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea**, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2007, 412 p.

De curând Editura Academiei a pus în circulaţie două lucrări la apariţia cărora cercetătorii renunţaseră de mult să mai spere. Una din ele, de care ne vom ocupa în cele ce urmează, tratează despre formarea cuvintelor în româna veche. Cartea are o istorie interesantă pe care o aflăm din paginile introducerii. Redactarea ei a fost terminată în urmă cu circa 40 de ani. Primul exemplar definitivat s-a pierdut, ceea ce i-a obligat pe unii dintre autori, Eugenia Contraş, Cristina Gherman şi, mai ales, Magdalena Popescu-Marin, care a asigurat şi coordonarea şi revizia capitolelor redactate de ceilalţi autori, la reconstituirea unor părţi sau la completarea lucrării cu date noi. Ne aflăm, aşadar, în posesia unei cărţi gândită şi realizată într-un timp foarte depărtat de momentul tipăririi. Este fără îndoială un dezavantaj, pe de o parte, pentru autori, care n-au putut folosi integral rezultatele tuturor cercetărilor realizate în ultimii 30–40 de ani. Pe de altă parte, acest studiu consacrat formării cuvintelor, făcut public la timp, ar fi fost de mare ajutor pentru alţi cercetători. Avem în vedere în primul rând pe realizatorii unor istorii ale limbii române literare, precum şi pe editorii unor texte vechi. Oricum însă rezultatele investigaţiilor întreprinse şi materializate în acest volum sunt remarcabile. Apariţia cărţii constituie un succes.

Concepţia autorilor, principiile de bază urmate în descrierea faptelor sunt enunţate succint în introducere. Amănunte privind problemele speciale ale procedeelor analizate (derivarea progresivă cu prefixe şi sufixe, derivarea regresivă, compunerea, conversiunea) se află în partea iniţială a fiecărui capitol.

Trebuie subliniat faptul că afixele, aşa cum se arată în capitolul introductiv, sunt prezentate sub forma unor monografii cuprinzătoare, menite să expună şi să ilustreze cu un material bogat toate problemele care pot interesa pe un cercetător: originea sufixelor, şi a prefixelor, variantele lor, originea temelor/bazelor, inventarul formaţiilor create, problemele legate de valorile semantice şi de productivitatea fiecărui afix în parte.

Maniera de abordare se modifică uşor în funcţie de procedeul descris. Pentru derivarea regresivă accentul se plasează pe apartenenţa formaţiilor la una sau alta din părţile de vorbire, fără a se neglija valoarea lor semantică, subliniindu-se preponderenţa valorilor abstracte. Cuvintele rezultate prin compunere sunt discutate tot în funcţie de partea de vorbire în care se încadrează, urmărindu-se în plus cu atenţie structura lor, tipul de compunere. Un mod de prezentare similar este adoptat în secţiunea consacrată conversiunii: clasificarea exemplelor urmează tot criteriul apartenenţei cuvintelor la una sau alta din clasele morfologice cunoscute.

De remarcat că fiecare din secţiunile amintite prezintă şi o serie de concluzii detaşate din cercetarea întreprinsă. Importante sunt şi consideraţiile finale cuprinse între paginile 297–299. Este de reţinut, în primul rând, preponderenţa modelului latin pentru cele mai multe procedee examinate, ceea nu exclude şi dezvoltarea unor tipare noi. O excepţie este observată la compunere, care urmează mai ales tiparele existente în slavonă. Cât priveşte elementele de compunere, ele sunt împrumutate mai ales din turcă, greacă sau slavonă. O altă observaţie interesantă priveşte repartizarea creaţiilor noi la diferite părţi de vorbire, între care un loc aparte îl ocupă substantivul, la formarea căruia sunt utilizate toate procedeele cunoscute.

Pentru o lucrare de acest gen sunt de mare utilitate listele de la sfârşitul volumului, care cuprind afixele şi elementele de compunere discutate şi toate cuvintele asupra cărora s-a îndreptat atenţia autoarelor. La fel de necesară se dovedeşte şi bibliografia care le precedă şi care cuprinde, pe de o parte, lucrări de referinţă, pe de altă parte, lucrările din care a fost excerptat materialul discutat.

Principiile de la care au pornit autoarele în selectarea materialului din primele două capitole (*Prefixele* şi *Sufixele*) sunt clar enunţate în introducerea fiecărui capitol: au fost reţinute numai afixele care au cel puţin „un derivat sigur pe teren românesc" (p. 11 şi 59).

În secţiunea rezervată compunerii, se discută de asemenea, numai formaţiile româneşti, fără însă a se neglija semnalarea prezenţei compuselor împrumutate, destul de numeroase în unele texte. În centrul atenţiei se plasează însă formaţiile româneşti: calcurile şi creaţiile fără model străin (p. 226).

Problemele se pun puţin diferit pentru cuvintele realizate prin derivare regresivă, unde modelul moştenit/străin este foarte puţin evident şi neimportant. Cât priveşte schimbarea valorii gramaticale (conversiunea), se subliniază faptul că, de regulă, majoritatea textelor cercetate nefiind originale, schimbarea valorii gramaticale este rezultatul influenţei limbii textului tradus.

Dacă ne referim la lucrarea descrisă în ansamblu, putem afirma că ne aflăm în faţa unei valoroase contribuţii la una din problemele interesante ale istoriei limbii române. Cartea de care ne ocupăm oferă o imagine cuprinzătoare a procedeelor interne utilizate pentru îmbogăţirea limbii române în epoca veche (până la 1785). Materialul este bogat şi, în acelaşi timp, reprezentativ pentru toate categoriile de texte ale epocii. Chiar dacă pe alocuri unele concluzii nu sunt mult diferite de cele prezente în unele contribuţii anterioare, lucrarea oferă o abordare a problemei sub toate aspectele posibile. Ea cuprinde, aşa cum s-a afirmat „elementele esenţiale ale formării cuvintelor în textele vechi" (p. 6). Este meritul autoarelor de a-şi fi conceput cercetarea în acest fel, iar rezultatele obţinute sunt importante şi pot fi folosite de o categorie largă de cercetători. Suntem în principiu de acord cu afirmaţia de la pagina 61: „cercetarea unui material mai bogat ar putea aduce date în plus, dar nu de natură să modifice tabloul [oferit de lucrare] în ansamblu".

Avem totuşi unele rezerve care privesc secolul al XVIII-lea, în special a doua jumătate a secolului.

După părerea noastră, aici, cercetarea unui material mai bogat, obţinut din investigarea şi a altor lucrări, ar fi adus date care ar fi putut modifica unele aspecte. Ele ar fi putut oferi o imagine mai clară, de exemplu, a locului sufixelor de origine turcă şi greacă în epoca veche, mai precis, a productivităţii lor. Chiar dacă unele afixe (**-giu** şi **-lâc** din turcă, **-isi** din greacă) au fost întâlnite în lucrările cercetate de autoare numai în cuvinte împrumutate, ceea ce face ca ele să nu apară în listele de la p. 61–209, investigarea şi a altor lucrări contemporane oferă uneori, pe lângă multe alte exemple de acest fel, şi derivate româneşti. Ne vom referi la un exemplu: *mahalagiu* (1731, DRA I, 331), care este o creaţie românească, întâlnită alături de multe derivate analizabile împrumutate ca atare[1]. Nu este exclus ca asemenea formaţii să circule şi în alte texte contemporane. Derivatele cu **-isi** din greacă, întâlnite şi în alte lucrări în afara celor cercetate de autoare[2], intră tot în categoria împrumuturilor analizabile, dar există înregistrate, în aceeaşi perioadă sau în anii imediat următori, uneori chiar într-o epocă anterioară, şi creaţii româneşti, în alte scrieri. Astfel *hotarisi* „a stabili hotarul dintre două terenuri" (derivat din *hotar* cu **-isi**) apare în documente slavo-româneşti redactate în Ţara Românească încă din secolul al XVI-lea (până la 1600)[3]. Pe de altă parte, *publicarisi*[4], sau *balotarisi, comanderisi, formarisi, pretenderisi, tractarisi*[5], toate verbe neologice intrate din latină, franceză sau italiană, dar adaptate după modelul împrumuturilor din greacă, intră tot în această categorie. În plus, numărul mare de derivate româneşti cu **-isi** prezente în texte din secolul al XIX-lea, mai ales în primele decenii, sugerează o circulaţie mult mai largă încă din perioada anterioară[6]. Concluzia noastră este că atât **-isi,** cât şi **-giu** şi **-lâc** sunt afixe care merită să fie reţinute alături de celelalte înregistrate de autoare.

[1] Vezi ILRLV, p. 424.

[2] *Ibidem,* p. 426.

[3] V. Ion Gheţie, *Graiurile dacoromâne în secolele al XIII-lea-al XVI-lea* (până la 1521), p. 123– 124.

[4] V. MDA s.v. care oferă o atestare din 1795.

[5] N.A.Ursu, Despina Ursu, *Împrumutul lexical în procesul modernizării limbii române literare. I. Studiu lingvistc şi de istorie literară*, Iaşi, 2004, p.333.

[6] V. câteva exemple la Despina Ursu, *Încadrarea morfologică a verbelor neologice în limba română în perioada 1760–1860*, în LR, XIV, 1965, nr.3, p. 373 şi N.A. Ursu, Despina Ursu, *op.cit*., p. 333.

Vom spune în încheierea prezentării noastre că lucrarea asupra căreia ne-am oprit reprezintă o contribuție importantă la cunoaşterea posibilităților mari şi variate de care dispunea limba română în epoca veche pentru crearea unor cuvinte noi. Sunt lămurite o serie de probleme, abordate uneori în treacăt sau numai sub unele aspecte în alte lucrări anterioare, şi este sistematizat un număr mare de date.

MIRELA TEODORESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al.Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

MARIA STANCIU-ISTRATE, **Calcul lingvistic în limba română (cu specială referire la scrieri beletristice din secolul al XIX-lea)**, Bucureşti, Editura Academiei Române, 2006, 370 p.

Maria Stanciu-Istrate, cunoscută cercetătoare în domeniul filologiei române, abordează în această carte o problemă interesantă şi importantă, calcul lingvistic şi rolul lui în evoluția limbii românei literare.

Autoarea cercetează problema sub mai multe aspecte, în primul rând sub aspect teoretic, cu o insistență specială asupra descrierii diverselor tipuri de calc, însoțită de un amplu material ilustrativ excerptat cu precădere din texte beletristice ale secolului al XIX-lea.

Capitolul introductiv este menit să definească cât mai exact conceptul cu care se operează, ca procedeu de inovație lingvistică „aflat la granița dintre mijloacele interne şi cele externe de îmbogățire ori nuanțare a limbii" (p. 12). Autoarea aduce în discuție opiniile cercetătorilor străini în această problemă, precum şi cele ale cercetătorilor români. Este subliniată diversitatea terminologiei utilizate în diferitele contribuții, determinată de multiplele caracteristici ale calculului sau de lipsa unor criterii clare de clasificare „unitare şi ferme" (p. 27), mai ales în lingvistica românească.

În prima parte a lucrării este acordată o atenție specială delimitării între cele trei concepte care au caracteristici comune. Pornind de la un *datum* esențial, conform căruia orice calc este o traducere şi un împrumut în acelaşi timp, sunt făcute delimitările necesare între cele trei noțiuni. Tot în acest capitol reținem din cauzele producerii calculului, drept deosebit de interesante şi, în acelaşi timp, opuse, pe de o parte, calcurile create inconştient (în perioada bilingvismului româno-slav) şi cele conştiente, în epoca modernă. Asupra acestor din urmă este îndreptată cu precădere atenția autoarei.

Partea a doua este consacrată unor clasificări în funcție de criteriul lingvistic, socio-cultural şi etimologic. Este un capitol foarte important şi util, în care sunt avute în vedere şi ilustrate toate tipurile posibile de calc.

Partea a treia şi cea mai cuprinzătoare oferă un material extrem de bogat excerptat din scrierile beletristice româneşti, marea majoritate din secolul al XIX-lea. Clasificarea exemplelor are în vedere atât criteriul lingvistic cât şi pe cel etimologic, precum şi gradul de fidelitate față de model sau tipul de traducere totală sau parțială a elementelor care constituie modelul străin urmat. Lista construcțiilor traduse, din limbile latino-romanice şi în special din franceză, este impresionantă prin varietate şi bogăție.

Partea a patra oferă o imagine clară, ilustrată prin exemple adecvate, a locului şi a importanței fenomenului cercetat, atât în epoca veche (până la 1780), cât şi în perioada modernă (după 1780). Autoarea cercetează cu o deosebită atenție o problemă importantă ca viabilitatea calcurilor, urmărindu-se în tabele ilustrative atât soluțiile traducătorilor în „reproducerea cuvintelor străine cu formă internă" (p. 295), cât şi rezultatele acestor încercări: dubletele şi tripletele sinonimice. Interesantă şi de reținut în mod special este şi afirmația, care merită o atenție mai specială, conform căreia poziția unor compuse obținute prin calc direct din slavonă şi indirect din greacă este întărită „prin suportul acordat şi de alte modele" străine, latino-romanice de regulă (p. 294).

Ultimul capitol cuprinde considerațiile finale. De reținut afirmația conform căreia nu este de neglijat contribuția calculului la îmbogățirea vocabularului şi mai ales locul şi importanța pe

care acesta îl are în scrierile beletristice, în primul rând în cele din perioada modernă.

La sfârşitul cărţii există o bibliografie a lucrărilor străine/româneşti consacrate problemelor discutate, o listă a izvoarelor şi lucrărilor de referinţă utilizate şi un foarte bine venit indice de autori şi, mai ales, de cuvinte/construcţii semnalate în carte.

Lucrarea la care ne referim reprezintă o contribuţie foarte valoroasă şi importantă la definirea, descrierea şi exemplificarea diferitelor tipuri de calc lingvistic în diversele etape ale istoriei limbii române. Autoarea este o bună cunoscătoare a problemei, ea a realizat cea mai vastă şi documentată contribuţie de care dispunem în momentul actual în domeniul abordat. Cercetarea se remarcă printr-o mare bogăţie de material şi o riguroasă definire şi delimitare a fiecărei categorii discutate. S-ar mai putea sublinia în mod special că parcurgerea ei oferă o imagine clară a marilor dificultăţi pe care le presupune uneori stabilirea distincţiei între un fenomen lingvistic cum este calcul şi altele aduse în discuţie: creaţiile realizate prin traducere şi împrumuturile.

Aşa cum rezultă din întreaga cercetare problemele nu sunt întotdeauna uşor de rezolvat. Calificarea unui exemplu drept calc realizat în perioada modernă presupune nu o dată o bună cunoaştere a istoriei limbii române, a circulaţiei faptului discutat într-o epocă sau în alta. Uneori, chiar în situaţia unei bune cunoaşteri a istoriei limbii, este greu de făcut o delimitare clară între un fenomen sau altul, între un calc şi o structură mai veche deja existentă în limbă şi folosită în epoca modernă. Astfel *fără ruşine* este considerat calc frazeologic (p. 239) după modelul fr. *sans honte*, iar exemplul oferit este întâlnit în proza lui Odobescu. Sintagma apare însă atestată încă din secolul al XVI-lea, iar în secolul al XVII-lea se întâlneşte la Moxa şi în *Biblia* din 1688 (v. DLR s.v. *ruşine*), astfel încât este foarte posibil să nu avem în acest caz un calc frazeologic după un model francez, ci o simplă folosire a unei structuri deja existente în limbă. O observaţie similară se poate face şi în legătură cu *a veni în sine* „a-şi veni în fire, în simţiri, a-şi reveni", atestat încă din secolul al XVII-lea şi al XVIII-lea cu acest sens (v. DLR s.v. *vine*). Şi acesta, întâlnit în proza lui Bălcescu, ar putea fi nu un calc frazeologic, după construcţia cores-punzătoare semnalată din franceză, ci o simplă folosire a unei structuri mai vechi. Aceeaşi observaţie pentru *nemişcător*, atestat la Bălcescu şi Bolintineanu. Asociat cu substantive ca *avere/proprietate*, a fost înregistrat în documente/ texte de legi/texte ştiinţifice încă înainte de secolul al XIX-lea, ceea ce face mai sigură calificarea lui drept un vechi derivat românesc. Exemplele s-ar putea înmulţi.

Credem că autoarea a procedat bine alegând pentru secolul al XIX-lea exemple din lucrările beletristice. Argumentul ei („limbajul literaturii artistice este foarte eterogen", p. 9) este convingător pentru cunoscătorii istoriei limbii române literare. Am mai adăuga că nu ar fi lipsit de interes ca în alte contribuţii consacrate aceleiaşi probleme să fie extinsă aria lucrărilor cercetate. Ne gândim la exemplele pe care textele administrative redactate în Transilvania în secolul al XIX-lea le-ar putea oferi. Este vorba de posibilitatea identificării unor creaţii româneşti calchiate după corespondentele din germană, în primul rând. Iată un singur exemplu de acest fel: *împoporaţiune* „populaţie" (*Documente privind revoluţia de la 1848 în ţările române*. C. Transilvania, vol. III, p. 309), care reprezintă un cuvânt realizat după modelul germ. *Bevölkerung*.

Vom spune, în concluzie, că fenomenul cercetat de Maria-Stanciu-Istrate în contribuţia de care ne-am ocupat, deşi dificil de circumscris uneori, este foarte ofertant, iar cercetătorul istoriei limbii române are enorm de profitat când i se pune la dispoziţie o lucrare atât de serioasă, de documentată, cu un material bogat şi interesant, realizată nu numai cu un efort deosebit, demn de a fi apreciat, ci şi cu o extrem de bună cunoaştere a problemelor abordate, ceea ne obligă să ne manifestăm satisfacţia determinată de apariţia unei asemenea lucrări.

MIRELA TEODORESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

ALEXANDRU MAREŞ, **Scrierea tainică la români**, Fundaţia Naţională pentru Ştiinţă şi Artă, Bucureşti, [2007], 230 p.

Prin lucrarea elaborată de Alexandru Mareş, filologia românească intră în posesia primei sinteze asupra sistemelor de scriere secretă întrebuinţate de români în perioada cuprinsă între veacurile al XV-lea şi al XVIII-lea. Apărut în 2008, volumul „trădează" preocupările mai vechi ale autorului, interesat de descifrarea mesajelor tainice întâlnite în vechile texte româneşti, cel puţin din 1986, când publică primul articol dedicat acestui domeniu, *Cel mai vechi raport diplomatic cifrat în limba română*.

Volumul este structurat în trei părţi, precedate de o *Introducere* şi încheiate cu o *Anexă,* un *Glosar* şi un *Indice de nume.*

În *Introducere* (p. 13–34) se face o trecere în revistă a criptogramelor înregistrate de-a lungul timpului în scrierile româneşti sau slavone. Cele dintâi criptograme au fost întâlnite în texte slavone scrise pe actualul teritoriu al României. Cea mai veche dintre acestea apare într-un vechi hrisov domnesc, emis la Târgovişte în 1499. Scrisă în aşa-numita cheie grecească sau *în filtă / hiltă*, criptograma respectivă oferă informaţii privitoare la numele copistului, ca şi celelalte criptograme întâlnite în manuscrise sau acte slavone emise în Ţara Românească ori în Moldova, în veacul imediat următor. „În toate aceste criptograme este vădită intenţia copiştilor de a-şi ascunde numele în semn de mare cucernicie şi de renunţare la orice vanitate lumească" (p. 14).

Cel mai vechi text românesc în care apare o criptogramă este *Psaltirea Scheiană* (1573–1578). Ocupând patru rânduri manuscrise, această criptogramă, singura de dimensiuni mai mari din veacul al XVI-lea, a rămas, din păcate, nedezlegată, cu toate eforturile depuse de-a lungul timpului de diverşi cercetători care s-au străduit să o descifreze.

Un text foarte important pentru istoria criptografiei româneşti este *Cartea de cântece* a protopsaltului Evstatie de la Mănăstirea Putna, ce datează de la 1511. Scrierea prezintă mai multe sisteme de scriere cifrată: taraberic, cu litere glagolitice, cu litere pseudo-glagolitice, cifrul aritmetic şi cifrul figural. Aşa se explică interesul pe care l-a stârnit această scriere cercetătorilor străini. Printre aceştia se numără E. Kałużniacki, care i-a consacrat în 1883 un studiu special, sau A. I. Iaţimirski.

Tot în veacul al XVI-lea apar criptogramele crucii, prezente în xilogravuri din manuscrisele şi tipăriturile slavone scrise ori tipărite de români.

În veacul al XVII-lea, ca şi în cel următor, se recurge la utilizarea criptografiei în scopuri politice, mai ales în cadrul relaţiilor internaţionale întreţinute de oficialităţi din Moldova şi Ţara Românească. În scopul obţinerii unui grad cât mai sporit de confidenţialitate se recurgea la cât mai multe soluţii de ascundere a mesajului: „Când scrierea secretă sau redactarea într-o altă limbă decât cea română nu păreau să ofere o garanţie suficientă pentru protejarea mesajului, scrisorile erau ascunse de către expeditorii lor în cele mai neaşteptate obiecte. Neculai Spătaru (Milescu), după relatările lui Neculce, ar fi ascuns nişte scrisori adresate fostului domnitor Constantin Şerban «într-un băţu sfredelit»" (p. 17).

Introducerea cuprinde şi informaţii privitoare la cercetările anterioare, dedicate criptogramelor în epoca veche. Dintre acestea, merită a fi amintite acelea elaborate de Leon Ruzicka, R. Pava sau Emil Vîrtosu. Acestea sunt prezentate în lucrarea de faţă, unde li se subliniază atât meritele cât şi erorile de interpretare, în scopul obţinerii unei imagini fidele asupra felului în care criptografia a fost reprezentată în cercetarea românească. În final, autorul ajunge la următoarea concluzie: „Din scurta noastră trecere în revistă a principalelor cercetări consacrate critogramelor din epoca veche s-a putut observa că majoritatea acestora a avut un caracter ocazional. Puţine au fost studiile consacrate examinării unui sistem de scriere criptată sau mai multora, numele de referinţă fiind cele ale lui E. Kałużniacki, A. I. Iaţimirski, R. Pava şi E. Vîrtosu. (...) În concluzie, considerăm că se simte lipsa unei lucrări care, sintetizând rezultatele cercetărilor întreprinse

până în prezent, să examineze toate sistemele de scriere secretă întrebuinţate în ţările române în secolele al XV-lea–al XVIII-lea ” (p. 32, 33).

Capitolele primei părţi a lucrării, intitulată *Criptografia de tradiţie bizantino-slavă* (p. 37–96), prezintă particularităţile fiecărei chei de criptare de provenienţă bizantino-slavă: *Cheia grecească, Cheia tarabercă, Cheia aritmetică, Scrierea prin sigle, Scrierea în sens invers, Scrierea cu litere glagolitice, Scrierea cu semne speciale (pseudoglagoliticul 1 şi pseudoglagoliticul 2), Criptogramele figurative, Combinarea cifrurilor, Sistemul cifric de criptare*. Dintre acestea, *cheia grecească* a fost sistemul cel mai des întrebuinţat de români. Ruşii preferau *cheia tarabercă*; la *cheia aritmetică* apelau atât slavii meridionali, cât şi cei răsăriteni, în vreme ce grecii o foloseau rar.

În partea a doua a lucrării, *Cifrurile diplomatice* (p. 97–145), sunt analizate 12 cifruri întrebuinţate de munteni, în perioada 1662–1713, în relaţiile diplomatice. Cele mai multe dintre aceste cifruri erau alcătuite pentru scrierea limbii greceşti. În ordine descrescătoare, celelalte cifruri erau utilizate pentru scrierea limbilor latină, polonă, română şi rusă. Fiecărui cifru îi este dedicat un capitol special, în care sunt prezentate trăsăturile specifice, echivalenţele, perioada în care a fost folosit, specificul textului în care apare etc. Şase dintre aceste cifruri au fost decodate de autor.

Partea a treia, intitulată *Chestiuni diverse* (p. 147–181), este dedicată unor probleme privitoare la studiul vechii criptografii româneşti. În capitolul intitulat *Pretinse şi false criptograme*, sunt reluate anumite însemnări prezente în manuscrise româneşti, însemnări care au fost interpretate de unii autori ca fiind mesaje criptate. Un loc aparte este rezervat *Criptogramelor şi cifrurilor nedezlegate*. Dintre acestea, cel mai mare interes l-a stârnit criptograma inclusă în *Psaltirea Scheiană,* prin descifrarea ei încercându-se să se stabilească vechimea manuscrisului şi chiar a traducerii pe care o conservă manuscrisul.

În *Anexă* (p. 189–214) Al. Mareş publică şase texte româneşti decriptate, scrise în diverse sisteme criptografice, precum şi traducerea unui text slavon din secolul al XVI-lea, deosebit de preţios datorită faptului că oferă explicaţii pentru numeroase criptograme ale crucii.

Prin informaţiile preţioase pe care le conţine, prin analiza minuţioasă a fiecărui sistem de scriere tainică întrebuinţat de români în epoca veche, lucrarea lui Al. Mareş oferă specialiştilor un model util pentru dezlegarea mesajelor rămase încă secrete. Efortul depus de autor este unul considerabil, iar valoarea lui trebuie apreciată pe măsură. Ţinând seama de intenţia avută de autorii criptogramelor, insuccesul avut în descifrarea unora dintre acestea nu trebuie să surprindă. Cu atât mai lăudabilă este însă victoria „spargerii” unora dintre coduri, căci nu înseamnă lipsa de pricepere a acelor care le-au creat, ci răbdarea, tenacitatea şi erudiţia cercetătorului. Toate aceste calităţi aparţin cu prisosinţă lui Alexandru Mareş, care, şi prin această lucrare, ne pune la dispoziţie o mostră de cercetare filologică autentică.

MARIA STANCIU-ISTRATE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Calea 13 Septembrie nr. 13, Bucureşti

ALEXANDRU MAREŞ, **Cărţi populare din secolele al XVI-lea–al XVIII-lea. Contribuţii filologice**, Bucureşti, Fundaţia Naţională Pentru Ştiinţă şi Artă, 2006, 344 p.

Volumul reuneşte cincisprezece articole privind literatura populară scrisă în secolele al XVI-lea–al XVIII-lea, majoritatea publicate de autor în ultimii treizeci de ani de activitate. În funcţie de tematica abordată, articolele sunt împărţite în trei secţiuni: I**. Apocrife religioase**, II. **Cărţi populare didactice şi de prevestire**, III. **Receptarea cărţilor populare**.

Prima secţiune debutează cu un studiu mai amplu, care apare acum pentru prima oară, intitulat ***Unde s-au tradus cele mai vechi apocrife religioase?*** Autorul prezintă aici principalele ipoteze asupra localizării traducerilor a nouă texte apocrife, urmărind datele cercetărilor altor specialişti, sau aducând propriile argumente de ordin lingvistic. De exemplu, faţă de punctul de vedere al lui Ion Gheţie şi Gh. Chivu, care localizau traducerea „textelor bogomilice” în sud-estul Transilvaniei sau în Muntenia, autorul plasează traducerea lor în nordul Hunedoarei, pe

baza prezenţei unui strat lexical nordic. În plus, Al. Mareş evidenţiază legătura dintre textele rotacizante şi unele texte apocrife, prin prisma locului comun de traducere a acestor categorii de texte, nordul Hunedoarei sau Banat-Hunedoara. Astfel, în *Apocalipsul Maicii Domnului* şi în *Cugetări în ora morţii* apare substantivul *gint* „neam", termen înregistrat doar în *Psaltirile Scheiană* şi *Hurmuzaki*, în *Legenda duminicii* adverbul *rutes* „în plus", notat numai în *Codicele Voroneţean* şi *Psaltirile Scheiană* şi *Voroneţeană*, şi, tot în *Legenda duminicii*, locuţiunea adverbială *pren ce* „de ce?", întâlnită numai în *Psaltirea Hurmuzaki*.

Concluziile studiului vizează mai multe aspecte: mai întâi, stabilirea locului copierii textelor, după cum urmează: *Legenda Sfintei Vineri*, *Legenda duminicii*, *Rugăciunea de scoatere a dracului*, în Măhaci, *Moartea lui Avraam* în zona Măhaciului, *Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morţii*, *Legenda Sfântului Sisinie* în zona Măhaciului sau în nordul Hunedoarei, *Cântecul religios*, în Muntenia; apoi, identificarea zonei originare a traducerii acestora, cu menţiunea că, pentru textele păstrate într-o singură versiune, regiunile de proveniență a modelelor coincid, probabil, cu locul unde s-au efectuat traducerile respective: Banat-Hunedoara (*Moartea lui Avraam*), nordul Hunedoarei (*Legenda Sfântului Sisinie*), Muntenia (*Cântecul religios*). Pentru traducerile textelor transmise în două sau mai multe copii, localizările, obţinute pe baza studierii celor mai vechi versiuni (din *Codex Sturdzanus*), sunt aproximativ aceleaşi cu ariile în care au fost copiate celelalte versiuni cunoscute: Banat-Hunedoara (*Legenda duminicii*), nordul Hunedoarei (*Apocalipsul apostolului Pavel*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Cugetări în ora morţii*). Pe de altă parte, studiul fixează, din punct de vedere cronologic, cea mai veche traducere a unui text apocrif, care este aceea a *Cântecului religios*, în perioada 1535–1555. Nu în ultimul rând este abordată problema mediului cultural din care provin traducerile textelor apocrife. Autorul propune ca sursă mediul bisericesc, în pofida alcătuirii, tot de către Biserică, a unor indice de cărţi oprite, care să prevină falsificarea dogmelor ortodoxe. Drept argumente se invocă limba corectă şi fluentă în care sunt redactate unele apocrife şi faptul că uneori acestea (v. *Legenda Sfântului Sisinie*) cuprindeau o versiune bilingvă, considerată a avea o destinaţie didactică, mai uşor de explicat într-un mediu monahal.

Într-un alt articol (***Observaţii pe marginea unui vechi imn religios***) cercetătorul se ocupă pe larg de *Cântecul religios* deja amintit – unul dintre cele mai vechi texte literare româneşti care ne-au parvenit în copii manuscrise – din ms. sl. 494 al B. A. R., făcând observaţii interesante cu privire la întrebuinţarea cântecului, de factura apocaliptică, în ocazii funebre. Sunt cercetate şi alte versiuni mai puţin cunoscute pentru a clarifica prezenţa lui în literatura română veche, atrăgându-se atenţia că textul nu trebuie încadrat în rândul producţiilor bogomilice, cu care se află în divergenţă ideologică. Al. Mareş aduce în discuţie versiunea copiată de popa Urs din Cotiglet (jud. Bihor), în care sunt vizibile influenţe aparţinând *Fiziologului*. O explicaţie pentru faptul că versiunile cunoscute sunt divergente ar putea fi, susţine autorul, şi aceea că textul a circulat pe cale orală.

Povestea la vremea de apoi (***Un apocrif religios puţin cunoscut din secolul al XVII-lea***), text, de asemenea, de factură apocaliptică, este interesant prin unicitatea sa în peisajul manuscriselor româneşti. Cercetătorul ia în discuţie motivele specifice acestui tip de literatură, care apar în textul analizat, dar şi în alte scrieri cu aceeaşi tematică, relevând ideea că toate motivele la un loc mai apar, în afara versiunii româneşti, doar în *Prorocirea lui Pseudo-Metodie*, faţă de care se diferenţiază însă prin câteva elemente distincte. Versiunea românească se apropie, totuşi, de una dintre variantele slavone ale *Prorocirii*, cuprinse într-un manuscris din secolul al XVI-lea, din Lvov, o redacţie prelucrată şi prescurtată şi aceasta, cu lacune, pe care copia românească o completează, deoarece păstrează textul integral. Studiul impune şi ideea traducerii textului românesc după unul slavon, traducere care s-a făcut, probabil, tot în Moldova, luând în considerare particularităţile de limbă.

În articolul ***Despre geneza unei cazanii apocrife din secolul al XVII-lea***, Al. Mareş pune la îndoială existenţa *Păuceniei lui Alexandru-Vodă*, contrazicând în acelaşi timp părerea lui Florian Dudaş, care considera învăţătura referitoare la nimicirea oraşelor idolatre Sodoma şi Gomora (*Învăţătură de pre Sodom şi de Gomor*) ca făcând parte din rândul cazaniilor apocrife ale *Păuceniei*. Examinarea unei alte versiuni, copiate de popa Urs din Cotiglet înainte de 1692

(B. A. R. ms. rom. 4182), probează că aceasta este o prelucrare după textul *Paliei de la Orăştie*, în care au pătruns şi unele interpolări. Natura modificărilor se referă nu atât la întinerirea limbii, cât la lămurirea unor locuri socotite obscure, completând cu explicaţii suplimentare, rezumând sau intercalând pasaje din redacţia B a *Celor douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*, carte populară de premoniţii, cu largă circulaţie la noi. Maghiarismele utilizate în cazanie indică o origine nord-vest transilvăneană, poate chiar Bihorul, de unde provin şi cele două copii cunoscute ale *Paliei*. Din punct de vedere lexical descoperim termenul *bejan* „fugar", atestat până acum doar ca nume propriu.

Articolul **Trei note despre apocrifele religioase** aduce noi informaţii referitoare la texte mai mult sau mai puţin dezbătute în literatura de specialitate. Astfel, autorul discută despre:

(1). *Un motiv literar de largă circulaţie, localizarea iadului şi măsurarea distanţei prin aruncarea pietrei*. Motivul provine din *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, de unde pătrunde de la bun început în apocrife religioase precum *Cugetări în ora morţii*, *Disputa lui Isus cu satana* etc. Tema apare, interpolată, şi în versiuni târzii ale altor apocrife, cum ar fi o copie slavonă a *Apocalipsului Maicii Domnului*, o copie moldo-venească a *Legendei duminicii* sau independent, cu funcţie explicativă, pe marginea unei file dintr-o *Psaltire* slavonă de la Budapesta.

(2). *O funcţie puţin cunoscută a apocrifelor religioase*. Aici cercetătorul descoperă câteva indicii care duc la concluzia că unele scrieri religioase necanonice s-au citit în biserică, în epoca veche, în loc de predică. Ele s-au transmis uneori prin intermediul preoţilor mai puţin instruiţi de la sate, impulsionaţi şi de îndemnurile conţinute de texte, pentru copierea şi răspândirea lor (*Legenda duminicii*, *Pseudo-Apocalipsul lui Ioan*, *Pustuşagul Ierusalimului*, *Poveaste a lui Alecsie*, *Legenda Sfântului Gheorghe*, *Apocalipsul Maicii Domnului*, *Învăţătura când au mers Hristos la iad să ia sufletele din iadu*, *Disputa lui Isus cu satana).*

(3). *Identificarea a trei scrieri escatologice* din ms. sl. 309 al B. A. R. Primul text aparţine *Prorocirii lui Pseudo-Metodie*, *arhiepiscopul de Patara*. Versiunea de aici se apropie de o versiune slavonă din secolul al XVI-lea, publicată de N. Tihonravov. Al. Mareş aminteşte, cu această ocazie, o versiune nesemnalată a scrierii, păstrată în Arhivele Statului Bucureşti (ms. 741), copiată în Moldova. A doua scriere, incompletă, s-a dovedit a fi o versiune a *Viziunii lui Cosma monahul*, cea mai veche versiune a scrierii din Moldova, care se apropie de versiunea bilingvă din textul *Patericului*, publicată de A. I. Iaţimirski. A treia aparţine *Întrebărilor Sfântului Epifanie* şi este a doua versiune, ca vechime, din Moldova.

Cercetătorul stabileşte aici şi faptul că ms sl. 309 are doi copişti distincţi, primul, copistul A, care a folosit hârtie braşoveană şi silezіană (1547–1556), celălalt, copistul B, care a utilizat hârtie de fabricaţie poloneză şi silezіană (1553–1563), sorturi de hârtie cu circulaţie în zona Moldovei.

Sfârşitul lumii (anii 7000 şi 8000) în textele slavo-române şi româneşti din secolele al XV-lea–al XVIII-lea) studiază două profeţii apocrife cu slabe atestări în rândul românilor.

Profeţia despre sfârşitul lumii în anul 7000 este atestată în *Liturghierul* slavon de la Feleac, copiat în 1481, care conţine o *Pascalie*, calculată până în anul 1492, data limită când se împlineau 7000 de ani de la facerea lumii. Altele au fost în uz în Ţara Românească (ms. sl. 277 şi ms. sl. 298, ambele de la B. A. R) şi în Moldova, dovada indirectă fiind reprezentată de o pascalie copiată la mănăstirea Putna, care debutează cu 1493 anul (7001).

În textele româneşti profeţia apare destul de târziu, fiind înregistrată în *Tâlcuirea Apocalipsului*, traducere din 1704 a episcopului Damaschin (B. A. R., ms. rom. 2469), apoi, la mijlocul secolului al XVIII-lea, în întrebările lui Epifanie şi răspunsurile lui Andrei cel Nebun pentru Hristos, la sfârşitul secolului al XVIII-lea, de când datează *Prorocirea svântului nostru Metodie, pentru cele ce vor să fie în zilele de apoi*, în fine, la sfârşitul secolului al XIX-lea, într-o versiune a *Întrebărilor lui Iazimir cu ale lui Panaiot Filozoful*.

Profeţia despre anul 8000 ne este cunoscută dintr-o versiune mediobulgară a *Morţii lui Avraam*, copiată la mănăstirea Neamţ în 1557.

Textele româneşti conţin, la fel, puţine referiri despre anul 8000. Sunt amintite aici ms. rom. 69 al bibliotecii Mitropoliei Ortodoxe din Sibiu (circa 1650) sau *Antihrist şi semnele venirii de apoi*, într-o versiune de la 1845.

Raritatea atestărilor, observă autorul, s-a datorat bisericii ortodoxe, care a luat poziţie faţă de aceste profeţii apocrife, neconforme cu textul evanghelic, după care nimeni nu poate cunoaşte ziua şi ceasul când va veni pentru a doua oară Hristos (Matei 25, v.13; Marcu, 13, v. 32).

Partea a doua a cărţii se ocupă de **Cărţile populare didactice şi de prevestire.**

Secţiunea debutează cu articolul ***Cea mai veche versiune românească a Florii Darurilor***, conservată în ms. rom. 4620 al B.A.R., unde cel mai întins spaţiu îl ocupă problema datării textului. Al. Mareş respinge, cu argumente bine întemeiate, propunerile făcute de alţi filologi în aceasta privinţă, şi avansează, pe baza cercetării filigranelor, ca dată de redactare a versiunii, perioada cuprinsă între anii 1592–1604. Cercetătorul pune în discuţie şi însemnarea din limba slavonă, de pe fila 35^{v}, din care nu rezultă clar dacă manuscrisul a fost copiat de ieromonahul Ioan de la Mănăstirea Putna, ori a fost realizat din iniţiativa acestuia de către un alt copist.

Examinând filigranul hârtiei şi subiectul altor scrieri din manuscris, cercetătorul datează ***Povestea călugăriţei care şi-a scos ochii (versiunea din Codicele Drăganu)*** în intervalul 1643–1652. Tot aici autorul analizează particularităţile de limbă ale textului, ajungând la concluzia că scribul este un ucrainean din părţile Maramureşului.

La ceea ce se ştia despre ***Cel mai vechi Gromovnic românesc*** (practic numai data efectuării copiei, în 1636), autorul adaugă multe informaţii noi, şi anume că transcrierea aparţine preotului Stanciu din Scorei, jud. Sibiu, că traducerea românească s-a efectuat din slavonă, după o versiune necunoscută, că versiunea analizată este diferită de celelalte versiuni româneşti cunoscute, că textul prezintă trăsături dialectale specifice sud-vestului Transilvaniei şi că a fost copiat, probabil, după un text de provenienţă oltenească.

În ***Note despre Prorocirea Sibilei*** se discută despre vechimea atestărilor şi sursele textologice pentru termenul *sibilă* şi variantele lui, despre redacţiile româneşti ale *Cuvântului de preînţeleapta Savila* sau despre originea relaţiei genealogice frate-soră dintre Sibila şi Solomon, în unele variante interpolate ale *Alexandriei* (Al. Mareş consideră ca sursă a relaţiei genealogice varianta slavonă a *Cuvântului de preaînţeleapta Savila*). Un alt fapt interesant, autorul pune aici în evidenţă anumite mecanisme care funcţionează în procesul de difuzare a unei traduceri sau cum se pot contamina între ele versiunile unui text.

Articolul ***Cele douăsprezece vise în tâlcuirea lui Mamer*** aduce completări unui studiu mai amplu al aceluiaşi autor, examinând o versiune inaccesibilă în momentul analizării versiunilor româneşti ale textului, care aparţine bisericii ortodoxe din Ungaria. Al. Mareş pune în evidenţă locul acestei versiuni, care aparţine celei mai vechi traduceri a textului, şi relevă prefacerile suferite în trecerea de la forma corectă din originalul traducerii la forma alterată.

Receptarea cărţilor populare constituie tematica celei de a treia secţiuni a cărţii.

Analiza dedicată ***Mitropolitului Dosoftei şi cărţilor populare*** evidenţiază cunoaşterea de către Dosoftei a anumitor producţii literare cu circulaţie în epocă, referindu-se la două comentarii nepublicate ale mitropolitului, inserate în traducerea *Cronografului* lui Cigalas.

Consideraţii pe marginea indicelor de cărţi oprite din secolul al XVII-lea se referă la trei indice, încercând să răspundă unor întrebări legate de iniţiativa traducerii unor astfel de liste, de regiunile unde au circulat acestea şi de puterea lor de influenţă.

Primul indice, aflat in *Păucenie de la Voivozi*, datând de la începutul secolului al XVII-lea, înregistrează titluri aparţinând majoritatea literaturii astrologice de prevestire, medicinii populare, nu însă şi apocrifelor religioase. Dintre cărţile interzise aici, doar două par să fi fost cunoscute românilor din acea vreme. Astfel, importanţa atribuită de Fl. Dudaş indicelui nu se mai justifică. Al doilea indice este cuprins într-un *Nomocanon* slavon (ms. sl. 461 al B. A. R.), copiat, după cum susţine Al. Mareş, în Rusia, într-un mediu ecleziastic. Textul indicelui, tradus în româneşte de autor pentru prima oară, se găseşte în volum la p. 254–257. Al treilea indice este cel din ms. B.A.R. 1570, cuprinzând, de fapt, mai multe indice, traduse de Staicu Grămăticul din Târgovişte (1667–1669) dintr-o ediţie rusească din 1644 (*Cartea lui Chiril*), realizată de pe poziţiile ortodoxismului. Cărţile interzise în indice aparţin literaturii religioase şi hagiografice apocrife precum şi literaturii

astrologice. Din nou, numai un număr restrâns dintre cărțile pomenite aici circulă şi la noi în secolul al XVII-lea.

Concluzia analizei este că cele trei indice sunt de proveniență rusă, iar inițiativa traducerii aparține, probabil, Mitropoliei Țării Româneşti, în cazul ultimului indice, şi unei instanțe religioase moldoveneşti, în cazul primului.

Autorul subliniază însă că numărul scrierilor apocrife şi cărților de prevestire traduse şi copiate de români e mai mare decât cel dedus din indicele semnalate. Aşadar, fenomenul răspândirii literaturii apocrife nu a putut fi înlăturat prin prezența acestor indice. Pe de altă parte, majoritatea cărților apocrife proveneau din Ardeal şi ne putem gândi la o cenzură instituită de biserica ortodoxă din Țara Românească şi Moldova. Circulația apocrifelor e totuşi mai accentuată în cele două regiuni, începând cu secolul al XVIII-lea. În Transilvania, în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, biserica unită ia poziție pentru stoparea acestui fel de literatură.

Studiul ***Originalul slavon al unui apocrif biblic şi o chestiune de periodizare literară*** pune în vedere noi versiuni slavone ale *Învățăturii despre vremea de apoi a prorocului Isaia* (prima jumătate a secolului al XVII-lea), publicate de Iv. Franco, care întăresc opinia cu privire la descinderea traducerii româneşti dintr-un original slavon răsăritean. În plus, împărțirea creațiilor populare realizată de N. Cartojan (v. *Cărțile populare*) în funcție de limba originalelor acestora (greceşti şi slave sud-dunărene), beneficiază de o nuanțare din partea cercetătorului, în sensul că originalele slave sunt şi răsăritene, începând din deceniile patru-cinci ale secolului al XVII-lea, mai întâi ucrainene, până la 1700, apoi ruseşti.

Chiar dacă informațiile oferite de cataloagele de manuscrise româneşti atestă o prezență scăzută a cărților apocrife în Moldova până la sfârşitul secolului al XVII-lea (***Moldova şi cărțile populare în secolele al XV-lea–al XVII-lea***), Al. Mareş probează, prin intermediul criticii textuale, afirmațiile stolnicului Cantacuzino din *Istoria Țărâî Rumâneşti*, după care, mai ales în această regiune au circulat, încă de pe atunci, titluri aparținând respectivului gen de literatură.

La finalul celor trei secțiuni ale cărții sunt editate trei dintre textele la care cercetătorul face referire în volum, unul dintre ele, *Cuvântul de vreame de apoi,* fiind inedit.

Astfel, prin temeinicia cu care îşi argumentează analizele filologice, autorul risipeşte anumite incertitudini privind localizarea, datarea, filiația sau identificarea originalelor străine ale unor manuscrise. Mai mult, Al. Mareş introduce în circuitul ştiințific câteva scrieri nestudiate până acum, publicând şi traducând pentru prima oară la noi aceste texte.

MARIUS MAZILU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Alexandria, Cea mai veche versiune păstrată, studiu introductiv, ediție şi glosar de FLORENTINA ZGRAON, Bucureşti, Academia Română, Fundația Națională pentru Ştiință şi Artă, 2006 (*Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, XI), 272 p.

Al unsprezecelea volum al colecției *Cele mai vechi cărți populare în literatura română* coordonate de Al. Mareş este consacrat *Alexandriei*, roman descriind viața şi aventurile lui Alexandru Macedon care s-a bucurat de o largă popularitate în literatura română, fiind copiat în numeroase manuscrise şi tipărit în repetate rânduri încă de la sfârşitul secolului al XVIII-lea. Lucrarea cuprinde un *Studiu introductiv* (p. 7–113), o *Notă asupra ediției* (p. 115–125), textul propriu-zis (p. 127–228), un capitol de *Anexe* (p. 229–240), *Glosar* (p. 241–267), o *Bibliografie selectivă* (p. 269–272) şi *Facsimile*.

Autoarea prezentei ediții, Florentina Zgraon, este extrem de bine familiarizată cu problemele privind circulația *Alexandriei* în literatura română, ea editând, de altfel, şi o versiune a romanului redactată la mijlocul secolului al

XVIII-lea[1] şi semnând mai multe studii cu privire la difuzarea acestei cărţi populare[2]. În volumul de faţă, ea se opreşte asupra celei mai vechi copii, păstrate în ms. rom. 3821 din Biblioteca Academiei Române, text care a fost deja editat de Nicolae Cartojan în 1922[3]. Alegerea sa este extrem de binevenită, din mai multe motive: datând din 1620, *Alexandria* din ms. 3821 reprezintă, cronologic, cea de-a doua carte populară în limba română, fiind devansată doar de *Floarea darurilor*, aşadar textul de faţă are un statut special între scrierile literaturii române vechi; de la ediţia lui Cartojan, ms. 3821, cunoscut sub numele de *Codex Neagoeanus*, a făcut obiectul investigaţiei a numeroşi filologi români, ceea ce făcea necesară o ediţie nouă, care să prezinte şi să discute critic opiniile acestora; în sfârşit, din 1922, apariţia a numeroase studii de specialitate cu privire la difuzarea *Alexandriei* atrăgea după sine necesitatea de a fi analizate noile informaţii cu privire la circulaţia romanului.

Pornind de la demonstraţia lui Cartojan, conform căreia *Alexandria* românească se sprijină pe un izvod sârbesc, bazat, la rândul său, pe un text occidental de provenienţă italiană care a suferit numeroase modificări, Florentina Zgraon nuanţează informaţiile cu privire la data realizării acestuia, raportându-se la investigaţii recente care propun drept perioadă a întocmirii textului sârbesc secolele al XIV-lea–al XV-lea, nu secolul al XIII-lea, aşa cum susţinuseră, pe urma lui Novakovič, N. Cartojan, N. Iorga, D. Simonescu, M. Ruffini sau D.-H. Mazilu (p. 19–21).

Un capitol important al *Studiului introductiv* este consacrat redacţiilor străine ale *Alexandriei* pe teritoriul dacoromanic (p. 26–34): una în latină, din secolul al XV-lea, păstrată într-un manuscris din Transilvania; două în limba maghiară, difuzate în aceeaşi regiune în secolul al XVI-lea, respectiv al XVII-lea, şi două slavone, dintre care una datând din 1562, realizată în Transilvania, şi una din veacul următor, întocmită în Moldova şi aflată în prezent în ms. sl. 357 din Biblioteca Academiei Române. Analiza textelor slavone conduce la concluzia că nici unul dintre ele nu se află la baza versiunilor româneşti ale cărţii populare, care se bazează, în totalitate, pe un unic izvod sârbesc.

Acceptând a doua jumătate a secolului al XVI-lea ca dată a redactării traducerii versiunii din ms. 3821 şi pledând asupra necesităţii de a distinge între prototipul traducerii şi cea mai veche copie păstrată (p. 47–52), autoarea ediţiei insistă asupra unei probleme filologice care nu a întrunit consensul specialiştilor, anume localizarea traducerii, şi, după o trecere în revistă a opiniilor formulate în această privinţă, consideră, urmând opiniile lui I. Gheţie, că zona realizării acesteia a fost Moldova (p. 52–62). De o atenţie specială se bucură şi problema regiunii unde a fost întocmită versiunea din ms. 3821, o problemă care a atras în repetate rânduri atenţia filologilor, din cauza dificultăţii de a decide în care dintre cele şase sate numite Sânpetru a locuit scribul, preotul Ioan. După prezentarea principalelor opinii în această privinţă, care au pledat, pe baza unor argumente lingvistice sau extralingvistice, pentru satul Sânpetru din Haţeg sau pentru Sânpetrul Braşovului, autoarea conchide că discuţia despre localizarea *Alexandriei* din *Codex Neagoeanus* este „încă deschisă" (p. 113).

Editat conform normelor contemporane, explicate în ampla notă asupra ediţiei, textul din *Codex Neagoeanus* este însoţit de două fragmente preluate din ms. 1867 al Bibliotecii

[1] Ediţie realizată împreună cu Cătălina Velculescu; vezi *„Alexandria" în manuscrise (româneşti) inedite*, I, în „Revista de istorie şi teorie literară", XXXVII, nr. 3–4, XXXVIII, nr. 1–3, 1989–1990, p. 315–329; II, în „Revista de istorie şi teorie literară", XXXIX, nr. 3–4, 1991, p. 307–322.

[2] Vezi, de exemplu, *Un manuscris pierdut şi regăsit al* ***Alexandriei***, în SCL, LI, 2000, p. 507–518; *Un manuscris „călător" al* ***Alexandriei***, în LR, L, 2001, p. 137–144, *Tradiţia manuscrisă a* ***Alexandriei***. *O redacţie prescurtată sau mai multe?*, în *Floarea darurilor. In memoriam Ion Gheţie*, volum îngrjit de Violeta Barbu şi Al. Mareş, Bucureşti, 2006, p. 207–224.

[3] N. Cartojan, *Alexandria în literatura românească. Noui contribuţii (studiu şi text)*, Bucureşti, 1922.

Academiei Române, datând din 1717, care alcătuiesc capitolul de *Anexe* (p. 229–240) şi au rolul de a furniza cititorului accesul la două fragmente care lipsesc din ms. 3821. Pentru cea mai amplă lacună a *Alexandriei* din ms. 3821, aflată în partea introductivă a scrierii, despre care autoarea ediţiei a apreciat că ar reprezenta aproape un sfert din text (p. 86), nu se propune un text corespunzător preluat din altă versiune, poate din cauza faptului că ms. 1867 era, la rândul său, acefal (p. 127, n.1). Un *Glosar* mult mai cuprinzător decât cel întocmit de Cartojan (p. 241–267), o *Bibliografie selectivă* (p. 269–272) şi cinci facsimile se regăsesc în partea finală a ediţiei de faţă.

Prin dezbaterea minuţioasă şi precaută a problemelor filologice ridicate de manuscrisul care conservă cea mai veche copie a *Alexandriei*, prin indicarea constantă a noilor orientări în domeniu şi prin discutarea lor atentă, prin punerea la dispoziţie a unui text editat în conformitate cu normele adoptate de filologia actuală şi a unui bogat glosar, care facilitează accesul la una dintre cele mai vechi cărţi populare româneşti laice, prezenta ediţie devine un reper important în cercetarea românească asupra celebrului roman despre viaţa lui Alexandru Macedon şi un volum important al filologiei româneşti contemporane.

EMANUELA TIMOTIN
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

Dictionarium valachico-latinum. *Primul dicţionar al limbii române*. Studiu introductiv, ediţie, indici şi glosar de GH. CHIVU, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 391 p.

Lucrarea prezentă, alcătuită în cadrul Sectorului de limbă literară şi filologie al Institutului de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” din Bucureşti, are ca obiect de studiu cel mai vechi dicţionar cu bază limba română, aşa-numitul *Dictionarium valachico-latinum*. Cunoscut îndeobşte sub denumirea *Anonymus Caransebesiensis*, acest dicţionar, scris cu litere latine şi păstrat la Biblioteca Universităţii „Eötvös Loránd” din Budapesta, a fost cercetat din 1871, an de când datează prima sa semnalare în cultura românească, şi până în prezent de nu prea mulţi lingvişti, unanimi însă a-i recunoaşte importanţa pentru studiul limbii şi lexicografiei române. Până la ediţia actuală, *Dictionarium valachico-latinum* a beneficiat de trei ediţii: B. P. Hasdeu în 1891 (reproducere parţială: literele A–P), Gr. Creţu în 1898 (reproducere integrală) şi Fr. Király în 2003 (reproducere numai a indicelui cuvintelor româneşti, însoţită de facsimile).

Gh. Chivu, al cărui interes pentru acest text datează dinaintea anului 1987, data primului său articol referitor la dicţionarul respectiv, a elaborat lucrarea de faţă de-a lungul mai multor ani, în care a avut prilejul să-şi facă cunoscute în scris opiniile privind paternitatea autorului şi datarea manuscrisului. Volumul Domniei Sale este structurat în opt secţiuni: *Studiu filologic, Studiu lingvistic, Notă asupra ediţiei, Transcrierea textului românesc, Note, Indice de cuvinte, forme, locuţiuni şi sintagme, Glosar* şi *Facsimile*. Renunţând să trecem la o examinare a secţiunilor indicate, considerăm că este mai profitabil să arătăm pe scurt noutăţile pe care le aduce lucrarea în privinţa cunoaşterii şi reproducerii textului.

Sub raportul criticii textuale (vezi *Studiul filologic*), trei aspecte merită să fie reţinute: 1) respingerea pe baza examenului grafologic a ipotezelor care îl consideră autor al *Dicţionarului* pe Mihail Halici-tatăl şi, respectiv, pe Mihail Halici-fiul (prima dintre ele având o oarecare audienţă în rândul specialiştilor), 2) datarea filigranologică a scrierii manuscrisului budapestan între 1640 şi 1660 şi 3) identificarea modelului urmat de această lucrare în *Lexicon latino-graeco-hungaricum* al lui Albert Szenczi Molnár. Sunt rezultate noi şi, totodată, credibile, având în vedere soliditatea argumentelor care le susţin.

Pentru cunoaşterea aprofundată a părţii româneşti a *Dicţionarului*, un aport deosebit îl are *Studiul lingvistic*, secţiune absentă în ediţiile anterioare realizate de B. P. Hasdeu, Gr. Creţu şi Fr. Király. Descrierea minuţioasă şi exactă a faptelor de limbă în subcapitolele *Fonetică, Morfologie* şi *Lexic* este precedată de o examinare la fel de amănunţită a grafemelor folosite în

scriere. Interpretarea grafiei acestui *Dicţionar*, scris cu alfabet latin şi ortografie maghiară, reprezintă, datorită pluralităţii soluţiilor ortografice din text, o întreprindere extrem de dificilă. Întemeiate pe temeinice cunoştinţe de istoria limbii române şi deopotrivă pe o bună cunoaştere a ortografiei textelor româneşti şi maghiare scrise cu alfabet latin în secolele al XVI-lea–al XVII-lea, soluţiile de interpretare avansate de editor sunt plauzibile pentru zona şi epoca scrierii textului (Banat-Hunedoara, în jurul anului 1650).

Modalitatea de reproducere a textului în transcriere interpretativă îl diferenţiază net pe Gh. Chivu de editorii anteriori (B. P. Hasdeu şi Gr. Creţu, adepţi ai transmiterii textului în ortografia originală; singur Fr. Király a recurs la metoda transcrierii interpretative, însă numai pentru a reproduce cuvintele româneşti din cadrul indicelui alfabetic).

În sfârşit, alte secţiuni ale ediţiei actuale, inexistente în ediţiile anterioare facilitează o mai exactă cunoaştere a textului românesc. Ne referim la *Notele* care urmează reproducerii textului, înfăţişând în realitate istoria acestuia (consemnând varii aspecte, precum poziţia articolelor adăugate, greşelile de transcriere, alte soluţii de interpretare etc.), la *Indicele de cuvinte, forme, locuţiuni şi sintagme*, care încorporează de fapt patru indici (de cuvinte româneşti, latine, maghiare şi germane) şi, în sfârşit, la *Glosar*, menit să explice termenii şi sensurile mai puţin sau deloc cunoscute în limba literară actuală. Ultima secţiune, prin bogăţia materialului lingvistic conţinut, reprezintă o sursă de primă mână pentru cei interesaţi de problemele evoluţiei vechiului lexic românesc.

Ne aflăm, indiscutabil, în prezenţa unei lucrări, excelent concepută şi realizată, a cărei apariţie, nutrim convingerea, va fi primită cu deplină satisfacţie de specialişti.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

VIOLETA BARBU, **Purgatoriul misionarilor. Contrareforma în ţările române în secolul al XVII-lea**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2008, 770 p.

Lucrarea este consacrată examinării Contrareformei sau Reformei catolice în Moldova şi Ţara Românească, după Conciliul de la Trento (1545–1563) şi până la sfârşitul secolului al XVII-lea, perioadă în care în ţările române sunt vădite semnele unor înnoiri în plan social, politic, cultural şi religios. Acestei teme autoarea i-a consacrat numeroase cercetări în ultimii 19 ani (dacă nu mă înşel primul său studiu consacrat Contrareformei datează din 1990 şi urmăreşte constituirea terminologiei religioase catolice în ţările române), devenind, în acest fel, persoana cea mai îndreptăţită să realizeze o sinteză a acţiunilor de misionariat catolic din Moldova şi Ţara Românească în epoca post-tridentină.

În încercarea de reconstituire a istoriei Contrareformei în cele două ţări româneşti, autoarea a plasat în centrul anchetei sale instituţiile de drept ecleziastic, practica religioasă, teologia, pietatea, dar, totodată, şi comunităţile religioase, încercând să împletească cercetarea istoriei religioase cu cercetarea istoriei sociale. La fel de important ni s-a părut şi interesul manifestat pentru interacţiunea dintre Contrareforma, minoritară, şi confesiunea ortodoxă, majoritară, în ţările române, urmărindu-se, aşadar, procesul de inculturare, adică de întâlnire a două culturi. În acest fel, dispunând de o bază de informaţii mult sporită, s-a putut urmări în condiţii mult mai bune dialogul interconfesional şi schimburile culturale modelate de Contrareformă. Aşa cum se precizează în lucrare (p. 23), inculturarea catolicismului reformat în ortodoxia majoritară din Moldova şi Ţara Românească reprezintă un studiu de caz unic, fenomenul neputând fi urmărit în alte ţări ortodoxe. Tot în capitolul introductiv (*Precizări metodologice*) se precizează sursele de investigaţie, atrăgându-se atenţia asupra gradului lor inegal de obiectivitate.

Cercetarea istoriei misiunilor în ţările române în epoca Contrareformei se deschide cu prezentarea instituţiilor şi sistemelor normative. Acest prim capitol are o tematică foarte bogată. Se discută strategiile urmărite de misiunile catolice în Moldova şi Ţara Românească,

dependența acestor țări de Vicariatul latin din Constantinopol (1626–1644), iar din 1644 de Arhiepiscopia de Marcianopolis, cele două etape principale din activitatea misiunilor: 1622–1649, etapa de vârf, când unele măsuri ale misionarilor au primit sprijinul domnilor români Matei Basarab şi Vasile Lupu, şi post 1649, când acțiunile misionarilor au fost subminate de conflictele dintre misionari şi episcopii de Bacău, dintre ordinul franciscan şi cel iezuit, conflicte intervenite pe fondul unei instabilități politice, problema patronajului polon asupra episcopiei de Bacău, componența etnică a misiunilor (bosniaci, dalmați, bulgari şi italieni, ultimilor datorându-le şi câteva scrieri de pastorație în limba română), prezența iezuiților în Moldova, începând cu anul 1610, relația dintre misionari şi domnie, dreptul de protector al catolicilor exercitat de domn etc. Din multitudinea de probleme tratate în acest capitol, țin să remarc că aceea privind continuitatea episcopiei de Bacău din secolul al XIV-lea până la începutul secolului al XVII-lea, când sunt semnalați primii ei titulari (teză reluată de Ştefan Gorovei), este respinsă cu argumente convingătoare de autoare (p. 86–88).

Un capitol aparte (*Conversio et reductio*) este consacrat acțiunilor de convertire întreprinse de misionarii catolici. Convertirea protestanților, începută în timpul lui Petru Şchiopul şi continuată în secolul al XVII-lea, s-a soldat cu dispariția populației săseşti din Moldova (parte prin asimilare, parte prin emigrare). Se urmăreşte, deopotrivă, şi procesul de românizare a comunităților maghiare din Moldova, indicându-se cauzele care au grăbit acest proces: conviețuirea în comunități bilingve, lipsa preoților, sincretismul religios etc. Nu sunt neglijate nici acțiunile de convertire inițiate de ortodocşi, e drept la scară mult mai mică şi vizându-i pe cei de credință islamică. Un exemplu, de acest fel, îl reprezintă convertirea lui Reiss-effendi, descrisă de Chesarie Daponte, în care se întrevede influența, pe care o semnalez acum, a *Descoperirii sfintei liturghii*, adică a unui apocrif religios.

Pagini substanțiale sunt rezervate renaşterii bisericii catolice, înfăptuite prin hotărârile adoptate de Conciliul de la Trento şi de conciliile catolice posttridentine din secolul al XVII-lea, dintre care le pomenesc numai pe cele de la Cotnari (1642) şi Bacău (1663). Sunt înfățişate, de asemenea, şi sinoadele de unire a bisericii rutene cu Roma (Brest, 1596; Užgorod, 1646), precum şi sinoadele ortodoxe doctrinare: Kiev (1640), Iaşi (1642 şi, probabil, o dată plasată în intervalul 1642–1645), Târgovişte (1658). În legătură cu măsurile adoptate în ultimul dintre sinoadele menționate (administrarea botezului şi de către laici, rebotezarea calvinilor şi luteranilor), „aflate ca spirit nu departe de Contrareforma catolică" (p. 272), acestea s-au datorat probabil lui Paisie Ligaridis, şcolit la Roma şi influențat de învățătura tridentină (p. 274). Țin să atrag atenția şi asupra aducerii în discuție a lui Alexandru dascălul, un traducător ucrainean mai puțin cunoscut, care a activat la Mănăstirea Bistrița şi la Râmnic (1697–1699) şi, care potrivit autoarei, a putut stârni anumite bănuieli patriarhului Dositei împotriva episcopului de Râmnic, Ilarion, acuzat în sinodul de la Bucureşti (1705) din cauza îngăduinței manifestate față de catolici.

Modul în care a decurs dialogul între misionari şi ierarhii catolici, pe de o parte, şi ierarhii şi laicii ortodocşi, pe de altă parte, formează obiectul unui alt capitol. În prima jumătate a secolului al XVII-lea au existat momente de dialog, determinate de dorința reciprocă de cunoaştere, dar şi de reacția față de atitudinea filocalvină a patriarhului Chiril Lucaris. Raporturile între reprezentanții celor două confesiuni se vor înăspri în a doua jumătate a secolului datorită luptelor pentru domnie şi incursiunilor tătarilor. Spre sfârşitul secolului curentul anticatolic se amplifică odată cu înființarea tipografiilor greceşti la Iaşi şi Snagov, ceea ce a făcut ca centrul disputelor interconfesionale să se mute de la Constantinopol la Iaşi şi Bucureşti. Temele anticatolice predilecte din scrierile care au circulat în acel veac în țările române sunt la rândul lor prezentate. Astfel, cucerirea Constantinopolului de către latini este una dintre temele cel mai des folosite, fiind întâlnită, de pildă, în cronografele lui Moxa şi Pătraşco Danovici sau în tratate de teologie polemică, cum ar fi *Enchiridionul* lui Maxim Peloponezianul (ed. greacă, 1690; ed. românească, 1699). Alături de acestea ar putea figura, după părerea noastră, şi *Disputa lui Panaghiot Filozoful cu Azimit Papistaşul* (publicată de N. Iorga, în „Analele Academiei Române", Seria II, tom. XXIX, Mem. Secț. Ist., p. 5–15), care conține o diatribă la adresa latinilor determinată de Conciliul pentru unire de la Lyon din anul

1274. Temele disputelor teologice din acea vreme (transubstanţierea, azimile, purgatoriul, Filioque, rebotezarea, primatul papal, doctrina liberului arbitru, indulgenţele) sunt examinate pe larg şi cu competenţă, subliniindu-se permanent prezenţele româneşti şi poziţiile procatolice ale unor români (Nicolae Spătarul în privinţa transubstanţierii, Mihnea al III-lea referitor la rebotezare etc.). În ceea ce priveşte semnalarea prezenţei simbolului athanasian în *Slujebnicul* mitropolitului Ştefan I (BAR, ms. rom. 1790) trebuie să precizăm că identificarea textului este greşită: în locul citat din manuscrisul respectiv (f. 27^{r}) figurează de fapt o variantă abreviată, în limba slavonă, a simbolului niceeano-constantinopolitan.

Preocuparea bisericii catolice pentru practica sacramentelor (spovedania, botezul, împărtăşania, confirmarea, căsătoria etc.) s-a aflat, de asemenea, în câmpul investigaţiei (cap. VI). Trecând peste aspectele care ţin de învăţătura fundamentală a bisericii catolice în materie de taine şi care sunt dezbătute pe larg în acest capitol, un interes deosebit îl prezintă semnalarea unor influenţe catolice la autori ortodocşi precum Petru Movilă, Antim Ivireanul. De exemplu, textul referitor la taina căsătoriei din *Pravoslavnica mărturisire* (1691) reia prevederi tridentine, care lipsesc în ceremonialul oriental al căsătoriei, cum ar fi caracterul unitar şi indisolubil al căsătoriei, consimţământul obligatoriu al soţilor etc. (p. 426).

În capitolul consacrat reformei liturgice se pune în evidenţă efortul depus de biserica catolică pentru a asigura o unitate rituală, pe care o vedem recomandată şi Conciliului catolic de la Cotnari (1642). Un spaţiu larg se acordă examinării reformei liturgice ortodoxe din Moldova şi Ţara Românească. Începuturile acestei reforme sunt legate de numele mitropolitului Ştefan I, care prin seria slujebnicelor arhiereşti în versiuni slavo-greceşti, cu tipic românesc, a pus bazele ceremonialului domnesc de tradiţie bizantină. Referitor la acest aspect, mă simt dator să atrag atenţia asupra ms. rom. 2522 (BAR), datând din perioada de început a domniei lui Matei Basarab, care cuprinde o traducere românească a tipicului pentru hirotonisirea mitropoliţilor şi episcopilor. Interes prezintă şi precizarea adusă de Violeta Barbu în legătură cu axarea motivării traducerii liturghierului în limba română, atât în cazul lui Dosoftei, cât şi în acela al lui Antim Ivireanul, pe afirmaţiile patriarhilor Marcu al Alexandriei şi Teodor Balsamon al Antiohiei. Aceleiaşi autoare îi revine meritul de a fi putut stabili izvorul traducerii lui Antim în *Liturghierul* greco-latin imprimat la Veneţia în 1702.

Nu mai puţin interes prezintă examinarea felului în care s-a cristalizat versiunea *Crezului* în a doua jumătate a secolului al XVII-lea, punctul de plecare reprezentându-l versiunea aceluiaşi mitropolit Ştefan I, precum şi diversele soluţii de traducere adoptate în aceeaşi epocă pentru traducerea termenului gr. καθολική „universal" din textul mărturisirii de credinţă; termenii *săbornicească* (Ştefan I, Antim) şi *săbornică* (Dosoftei) sunt folosiţi în accepţia „universală", în schimb, termenii *adevărată* (Nicolae Spătarul) şi *adeverită* (Antim) par adoptaţi întrucât conţinutul lor este opus celui de „falsă" (atribut acordat bisericii catolice). În legătură cu istoricul traducerii *Crezului*, ţin să remarc că traducerea efectuată din iniţiativa mitropolitului Ştefan I nu urmează direct celei difuzate în secolul al XVI-lea prin textele coresiene (cf. p. 461). În momentul preluării domniei de către Matei Basarab, în Ţara Românească exista o nouă traducere a mărturisirii credinţei, diferită de cele menţionate mai sus, pe care o conservă ms. rom. 2522 deja amintit (vezi textul ei la Ştefan Paşca, *Cel mai vechi ceaslov românesc*, Bucureşti, 1939, p. 80, n. 2).

Definirea culturii şi religiozităţii populare s-a realizat prin examinarea practicilor religioase populare (cap. VIII). Rând pe rând au fost examinate farmecele şi descântecele surprinse în rapoartele misionarilor, obiectele sacre, posturile, devoţiunile Sfintei Cruci, sărbătorile şi diversele procesiuni, pelerinajele catolice şi ortodoxe, cultul marianic, surprins atât în scrieri, cât şi în reprezentări artistice (picturi, icoane), practici legate de cultul morţilor etc.

Evlavia elitelor este, de asemenea, cercetată în capitolul IX, în care sunt examinate cărţile de devoţiune, între care figurează *Imitatio Christi*, a cărei traducere a fost favorizată de întâlnirea lui Udrişte Năsturel cu franciscanul Rafael Levaković, *Abgarul* tipărit la Roma în 1651 sub îngrijirea episcopului catolic de Nicopole, Filip Stanislavov, *Scutul îndurării* (1682) şi *Comoara inimii* (1671), imprimate la Ciuc de călugărul franciscan Ioan Caioni. Sunt prezentate, de asemenea, şi

cărţile de rugăciune şi de cateheză privată (*Învăţături preste toate zilele*, Câmpulung, 1642 şi *Psaltirea în versuri*, Uniev, 1673), în ultima dintre ele psalmii îndeplinind rolul de rugăciune individuală. O atenţie deosebită este acordată protectorilor catolicilor, dintre români fiind evidenţiată figura lui Radu Toma Năsturel.

Problema cultului sfinţilor după Conciliul de la Trento este dezbătută în cap. X. Catolicii, care au agreat cultul sfinţilor şi al relicvelor, venerau în imaginile sacre „prototipul" reprezentat de acestea. Autoarea arată că tradiţia hagiografică înfiripată la Lavra Pecerska de către Petru Movilă, pe când era arhimandrit, nu este străină de influenţa *Martirologiului* roman. De altfel, *Patericul* slavon tipărit aici în 1661 va fi tradus trei decenii mai târziu în româneşte de Alexandru Dascălul. O atenţie specială s-a acordat neomartirilor catolici şi ortodocşi ai credinţei, sfinţilor angajaţi în confruntări interconfesionale, sfinţilor şi sfintelor caritătii, sfintelor femei ale Scripturii etc. Merită să remarcăm pertinentul examen filologic întreprins de Violeta Barbu asupra legendei Sf. Filofteia de la Argeş, în urma căruia a stabilit că aceasta nu poate fi identificată cu Sfânta Paraschiva de la Târnovo. Nu pot fi trecute cu vederea nici influenţele catolice existente în *Chipurile Vechiului şi Noului Testament*, atribuit lui Antim Ivireanul, influenţe intuite de Gabriel Ştrempel şi confirmate acum de autoare.

Penultima secţiune a lucrării tratează probleme privind parohiile catolice (numărul lor, apariţia celor rurale în special în secolul al XVII-lea, legenda principesei Margareta devenită un fel de mit fondator), numărul catolicilor din secolul al XVII-lea, scăderea demografică din primele două decenii ale secolului, factorii care au provocat exodul catolicilor din cele două ţări româneşti în ţările vecine, rolul comunităţilor în relaţia cu preotul, accentul pus de Contrareformă pe formarea clerului autohton, cererea de a se întocmi registre de căsătorie, starea misionarilor, abaterile unora, dar şi figurile luminoase ale altora (Marco Bandini, Vito Pilutio, Francesco Renzi etc.), felul cum decurgea instrucţia copiilor, materiile care se predau în şcoli, catehismele catolice, atribuţiile laicilor, confreriile de laici catolici etc.

Rezultatul acţiunilor de misionariat catolic întreprinse în cele două ţări româneşti în secolul al XVII-lea este prezentat în *Încheiere*. Bilanţul, în linii mari, este negativ, eşecurile acţiunilor iniţiate de Contrareformă depăşind succesele dobândite. Printre insuccese se numără ratarea proiectului educaţional, slăbirea economică a comunităţilor catolice urbane, în special a celor cu populaţie germană, a căror elită, în bună parte, a fost supusă procesului de asimilare. Cu onestitatea care o caracterizează, Violeta Barbu recunoaşte că, pe baza documentaţiei care i-a stat la dispoziţie, nu a putut să exploreze cu succes conştiinţa comunităţilor catolice.

Cel mai important rezultat al cercetării rămâne, probabil, evidenţierea influenţelor exercitate de Contrareformă în ţările române, prin activitatea misionarilor, dar mai ales prin intermediul măsurilor adoptate de Petru Movilă în chestiuni care vizau reforma liturgică, practica sacramentală şi cultul sfinţilor. Alături de Petru Movilă a participat la revizuirea şi clarificarea doctrinară a ortodoxismului şi patriarhul Dositei al Ierusalimului. Acest proces de înnoire religioasă a fost sprijinit şi de cărturari români, în bună parte laici, dar interesaţi de problemele credinţei. În concluzie, autoarea propune ca această nouă etapă de dezvoltare culturală şi religioasă din ţările române, denumită de unii umanism, de alţii Renaştere sau raţionalism ortodox, să fie atribuită Contrareformei. După opinia noastră, influenţa Contrareformei nu poate fi atestată decât la nivelul textelor religioase, căci cultura clasică cu ideile ei înnoitoare, dobândită de unii români din acest secol în şcolile catolice din Polonia şi Italia (Grigore Ureche, Miron Costin, Stolnicul Cantacuzino) sau, dimpotrivă, în şcolile reformate din Transilvania (Mihai Halici, tatăl şi fiul, de exemplu), este un bun al Renaşterii.

În concluzie, ne aflăm în faţa unei lucrări extrem de valoroase, care expune pentru prima dată un tablou atotcuprinzător al Contrareformei în ţările române. Şi aici sunt evidente aceleaşi trăsături definitorii pentru scrisul autoarei, cunoscute şi din alte studii: grija pentru aspectul metodologic, acuitatea analizelor şi eleganţa expunerii. O remarcă în plus în privinţa bunei cunoaşteri a literaturii religioase româneşti din epoca veche.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

MIHAI DINU, **„Bătrânul poet dintâi" – incursiune în poezia şi poetica dosofteiană**, Editura Academiei Române, Bucureşti, 2007, 381 p.

Cartea lui Mihai Dinu, dedicată, după cum indică şi titlul, exegezei *Psaltirii în versuri* a mitropolitului Dosoftei, se înscrie în seria monografiilor paradigmatice. Autorul analizează toate palierele versificării *Psaltirii*, de la tehnica prozodiei, la traducere şi poetică ingenioasă, cheia propusă creând premisele unei receptări complexe a operei cărturarului monah.

Lucrarea se compune din nouă părţi: *Introducere*, *Ingeniozitate şi metodă: metrica Psaltirii în versuri* (având ca subcapitole *Ambiguităţile ritmului*, *Numărul suveran: măsura şi cezura*, *Universul rimei*), *Resursele stilistice* (cu subcapitolele: *Topica şi sintaxa*, *Morfologia*, *Fonetica*, *Lexicul*, *Figurile de stil*), *Traducătorul* (din care fac parte subcapitolele: *Tehnica transpunerii*, *Ticuri şi clişee*), *Poetul*, *O „samă" de concluzii*. *Referinţele bibliografice*, un scurt rezumat în limba franceză: *„Le bon vieux poète d'antan – incursion dans l'oeuvre poétique du métropolite Dosithée* şi patru *Anexe* încheie cartea.

Motivaţia dominantă, care a stat la baza demersului cercetării, este prezentată încă din primele pagini: „Cineva transpune în limba română un text ultracunoscut şi printre cei care sunt chemaţi să îi judece traducerea nu se găseşte nimeni care să aibă curiozitatea de a o compara sistematic cu textul-sursă!" (p. 11).

După o scurtă *Introducere,* în care este deplâns locul ocupat de Dosoftei în rândul poeţilor, „un mare nedreptăţit al literaturii române" (p. 32), autorul porneşte la analiza propriu-zisă a *Psaltirii*, demonstrând grija deosebită pe care o avea mitropolitul faţă de aspectele prozodice ale versurilor sale.

Prima mare secvenţă a cărţii, *Ingeniozitate şi metodă: metrica Psaltirii în versuri,* clarifică problematica metricii, aceasta fiind „o condiţie sine qua non a receptării estetice a operei poetului" (p. 20). Autoexigenţa poetului, abilităţile de versificator îl conduc spre descoperirea unor rime rarisime, cum este cea din psalmul 88 „breaslă-haslă", spre experimentarea unor formule prozodice variate (de pildă, versul octosilabic), spre o constanţă a măsurii şi într-un final spre un tipar macroritmic. Toate aceste particularităţi dovedesc un fin simţ al limbii, impunându-l pe Dosoftei ca poet incontestabil. Autorul tratează cu erudiţie problema dodecasilabului, a ritmului trohaic, a izometriei perfecte, a omniprezenţei accentului pe penultima silabă a versurilor, a rimei oxitone, a asimetriei cezurii, a preocupării intense pe care o manifesta Dosoftei faţă de rima compusă, a aşa-zisei influenţe a modelului folcloric asupra stilului său liric. Lămurirea avizată a tuturor acestor aspecte contribuie în mod hotărâtor la înţelegerea complexităţii operei mitropolitului, dintr-o perspectivă tehnică, mai puţin abordată.

În tratarea problematicii *resurselor stilistice*, Mihai Dinu îşi concentrează demersul asupra mijloacelor lingvistice pe care ierarhul le-a folosit, particularizându-şi versificările. Topica şi sintaxa sunt adesea uimitoare, ele probând asemănări cu limbile clasice cunoscute de cărturar. Organizarea liberă a sintaxei, permutările topice, folosirea hiperbatului, a prepoziţiilor în cadrul grupurilor nominale, a formelor verbale arhaice ilustrează viziunea sa poetică, întrucât tocmai aceste alegeri conferă versurilor un grad sporit de inovaţie şi relevanţă estetică. Enumerarea tuturor procedeelor, glosarea şi exemplificarea acestora se desfăşoară amplu, pe parcursul a 57 de pagini.

Un alt fenomen foarte interesant, pe care autorul îl analizează cu acribie, se referă la morfosintaxă, vizând „reiterarea postverbală a pronumelor personale şi reflexive antepuse" (p. 94). Astfel, dintre numeroasele exemple oferite, sunt semnificative cel din psalmul 88, în care apare stihul: „Mi-am alesu-mi om pre voaie", dar şi cel din psalmul 29, unde este consemnat următorul vers: „Domnul spre bucurie mi-au întorsu-mi plânsul".

Un loc aparte îl ocupă discutarea unei alte particularităţi a poeticii mitropolitului, şi anume multitudinea dubletelor fonetice. Seturile de perechi fonetice sunt uneori previzibile pentru limba românească veche („greşală-greşeală", „peri-pieri" etc.), alteori surprinzătoare („nimi-nime"). La fel ca în cazul dubletelor semantice

(„nice-nici”, „întrebăciune-întrebare”), coexistența acestor termeni oferă un plus de savoare, deoarece ocurența lor nu oboseşte lectorul şi nici nu blochează percepția estetică a *Psaltirii* tălmăcite, ci, dimpotrivă, îi adaugă un veşmânt lingvistic tipic românesc. În acest sens, pot fi menționate subcapitolele în care este analizat lexicul, componența lui (împrumuturi slave, latine, bulgăreşti, sârbeşti, ruseşti, greceşti, maghiare, ucrainene) şi figurile de stil la care recurge traducătorul. Acest ultim amănunt îl evidențiază pe Dosoftei ca pe un bun cunoscător al procedeelor stilistice, atent şi liber în alegerea lor, adeseori „mixând după rețete foarte diverse” (p. 129). Două stihuri simple pot evidenția, de pildă, ingeniozitatea lui Dosoftei, dublată de înțelepciunea sa teologică:

„De ş-agoniseşte s-aibă şi pre mâine;
Strânsura ce strânge nu şti cui rămâne” *(Psalmul 38).*

În această perspectivă, autorul inventariază serii de epitete şi clasifică metaforele în funcție de cuvântul-imagine, rezultând tipologii semnificative (metaforele răutății, ale prigonirii nedrepte a credincioşilor, etc). Tot în planul unor asemenea observații, autorul remarcă apariția extrem de rară a sinecdocii.

De asemenea, un capitol excelent articulat, *Traducătorul*, este cel dedicat eforturilor eruditului ierarh de traducere şi transpunere în versuri a *Psaltirii.* Această inițiativă de pionierat a cumulat parcurgerea unor etape însemnate de muncă teologică şi exegetică. Însă versificarea propriu-zisă nu l-a ferit pe cărturar de uzitarea stereotipiilor, adeseori recurgând la ele ca la o soluție sigură, cu reuşită garantată, de vină fiind într-o anumită măsură, „comoditatea gândirii poetice” (p. 148). În mod paradoxal, ocurența repetată a unui termen inedit (cum este cazul formulei „a da rază”) va deveni condiție pentru făurirea şi perpetuarea clişeelor. Dar aceste neajunsuri, de neevitat în cadrul procesului de traducere şi redactare a *Psaltirii,* nu au diminuat construcția mesajului poetic şi, pe de altă parte, nu pot discredita statura eruditului ierarh. Ele sunt imperfecțiuni inerente acestei activități şi lexicului vremii sale. Toate acestea vor deveni neînsemnate şi chiar spulberate în analiza pe care autorul i-o face lui Dosoftei prin prisma „talentului său robust şi autentic” de poet (p. 276).

Partea cea mai amplă a lucrării, sugestiv intitulată *Poetul,* edifică o multitudine de interogații. Prin aplecarea pentru detaliu şi analiza minuțioasă a fiecărui vers autorul ajunge să dovedească locul pe care îl ocupă Dosoftei: „în sferele înalte ale poeziei naționale, pe care el însuşi a întemeiat-o, plasând-o dintru început la un nivel remarcabil” (p. 277).

Cărturarul ierarh a turnat în tiparul canonic al *Psaltirii* reperele gândirii sale poetice, valorificându-şi sensibilitatea cu măiestrie şi înțelepciune pe parcursul întregii creații. În plan poetic, superioritatea lui nu poate fi contestată; „el privilegiază imaginea” (p. 156), acordă ideilor ocazia de a fi reprezentate, vizualizate cu ajutorul diverselor figuri stilistice, realizate într-o manieră creştină. Potențialul liric al lui Dosoftei de a conferi întruchipări concrete temerilor, bucuriilor şi neliniştilor psalmistului ilustrează mai mult decât un demers singular. El dezvoltă în versuri „vederea ideilor” (p. 198). Integrarea valorilor teologice într-o viziune poetică presupune o normare, dar şi o neîndoielnică vocație lirică. În acest capitol, sunt citate pasaje însemnate din fiecare psalm, subliniindu-se adeseori imaginea care a stat la baza versificării lor (Dumnezeu ia chipul unui țăran care cerne semințele de grâu pentru a le deosebi de pleavă, „repatrierea fiilor robiți ai lui Israel e asemuită cu revenirea pe înserate a vitelor în ograda gospodarului” (p. 167), boierii lumii sunt văzuți ca „graşi”, extravagațele oamenilor „şegi de lume”, cerul „un cort”, iar pacea o realitate „care creşte ca munții”, dar şi idolii păgânilor nişte neputincioşi pentru că „nice abur nu le este-n buză”, cum este notat în *Psalmul 132*, etc.). Totodată, sunt analizate versurile fiecărui psalm, fie luând secvențe mai mari (câte 8–12 stihuri), fie evidențiind ideea centrală a doar două versuri.

Autorul alege să încheie brusc această parte a lucrării, o dată cu *Psalmul 150*, ultimul din *Psaltire*, fără speculații hermeneutice.

La finalul lucrării, figurează patru anexe: *Inventarul alfabetic al cuvintelor-rimă din Psaltirea în versur*i, *Cuvintele-rimă din Psaltirea în versuri, ordonate după frecvența lor de folosire*, *Lista alfabetică a cuvintelor Psaltirii în versuri*, *Lexicul Psaltirii în versuri, ordonat după frecvență, cu indicarea originii cuvintelori*.

Trebuie menționat faptul că, pe parcursul întregii cărți, autorul îşi însoțeşte argumentația prin reprezentări grafice: scheme (notabile fiind

cele ritmice ale psalmilor 6, 10, 60), tabele în oglindă (de pildă, doi psalmi vecini, 15 şi 16, sunt comparaţi din punctul de vedere al formulelor metrice; la fel criteriile alcătuirii rimelor inexacte la Dosoftei şi Eminescu), evidenţa sinoptică a rimelor (sărace, exacte, masculine, feminine, identice, concentrice, rime-ecou, etc.), dar şi a cuvintelor pe clase morfologice (substantive, verbe, participii, adjective, adverbe, interjecţii, etc.), diagrama frecvenţelor dintre cuvintele-titlu şi cuvintele-text, statistica aporturilor etimologice din lexicul dosofteian, inventarul, sub formă tabelară, a împrumuturilor latine, slave, bulgăreşti, sârbeşti, ruseşti, greceşti, etc., în ordinea descrescătoare a frecvenţei lor. Toate acestea evidenţiază o arhitectură argumentativă perfect şlefuită şi o coerenţă elitistă şi riguroasă a demonstraţiei.

Cartea lui Mihai Dinu, singulară până în prezent, este referenţială pentru alte studii de gen, distingându-se prin competenţa copleşitoare cu care este întocmită şi prin autoritatea culturală cu care revitalizează exigenţele cititorilor (lingvişti sau nu).

ALEXANDRA CRĂCIUNESCU
Biblioteca Academiei Române
Serviciul Bibliografie Naţională
Calea Victoriei, nr. 125

GABRIEL MIHĂILESCU, **Viaţa Sfintei Maria Egipteanca. Cele mai vechi traduceri, manuscrise şi versiuni. Studii şi texte**, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, 280 p.

Studiul monografic care prefaţează ediţia câtorva dintre cele mai vechi versiuni ale Vieţii Sfintei Maria Egipteanca, abordează pe larg cinci probleme majore: 1. *Originea legendei. Problema autorului*, 2. *„Familia" hagiografică a Mariei Egipteanca*, 3. *Legenda Mariei Egipteanca în cultura occidentală*, 4. *Versiunile româneşti* şi, în sfârşit, 5. *Reprezentări iconografice*.

Prima parte, *Originea legendei. Problema autorului*, vizează două aspecte fundamentale privitoare la originea legendei vieţii Sfintei Maria Egipteanca: delimitarea acesteia de alte texte, cu care prezintă asemănări izbitoare din punctul de vedere al conţinutului şi problema autorului versiunii originare.

În literatura de specialitate, din care autorul citează cel mai vechi studiu pe această temă, cel al lui F. Delmas, din 1900, *Remarques sur la vie de Sainte Marie l'Egyptienne*, au fost identificate patru astfel de legende considerate drept surse dacă nu ale *Vieţii Sfintei Maria Egipteanca*, atunci măcar ale anumitor motive din hagiografia respectivă: o povestire a lui Chiril din Scythopolis prezentă în *Viaţa Sfântului Chiriac*, în care este vorba despre o tânără, cântăreaţă în Biserica Sfântului Mormânt care, simţindu-se vinovată pentru faptul că frumuseţea sa ducea mulţi tineri în ispită, se retrage în pustie unde petrece 18 ani până să fie descoperită de egumenii Ioan şi Parammon; o a doua povestire este consemnată în *Limonariul* lui Ioan Moshu şi povesteşte viaţa unei călugăriţe care, pentru a scăpa de ispita diavolului ce îi insuflase unui tânăr o puternică dragoste pentru ea, părăseşte mănăstirea unde îşi ducea viaţa şi se retrage în pustie. Şi întâlnirea dintre Maria Egipteanca şi călugărul Zosima are afinităţi cu *Viaţa sfântului Pavel Ermitul sau Tebeul* scrisă de Sf. Ieronim în care Sf. Antonie, la fel ca şi Sf. Zosima cere Domnului să-i arate dacă există cineva pe pământ mai desăvârşit decât el. Aşa cum Sfântului Zosima Dumnezeu i-o va descoperi pe Sfânta Maria Egipteanca, desfrânata care petrecuse peste 40 de ani în pustie plângându-şi păcatele, Sf. Antonie i se descoperă desăvârşirea Sf. Pavel. De asemenea tabloul vieţii monahale de la mănăstirea de lângă Iordan ar avea afinităţi cu „descrierea vieţii călugărilor dintr-o mănăstire învecinată cu cea a Sf. Gherasim, pe care o face tot Chiril din Scythopolis în *Viaţa Sf. Eftimie*" (p. 19).

Împărtăşind concluziile studiilor cercetătorului german Konrad Kunze (*Studien zur Legende der heiligen Maria Aegyptiaca im deutschen Sprachgebiet*, Berlin, 1969) conform cărora „cele trei povestiri asemănătoare privitoare la o

anahoretă cu numele Maria sunt independente una față de cealaltă și, tocmai prin acest fapt, ele pun mai bine în lumină istoricitatea personajului" (p. 22), precum și pe aceea care pune sub semnul întrebării paternitatea patriarhului Sofonie al Ierusalimului asupra textului originar al legendei, „În cele din urmă este mai uşor să acceptăm că o importantă legendă anonimă a fost, cu timpul, atribuită unui hagiograf cu renume (patriarhului Sofronie, n.n., C.I.D.)" (p. 25), cercetătorul român își așează propriul studiu sub auspiciile celor mai riguroase criterii filologice, dublate de înțelegerea profundă a felului în care atare texte interacționează între ele.

În acest sens autorul inserează un prim subcapitol în partea a doua a studiului, *Legenda hagiografică. Delimitări teoretice* în centrul căruia se află problema spinoasă a veridicității textului hagiografic. Pe baza unei distincții foarte clare între *documentul istoric* și *documentul hagiographic*, definit ca „orice monument scris, inspirat de cultul sfinților și destinat să-l promoveze", H. Delehaye (*Les légendes hagiographiques*, Bruxelles, 1905), propune o clasificare a vieților de sfinți în funcție de gradul de veridicitate al acestora. Studiul de față își însuşeşte delimitările cercetătorului francez, însă nu se opreşte la ele, demonstrând că, în acest caz, criteriile obişnuite ale istoricității nu funcționează. Hagiografia este, în opinia filologului român un gen aparte, având două funcții fundamentale, cea exemplar-edificatoare și cea „liturgică", „de laudă adusă lui Dumnezeu" (p. 30), care trebuie analizat după un cod *sui generis*, pentru care istoricitatea și veridicitatea istorică sunt categorii distincte: „Viețile sfinților nu își propun să ne ofere o relatare istorică cât mai exactă, chiar dacă ele pleacă, de cele mai multe ori de la principiul veridicității istorice, ca fiind inerent asigurăriii credibilității povestirii. Mult mai importantă pentru hagiograf este înscrierea textului, ca un caz particular și exemplar în istoria sacră a mântuirii" (p. 30).

Acest caracter transistoric al genului „esențialmente teofanic", precum și „caracterul exemplar" recurent al oricărei *Vieți de sfânt* explică „unitatea tipologică a domeniului hagiografic" (p. 32). Ideile și modelele hagiografice se propagă pe două coordonate: *radial* „dinspre principalul centru de generare textuală al literaturii creştine: Biblia" și *transversal* „de la un text hagiografic la altul", fapt favorizat și de „terenul predilect de difuziune al legendelor: conştiința colectivă și imaginarul popular" (p. 33). Scrierea hagiografică devine astfel „un centru secundar de iradiere textuală".

Trecând de la general la particular, autorul distinge în *Viața Sfintei Maria Egipteanca* patru mari teme ce stau la baza alcătuirii textului, pe care le urmăreşte într-un demers comparatist pe cele două coordonate ale lor (cap.II.2. *Circulația temelor și a motivelor*): tema desfrânatei pocăite, elementul miraculos (având două ocurențe în text, fiecare necesitând o analiză aparte: cel din momentul convertirii și cel de după primirea harului), motivul monahului ce se crede desăvârşit și motivul întâlnirii.

„Prin studiul monografic de față, consacrat uneia dintre cele mai interesante legende hagiografice din câte au circulat în vechea noastră literatură, Gabriel Mihăilescu [...] reuşeşte o abordare complexă a statutului literar al legendei hagiografice. De un interes deosebit vor fi nu numai riguroasele excursuri filologice, ci și finele disocieri teoretice pe care le face autorul (urmărind istoricul speciei din creştinismul timpuriu până în epoca barocului și delimitându-se de aplicarea unor criterii inadecvate – cele ale istoriografiei – în studiul poeticii respectivei specii), pentru a argumenta existența unor constante repetări epifanice ale scenariului martirial cristic. Este vorba, în fapt, de capacitatea de a reconstitui, cu mijloacele filologiei, dar și cu cele ale istoriei mentalităților, o poetică a „semnelor" manifestărilor sacrului în lume, sintetizează Mihai Moraru în prezentarea pe care o face cărții pe coperta a patra.

Dacă primele două părți se concentrează asupra „istoriei mentalităților", următoarele două sunt consacrate analizei filologice a *Vieții Sfintei Maria Egipteanca*, pornind de la cele mai vechi versiuni latineşti și greceşti cunoscute, până la prelucrările baroce ale legendei în spațiul occidental și trecând în revistă toate manuscrisele și tipăriturile româneşti în care hagiografia poate fi întâlnită până în secolul al XIX-lea.

Sistematizând cu mult discernământ un foarte bogat material bibliografic, în capitolul *Legenda Mariei Egipteanca în cultura occidentală*, autorul prezintă versiunile occidentale diacronic, marcând momentele esențiale pentru istoria textului. Atât pentru versiunile latineşti şi occidentale, cât şi pentru cele româneşti, care fac obiectul analizei ulterioare, punctul de referință al exegetului este redacția greacă (G), ale cărei versiuni se regăsesc în textul publicat de Migne în *Patrologia Graeca*, în cel editat de călugării de la mănăstirea athonită de la Stavronikita, cât şi într-un manuscris din secolul al XVII-lea din Biblioteca Academiei Române (ms. gr. 966 BAR).

Cea mai veche traducere latinească a fost făcută între anii 876–877 de Paulus Diaconus (versiunea P). Ea a fost tipărită pentru prima oară la Antwerpen în 1615, de către Hibestus Roseweydus, în colecția acestuia, *Vitae patrum*. O a doua (versiunea M) provine tot din secolul al IX-lea, fiind publicată în 1480 în cadrul unui *Sanctuarium seu Vitae sanctorum*, de către Boninius Mombritius. Dacă „până în secolul al XVII-lea aproape toate redacțiile latine şi în proză derivă, în forme mai mult sau mai puțin fidele din cele două redacții principale, P şi M" (p. 66), există şi două versiuni ulterioare cu o familie mai mică: redacția C, al cărui prototip se găseşte „într-un codex din secolul al XI-lea"şi o versiune scurtă K, existentă „într-o culegere hagiografică latină alcătuită cel mai târziu în secolul al XII-lea" (p. 66).

După ce compară principalele versiuni latineşti P şi M cu redacția greacă G, autorul trece la discutarea celor mai cunoscute versiuni latineşti în versuri. Ținând seama de afirmația lui Paul Zumthor care arată că, datorită caracterului precumpănitor oral al acestor texte, „toate formele poetice în limba vulgară, chiar şi cele narative sau didactice, până la începutul secolului al XIII-lea, sunt, fără excepție, în versuri"[1], Gabriel Mihăilescu menține aceeaşi distincție: în versuri/ în proză şi în prezentarea primelor versiuni în limbile vulgare (III. 2. *Versiuni medievale în limbi vulgare*). Analiza vizează trei mari spații culturale: anglo-saxon, romanic (sunt incluse aici traducerile franceze şi italiane) şi germanic. Interesantă este observația despre amprenta *courtois* pe care legenda o capătă în poemele medievale, mai ales în cele franceze, amprentă decodificabilă, spre exemplu, în portretul Mariei Egipteanca, „ilustrare a canoanelor de frumusețe ale vremii" (p. 76). În aceeaşi manieră sunt urmărite şi primele povestiri în proză ale *Vieții Sfintei Maria Egipteanca* în spațiile culturale mai sus amintite, urmărindu-se identificarea celor mai vechi versiuni şi clasificarea lor în redacții prin raportare la posibilele originale[2].

În ceea ce priveşte *Preluările literare ale legendei: din Evul Mediu până în epoca Barocului*, autorul se limitează la a prezenta materialul clasificat de Konrad Kunze în lucrările dedicate circulației legendei în spațiul germanic. Prezentarea este însoțită de observații dintre cele mai interesante pentru istoria mentalităților, precum aceea că dezvoltarea cultului sfintei în spațiul apusean se realizează în strânsă dependență față de cultul Fecioarei Maria, fiind considerată, până în secolul al XIII-lea, doar un exemplu de minune făcută de Maica Domnului.

În fine, de cel mai mare interes pentru filologia românească este penultimul capitol al studiului, *Versiuni româneşti*. Luând în considerare textele manuscrise sau tipărite din secolul al XVI-lea până în secolul al XIX-lea, cercetătorul identifică 16 versiuni cuprinzând varianta lungă a textului. Prin raportare la redacția greacă G şi prin identificarea particularităților de conținut, acestea se clasifică în cinci redacții diferite, la care se adaugă trei redacții scurte ale textului. Pe tot parcursul prezentării versiunilor, autorul studiului acordă o deosebită importanță culegerii în care se găsesc textele, având în vedere şi o clasificare a vieților Sfintei Maria Egipteanca „din punctul de vedere al tipului de culegere în care aceasta este inclusă". Astfel respectiva hagiografie poate

[1] Paul Zumthor, *Încercare de poetică medievală*, traducerea românească de Maria Carpov, Bucureşti, 1983.

[2] Am folosit termenii *redacție/versiune* în sensul atribuit lor de autorii Ion Gheție şi Al. Mareş în *Introducere în filologia românească. Probleme. Metode. Interpretări*, Bucureşti, 1974, p. 133–134. În lucrarea de față autorul nu îi defineşte ca atare, iar utilizarea lor este uneori ambiguă.

îndeplini: *o funcţie liturgică*, în cadrul slujbei *Utreniei* din joia a V-a a Postului Mare, *o funcţie pragmatic-formativă*, în culegerile de tip *Pateric*, *o funcţie omiletică* în omilii, sau *o funcţie propriu-zis edificatoare*, „în interiorul ansamblului *Vieţilor de sfinţi*" (p. 99).

Cea mai veche redacţie a textului, (B), (*Versiunea din Şcheii Braşovului*), are drept prototip textul din ms. rom. 5023 BAR, culegere de omilii alcătuită puţin după anul 1595[3], iar originalul său este o versiune a redacţiei slavone din care face parte ms. sl. 357 BAR. Traducerea românească se mai găseşte şi în ms. 26 din Biblioteca Muzeului din Şcheii Braşovului (miscelaneu ce conţine elemente de molitvelnic şi în care se găseşte şi o redacţie scurtă a textului). Redacţia a doua, (R), (*Versiunea Radu Logofătul*) cuprinde texte din paterice ilustrând funcţia pragmatic-formativă. O versiune a originalului slavon, care a stat la baza traducerii româneşti, este ms. sl. 154 BAR, provenind din secolul al XV-lea. În româneşte textul are patru versiuni cunoscute: ms. rom. 1429 BAR, cea mai veche, scrisă în jurul anului 1676, ms. rom. 1 din Biblioteca Naţională din Sofia, ms. rom. 2218 BAR şi ms. rom. 2430 BAR. Analiza minuţioasă a culegerilor ce conţin Viaţa Sfintei Maria Egipteanca i-a permis cercetătorului să observe faptul că toate textele din ms. rom. 1 al Bibliotecii Naţionale din Sofia se regăsesc, în aceeaşi ordine, în ms. rom. 1429 BAR. Însemnările marginale găsite pe aceste codice arată faptul că ele au fost alcătuite la 10 ani distanţă, ambele în Ţara Românească. Informaţia poate fi preţioasă pentru filologul care ar vrea să stabilească o tipologie a *patericelor* traduse în limba română. În acest sens semnalăm o a cincea versiune românească a Vieţii Sfintei Maria Egipteanca, probabil făcând parte din această a doua redacţie a textului. Ea se află în ms. Folio Valachicorum 8 din Biblioteca Naţională din Budapesta (Szechenyi). Acesta provine din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea şi conţine Vieţi de sfinţi[4]. Este posibil ca hagiografia Sfintei Maria Egipteanca din acest codice să aparţină acestei redacţii a legendei, deoarece ea este copiată între alte texte specifice unui Pateric: *Pavel cel prost* şi *Povestea părintelui Daniil de Evloghie pietrarul*. Însă doar confruntarea textului cu celelalte versiuni ale redacţiei R ar putea confirma această ipoteză.

Traducerea *in extenso* tipărită de Mitropolitul Dosoftei în culegerea *Viaţa şi petrecerea sfinţilor*, reprezintă redacţia a treia a textului (*Versiunea D*). Identificarea sursei după care s-a făcut traducerea, culegerea de omilii şi texte hagiografice, *Comoara*, lui Damaschin Studitul tipărită la Veneţia în 1558, este una dintre importantele contribuţii ale studiului de faţă.

A patra redacţie (*Versiunea P*) este una târzie, cea mai veche versiune cunoscută a sa datând din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, ms. rom 80/1887 de la Mănăstirea Putna. Acest tip de text a fost identificat în încă patru manuscrise româneşti: ms. rom. 2806 BAR, ms. rom. 5050 BAR, ms. rom. 3004 BAR şi într-unul slavon: ms. sl. 571 BAR.

În fine ultima dintre redacţii (*Versiunea T*) este o traducere după culegerea *Vieţile Sfinţilor* tipărită în patru tomuri de Dimitrie (Tuptalo) al Rostovului la Kiev, între 1689 şi 1705. Manuscrisele româneşti 1887 BAR şi 1892 BAR includ o astfel de traducere. De asemenea *Vieţile Sfinţilor* tipărite în secolul al XIX-lea la Neamţ conţin o versiune a *Vieţii Sfintei Maria Egipteanca* descinzând din acelaşi original ucrainean.

Cele trei redacţii scurte se găsesc: în ms. 26 din Muzeul din Şcheii Braşovului, în culegerea *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* a Mitropolitului Dosoftei, (vezi Viaţa Sfântului Zosima, tradusă după *Prologul* tipărit la Moscova în 1685), şi în *Mineiele* de la Buzău (1698), (reluată şi în *Proloagele* de la Neamţ în 1855), aceasta din urmă fiind o revizuire făcută de Radu Greceanu a textului tradus în *Viaţa şi petrecerea sfinţilor* de Mitropolitul Dosoftei.

[3] Autorul preia concluziile analizei filologice şi lingvistice făcute de Al. Mareş în articolul *Un manuscris românesc necunoscut din secolul al XVI-lea*; cf. în vol. *Scriere şi cultură românească veche*, Bucureşti, 2005, p. 54–83.

[4] Cf. M. Popa, *Manuscrise româneşti în bibliotecile budapestane*, în „Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie din Cluj-Napoca", XXIII, 1980.

Un capitol aparte este dedicat reprezentărilor iconografice ale Sfintei Maria Egipteanca. Autorul reproduce atât reprezentări din spaţiul occidental, mai cu seamă cel germanic cât şi din mănăstirile româneşti. Elementul de noutate, care merită evidenţiat, constă în identificarea figurii Sfintei Maria Egipteanca în compoziţii mai ample, precum *Judecata de Apoi* de la mănăstirile Horezu, Sucevița, Cozia, Pătrăuți şi Râşca (fără ca ultimele două să fie ilustrate în carte cu fotografii) sau în *Rugăciunea tuturor sfinților* de la Sucevița.

În ceea ce priveşte anexele, autorul a ales să reproducă, pe lângă cel mai vechi text românesc aparținând redacției (B), versiunea *in extenso* a Mitropolitului Dosoftei (redacția D), precum şi textele cele mai vechi ale redacțiilor scurte, fără a include însă o versiune a redacției R şi una a redacției P.

Transcrierea textelor, dincolo de unele mici inadvertențe (precum reproducerea slovei *ĭ* prin *o* sub accent) urmează principiile transcrierii fonetice interpretative.

Studiul monografic de față integrează structura analizei strict filologice unui demers interdisciplinar, reuşind astfel să contureze traseul unui text hagiografic din perspectiva mai amplă a unei poetici a acestui gen literar foarte special.

CRISTINA-IOANA DIMA
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Însemnări de pe manuscrise şi cărți vechi din Țara Moldovei. Corpus editat de I. CAPROŞU şi E. CHIABURU, vol. I *(1429–1750)*, vol. II *(1751–1795)*, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2008, XXX+ 667 p. (I), XXIV + 669 p. (II)

Primele două volume din corpusul alcătuit de I. Caproşu şi E. Chiaburu, doi cunoscuți şi apreciați istorici, cuprind cvasitotalitatea însemnărilor identificate pe filele manuscriselor şi tipăriturilor alcătuite sau aflate pe teritoriul Moldovei, începând din 13 martie 1429, când Gavriil monahul a terminat de copiat Tetraevanghelul slavon păstrat în prezent la Oxford, până la sfârşitul secolului al XVIII-lea. (Un al treilea volum va grupa însemnările existente pe texte moldoveneşti alcătuite între 1796 şi 1859.)

Corpusul, cuprinzând însemnări ale copiştilor, legătorilor sau restauratorilor, ale donatorilor, cititorilor sau posesorilor de carte veche din zona Moldovei, a fost alcătuit în primul rând pe baza descrierilor date în timp marilor colecții românești de documente, de manuscrise şi de tipărituri. Nu lipsesc textele descoperite de cei doi autori prin investigații proprii în arhive şi biblioteci din țară şi din străinătate.

În cazul însemnărilor preluate din volume sau studii anterioare a fost respectată transcrierea dată în izvoarele cercetate (lista surselor parcurse este publicată la începutul fiecărui volum). Textele descoperite prin cercetări proprii au fost reproduse după regulile utilizate de filologii ieşeni în volumele tipărite în cadrul colecției intitulate *Monumenta linguae dacoromanorum*. Însemnările sau pasajele redactate în limbi străine sunt însoțite de traducerea românească, pentru a facilita accesul la text.

Rezultat remarcabil al unei dificile şi îndelungate munci de investigare, de însumare şi de corelare a unor însemnări risipite într-un număr impresionant de surse bibliografice, cele două volume se constituie într-un izvor de informații de maximă importanță asupra mentalității omului simplu, dar mai ales asupra unor aspecte ale vieții culturale din spațiul românesc în secolele al XV-lea–al XVIII-lea: posesorii şi cititorii de carte, circulația, importanța culturală, valoarea materială şi spirituală a manuscriselor şi tipăriturilor.

Indicii de nume proprii, de materii şi de titluri de text, publicați la finalul fiecărui volum, facilitează cercetarea adecvată a acestor extrem de bogate informații. Iar ediția recent apărută dovedeşte nu doar utilitatea, ci şi necesitatea alcătuirii unui corpus național de însemnări.

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie nr. 13

CRISTIAN MOROIANU, **Dicţionar etimologic de antonime neologice**, Editura Universităţii din Bucureşti, 2008, 459 p.

Volumul publicat recent de Cristian Moroianu este rezultatul unei cercetări originale, îndelungi şi deloc uşoare, întreprinse asupra antonimiei lexicale în limba română actuală.

Spre deosebire de lucrările consacrate anterior aceluiaşi subiect (între care *Dicţionarul de antonime,* tipărit de profesorul universitar doctor Onufrie Vinţeler la Editura Dacia, în anul 2002, ocupă un loc aparte), cea alcătuită acum de Cristian Moroianu se opreşte exclusiv asupra antonimelor neologice. Limitarea obiectului, numai în aparenţă simplificatoare, a permis investigarea detaliată a unui bogat inventar, format deopotrivă din împrumuturi recente (unele de strictă specialitate), din creaţii lexicale cu afixe sau după tipare neologice şi din calcuri. Studiul introductiv, detaliat şi competent, evidenţiază, de altfel, existenţa în vocabularul actual a numeroase antonime afixale, afixoidale, lexicale şi frazeologice, multe de uz general literar, altele cu valori şi utilizare limitate.

Prin redactarea volumului, autorul, cunoscut specialist în domeniu, a urmărit în primul rând să ilustreze relaţia de antonimie cu exemple din vocabularul neologic. Au fost însă avute în vedere şi alte scopuri, precum înregistrarea unor termeni, respectiv a unor structuri frazeologice care pot crea cititorului nespecialist probleme de utilizare corectă, consemnarea, în primul rând pentru uzul lexicografilor, a unor cuvinte rare sau livreşti, dar, fapt deloc lipsit de importanţă, şi investigarea originii unor termeni sau structuri.

Urmare firească, volumul recent apărut stârneşte interes atât pentru cititorul obişnuit, cât şi pentru specialişti. Lexicologii şi lexicografii vor găsi în paginile sale exemple utile pentru atestarea, respectiv pentru ilustrarea unor forme sau a unor semnificaţii. Specialiştii în etimologie vor putea evalua la justa valoare indicaţiile etimologice (multe cuprinzând corectări sau nuanţări ale unor soluţii anterioare). Cercetătorii limbii literare vor afla material interesant pentru evoluţia lexicului neologic, inclusiv pentru stabilirea ponderii creaţiilor analogice sau a termenilor cu structură analizabilă în cadrul acestuia. Iar studenţii filologi, şi ei avuţi în vedere, fapt firesc într-o publicaţie a unei edituri universitare, vor putea utiliza cu profit materialul înregistrat pentru a înţelege prelegerile de lexicologie.

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti” Bucureşti, Calea 13 septembrie, nr. 13

CECILIA CĂPĂŢÎNĂ (coord.), **Dicţionar invers al limbii române** & CD-ROM, Editura Niculescu, [Bucureşti, 2007], 703 p.

Dicţionarul coordonat de Cecilia Căpăţînă, al doilea de acest tip din lingvistica românească (primul, coordonat de Al. Graur, a apărut sub egida Institutului de Lingvistică din Bucureşti, în 1957), a fost realizat de un colectiv de cadre didactice de la Facultatea de Litere a Universităţii din Craiova, format din Cecilia Căpăţînă, Claudia Drăghici, Ovidiu Drăghici, Alina Gioroceanu, Daniel Ivănuş, Dumitru Ivănuş, Simona Pisoi, Virgil Pisoi, Anamaria Preda, Vlad Preda şi Melitta Szathmary.

El reuneşte, într-o ordine dată de finala cuvintelor, aproximativ 100 000 de intrări, cuvinte uzuale selectate din cele mai cunoscute şi folosite dicţionare româneşti, *Dicţionarul explicativ al limbii române,* ediţia a II-a (Bucureşti, 1996), *Dicţionarul ortografic, ortoepic şi morfologic al limbii române*, ediţia a II-a (Bucureşti, 2005), şi Florin Marcu, *Noul dicţionar de neologisme* (Bucureşti, 1997).

Este o lucrare lexicografică modernă, destinată publicului larg, interesat de structura

cuvintelor utilizate în româna actuală, dar mai ales specialiştilor, care pot identifica uşor, în cadrul formei electronice a textului, cu ajutorul unui motor de căutare, cuvintele cu aceeaşi structură derivativă sau cu aceeaşi terminaţie, pot stabili cu precizie productivitatea unui afix, frecvenţa sau distribuţia unui element derivativ şi chiar pot afla frecvenţa unei anumite succesiuni de litere.

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti" Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

NADIA ANGHELESCU, **Introducere în studiul limbii**, Bucureşti, Editura Universităţii din Bucureşti, 2007, 240 p.

Fraza introductivă a cărţii, care deschide „Cuvântul înainte" (sic!), rezumă în mod evident intenţiile autoarei: „Cartea de faţă intenţionează să fie o introducere *necanonică* în studiul limbii" (p. 5, s.n., A. D.), îndreptată către studenţi, masteranzi şi doctoranzi de la facultăţi din domeniul umanist. Termenul *necanonic* este pe deplin justificat; această carte nu se aseamănă cu un manual de lingvistică generală, ci, mai degrabă, cu o colecţie de informaţii şi de poveşti (puse sub semnul ideii că „nu suntem obişnuiţi să reflectăm asupra propriei noastre limbi", p. 6) legate de: obiectul lingvisticii, diversitatea limbilor, traducere (primele două secţiuni), funcţiile limbii şi disciplinele care se ocupă cu precădere de funcţia comunicativă − pragmatica, socio-lingvistica − (secţiunea a III-a), compararea limbilor din perspectivă genealogică şi tipologică (secţiunea a IV-a), limbile Europei vs limbile exotice (secţiunea a V-a), istoria lingvisticii şi a ideilor lingvistice (secţiunea a VI-a), introducere în cercetarea lingvistică (secţiunea a VII-a).

1. Prima parte a cărţii este intitulată *Obiectul lingvisticii: limbajul şi limbile în diversitatea lor* (p. 15−41). Autoarea defineşte lingvistica, foarte pe scurt, ca fiind „studiul ştiinţific al limbii ca fenomen uman, (sic!) sau studiul ştiinţific al limbilor, în diversitatea lor" (p. 15), trecând apoi la probleme legate de teoria şi de practica limbii (lingvist vs poliglot, limbi „avansate" vs limbi „primitive" etc.), de ştiinţă şi normă (exemplar vs corect). Un alt aspect prezentat pe scurt în acest capitol îl reprezintă delimitarea şi definirea disciplinelor lingvistice, care sunt împărţite în două categorii: cele care se referă la structura limbii („Din prima categorie face (sic!) parte, de pildă, **fonetica**, disciplină care se ocupă cu sunetele limbii, **gramatica,** cu diviziunile ei, care sunt concepute în mod curent ca fiind morfologia şi sintaxa, **lexicologia** care se ocupă de studiul cuvintelor, al lexicului, **stilistica** şi altele", p. 20) şi cele care se referă la comparaţia între limbi (lingvistica/gramatica comparată, tipologia lingvistică, gramatica contrastivă); la acestea, se adaugă şi „**discipline de graniţă**, adică discipline care se află la graniţa dintre două ştiinţe" (p. 21).

Diversitatea limbilor este prezentată atât din punctul de vedere al distincţiilor limbă/dialect, limbi naturale/limbi artificiale/pidginuri/creole, distincţii relevante − după cum susţine autoarea − mai ales pentru sociolingvistică, şi mai puţin pentru lingvistica teoretică, cât şi din perspectiva relaţiei dintre limbile minoritare şi cele majoritare şi a morţii limbilor, în faţa căreia întrebarea „Cum se crează (sic!) cuvinte şi sensuri noi?" (p. 28) nu-şi mai poate găsi răspunsul. În continuare, sunt prezentate aspecte interesante despre originea limbii şi „limba perfectă", despre inventatorii de limbi, despre naţionalişti care au transpus probleme politice în domeniul lingvistic (la pagina 29, este pomenit suedezul Anders Kempe, care susţinea că Adam şi Eva vorbeau în limba suedeză), despre posibilităţile, limitele şi dificultăţile traducerii, despre scriere şi relaţia ei cu limba vorbită.

În cursul expunerii, se pot ghici anumite preferinţe de lectură ale autoarei: Eugen Coşeriu, *Lingvistica integrală*, George Steiner, *După Babel*, Claude Hagège, *Le souffle de la langue,* Umberto Eco, *La recherche de la langue parfaite dans la culture européenne,* Marina Yaguello, *Les langues imaginaires.*

2. Cea de-a doua secțiune a cărții, *Structura limbii: disciplinele care o studiază* (p. 42−95), începe cu prezentarea planurilor şi a nivelurilor de analiză, din perspectivă structuralistă (Saussure, Coşeriu). De altfel, această orientare teoretică domină şi prezentarea sunetelor ca obiect al foneticii, a fonemelor ca obiect al fonologiei, a semnului lingvistic (a cărui trăsătură „nemotivat" este prezentată într-un mod simplist, fiind explicată prin absența unei legături între sunete şi obiect − p. 46 −, şi nu prin lipsa unei motivații a segmentării realității, aşa cum reiese din concepția lui Saussure), a cuvântului, a morfemului şi a flexiunii, care fac obiectul morfologiei, a claselor lexico-gramaticale, a procesului de gramaticalizare aflat la baza formării morfemelor gramaticale.

Autoarea se ocupă, în detaliu, de categoriile (semantico-)gramaticale ale claselor de cuvinte: genul (relația dintre genul natural şi cel gramatical, acordul, ierarhia animării propusă de Comrie 1981), numărul (valori, diferențe de marcare între singular şi plural), cazul (pentru care autoarea reține numai abordarea sintactică, tradițională, care asociază un caz cu o funcție sintactică şi, dintre abordările mai moderne, pe cea localistă şi pe cea actanțială), timpul şi aspectul (ultimul fiind „exprimat atât lexical (sic!) cât şi gramatical" − p. 71), modul (modalitatea, expresia imperativului, auxiliarele modale).

În subsecțiunea privitoare la sintaxă, autoarea a ales să prezinte conceptele: *enunț, sintagmă, grup, cap* conform *Gramaticii limbii române* (GALR 2005), iar subiectul şi predicatul, conform accepției tradiționale, detaşându-se (p. 77) de ideea că subiectul ar fi subordonat verbului. Referindu-se la complemente, autoarea citează GALR, fără însă a respecta principiile acestei lucrări: „Aşa cum pot fi concepute un număr mare de complemente, mai ales din categoria celor numite „circumstanțiale" (sic!), pot fi concepute şi un număr mare de propoziții numite completive: *Gramatica Limbii Române* (sic!), vol. II (2005) constituie un bun exemplu pentru diferențierea complementelor şi completivelor în funcție de raporturile semantico-gramaticale complexe ce se stabilesc între acestea şi verbul sau elementele semiverbale la care se referă" (p. 79): în aceste rânduri (şi nu numai aici), spiritul GALR nu este respectat, gramatica academică separând net clasa complementelor de cea a circumstanțialelor şi integrând realizările propoziționale ale celor două tipuri de funcții sintactice în clasa lor de substituție. În prezentarea diatezei (punct de intersecție între morfologie şi sintaxă), autoarea citează GALR, însă vorbeşte despre valorile „pasiv, reflexiv şi impersonal" (p. 80); descrierea propusă este un amestec între abordarea din GALR a diatezei (unde aceasta categorie este concepută ca o pereche de opoziții între valorile activ şi pasiv, pentru verbele tranzitive, şi activ şi impersonal, pentru verbele intranzitive; reflexivul, aflat în afara acestor opoziții, nu mai este considerat ca fiind o valoare de diateză) şi abordarea tradițională (activ, pasiv, reflexiv). În discuția despre pasiv, autoarea ignoră realizarea acestuia şi prin *se* (tipul ***Se scriu*** *cărți multe*). În descrierea impersonalului, lipseşte mențiunea esențială că această valoare a diatezei se realizează exclusiv pentru verbele intranzitive − „Impersonalul se poate exprima şi prin verbe reflexive: ***se vorbeşte*** *cam mult aici*" (p. 81) −; în plus, în acest exemplu, verbul nu este reflexiv, marca *se* fiind tocmai dovada utilizării impersonale a verbului intranzitiv *a vorbi.* Tipul de descriere propus în GALR este abandonat la un moment dat, prezentându-se diateza reflexivă, unde se vorbeşte, de fapt, despre valorile reflexivului (impersonal, reciproc, eventiv etc.). Descrierea sintaxei de încheie cu o prezentare succintă a cauzativului.

Disciplinele care se ocupă de studiul cuvintelor (lexemelor) şi al sensurilor − lexicologia, semantica, lexicografia, etimologia − fac obiectul următoarei subsecțiuni. Cele mai interesante observații ale autoarei privesc excesele etimologice − încercarea unor autori de a demonstra că româna este o limbă de origine traco-dacă sau că franceza este o limbă arabă (p. 86). În prezentarea claselor lexicale (clase nominale, familii de cuvinte, câmpuri semantice), autoarea se opreşte asupra metodei analizei semice/componențiale, prin prisma căreia prezintă, pe scurt, sinonimia, antonimia, polisemia şi

omonimia. Capitolul se încheie cu o sinteză despre metafora conceptuală („înțelegerea unui lucru în termenii altui lucru", p. 92), considerată ca fiind o punte de legătură între stilistică şi lexic, precum şi o metodă de îmbogățire a vocabularului.

3. Secțiunea a treia, *Funcțiile limbii. Disciplinele care le studiază* (p. 96−119), începe cu prezentarea funcțiilor limbii după R. Jakobson (de comunicare, emotivă/expresivă, conativă, fatică, metalingvistică, poetică, referențială, magică), continuând cu câteva precizări despre eufemism şi, apoi, cu câteva dintre disciplinele interesate de funcțiile limbii.

În subsecțiunea dedicată stilisticii, autoarea prezintă accepțiunile conceptului „stil", restrângându-şi apoi descrierea la stilurile funcționale; fără a stabili inventarul acestora sau caracteristicile fiecăruia, autoarea se opreşte asupra necesității existenței unei terminologii pentru stilul ştiințific, a extinderii limbii de lemn în stilul publicistic înainte şi după 1989, a modificărilor suferite de limba română după Revoluție. Sunt prezentate apoi foarte pe scurt două discipline înrudite cu stilistica, analiza discursului şi poetica.

O parte însemnată a acestui capitol priveşte pragmatica, ale cărei teme predilecte sunt sintetizate de autoare: situația de comunicare, deixisul, actele de limbaj, politețea, strategiile conversaționale. Sunt prezente şi repere bibliografice ale domeniului: E. Benveniste şi problema „subiectivității" în limbă; J. L. Austin, J. Searle şi actele de limbaj; H. P. Grice şi principiul cooperativ; Goffman şi politețea pragmatică. Dintre studiile româneşti, punctul de reper este considerat studiul Lilianei Ionescu-Ruxăndoiu din 2003 (*Limbaj şi comunicare*, All). Sunt trecute în revistă discipline înrudite cu pragmatica − teoria argumentării şi retorica.

În ultima subsecțiune, autoarea se ocupă de sociolingvistică în accepția „studiul limbii în raport cu societatea" (p. 111). Sunt sintetizate mai multe aspecte care fac obiectul acestei discipline: variația la nivel macro- şi micro-lingvistic (abordarea lui Coşeriu, dar şi alte tipuri de variație), bilingvismul, multilingvismul şi diglosia (înțeleasă în sens restrâns: „utilizarea a două varietăți lingvistice ale aceleiaşi limbi în împrejurări diferite", p. 115), evoluția istorică a limbilor (apariția, moartea şi reînvierea limbilor, creativitatea lingvistică), politica şi planificarea lingvistică la nivel instituțional.

4. O secțiune amplă, a patra, cea mai interesantă din carte, priveşte *compararea limbilor* (p. 120−161). Prima problemă de care se ocupă autoarea este existența universaliilor lingvistice, de la recunoaşterea intuitivă a existenței în toate limbile a sunetelor şi a cuvintelor, până la accepția tehnică a termenului la N. Chomsky.

Compararea limbilor (cea „dirijată", nu cea „spontană") reprezintă obiectul de studiu al unor discipline ca lingvistica comparată (care utilizează metoda comparativ-istorică), lingvistica spațială/areală (care studiază fenomene lingvistice influențate de vecinătatea limbilor), geografia lingvistică (care explică anumite fapte de limbă prin influența mediului geografic, a factorilor sociali, politici şi culturali, rezultând astfel arii centrale, arii laterale şi centre de iradiere), tipologia lingvistică (care se ocupă de asemănări parțiale între limbi, dincolo de granițele familiilor lingvistice).

O atenție specială este acordată „uniunii/ariei lingvistice" (a cărei existență nu este unanim acceptată: „nu toți specialişti (sic!) sunt de acord că aceste fenomene pot caracteriza o uniune lingvistică", p. 124), exemplificată cu limbile balcanice (greacă modernă, macedoneană, bulgară, română şi albaneză) şi cu limbile din Orientul Mijlociu, care au anumite trăsături comune, deşi nu sunt înrudite în mod direct.

În subsecțiunea privitoare la comparația genealogică a limbilor, autoarea face istoricul metodei comparativ-istorice, subliniind importanța conştientizării asemănărilor dintre sanscrită, pe de o parte, şi greacă şi latină, pe de altă parte (William Jones, 1786), dar şi aportul întemeietorilor acestei metode (Ramus Rask, Franz Bopp, Friedrich şi August Schlegel). Alte probleme discutate sunt: caracterul regulat al schimbării lingvistice, metoda reconstrucției interne, familiile de limbi (dintre care sunt prezentate separat câteva: indo-europeană, semito-hamitică/afro-asiatică, altaică, fino-ugrică, sino-tibetană, malaio-polineziană, dravidiană).

Comparaţia tipologică a limbilor se bazează nu pe înrudire, ci pe afinităţi între limbi. Întemeietorii acestei discipline sunt însă tot cei care au pus bazele comparaţiei genealogice a limbilor − la care autoarea îl adaugă pe W. von Humboldt − prin stabilirea unei clasificări morfologice a limbilor (izolante, aglutinante, flexionare, ultimele putând fi sintetice sau analitice). Întrebarea dacă există o direcţie a schimbării în limbă nu poate primi un răspuns, însă autoarea acceptă ideea coşeriană că schimbările au la bază un act individual. Alte concepte relevante pentru tipologie sunt: redundanţa şi economia lingvistică, analitismul, motivarea.

Autoarea se opreşte apoi asupra unor momente importante din istoria cercetărilor de tipologie: Benveniste (1966), care a tratat problema subiectivităţii în limbaj şi a asemănărilor dintre propoziţiile relative din diverse limbi; Pottier (1968), care a vorbit, în termeni destul de simpli însă, despre parametri; Comrie (1981), care a tratat, în cartea despre universalii şi tipologie, ordinea cuvintelor, propoziţia relativă, marcarea cazurilor, construcţia cauzativă, introducând şi categoria „animării"; Croft (1990), care a susţinut că structurile lingvistice trebuie explicate în termenii funcţiilor lingvistice, exemplificând cu relaţia de posesie, exprimată prototipic prin genitiv.

În final, sunt selectate şi prezentate câteva principii generale utile pentru cercetarea tipologică: categorizarea, bază a comparaţiei tipologice − „tipologia propune explicaţii pentru categoriile lingvistice (ce anume aşează (sic!) împreună limbile şi de ce)", p. 147 −; marcarea, guvernată de principiul „asimetriei", despre care vorbeşte Croft; conceptualizarea spaţiului şi deixisul; gramaticalizarea, termen introdus de Meillet în 1912, al cărui pandant este lexicalizarea.

5. Capitolul *Limbile „noastre" şi limbile „celorlalţi"* (p. 162−198) se deschide cu o prezentare a limbilor Europei, în care Nadia Anghelescu urmează descrierea lui Claude Hagège (*Le souffle de la langue. Voies et destins des langues de l'Europe*, 1992): limbi „federalizatoare" într-o anumită perioadă (latina, franceza, spaniola, germana, rusa, engleza) vs limbi „mici" (macedoneana, croata, ceha, limbile baltice).

Autoarea realizează o sinteză asupra limbii române (limbă „familiară"): date generale, dialecte, origini şi evoluţie, apartenenţă genealogică, structura limbii (sunetele, morfologia, sintaxa). Deşi, în linii mari, această sinteză este interesantă şi utilă, autoarea ajunge, uneori, la unele generalizări grăbite: „se constată şi o tendinţă de slăbire a flexiunii cazuale în general, şi aceasta se manifestă, de exemplu, prin neglijarea acordului (*preţul unei case* ***a mea*** în loc de ***ale mele***)" (p. 177−178), deşi este uşor de sesizat că articolul *genitival* nu poate varia după caz, ci numai după gen şi număr (*al, a, ai, ale*); „Se spune că ordinea cuvintelor este relativ liberă: S-V-O, V-S-O, O-S-V, S-O-V, V-O-S" nu este o generalizare relevantă, din moment ce se ignoră faptul că, în română, subiectul pronominal este rareori exprimat, fiind, de obicei, recuperat din forma verbului, sau că există fenomene de tematizare care determină apariţia subiectului sau a obiectului în poziţie preverbală.

Dintre limbile „exotice", autoarea alege să prezinte limba preferată, araba. Ne sunt oferite numeroase informaţii despre limba arabă, foarte utile pentru un cititor neavizat: date generale, relaţia dintre araba literară şi dialecte, scrierea (considerată ca fiind „defectivă"), structura limbii (sunete, morfologie, sintaxă).

6. În secţiunea a şasea se vorbeşte, *pe scurt, despre istoria lingvisticii* (p. 199−218), începând cu naşterea gândirii lingvistice, identificată de A. Meillet cu momentul inventării scrierii (de către semiţi, dacă avem în vedere scrierea „defectivă", din care lipseau vocalele, sau de către greci, dacă ne referim la scrierea completă), continuând cu evoluţia gândirii lingvistice de la indieni, greci şi apoi latini şi ajungând la *Gramatica de la Port-Royal* şi la modelul cartezian care au influenţat gândirea lingvistică modernă.

De altfel, stabilirea momentului din care putem vorbi despre lingvistica modernă constituie primul punct de interes al următoarei sub-secţiuni: este vorba fie de lingvistica comparată (secolul al XVIII-lea), fie de orientarea

structuralistă de la începutul secolului al XX-lea. Autoarea tinde să accepte cea de-a doua posibilitate. Prezentarea lui Saussure este destul de superficială, cu unele inexactități, de exemplu, la p. 206−207, autoarea arată că „după aceea a abandonat treptat acest domeniu de cercetare [indo-europenistica] în care îşi câştigase o bună reputație pentru a se ocupa de lingvistica generală", ignorând faptul că, în epoca lui Saussure, în *Cursul* său şi în *Scrierile de lingvistică generală* (editate în Franța în 2002 şi traduse în română în 2004, la Editura Polirom, a căror existență este ignorată de autoare în toate punctele în care vorbeşte despre Saussure), termenul „lingvistică generală" este sinonim cu cel de „gramatică istorică". Separat este prezentat şi N. Chomsky, despre ale cărui teorii se spune că au fost formulate începând cu anii '70, deşi *Structuri sintactice*, prima sa lucrare importantă, a fost publicată în 1957; ideile chomskyene sunt reduse la „competență" şi „performanță" şi la „Gramatica Universală", fără să se pomenească nimic despre studiile post-GB (1982, *Guvernare şi legare*). Descrierea continuă cu lingvistica cognitivă, lingvistica funcțională, pragmatica şi ştiințele de graniță, insistându-se asupra faptului că „nu subiectele se perimează, ci, eventual, maniera de abordare" (p. 214).

Din lingvistica românească, autoarea reține următoarele nume: Iorgu Iordan, Alexandru Graur, Al. Rosetti, Eugen Coşeriu, Solomon Marcus, Emanuel Vasiliu, Sanda Golopenția-Eretescu, Alexandra Cornilescu, Gabriela Pană Dindelegan, Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Angela Bidu [Vrănceanu], precum şi publicația *Revue roumaine de linguistique*, care a contribuit cel mai mult la contactul cu lingvistica internațională.

În ultimul capitol al cărții, *Cercetarea lingvistică: o introducere* (p. 219−232), sintetizând cartea lui Umberto Eco, *Cum se scrie o teză de licență,* şi folosind experiența personală de cercetare şi de coordonare de lucrări, autoarea oferă sfaturi utile celor aflați la începutul cercetării, dar şi celor familiarizați deja cu această activitate. Se insistă asupra obiectivității, a metodei, a documentării, a originalității, a rigorii ştiințifice, a utilității cercetării, a limbajului folosit.

Cartea se încheie cu o listă de *Recomandări pentru lectură* (p. 233−234) şi cu o *Bibliografie* (p. 235−238), în care sunt incluse unele dintre cele mai importante lucrări din fiecare domeniu pe care autoarea îl are în vedere.

După trecerea în revistă a subiectelor prezentate în această carte, se conturează şi mai clar ideea, exprimată la început, că nu ne aflăm în fața unui curs de lingvistică generală *canonic*, ci în fața unei cărți în care sunt strânse informații din toate domeniile lingvistice, informații foarte utile pentru oricine se inițiază în studiul limbii şi are nevoie de un punct de pornire. Unele capitole, cum sunt cel despre compararea limbilor şi cel despre limbile noastre vs limbile celorlalți, sunt utile şi interesante şi pentru lingviști. Dacă trecem cu vederea numeroasele neglijențe de (tehno)redactare, care ar putea fi corectate la un nou tiraj, ne aflăm în fața unei sinteze reuşite despre ce poate să însemne „studiul limbii", atât din perspectiva predării în facultăți, cât şi a pistelor de cercetare lingvistică.

ADINA DRAGOMIRESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13
Facultatea de Litere
Bucureşti, Str. Edgar Quinet, nr. 3−5

ION CÂRSTOIU, RODICA CONSTANȚA ANGHELESCU, *Dicționar etimologic*, Craiova, Editura Sitech, 2004, 253 p.

Iată unul dintre motivele care au stat la baza demersului celor doi autori: „Ultimele dicționare şi mai ales DEX conțin un număr nepermis de mare de cuvinte cu etimologie necunoscută. Acest lucru se datorează imposibilității cercetărilor etimologice, domeniu dificil şi din păcate abandonat pe mâini nepotrivite. Dacă facem o o socoteală, mai mult de 10% din lexicul românesc au – după DEX – etimologie necunoscută". Autorii abordează o mulțime de aspecte: o nouă ipoteză asupra numelui poporului dac (considerând că etnonimul înseamnă „muntean, locuitor de la munte" şi provine din cuvântul *dag* (sau *dah*) care fie exista în limba lor, fie a fost împrumutat din idiomurile populațiilor cu care au venit în contact), noțiuni generale despre substrat, originea numeralelor, interpretarea etimologică a numelor proprii. Am sugera o mai mare atenție în ceea ve priveşte „dezlegarea" lui *Yahu*, *Iahwe*, *Iehova* (p. 251) sau a unor formulări de tipul: „Mulți cred că Adam este numele primului om şi că Eva e numele primei femei. În realitate, Adam e nume comun şi înseamnă <<om>> în turcă, ebraică, iar Eva are semnificația <<femelă>> (p. 76), sensurile celor două nume fiind în limba ebraică diferite de cele amintite de autori, un mic dicționar etimologic, toate acestea reliefând farmecul şi capcanele etimologiei.

Prof. univ. dr. GH. BOLOCAN, cercet. şt. II dr. IUSTINA BURCI, conf. univ. dr. ELENA ŞODOLESCU-SILVESTRU, prof. univ. dr. ION TOMA (redactori), *Dicționar invers al numelor de ape din România*, Craiova, Editura Universitaria, 2006, 137 p.

Lucrarea a avut drept scop ordonarea alfabetică inversă a hidronimelor (ape curgătoare, lacuri, bălți, brațe de apă), având la bază intregul material cuprins în *Atlasul Cadastrului Apelor din România* (AA), în ediția apărută în 1972. În funcție de distribuția rețelei hidrografice s-au stabilit bazinele colectoare (trei la număr – Tisa, Dunăre, Marea Neagră), bazinele hidrografice de ordinul I (cei cincisprezece afluenți direcți ai bazinelor colectoare). Se poate observa faptul că multe dintre hidronime sunt clasificate alfabetic în funcție de cel de al doilea termen al compusului. Deseori autorii AA-ului mențin toponimul (respectiv antroponimul) la genitiv (singular sau plural): Văii, Tăieturii, Poienii, Morii, Băii etc. Toponimele analitice, deşi păstrează apelativul (termenul I), ca de exemplu Valea Mare, Pârâul Alb se situează în indexul de la AA şi în Dicționar invers al numelor de ape din România la Mare, respectiv la Alb. Şi tot în acest index hidronimele cu prepoziții sunt redate de la coadă la cap: Valea din Mijloc – Mijloc (Valea din); Valea cu Peşti – Peşti (Valea cu). Apariția acestei lucrări rămâne, după cum mărturisesc autorii, strâns legată de activitatea pe care Gheorghe Bolocan a desfăşurat-o în vederea alcătuirii *Dicționarului toponimic al României*, iar publicarea sa (şi a *Dicționarului invers al numelor de localități* din România) constituie un omagiu adus profesorului de către discipolii săi.

DANA-MELANIA BĂDIC
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

FLORINA-MARIA BĂCILĂ, *Omonimia în limba română – privire monografică*, Timişoara, Editura Excelsior Art, 2007, 375p.

Autoarea tratează panoramic fenomenul omonimiei (de pe o poziție nu exclusiv lingvistică), pornind de la definiție şi încheind cu consecințele acestuia, nu înainte de a pune problema criteriilor

de clasificare din multiple perspective (sincronică, diacronică, stilistico-funcţională etc.), a modului în care se desfăşoară înregistrarea în dicţionare a omonimelor, a raportului dintre omonimie şi polisemie (unul dintre cele mai disputate în semantica actuală). Lucrarea se remarcă prin abordarea omonimiei ca metodă de structurare semantică (ţinând cont de complexele interferenţe ale acesteia cu polisemia, paronimia, sinonimia) şi, nu în ultimul rând, ca sursă de efecte expresive.

MELANIA BĂDIC
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

FARKAS JENŐ, *Román nyelvtan*, Palamart Kiadó, [Budapest, 2007], 232 p.

Dr. Farkas Jenő, profesor în cadrul Catedrei de limba română de la Universitatea „Eötvös Loránd” din Budapesta, a publicat în anul 2005 o foarte utilă culegere de exerciţii de limba română, intitulată *Román nyelvvizsga írásbeli feladatok*, destinată elevilor care studiază româna în Ungaria şi cetăţenilor maghiari care doresc să obţină atestatul de limba română.

Prin *Román nyelvtan* sunt continuate eforturile de promovare a limbii române şi de facilitare a accesului vorbitorilor de limbă maghiară la problemele gramaticii româneşti. Avându-i ca destinatari, alături de elevii, respectiv de adulţii care învaţă româneşte, pe profesorii care predau limba română, Farkas Jenő oferă prin prezenta carte informaţiile teoretice de bază necesare pentru a înţelege structura morfologică a românei literare actuale şi pentru a depăşi dificultăţile cauzate de diferenţele existente, din punct de vedere structural, între limbile română şi maghiară. Sunt folosite pentru atingerea acestor scopuri cele mai noi lucrări de specialitate româneşti şi maghiare. Iar numeroase exerciţii aplicative ajută la fixarea şi verificarea achiziţiilor teoretice.

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

DOSOFTEI, *Psaltirea de-nţăles*. Text stabilit şi studiu lingvistic de Mihaela Cobzaru, Casa Editorială Demiurg, Iaşi, 2007, 714 p.

Volumul tipărit în foarte bune condiţii grafice, în cadrul unei colecţii intitulate „Biblion”, destinată valorificării culturii şi scrisului vechi românesc, pune pentru prima dată în circulaţie, prin intermediul unei ediţii, *Psaltirea de-nţăles,* cartea scoasă de Dosoftei la Iaşi, în anul 1680.

Este o ediţie de tip ştiinţific, în care textului, publicat în transcriere interpretativă, îi sunt alăturate, pe aceeaşi pagină, facsimilele tipăriturii. Editoarea oferă în acest mod imaginea originalului şi creează posibilitatea identificării unor grafii sau a corectării unor transcrieri.

Ediţia este precedată de o scurtă introducere, în care sunt conturate, prin investigaţie bibliografică, locul şi rolul lui Dosoftei în acţiunea de traducere a textelor de cult şi relaţia dintre textul tipăriturii din 1680 şi vechile psaltiri româneşti. Iar în studiul lingvistic sunt descrise grafia şi fonetica textului editat, sunt inventariate principalele aspecte ale morfologiei verbului şi ilustrate componentele slavonă, respectiv neogreacă ale vocabularului acestuia.

GHEORGHE CHIVU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

ILEANA CONSTANTINESCU, ANCA-NICOLETA PRECUP, *Dicţionar de afaceri francez-român, român-francez,* ediţia a IV-a, revăzută şi adăugită, Bucureşti, Milena Press, 2005, 119 p.

Lucrarea, în format „de buzunar", conţine în jur de 3 000 de cuvinte şi sintagme din terminologia domeniului, glosate prin intermediul corespondentelor lor din limba-ţintă (nu prin definiţii). La întocmirea listei de cuvinte autoarele au ţinut seamă de recomandările comisiilor ministeriale franceze privind folosirea terminologiei de specialitate, ceea ce acest dicţionar recomandă cu atât mai mult celor interesaţi să lucreze în domeniul afacerilor internaţionale.

MIHAELA POPESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr.13

GEORGE VOLCEANOV, *Dicţionar de argou al limbii române*, Bucureşti, Editura Niculescu, 2007, 304 p.

Apariţia lucrării nu reprezintă o iniţiativă izolată a autorului. În anul 1998 acesta a tipărit, împreună cu Anca Volceanov, *Dicţionarul de argou şi expresii familiare ale limbii române* (Bucureşti, Livpress, 302 p.) Prezenta lucrare propune cititorilor nu numai un inventar de cuvinte mult mai mare (cca. 25 000), ci şi sensuri noi pe care le-au dezvoltat argotismele în limba română, precum şi unele cuvinte din lexicul uzual. Dicţionarul este de un real folos nu numai vorbitorilor nativi de limba româna, ci şi doritorilor de a o învăţa în mod aprofundat şi corect, ferindu-se totodată de capcanele acesteia.

MIHAELA POPESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr.13

WILHELM VON HUMBOLDT, *Despre diversitatea structurală a limbilor şi influenţa ei asupra dezvoltării spirituale a umanităţii*. Versiune românească, introducere, notă asupra traducerii, tabel cronologic, bibliografie şi indici de EUGEN MUNTEANU, Bucureşti, Humanitas, 2008, 423 p.

Lucrarea reprezintă prima traducere în română a tratatului lui Wilhelm von Humboldt (germ. *Über die Verschiedenheit des menschlichen Sprachbaus und seinen Einfluss auf die geistige Entwicklung des Menschengeschlechts*), realizată de profesorul Eugen Munteanu de la Facultatea de Litere a Universităţii „Alexandru Ioan Cuza" din Iaşi.

Publicat postum de Alexander von Humboldt, tratatul cuprinde, între altele, concepţia autorului despre limbaj, concepţie care stă la baza teoriei generative moderne, conform căreia limba este un sistem guvernat de reguli, care „utilizează infinit mijloace finite" (în primele sale lucrări, Noam Chomsky îl citează pe Humboldt, referindu-se la el ca „la o sursă a propriei gândiri", în *Introducere. Humboldt şi humboldtianismul*, p. 22).

De asemenea, noile orientări din lingvistică îl creditează pe Humboldt pentru avansarea ideii de „relativism lingvistic" (cunoscut şi sub numele de *ipoteza „Whorf-Sapir"*); ipoteza lui Humboldt este puţin diferită de cea avansată de Benjamin Whorf şi Edward Sapir, la Humboldt diferenţele dintre limbi fiind mai subtile şi mai puţin tranşante.

Volumul beneficiază de o introducere remarcabilă – *Introducere. Humboldt şi humboldtianismul* – a profesorului Eugen Munteanu, în care sunt prezentate sursele implicite şi

explicite de inspirație ale lui Humboldt, principalele idei ale tratatului („o sinteză a reflecțiilor sale de o viață întreagă", p. 9) și receptarea ideilor savantului – idei ale lui Humboldt au fost îmbrățișate de lingviști și filosofi celebri din școli diferite: E. Renan, J. Grimm, F. de Saussure, L. Bloomfield, L. Hjelmslev, B. Pottier, E. Coșeriu, N. Chomsky și alții.

ALEXANDRU NICOLAE
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

VALERIA GUȚU ROMALO, *Corectitudine și greșeală. Limba română de azi*. Ediția a III-a, revăzută și adăugită, București, Humanitas, 300 p.

La opt ani după ediția a II-a, în care autoarea a urmărit să actualizeze cartea (a cărei primă ediție a apărut în 1973) din punctul de vedere al consecințelor lingvistice pe care le-au avut schimbările sociale și politice profunde din acea perioadă, ediția a III-a constituie o actualizare impusă de noua „politică lingvistică" (p. 5): adoptarea reglementărilor ortografice propuse de reforma din 1993, precum și a modificărilor normative din $DOOM_2$, apărut în 2005.

Pe lângă remanierea textului și a citatelor în conformitate cu $DOOM_2$, însoțită, în cazul modificărilor normei, de note de subsol explicative, autoarea a adăugat celor cinci capitole din ediția anterioară un al șaselea, consacrat *evoluției normei* (p. 255−270), în care este prezentată istoria reformelor ortografice privind scrierea cu /î/ sau cu /â/ și scrierea și rostirea formelor *sunt* și *sînt*, precum și o comparație detaliată a celor două ediții ale DOOM-ului, care are atât rolul de a familiariza cititorul cu noile norme aplicabile la diverse niveluri ale limbii, cât și pe cel de a explica unele dintre inovațiile ultimei ediții a acestui dicționar.

ADINA DRAGOMIRESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti"
București, Calea 13 Septembrie, nr. 13

Semiotică și filosofie – profesorul Alexandru Boboc la 75 de ani, Editura Vergiliu, București, 2006, 227 p.

Volumul, dedicat specialistului în istoria filosofiei moderne și contemporane Alexandru Boboc, reunește gânduri rostite la aniversare, studii și eseuri dedicate profesorului, recenzii și opinii despre câteva dintre cărțile sale și o minuțioasă biobibliografie, care evidențiază importanta și îndelungata sa activitate didactică și de cercetare. Analiza lucrărilor autorului relevă preocuparea acestuia pentru studiul comparat în filosofie, pentru traducerea unor cărți reprezentative din domeniu sau pentru probleme de filosofia limbajului din perspectivă teoretico-metodologică. Totodată, este menționată și participarea sa la realizarea programului de reformă în învățământ și a programelor de cercetare în Academia Română.

Studia in honorem magistri – Alexandru Metea, Editura Universității de Vest, Timișoara, 2008, 370 p.

Personalitate cunoscută a gramaticii românești, profesorul Alexandru Metea, prin volumul de față, oferă prilejul colegilor și apropiaților limbii române să-i consacre o serie de studii, prefațate de

un profil omagial, de o listă a lucrărilor ştiinţifice publicate şi de o „secţiune de fotografie”, reprezentând cincizeci de ani de viaţă în imagini. Autorul rămâne cunoscut în primul rând prin studierea sistematică a structurii gramaticale şi a valorilor artistice ale limbii, dar şi prin activitatea de editare a unor prozatori şi poeţi români şi străini.

VIRGILIU FLOREA, *Dr. M. Gaster, omul şi opera: reconstituiri biobibliografice*, Cluj-Napoca, Editura Fundaţiei pentru Studii Europene, 2008, 254 p.

Cartea reprezintă o contribuţie semnificativă la completarea biobibliografiei unuia dintre cei mai importanţi filologi români, de la a cărui moarte se împlinesc în martie 2009 şaptezeci de ani. Studiul valorifică informaţii culese din imensul fond documentar rămas de la M. Gaster şi păstrat în colecţiile bibliotecii de la University College, din Londra, urmărind destinul lucrărilor de interes românesc, apărute în volum, ale acestuia. O parte dintre articolele lui Virgil Florea au mai fost publicate, unele suferă completări, altele, precum *Poveşti pentru copii din legendele şi basmele româneşti (1922)* şi *Anton Pann în reeditarea-model a lui M. Gaster (1936)*, sunt inedite. Lucrarea se adaugă celorlalte cărţi ale autorului, care cuprind, în general, corespondenţa purtată de Gaster cu învăţaţii români ai timpului şi care a fost selectată, de asemenea, din aceeaşi impresionantă arhivă.

MARIUS MAZILU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al.Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

„6. Rumänien−Forum”/„Forum România VI”, Viena, 27−29 noiembrie 2008

A devenit deja o tradiție organizarea la Viena, în apropierea zilei naționale a României, a unei manifestări culturale și științifice care să aibă în prim-plan limba și poporul român. Scopul întâlnirilor anuale de la Viena este acela de a trezi interesul pentru România, dincolo de prezența ei în politica internațională − la acest colocviu, imaginea României a fost conturată din perspectiva istoriei, a culturii (literatură, muzică) și a limbii, urmărite atât în context european, cât și balcanic. Noutatea celei de-a VI-a ediții a Forumului a constituit-o organizarea, la inițiativa lui Thede Kahl, a unei secțiuni în limba română, la care au participat cercetători de la Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti” din București, profesori de la Cluj, Iași și Alba Iulia, precum și românişti din străinătate.

Organizatori au fost: „Botschaft von Rumänien Wien” (Ambasada României din Viena), „Rumänisches Kulturinstitut Wien” (Institutul Cultural Român din Viena), „Österreichische Akademie der Wissenchaften” (Academia Austriacă de Științe), „Universität Wien” și „Österreichisch-Rumänische Gesellschaft” (Societatea Austro-Română).

Reprezentativă pentru spiritul colocviului a fost conferința profesorului clujean Ioan-Aurel Pop, membru corespondent al Academei Române, *From Vallachia to Romania: The Name and Identity of a Nation*. Profitând de pretextul prezenței etnonimelor *valah* și *român* în documentele românești, dar, mai ales, străine, care datează dinaintea constituirii statului român, vorbitorul a trecut în revistă momentele controversate/importante din istoria românilor, în încercarea de a corecta anumite prejudecăți ale străinilor legate de istoria noastră.

În comunicările din secțiunea în limba germană au fost abordate teme mai generale sau de detaliu de natură istorică (problema migrației, relația româno-maghiară, revoluția de la 1821, situația balcanică, momentul 1918, perioada 1918−1940, momentul 1968, revoluția din 1989, situația din Republica Moldova, discriminarea), religioasă (catolicismul, biserica evanghelică), literară (discursul „utopic” în secolul al XIX-lea, literatura română în Austria), culturală (muzica în saloanele de la 1840, Maria Tănase).

Secțiunea în limba română a avut un caracter mai specializat, beneficiind de o audiență care, deși nu foarte numeroasă, a fost interesată de temele lingvistice ale comunicărilor. Cele zece intervenții pot fi grupate în trei categorii.

1. Organizarea unei secțiuni speciale a pornit de la ideea prezentării lucrărilor (fundamentale ale) Academiei Române. Șase dintre comunicările prezentate în această secțiune au fost concepute ca modalități de a face cunoscute proiectele de cercetare finalizate sau aflate în curs de finalizare. Maria Stanciu-Istrate de la Institutul de Lingvistică din București a vorbit despre *Tratatul de istorie a limbii române*, lucrare fundamentală a Academiei Române, concepută în trei volume, patronate de acad. Marius Sala și coordonate de Liliana Ionescu-Ruxăndoiu, Alexandru Mareș și Gheorghe Chivu. Autoarea a subliniat atât necesitatea elaborării unui tratat amplu, care să înglobeze toate datele esențiale despre istoria limbii române de care dispunem până acum, dar și dificultățile lucrului cu un colectiv extins de specialişti, care să descrie evoluția tuturor domeniilor limbii. În ultima parte a comunicării, am putut afla detalii din experiența de lucru personală a autoarei la volumul al III-lea. Florin Vasilescu, de la același institut academic, a prezentat *Dicționarul limbii române*, lucrare de asemenea fundamentală, de dimensiuni impresionante, a cărei elaborare s-a întins pe parcursul unui secol. Autorul a subliniat caracterul enciclopedic al DA-ului/DLR-ului − dicționarul ca o carte de lectură, în care informația lingvistică este un pretext excelent pentru a prezenta cronologic viața unui

cuvânt. Profesorul ieşean Eugen Munteanu a prezentat proiectul *Dicţionarul limbii române în format electronic* (eDTLR), prin care un colectiv de lingvişti şi de informaticieni, ajutaţi de voluntari la corectarea textelor scanate, vor să ofere limbii române ceea ce multe limbi europene au deja: un dicţionar tezaur în format electronic, însoţit de forma electronică a surselor şi a bibliografiei. Daniela Răuţu de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti a vorbit despre atlasele lingvistice româneşti, insistând asupra *Atlasului lingvistic român pe regiuni. Sinteză*, proiect coordonat de Nicolae Saramandu. Prezentarea a cuprins metodologia de elaborare a *ALRR. Sinteză*, chestionarele folosite, tipurile de hărţi (lexicale, semantice, morfologice, fonetice, mixte), subliniind importanţa acestei lucrări la crearea unei imagini de ansamblu asupra a numeroase fenomene dialectale. Dana Teleoacă de la Institutul de Lingvistică din Bucureşti a prezentat *Dicţionarul de cuvinte şi expresii străine* (DICES), coordonat de Ioana Vintilă-Rădulescu, insistând asupra corpusului de texte folosit, a criteriilor de includere a unui cuvânt în acest dicţionar, unic în lingvistica românească, precum şi a utilităţii lui pentru impunerea unei norme ortografice, ortoepice şi, uneori, morfologice pentru cuvintele neadaptate la limba română. Adina Dragomirescu a vorbit despre ultimul proiect finalizat de Sectorul de gramatică al Institutului de Lingvistică din Bucureşti, *Dinamica limbii române actuale*, coordonat de Gabriela Pană Dindelegan, considerat ca fiind o continuare şi o completare a *Gramaticii limbii române* (coord. Valeria Guţu Romalo). Prezentarea comparativă a celor două lucrări s-a limitat la: autori, tradiţie, organizare, corpus, orientare teoretică, noutăţi, rezultate (dintre care nu am putut exclude rolul formator al lucrului în colectiv).

2. Alte trei lucrări din această secţiune s-au constituit în comunicări originale pe teme lingvistice diverse. Ioan-Aurel Pop a vorbit despre un document recent descoperit, pe care urmează să-l editeze, redactat în limba latină, în 1497−1498, în care se vorbeşte despre un complot organizat de Maximilian de Habsburg şi Ştefan cel Mare contra Jagiellonilor. Cristian Moroianu, de la Institutul de Lingvistică/Facultatea de Litere din Bucureşti, a prezentat, pe scurt, principalele etape ale evoluţiei vocabularului românesc în epoca modernă, de a cărui descriere se ocupă şi în *Tratatul de istorie a limbii române*, volumul al III-lea. Constantin Mladin, de la Universitatea „1 Decembrie 1918" din Alba Iulia, a avut în vedere reflexele lingvistice ale identităţii etnico-naţionale a românilor, punând accentul, din perspectiva comunicării interculturale, asupra stereotipurilor legate de românii din provinciile istorice.

3. În fine, Cora Saurer Chioreanu, care conduce în Elveţia organizaţia de promovare a limbii, imaginii şi culturii româneşti „RO-Chance", a pus problema şcolilor bilingve şi a realităţilor diverse pe care această titulatură le acoperă în România.

Discuţiile animate care au urmat după fiecare comunicare au contribuit nu numai la stabilirea unor contacte personale (unele, de durată) între participanţi, ci şi la crearea unei imagini mai precise asupra cercetării lingvistice privind limba română care se desfăşoară în România şi a eforturilor făcute de prietenii limbii române din străinătate de a face cunoscută cultura română.

ADINA DRAGOMIRESCU
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan − Al. Rosetti"
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

ALEXANDRA MORARU
(1948–2008)

În noiembrie 2008 s-a stins din viață după o grea şi îndelungată suferință Alexandra Moraru. Vestea morții ei ne-a îndurerat profund pe toți cei care am cunoscut-o.

Născută la 25 aprilie 1948 şi absolventă a Facultății de Litere din Bucureşti, secția română-franceză, Alexandra Moraru, Roman după tată, a debutat în cercetare la 1 septembrie 1971. De la această dată a lucrat fără întrerupere în Sectorul de limbă literară şi filologie al institutului nostru. Manifestând de la bun început un interes deosebit pentru cercetările de filologie, a colaborat la ediția de *Documente şi însemnări româneşti din secolul al XVI-lea* (1979). În anii următori a asigurat editarea *Catehismului lui Coresi*, în volumul *Texte româneşti din secolul al XVI-lea* (1982; coordonator Ion Gheție), a *Florii darurilor* (teză de doctorat) şi a *Paliei istorice*, ultimele două în seria *Cele mai vechi cărți populare în literatura română*, vol. I, 1996 şi vol. IV, 2001.

În afara planului de cercetare a colaborat la editarea mai multor monumente de limbă românească veche: *Biblia* de la Bucureşti (1988), unde a transcris *Regi 1* şi *Regi 4*, a redactat *Nota asupra ediției* şi a efectuat revizia finală, *Psaltirea* de la Bălgrad din 1651 (2001), *Septuaginta* (2004), unde a asigurat traducerea din greacă şi notele pentru *Iisus Navi*, şi, din nou, *Biblia* de la Bucureşti (vezi transcrirea pentru *Regi 1* şi *Regi 2*, în *Monumenta linguae dacoromanorum*, pars VII, 2008).

Spiritului ei iscoditor îi datorăm mai multe realizări notabile: descoperirea unui text românesc precoresian, punerea în lumină a primelor versuri laice româneşti şi o încercare de a explica ciudățeniile grafiei din însemnările lui Petru Şchiopul prin influența scrierii turceşti.

S-a interesat, deopotrivă, de cercetarea vocabularului cult din epoca veche, redactând împreună cu Gheorghe Chivu *Dicționarul împrumuturilor latino-romanice în limba veche* (1992). Pe aceeaşi temă se înscrie şi colaborarea la redactarea altor două lucrări: *Istoria limbii române literare. Epoca veche* (1997; coordonator Ion Gheție) şi *Contribuții la istoria limbii române literare. Secolul al XVIII-lea* (2000; coordonator Ion Gheție şi Gheorghe Chivu).

În anii din urmă a colaborat la elaborarea *Dicționarului etimologic al limbii române* (coordonator acad. Marius Sala), lucrare din care urmează să apară în curând primul volum cuprinzând literele A–B. Lucra, de asemenea, în afara planului, la un studiu monografic, referitor la apocrifele despre Pilat pe care, din păcate, nu a mai apucat să-l finalizeze.

În sufletele celor care au cunoscut-o ca pe un spirit cultivat şi de o distincție rară, amintirea Sandei Moraru va dăinui mereu.

ALEXANDRU MAREŞ
Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti”
Bucureşti, Calea 13 Septembrie, nr. 13

LR, LVIII, nr. 1, p. 163, Bucureşti, 2009

LIMBA ROMÂNĂ

Calea 13 Septembrie nr. 13
050711, Bucureşti 5
România

Founded in 1952
4 issues every year

Editor in Chief: Marius Sala

Assistant Editors: Gh. Chivu and Alexandru Mareş

Editorial Board: Doru Mihăescu

Romanian Associate Editors: Gr. Brâncuş, Gh. Chivu, Doru Mihăescu, Alexandru Mareş, Valeria Guţu Romalo, Theodor Hristea, Camelia Stan, Laura Vasiliu, Rodica Zafiu

International Associate Editors: Klaus Bochmann, Anatoli Ciobanu, Jiří Felix, Christian Ionescu, Cicerone Poghirc, Tamara Repina

LIMBA ROMÂNĂ is devoted to the study of the Romanian language: grammar, vocabulary, the literary language and stylistics, the history of Romanian linguistics, dialectology, language refinement, orthography, etymology, onomastics and philology, articles in general linguistics, commentaries, opinions on usage, notes and reviews. The journal also publishes annually an exhaustive bibliography of works in linguistics printed in Romania.

Editorial address: Redacţia revistei LIMBA ROMÂNĂ, Institutul de Lingvistică „Iorgu Iordan – Al. Rosetti", Calea 13 Septembrie nr. 13, 050711, Bucureşti 5, România.

Books for review and publications for exchange should be sent to the address above.

Subscriptions should be sent to:

EDITURA ACADEMIEI ROMÂNE, Calea 13 Septembrie nr. 13, sector 5, 050711, Bucureşti, România; tel. (4021) 318 8146, (4021) 318 8106; fax (4021) 318 2444; e-mail: edacad@ear.ro; adresa web: www.ear.ro

RODIPET S.A., Piaţa Presei Libere, nr. 1, sector 1, P.O. Box 33–57, Bucureşti, România, tel. (4021) 318 7000, (4021) 318 7001; fax (4021) 318 7002; (4021) 318 7003; e-mail: rodipet@rodipet.ro

ORION PRESS IMPEX 2000 S.R.L., P.O. Box 77–19, sector 3, Bucureşti, România, tel./fax (4021) 610 6765, (4021) 210 6787; tel. 0311 044 668; e-mail: office@orionpress.ro